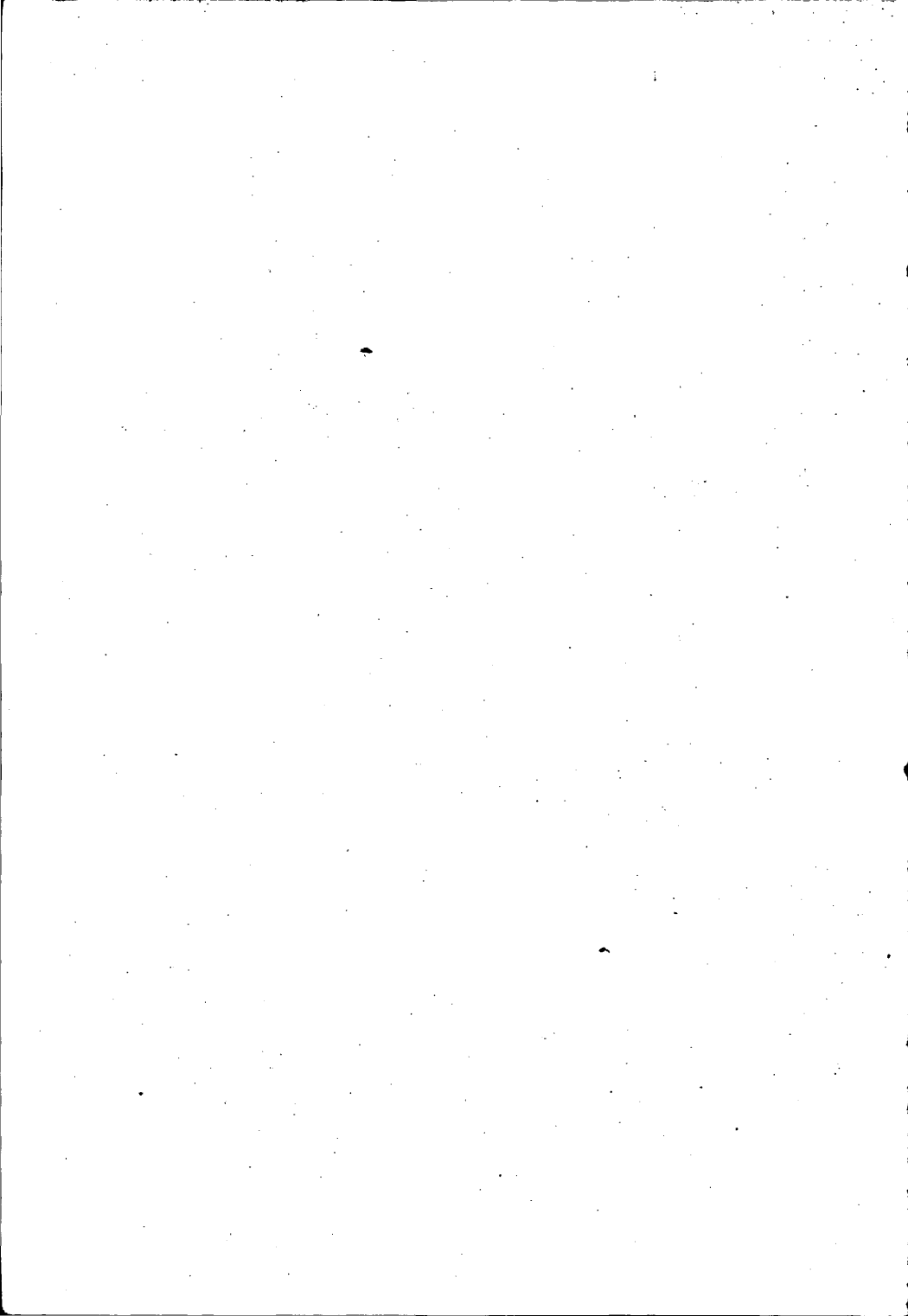

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

2

1954

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

2

1954

ÚJ FOLYAM

BUDAPEST

I. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET FOLYÓIRATA

Felelős szerkesztő: A Hadtörténelmi Intézet parancsnoka.
Szerkeszti: A szerkesztőbizottság. Budapest, I., Kapisztrán-tér 2. Tel.: 160—220.
Megjelenik negyedévenként.
Kiadó: Honvéd Kiadó Intézet. Budapest, VI., Sztálin-út 2. Telefon: 112—064.
Egyes szám ára 8 Ft. Előfizetési ára félévre 16, egész évre 32 Ft.
Csekkszámra szám: 61.297. bef. szá. Budapest.
Megrendelhető: Posta Központi Hirlap Iroda. Budapest, V., József nádor-tér 1.
Telefon: 180—850 és a kiadónál.

4650/2 — Vörös Csillag Nyomda, Budapest. — Felelős: Poroszka L.

HADTÖRTÉNETIRÁSUNK FELADATAI
A MAGYAR DOLGOZÓK PÁRTJA
III. KONGRESSZUSÁNAK TÜKRÉBEN

Sziklai Sándor ezredes

A Magyar Dolgozók Pártjának történelmi jelentőségű III. kongresszusa nagy alkotómunkát végzett. Helyesen alkalmazva a marxizmus-leninizmus tanítását, annak forradalmi dialektikáját, átfogó tudományos elemzését adta országunk gazdasági, politikai, kulturális és ideológiai helyzetének. A Központi Vezetőség beszámolója összegezte népi demokráciánk csaknem tízéves fejlődésének jellegét és korszakalkotó eredményeit. Ezek az eredmények gyökeresen megváltoztatták országunk társadalmi, gazdasági rendszerét és osztályjellegét. E hatalmas történelmi győzelmek kiindulópontja és döntő feltétele a Nagy Októberi Szocialista Forradalom, a nagy szocialista Szovjetunió léte, ereje, valamint a német és japán fasiszta imperialisták felett aratott világtörténelmi győzelme. Ezen túlmenően sikereink forrása az az állandó testvéri segítség, amelyet fejlődésünkhöz, alkotó, szocialista munkánkhoz, békénk és függetlenségünk védelméhez oly bőven nyújtott nekünk felszabadítónk, a Szovjetunió.

A kongresszusi beszámolók és a hozzászólók erőteljesen megvilágították, megalapozták azt az életbevágóan fontos kérdést, hogy népi államunk — amely a proletárdiktatúra funkcióját tölti be — további megszilárdításának biztos alapja csak az állandóan erősödő munkás-paraszt szövetség lehet. A kongresszus behatóan foglalkozott állami intézményeink és tanácsaink munkájának eredményeivel, fogyatékozságaival és feladataival. Ezen a téren is megmutatta államunk további megszilárdításának útját a Hazafias Népfront fejlesztésén keresztül.

Az MDP III. kongresszusa a szocializmus gazdasági alaptörvénye követelményeinek megfelelően meghatározta szocialista társadalmunk további fejlődésének útját, célját és konkrét feladatait. A szocializmus gazdasági alaptörvénye pártunk és államunk politikájának alapja, ez biztosítja népünk jólétének állandó emelkedését, anyagi és kulturális színvonalának fokozott növekedését. Ebből a lenini-sztálini alaptételből kiindulva a pártkongresszus mint fő feladatot, mint kulcskérdést, a mezőgazdaság nagyarányú fejlesztését és a közszükségleti árucikkek termelésének fokozását irányozta elő. Ezt pedig csakis úgy tudjuk elérni, ha egész dolgozó népünk, mind az iparban, mind a mezőgazdaságban szorgalmas munkájával állandóan emeli a munka termelékenységét, csökkenti a termékek önköltségét és lényegesen fokozza azok minőségét.

Az MDP III. kongresszusa elfogadta pártunk alkotmányát: az új Szervezeti Szabályzatot, amely a lenini-sztálini félévszázados pártépítés elméletét és gyakorlatát, valamint az MDP tapasztalatait foglalja magában. Az új Szervezeti Szabályzat jelentős módon kiszélesíti a pártonbelüli demokráciát, nagyobb követelményeket állít a párttagok elé és általában növeli a párt felelősségét népünk ügye iránt. *Pártunk, mint a népi demokrácia vezető, szervező és lelkesítő ereje, önkéntes harci-szövetség, amely harcossoraiban tömöríti munkásosztályunk, dolgozó parasztságunk és az értelmiség legjobbjait, azzal a céllal, hogy a marxizmus-leninizmus alapján, dolgozó népünk élén győzelemre vigye országunkban a szocializmus nagy ügyét.* Ezzel kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy az MDP új Szervezeti Szabályzata kihangsúlyozza pártunk viszonyát munkásosztályunk és dolgozó népünk forradalmi és haladó hagyományaihoz. „A Magyar Dolgozók Pártja híven őrzi a magyar munkásosztály forradalmi hagyományait, folytatója a magyar nép dicső szabadságharcainak, örököse és továbbfejlesztője a magyar történelem haladó eszméinek.” Ez a tétel teljes összhangban van Szolgálati Szabályzatunk szellemével, ami törvényt jelent számunkra, leszögezi a Magyar Néphadsereg részére a haladó nemzeti hagyományok ápolásának szükségességét.

A Központi Vezetőség beszámolója, — amelyet Rákosi elvtárs tartott — egész fejezetben foglalkozik népi demokráciánk kulturális, tudományos és ideológiai fejlődésének eredményeivel, ezen a téren is rámutat hiányosságainkra és feladatainkra. Ezek az eredmények fokozatosan, de alaposan megváltoztatják népünk egész világnézetét, emelik szocialista öntudatát, általános műveltségét és *hatványozzák* dolgozó népünk erejét a termelésben, nagyobb lendületet adnak nekik a kultúrforradalom terén vívott harcukban. Pártunk tudományos, következetes, egységes és forradalmi világnézete a dialektikus és történelmi materializmus. Ennek a világnézetnek a lényege a materialista dialektika, amely egyre nagyobb tétet hódít tudományos életünkben. A materialista dialektika hatalmas filozófiai, ideológiai fegyvert jelent új, szocialista tudományunk és kultúránk életében. Ez a módszer rövid idő alatt a gyakorlatban bizonyította be helyességét. Tudósaink, köztük a történészek is, ha bátran, előítéletek nélkül alkalmazzák kutató munkájukban a marxizmus-leninizmus, a világ jelenségeit kutató és megismerő módszerét, saját tapasztalataik és eredményeik alapján győződnek meg arról, hogy a marxizmus világnézetét alkalmazva az egyedüli helyes úton járnak.

A materialista filozófia és a tudományok egyesülése a népi demokráciával, a szocialista társadalom gyakorlati alkotómunkájával, fordulatot teremtett kulturális és tudományos életünkben is. Összegezve a fentieket, bátran állíthatjuk Nagy Imre elvtárs szavaival: „Tudományos életünkben az elmúlt tíz esztendő legnagyobb eredménye az, hogy uralodóvá lett a marxista-leninista szemlélet és a tudomány egyesülve a

szocializmussal, a nép kezébe került.¹ A pártkongresszus útmutatásai, irányelvei több évre meghatározzák egész tudományos életünk feladatait. A kongresszus kijelölte azokat a konkrét feladatokat és célokat, amelyek előbbre viszik tudományos kutatómunkánkat minden téren, tehát a hadtörténelem terén is.

A III. pártkongresszus követelményeinek a mi területünkön, azaz a hadtörténelem kutatása és feldolgozása terén csak úgy tudunk megfelelni, ha rendszeresen és alaposan tanulmányozzuk a marxizmus-leninizmust.

Minden tudományos munkatársunknak el kell sajátítani a marxizmus tudományának forradalmi lényegét, de különösen ismernie és alkalmaznia kell a történelmi materializmus tételeit, mind kutató, mind feldolgozó munkájában. Munkánk akkor lesz tényleg tudományos és gyümölcsöző, ha a marxizmus tételeit nem dogmatikusan, vagy a talmudizmus magoló szellemében sajátítjuk el. A marxizmus elsajátítása és alkalmazása nem azt jelenti, hogy mechanikusan, minél több tételt és iromulát tanuljunk be és ezeket szétében-hosszában idézzük, elvontan a konkrét történelmi helyzettől és körülményektől, függetlenül időtől és helytől. Az ilyen „elsajátítás“ magtalanságra kárhordatja a tudományt, metafizikusan mumifikálja a marxista tudomány eleven és alkotó lényegét és természetes, hogy ez a módszer nem viszi előre a hadtörténelemkutatást sem. A marxizmus-leninizmust a mindennapi kutató és történelemírói munkánk folyamatában kell elsajátítani, alkalmazni és nem tudományos munkánktól elszigetelve. Ezen a téren nem elég csak a marxista filozófiai és történelmi materializmust, a marxista közgazdaságtant tanulmányozni, hanem egyidőben komolyan tanulmányozni kell Marx és Engels, Lenin és Sztálin történelmi műveit is, amelyek klasszikus példáját nyújtják annak, hogy hogyan kell a történelmi materializmus módszerét alkalmazni konkrétan a történelem tanulmányozása és feldolgozása terén.

Most, hogy pártunk élesen felvette a harcot a szubjektív idealista és voluntarista személykultusz káros, tudománytalan hatásával szemben, világosan leszögezte azt a klasszikus marxista-leninista tételt, amely szerint a dolgozó tömegek döntő szerepet játszanak a történelemben. Ezt a tételt hadtörténeleink többsége komolyan magáévá tette és ebben a szellemben iparkodik dolgozni. Ugyanakkor még ma is vannak olyan munkatársaink, akik ezt a tételt csak szóban fogadták el, formálisan viszonyulnak ehhez a kérdéshez és tanulmányaikban, cikkeikben nem alkalmazzák ezt az elvet. Nem egyszer idézik ugyan pártunknak ezt a sarkalatos tételét, de kutatási munkájuk egész felépítése és elemzési módszere nem emeli ki a dolgozó tömegeket, mint a történelem döntő, alkotó erejét.

Munkatársaink között vannak még olyanok — „szégyenlős“ ingadozók — is, akik saját bevallásuk szerint nem marxisták, noha egyes

¹ Nagy Imre: A magyar tudomány előtt álló feladatok, Társadalmi Szemle, 1954. 6. sz. 20. o.

marxista tételeket elfogadnak. Ezek a jóindulatú útítársak bizonyos fokig hasznos munkát végeznek a történelemkutatás- és írás terén. Ezenkívül komoly szakmai, tárgyi tudásuk van, írnak hadtörténelmi munkákat, tanulmányokat és cikkeket. Ezekkel a nem marxista munkatársakkal továbbra is együtt kell működni, noha a világnézetük még nem marxista. De ugyanakkor meg kell nekik világosan és félreérthetetlenül mondani, hogy munkájuk a marxista történettudomány szempontjából nem kielégítő. Egyik ilyen történészünk kijelentette, hogy a történelem csak leíró tudomány. Ezek szerint a történész feladata csak az lenne, hogy leírja, rögzíti, azaz passzívan fényképezi a történelmi tényeket és eseményeket; az „ahogy esik, úgy puffan“ elv alapján. Világos, hogy ilyen történetírás nem tudomány, hanem a véletlenek halmaza, elvtelen „faktográfia“, ami a burzsoá történelemírásnak jellegzetes vonása.

Félreértés ne essék, itt mindjárt leszögezzük, hogy a marxista-leninista történettudomány nélkülözhetetlenek tartja a történelmi tények és események tárgyilagos leírását, mert világos, hogy a tények és események leírása nélkül nincsen történettudomány. Ez nyilván nem szorul további magyarázatra. De a tények leírása és felsorolása még nem történettudomány, hanem csak bevezetés ehhez. A tudomány ott kezdődik, ahol a marxizmus-leninizmus világnézete és módszertana alapján vizsgáljuk a tényeket és eseményeket, és feltárjuk a társadalom fejlődésének törvényszerűségét. Az igazi történettudománynak a kiinduló elemzési pontja nem lehet más, mint a társadalom gazdasági fejlődésének objektív törvényszerűsége. Ebből kiindulva tanulmányozza és feltárja az osztályharc lényegét és formáját, s így következtetésekhez és általánosító értékeléshez jut. Ugyanezt kell tennie a hadtörténelemnek is a saját területén. Csak az a történész végez valóban tudományos munkát, akinek vezérfonala a történelemben az osztályok harca, mint a fejlődés rúgója.

A történelmi materializmus azt tanítja, hogy fejlődés folyamán a termelési viszonyok és termelőerők jellegének megfelelő összhangját csak a magukat túlélt osztályokkal szemben kirobbanó és osztályharcok, felkelések, szabadságharcok és forradalmak tudják biztosítani.

Ezt a törvényt tükrözi vissza a magyar társadalom fejlődése, gazdasági, politikai, katonai és ideológiai téren. A magyar hadművészet önálló és törvényszerű fejlődését kutatásaink eredményeivel kell bebizonyítani. Persze ez nem könnyű feladat, ehhez nem elég a „faktográfia“, itt ismerni és alkalmazni kell a történelmi materializmus módszerét. Más megoldás nincs.

Tehát az olyan történészek, akiknek nincs marxista-leninista elméleti tudásuk és azt nem is iparkodnak megszerezni, a legjobb esetben csak hangya és nem tudós munkát végeznek. Szorgalmasan összeszedik és elraktározzák a tényeket, de nem elemzik azt a marxizmus világnézete alapján, nem tárják fel az események és tények belső összefüggéseit, nem kutatják és nem tárják fel a történelmi jelenségek valódi okait, nem vonnak le a tényekből tudományos általánosításokat és követ-

keztetéseket. Nem gondolják át a tények belső logikáját és azok mélyebb kölcsönhatásait. Nem képesek a történelmi események valódi, tudományos értékelését adni, az osztályharc és a haladás szempontjából. *A marxista történésznek tudományos ítéletet kell mondania az események és tények felett, a marxizmus-leninizmus világnézete szempontjából, a haladó osztályok harcának szempontjából. A marxista történésznek pártosan kell állástfoglalnia a hadtörténelemben is, a magyar nép évszázados, haladásért vívott küzdelme mellett.*

Nem győzzük eléggé ismételni, hogy csak az a történész igazi jó munkatársunk, csak az jár helyes úton, aki teljes egészében elfogadja és kutatómunkájában alkalmazza a marxista-leninista elméletet. Ennek döntő feltétele az is, hogy egyszersmindkorra le kell mondani a történetírás polgári, tehát sekélyes módszeréről, amely tagadja a marxizmust, a pártok és osztályok harcának jelentőségét a társadalom fejlődésében. Fel kell számolni a reakciós, az osztályok létezését tagadó objektívizmust, amelynek egyik alappillére a helytelen és tudománytalan történet-szemlélet.

Népünk és hadseregünk hazafias nevelésének egyik fontos lelkesítő forrása haladó hagyományaink tudományos feltárása. Rákosi elvtárs kihangsúlyozta a III. kongresszuson, hogy komolyabban és alaposabban kell foglalkoznunk dicső hagyományainkkal: „Ifjúságunk hazafias nevelését nemzeti művelődésünk és történelmünk gazdagabban feltárt örökségével kell megalapoznunk.“ Ebből a tételből az a feladat hárul ránk, hogy történelmünk évszázados szabadságharcainak nagy eseményeivel és kimagasló fegyvertényeivel kimerítőbben kell foglalkozni. A hadtörténelemben nagy szerepet játszó személyiségek mellett alaposabban kell foglalkoznunk a történelem és a hadtörténelem forradalmait és változásait előkészítő társadalmi erőkkel és hősökkel is. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy hadtörténetírásunk nem foglalkozott elég alaposan a háborúk és forradalmak főhőseivel, a magyar dolgozó osztályokkal, azaz a magyar néppel, akinek döntő szerepe van és volt történelmünkben. Pedig igazán nem nehéz megérteni azt az egyszerű marxista tételt, amely szerint a társadalom anyagi és kulturális javait a dolgozó tömegek munkája teremti meg. A nép szerepe nemcsak a termelésben döntő, hanem a háborúban és a szabadságharcokban egyaránt. Mint Lenin rámutat: „A győzelmet minden háborúban végeredményben azoknak a tömegeknek harci szelleme határozza meg, amelyek a csatatéren vérüket ontják.“²

Történelmünk egész folyamán a dolgozó tömegek termelték a hadseregek részére a fegyverzetet, az élelmet, a ruházatot, és mindent, amire szüksége volt a hadvezérnek, aki a háborút viselő uralkodóosztályoknak volt az érdekképviselője, vagy a nép forradalmi harcait vezette. De a dolgozó nép nemcsak nehéz verítékes munkájával járult hozzá hazánk

² Lenin: Beszéd a Rogozsszkij—Szimovszkij kerület széleskörű munkás- és katonakonferenciáján, 1920. május 13-án. Művei 31. k. Szikra, Bp. 1951. 131. o.

védelméhez több, mint ezer éven keresztül, hanem hősiesen hullatta vérét és forgatta a fegyvert országunk külső és belső ellenségei ellen.

Szívmarkoló szavakkal örökíti meg Petőfi Sándor a magyar nép szerepét a történelemben, „A nép“ című versében:

„Egyik kezében eke szarva,
Másik kezében kard,
Igy látni a szegény jó népet,
Igy ont vért, majd verítéket,
Amíg csak élte tart.“

Persze a marxista-leninista történettudomány nem fogadja el a narodnyikok és reakciós polgári történészek metafizikus felfogását, akik a népet osztályfeletti és osztályharcon kívüli kategóriának minősítik. A nép is történelmi kategória, amely állandóan változik és fejlődik az osztályharcok tüzeiben. Ebből világosan következik, hogy a nép is különböző osztályokból áll. Így a rabszolgatartó társadalomban a plebejusok és rabszolgák, a feudalizmusban a jobbágyparaszt és kézműiparos, a kapitalizmusban pedig a proletáriátus és a parasztság, — ezek az osztályok képezik a népet. Mindeme osztályok megfelelő gazdasági és politikai helyet foglalnak el a társadalom termelési folyamatában és megvan mind-egyiknek a maga különleges osztályérdeke. Ahhoz, hogy kidomborítsuk hadtörténelmi munkáinkban a nép döntő szerepét, ismerni kell a népről szóló marxista felfogást.

Néphadseregünk harcrai és tisztjei komoly, mély hazaszeretetének és általános kulturális színvonalának emeléséhez lényegesen hozzájárul a magyar nép történetének ismerete. De különösen közel áll hozzánk népünk hadtörténelmének kutatása, eredményei és tanulságai. Ezen ismeretek elsajátítása szerves részét képezi hadseregünk katonai, politikai kiképzésének; fejleszti harci minőségét, átütőképességét.

Pártunk III. kongresszusának irányelvei alapján komoly feladat és felelősség vár ránk a jövőben, hadseregünk hazafiasságra és hazaszeretetre való nevelése terén. Tehát tudományos kutatómunkánk főfeladata: feltárni és közkinccsé tenni hazánk hadtörténelmének és szabadságharcainak gazdag, dicsőséges, haladó hagyományait. Ez annál inkább is fontos, mert a magyar népnek a haladásért vívott harcai nemzetközi méretben is hozzájárultak az emberiség fejlődéséhez.

Vitathatatlan tény, hogy a magyar szabadságharcok nemcsak honi viszonylatban jelentették a fejlődés fontos tényezőjét, hanem az európai népek és nemzetek függetlenségi és szabadságharcainak szerves részeként is a haladást szolgálták. Közismert történelmi tények bizonyítják azt, hogy a magyar dolgozó nép évszázadokon keresztül önfeláldozó bátorsággal harcolt, tengernyi vért ontott, százazok életét, országunk anyagi és kulturális javait áldozta a mongol és tatár hordák, a török és német rabló hódítók ellen. Ezek a nagy harcok, óriási áldozatok és fegyvertények a világtörténelem aranylapjaihoz tartoznak.

Kötelességünk, hogy ezeket az európai jelentőségű hagyományainkat is feltárjuk és megismertessük dolgozó népünkkel, aki jogos utóda nagy

őseinknek és büszke mindezekre a hagyományokra. Ez az indokolt történelmi büszkeség egyik forrása a mai szocialista hazaszeretetünknek, a népi demokráciáért való lelkesedésünknek. Az ilyen mély és őszinte hazaszeretet nem felületes fellobbanó szalmaláng, amely pillanatnyi felületes érzelmeken alapul, hanem a szocialista öntudat állandóan izzó parazsából ered, amely képes magával ragadni a dolgozó embereket, akik építőmunkájukban képesek minden akadályt és nehézséget legyűrni, a szocializmus győzelméért pedig készek minden áldozatot meghozni. Dolgozó népünk ma nemcsak szavakban fejezi ki ezt a hazafiasságot, hanem nap, mint nap, ezer és ezer tényen keresztül a szocialista társadalom építésében testesíti meg minden téren. Ez a szocialista hazaszeretet fejlődésünknek egyik fontos hajtóereje, előfeltétele. Erre az építő és alkotó hazaszeretetre tanít bennünket a magyar nép történelme, ilyen hazafiasságra és hazaszeretetre tanítja és neveli népünket, hadseregünket a mi nagy pártunk és ennek III. kongresszusa.

A magyar polgári történészek a hadtörténelmet is felhasználták reakciós, idealista filozófiai nézetek terjesztésére. Könyveik, írásaik tele vannak az úgynevezett történelmi osztályok érdemeinek a dicsőítésével. Szerintük a magyar történelmet királyok, hadvezérek és nagy államférfiak csinálták, történelmi kutatásaikban a nagy személyekből, azok életrajzából indultak ki. A személyek körüli fontoskodásokból építették maguknak „tudományos“ légvárakat. Világos, hogy az ilyen történetírás reakciós, szubjektív idealista módszer. Sajnos, még ma is akadnak hadtörténészek, akik ennek a módszernek a befolyása alatt vannak és munkájukban túl sokat foglalkoznak a nagy személyek tetteivel és erényeivel stb., és elhanyagolják a nép szerepét, noha marxistáknak vallják magukat.

A dolgozó nép szerepe a történelemben nem egyszerűen írói metódika, nem formai, hanem komoly világnézeti kérdés, a történelmi materializmusnak egyik alapkövetelménye.

A néptömegek szerepe a történelemben különösen fontos kérdés a mi korszakunkban. Ebben a kérdésben éles vita folyik a marxista-leninista és a reakciós burzsoá ideológusok, történészek között. A kapitalizmus általános válsága idején, amikor a társadalom fejlődése napirendre tűzte a kapitalista termelési módszernek a csődjét, a polgári történészek és szociológusok mindent elkövetnek, hogy aláássák a dolgozó tömegek önbizalmát a saját erejükben. Az imperialista háborúk, proletárforradalmak és a proletárdiktatúra korszakában a szovjet nép a Kommunista Párt vezetésével minden téren megmutatta erejét, képességét és tudását arra, hogy felszámolja a kizsákmányoló osztályok hatalmát és helyébe felépítse a saját államhatalmát és a szocialista termelési módot, — amely megszünteti a kizsákmányolás minden formáját. De ezzel egyben követhető példát is mutatott a világ dolgozóinak, akiknek egy jelentős része már követi a szovjet nép példáját. Az eredmény az, hogy most már 900 milliós tábor építi a szocializmust és a kommunizmust, építi, alkotja az

emberi társadalom új történelmét. A hatalmas béketábor legfőbb ereje a dolgozó tömegek.

De itt nem áll meg a történelem kereke és most világméretekben bontakozik ki a dolgozó tömegek döntő szerepének újabb bizonyítéka korunk szabadságharcaiban, a nemzeti felszabadító mozgalmakban az imperialista és kapitalista elnyomás minden fajtája ellen.

Különösen a forradalmi időkben és függetlenségi, szabadságharcokban mutatkozik meg a dolgozó tömegek döntő szerepe a történelemben. Ez nem véletlen, hanem törvényszerű jelensége az osztály- és nemzeti függetlenségi harcoknak. Ezt a törvényszerűséget igazolja a magyar nép történelme is. „Sohasem tudnak a nép tömegei az új társadalmi rend annyira aktív alkotóiként fellépni, mint forradalom idején. A nép... ilyenkor csodákra képes.”³

A dolgozó nép, a történelem alkotó és mozgó ereje, a forradalmak és függetlenségi, nemzeti felszabadító harcok idején meggyorsítja a történelem menetét, *különösen most, amikor a tömegeket a kommunista és munkáspártok vezetik a marxizmus-leninizmus forradalmi elmélete alapján.*

A fentiekből nem az következik, hogy a marxisták nem írhatnak történelmi életrajzot, csak arról van szó, hogy ne a hősokból és azok szubjektív tulajdonságaiból induljanak ki, ne a hadvezérekből vezessék le a történelmi események és fegyvertények okait, hanem megfordított sorrendben, a hős, a hadvezér szerepét vezessék le a gazdasági és politikai tényezőkből, a társadalmi osztályok viszonyaiból. Közismert marxista tény az, hogy a nagy idők teremtik a nagy hősokeket és nem megfordítva. A történelmi materializmus nem tagadja a nagy hadvezérek és kimagasló személyiségek szervező és vezető szerepét a történelemben, hanem érdekük és hatásuk szerint tudományosan megmagyarázza azt.

A marxista történészek nem tagadják a kiemelkedő személyiségek fontos szerepét a magyar nép történelmében. Mi tényleg jogosan és őszintén büszkék vagyunk Budai Nagy Antalra, Hunyadi Jánosra, Dózsa Györgyre, Zrínyi Miklósrá, Thököly Imrére, Rákóczi Ferencre, Kossuth Lajosra, Petőfi Sándorra és másokra. Büszkék vagyunk a magyar munkásmozgalom kimagasló személyiségeire, az 1919-es kommün hős harcosaira és mártírjaira, illegális Kommunista Pártunk kimagasló funkcionáriusaira, akik életüket áldozták a kommunizmus nagy ügyéért. Csak a magyar dolgozó nép és a mi pártunk tudja igazán értékelni a haladó személyek nagyságát a magyar történelemben. De mindebből nem következik az, hogy a magyar szabadságharcokat, a forradalmakat és a munkáosztály történelmi harcait a nagy személyek alkották, s így egész történelmünk nem egyéb, mint a nagy személyek életrajza. Ezerint a dolgozó tömeg csak nyers, alakatlan anyag volt történelmünk folyamán, amelyet a nagy személyek úgy formáltak, ahogy akartak.

³ Lenin: A szociáldemokrácia két taktikája a demokratikus forradalomban. Művei 9. k. Szikra, Bp. 1954. 104. o.

Az ilyen életrajzírás, mely szubjektív idealista módszer, olyan mélyen beette magát a hadtörténelmi írásokba, hogy sok elvtárs, amikor téma-kört választ magának népünk történelméből, akkor elsősorban a nagy személyekre gondol, csak a látható gyöngyöket szedi ki a történelemből és elhanyagolja a történelem főhősét, a dolgozó népet. Ez a megoldás nemcsak tetszetősebb, hanem a forrásanyagot tekintve könnyebb is. Még az olyan tekintélyes történelmi intézmény, mint a Magyar Történelmi Társulat is túl nagy teret szentel kiadványaiban a történelmi életrajzoknak. A Társulat népszerű kiadványsorozatában eddig 11 hadtörténelmi munka jelent meg. — Ezek közül 7 történelmi életrajz, és csak négy foglalkozik általános kérdésekkel.

Nálunk a hadseregben is érezhető bizonyos mértékben a személyi kultusz hatása. Megnyilvánul ez a hadtörténelmi tárgyú írásos propagandában is. Népszerű brosrákban, tanulmányokban és cikkekben nem a magyar nép, a magyar katona az események és fegyvertények hajtóereje és főszereplője, inkább a hadvezéreket és a magasabb katonai vezetőket helyezik előtérbe és idealizálják. Sőt előfordulnak esetek, amikor történelmi tények helyett egyéni szubjektív elgondolásokat és cselekedeteket magyaráznak bele az oktatási célra készült hadtörténelmi leírásokba. Így akarják „megszépíteni“, érdekesebbé és több tanulságot szolgáltatóvá tenni a hadtörténelmet, de ez inkább hamisítás, mint szépítés.

A hadtörténet főkérdéseit a nagy történelmi személyiségek és nevek körül összpontosítják; ezzel szemben az átmenetek és reformkorszakok katonai eseményeit vagy kihagyják, vagy pár üres frázissal intézik el. Pedig ezek a korszakok is megérdemlik a történész figyelmét. Ezek az idők sem jelentenek szünetet a magyar nép osztályharcában elnyomói ellen.

Gondoljunk csak olyan „hétköznapi“ tényekre, amikor a magyar jobbágyparaszttság fiait az urak katonának hurcoltatták el egész életükre, később hosszú évtizedekre. Az uralkodó osztályellenesség tisztjei vették kézbe őket és állatias módon sulykolták beléjük mindazt, amire az idegen és magyar zsarnokoknak szükségük volt ahhoz, hogy a magyar katonából kiverjenek minden emberi érzelmet, méltóságot és szabadságszere-tetet, hogy engedelmes, vak eszközt gyúrjanak belőle, akit szükség esetén a saját népe ellen is fel tudnak használni. A jobbágyparasztásznak ez a szörnyű helyzete az elnyomók hadseregében hozzájárult ahhoz, hogy amikor arra történelmi alkalom adódott, a katonák nem az urak, hanem a szabadságharcos nép ügye mellé álltak.

A magyar történelem, ennek keretén belül a hadtörténet is egységes folyamat és ezt a folyamatot nem szabad önkényesen darabokra szag-gatni és metafizikusan egyiket a másiktól elszigetelni, kiragadni a for-radalmi szabadságharcok epizódjait és elhanyagolni az azokat előkészítő fokozatos fejlődési szakaszokat. A fokozatos fejlődést és az ugrásokat a történelemben elszakíthatatlanul egy dialektikus folyamatban kell viz-szálni és feltárni.

Rákosi elvtárs a kongresszusi beszámolójában arra is felhívta a történészek figyelmét, hogy ne csak a nagy forradalmi fegyvertényekkel és a kiemelkedő személyiségekkel foglalkozzanak, hanem az átmeneti, a reformkorszakokkal, ezek hőseivel is.

Ebből az a feladat következik, hogy gyökeresen szakítani kell a káros, szubjektív, idealista beütésekkel, melyek elsorvasztják a hadtörténelemtudományt és helytelenül, háttérbe szorítják népünk döntő szerepét a történelemben. A marxista hadtörténészek feladata ezen a téren az, hogy történelmi kutatásaik középpontjába a népet állítsák, mert ez a történelem fejlődésének a tengelye. Végérvényesen rehabilitálni kell a népet a hadtörténelemben is, mert a történelem reális, valóságos folyamatában az alkotó, döntő előremozgató erő mindig a nép volt, és az is marad. Nem a levitézlett úgynevezett történelmi osztályok — mint ahogy ezt a polgári történészek írták — védtek meg szeretett hazánkat a múlt századok viharos viszontagságaiban. A honmentő erő a magyar dolgozó nép volt, a szorgalmas nép, melyet az urak kegyetlenül kizsákmányoltak, lenéztek, megvetettek. Ez a nép építette és védte hazánkat ezer éven át és teremtette meg az urak kényelmére a jómódot akkor, amikor ő maga nyomorgott. A parazita úri pereputty a nép véréből és verejtékéből élt-ködött. Most, amikor a nép lett az ország igazi gazdája és magának építi biztos jövőjét, mutassuk meg nekik a történelemben is az igazi arculatát és szerepét és ne görbétükröt állítsunk elé.

Amikor élesen fellépünk a hadtörténelem írása terén mutatkozó szubjektív idealizmus ellen, ugyanakkor határozottan leszögezzük, hogy ez *nem jelenti a szubjektív tényezők tagadását a történelemben*. Az objektív és szubjektív tényezők kölcsönös hatása és összefüggése a hadtörténetben a marxista történészek számára világos. Feladatunk ebben a kérdésben az, hogy feltárjuk azokat, hogy megmutassuk a dolgozó tömegek, az élenjáró osztályok öntudatának fokát, szerveztségét, cselekvőkészségét és akaratát, forradalmi lendületét, erejét, önfeláldozó elszántságát és a politikai párt vezetésre való képességét. Ismertetnünk kell a hadvezérek és tisztek személyi tulajdonságait, katonai és politikai felkészültségüket, jellembeli szilárdságukat, a győzelemre törekvő, elszánt bátorságukat, a parancsnok szilárd akaratát, amely képes végrehajtani bármilyen harci feladatot. *Mindezek a szubjektív tényezők szükségesek ahhoz, hogy a meglévő nagy történelmi objektív lehetőségeket valóra váltsák.*

A hadtörténet tanulságai azt bizonyítják, hogy a hadvezérek, tábornokok és tisztek csak akkor tudják betölteni magasztos hivatásukat, ha minden tekintetben támaszkodnak az adott kor forradalmi eszméire, az élenjáró hadtudomány és hadművészet követelményeire. Az objektív és szubjektív tényezők helyes marxista-leninista viszonyának megértéséhez a hadtörténelemben, klasszikus iskolapélda a Szovjetunió hadtudományának és hadművészetének alkalmazása az 1918—20. évi polgárháború és a Nagy Honvédő Háború idején. A szovjet tisztek, tábor-

nokok és hadvezérek magasfokú katonai és politikai tudása, erkölcsi és jellembeli tulajdonsága felülmúlta a fasiszta tisztek tulajdonságait. A Szovjetunió társadalmi rendszere, valamint katonai objektív és szubjektív tényezői mind elméletben, mind gyakorlatban bebizonyították felsőbbrendűségüket a rothadó fasiszta burzsoá társadalmi és katonai rendszerrel szemben.

A szovjet tisztek és katonák szocialista hazafisága, szilárd erkölce, tömeges hősiessége, a győzelemre törekvő céltudatossága, minden nehézséget leküzdő vasakarata, a magasfokú katonai öntudat, fegyelem és politikai felkészültség — mindezek a szubjektív tényezők páratlanok a világtörténelemben, és lényegesen hozzájárultak a győzelemhez. Éppen ezért a nagy Sztálin a szubjektív tényezőket is az állandóan ható katonai tényezők közé sorolta.

Hadtörténelmi munkánk egy másik komoly fogyatékosága az, hogy mindeddig igen kevés történelmi tanulmány és cikk jelent meg az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregéről. Ez a hadsereg pedig rövid idő alatt komoly fegyvertényekkel bizonyította be hazafiságát és a proletárdiktatúráért való önfeláldozó, hősie magatartását. A Magyar Néphadsereg jogosan tekinti magát a Vörös Hadsereg közvetlen utódjának. A Vörös Hadsereg rövid, de dicső multját fel kell tárni és megírni azokat a szervezési elveket, amelyen ez a hadsereg felépült, tanulmányozni kell hadászataát, konkrét fegyvertényeit és más fontos katonai és politikai kérdéseit. Mindezt összhangba és kapcsolatba kell hozni a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és Hadseregének történelmével, amely már akkor mintaképe volt a mi Vörös Hadseregünknek. A szovjet nép dicső Vörös Hadserege, amely a világtörténelem legnagyobb polgárháborújában, a belső ellenforradalom és a 14 rabló imperialista állam szakadatlan támadásaival szemben szilárdan megállta a helyét és szétzúzta az ellenforradalmi erőket, megvédte a világforradalom bástyáját, a szovjet nép függetlenségét és szabadságát.

Fiatall marxista hadtörténetírásunk előtt igen sok fontos feladat áll még. Egyik ilyen feladat, hogy komolyan foglalkozzék a Szovjetunió népei, elsősorban a nagy orosz nép, és a magyar nép közös történelmi harcával, a közös ellenség ellen. E két nép történelme folyamán sokszor támogatta egymást a szabadságért és a függetlenségért vívott harcban. Vorosilov elvtárs, pártunk III. kongresszusán elmondott beszédében, megadta a vezérfonalat is ehhez a fontos munkához, amikor rámutatott arra, hogy az oroszok és a magyarok, Kelet-Európa más népeivel együtt hosszú, kemény harcokban verték vissza a mongol hordák pusztító támadásait. A XVIII. század elején pedig a Habsburgok gyarmatosító, elnyomó törekvései elleni magyar nemzeti felszabadító mozgalomban, szabadságharcban sok orosz katona és tiszt harcolt a fölkelő magyar nép oldalán.⁴

⁴ Vorosilov elvtárs kongresszusi beszédének e részét magyarra pontatlanul fordították le; a fordításból kimaradt a в начале kifejezés, A Szabad Nép május 27-i, a Tartós békéért, népi demokráciáért május 30-i számában „A XVIII. században...” áll, „A XVIII. század elején...” helyett.

Az oroszországi forradalmi demokraták és minden haladószellemű orosz ember forrón üdvözölte a magyarok 1848—49-es dicső forradalmát. Kossuth, Táncsics, Petőfi és más népi hősök vezetésével a magyar nép harcrakelt az osztrák önkényuralom és a belső bitangok ellen. Az osztrák elnyomókat I. Miklós cár, „Európa zsandárja“ segítette, hogy verbefojtsák a magyar nép bátor felkelését. Az orosz társadalom haladó rétegei és kiváló forradalmárok, mint Csernyisevszkij, Hercen és mások felháborodva bélyegezték meg a cárizmusnak a magyar forradalommal szemben elkövetett szegyénteljes gatzetteit. „A magyar nép szabadságharca együttérzést keltett a cári hadsereg néhány egységének katonái és tisztjei között is. Mint ismeretes, egy csoport orosz katona és tiszt, Guszev kapitány vezetésével megtagadta, hogy résztvegyen a magyar szabadságharc leverésében. Ezért halálraítélték és kivégezték őket.“⁵ Ezek a hős orosz katonák és tisztek, és nem a cári zsarnokok fejezték ki az orosz nép és haladó emberek igazi viszonyát a magyar 1848—49. évi forradalomhoz és szabadságharchoz.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a polgárháború idején különös erővel mutatkozott meg Oroszország és Magyarország népeinek fegyverbarátsága. Hüen a magyar katona szabadságszeretetéhez, több mint százezer munkás és dolgozó paraszt, a magyar dolgozó nép legjobb fiai, fegyverrel a kezükben álltak az Októberi Forradalom mellé. Hadifoglyokból szabadságharcosok lettek. A Szovjetunió Kommunista Pártjának vezetésével az orosz proletariátussal karöltve, Lenin—Sztálin dicső Vörös Hadseregében harcoltak a magyarok az Októberi Forradalom zászlajának győzelméért. E tettükkel dicsőséget szereztek a magyar népnek és öregbítették, gazdagították haladó, forradalmi szabadságharcos hagyományainkat. Ez követendő példája volt a proletárnemzetköziség harcának. A Szovjetunió népei nagyrabecsülik a magyar forradalmárok ezen érdemeit. Ezt a megbecsülést Vorosilov elvtárs pártunk III. kongresszusán így fejezte ki: „A szovjet emberek sohasem felejtik el, hogy a magyarok ezrei harcoltak a Vörös Hadsereg soraiban és sokan életüket adták a világ első szovjetköztársaságának védelmében“.

Vorosilov elvtárs, aki személyesen ismeri a magyar vörös partizánok és vörös katonák aktív szerepét az Októberi Forradalomban, megemlégette ezt a történelmi ténnyt, azért, hogy ezzel is rámutasson a szovjet-magyar barátság történelmi forrásaira. Mindezekből látjuk, hogy az orosz és magyar nép évszázadokon keresztül támogatta egymást a szabadságharcokban. Ez a közös testvéri vérontás, amely országaink és népeink függetlenségéért és szabadságáért számtalan csatatereken összefolyt, pecsételte meg örökre a szovjet-magyar barátságot. Ezt a vérrrel szerzett közös forradalmi hagyományunkat ápolni és megbecsülni kell.

1919-ben a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltását óriási lelkesedéssel és határtalan örömmel fogadta az egész szovjet nép, köztük azok a

⁵ Szabad Nép, 1954. május 27.

magyarok is, akik már 1917 óta aktív részvevői voltak a Nagy Októberi Szocialista Forradalomnak. A Magyar Tanácsköztársaság és a proletárforradalom győzelme megerősítette a világorradalomban vetett hitüket, reményüket; még nagyobb lelkesedéssel markolták meg a fegyvert és verték szét a gyűlölt ellenséget, az orosz fehérgárdistákat és a rabló imperialisták betolakodó hadseregét. A Magyar Vörös Hadsereg ebben az időben a cseh és a román imperialisták jelentős erőit kötötte le, — amely erők így nem támadhattak a Szovjetunió ellen, — s ezzel komoly segítséget nyújtott az akkor száz sebből vérző, fiatal Szovjetállamnak.

A Szovjetunió népeinek és a magyar nép közös haladó hagyományainak a megírása mellett nem szabad megfeledkeznünk és foglalkoznunk kell a többi népi demokráciák népeinek olyan történelmi hagyományaival, amelyek közősek a magyar dolgozó nép szabadságharcának fegyvertényeivel. A szláv népek és a román nép történelmi multjában sok közös harcok találunk a török és német hódítók ellen. Ezzel is szolgálni fogjuk népeink barátságának a megszilárdítását, amely fejlődésünknek elengedhetetlen előfeltétele és mozgatóereje.

Az MDP III. kongresszusa határozottan és világosan leszögezte pártunk és kormányunk fő irányvonalát, amely a szocializmus alapjainak a lerakása országunkban. A második ötéves tervünk is ennek a fő politikai és gazdasági irányvonalnak a megvalósítását fogja szolgálni. Pártunk új politikai szakaszának az a célja, hogy lényegesen emeljük dolgozó népünk anyagi, műveltségi színvonalát, ugyanakkor szakadatlanul küzdeni fogunk a békéért és a népek barátságáért, amely szocialista alkotómunkánk szükséges előfeltétele. A kongresszus irányelvei és határozatai megvilágítják és megkönnyítik pártunk új politikájának a megértését és végrehajtását, gazdasági, politikai, kulturális és tudományos téren egyaránt.

A párt III. kongresszusa a dolgozó népünk jóléte érdekében megköveteli minden tudományos munkástól, köztük a történészeketől is, hogy erejük teljes bevetésével lényegesen javítsák meg tudományos munkájuk mennyiségét és minőségét. Hadtörténészeinknek több és jobb marxista-leninista művel kell gazdagítani népünk és hadseregünk kultúrértékeit. Bátran alkalmazni kell az alkotó, építő bírálatot és önbírálatot, tudományos munkánk minden terén, mert csak ilyen módon tudunk tovább fejlődni és leszünk képesek előrevinni fiatal hadtörténelmi tudományunkat.

Pártunk III. kongresszusának nagyjelentőségű irányelvei forradalmi harcok programot ad pártunknak, kormányunknak és az egész magyar dolgozó népnek. Pártunknak e programja alapján fogjuk lerakni országunkban a szocialista társadalom alapját. Erre az alapra építjük fel azután, további fejlődésünk eredményeképp hazánkban a szocializmust.

Ez a felemelő, magasztos feladat hatalmas távlatokat nyit meg előttünk, új munkalendületre és lelkesedésre mozgósítja szorgalmas dolgozó népünket, mely pártunk vezetésével ezt a nagyszerű programot meg fogja valósítani.

M. V. FRUNZE KATONAI-ELMÉLETI MUNKÁSSÁGA A POLGÁRHÁBORÚ UTÁN

J. N. Cvetajev.

A bolsevik párt és az egész szovjet nép az amerikai-angol és a többi külföldi intervenciók s a belföldi földesúri-burzsóá ellenforradalmárok egyesült erőinek szétzúzása után továbbra is rendkívül nagy figyelmet szentelt a honvédelem kérdéseinek. A kapitalista környezet fennállása továbbra is betöréssel fenyegette országunkat. Ezért a párt — amellett, hogy a nép erőinek zömét a rombolás helyrehozására irányította, előkészítette a szocialista iparosítás feltételeit — egyben erősítette a Szovjetállamnak — a világ forradalmi és munkásmozgalma első „rohambrigádjának”¹ — védelmi képességét.

A „ki-kit” kérdésének a szocializmus javára való sikeres eldöntése érdekében a párt megfeszített politikai, gazdasági és ideológiai harcot indított a kapitalista elemek ellen. Éles harc folyt katonai-elméleti területen is.

A Szovjet Fegyveres Erők békeállapotra tértek át. Ennek az átmenetnek a programját V. I. Lenin 1920. decemberében a VIII. Összszövetségi Szovjetkongresszuson így határozta meg: „... Minden esetet továbbra is fenn kell tartanunk a katonai készenlétet — mondotta Vlagyimir Iljics. — Nem szolgálhat megnyugvásunkra az, hogy csapásokat mértünk az imperializmusra, Vörös Hadseregünket továbbra is minden áron teljes harci készenlétkben kell tartanunk és fokoznunk kell harcképességét... És el fogjuk érni, hogy a hadsereg létszámának csökkentése esetén megőrizzük azokat a kádereit, amelyek fenntartása nem fog mértéken felüli terheket róni a köztársaságra, s ugyanakkor a kisebb létszámú hadseregek mellett jobban biztosítjuk, mint eddig, hogy szükség esetén ismét talpra állíthassuk a hadsereget és még nagyobb katonai erőt mozgósíthassunk.”²

A Fegyveres Erők békeállapotba való helyezésében a pártnak semilyen tapasztalata sem volt. A párt a hadsereg és a flotta átszervezésében abból indult ki, hogy ezt a nehéz feladatot csak a külföldi intervenciók és a fehérgárdisták elleni harcban szerzett tapasztalatok,

¹ Sztálin: Beszéd a XIX. pártkongresszuson. A SZKP. XIX. Kongresszusa, Szikra, Bp. 1953. 1066. o.

² Lenin művei, 31. k. Szikra, Bp. 1951. 504. o.

a háborúról szóló marxista tanítás és a szovjet hadtudomány eredményei alapján lehet végrehajtani, egyben továbbfejlesztve ez utóbbit.

A pártnak a katonai szervezet felépítése terén tett minden lépése közben éles harcot kellett vívnia a szovjet hatalom ellenségeivel. Az ellenség a közvetlen katonai támadás helyett most próbálkozott, hogy a Szovjetállamot belülről aláássa. Az ARA amerikai segélyszervezet tetszetős cégére alatt washingtoni utasításra szervezett titkos diverziót és kémkedést ellenforradalmi zendülések szításával és ideológiai kártevésekkel kapcsolták össze. Az amerikai-angol és a többi imperialisták a proletárdiktatúra meggyengítése és a szocialista építés meghiúsítása érdekében megpróbálták dezorganizálni a Vörös Hadsereg békeállapotba való helyezését, megpróbálták aláásni anyagi helyzetét, lehetetlenné tenni harci kiképzését és ezáltal meggyengíteni a proletárdiktatúra fegyveres támaszát. A hadseregben az ellenséges ügynökök élén a Judás Trockij állt. Ezek az ügynökök a közvetlen kártevés mellett azzal próbálkoztak, hogy a katonai vezetőemberek egy bizonyos csoportjában félelmet keltsenek az antant hatalmával szemben, hogy csüggedést és defetista hangulatot teremtsenek és Clausewitztól átvett reakciós katonai-elméleti nézeteket terjesszenek. Az általános gazdasági romlás és az ellenséges tevékenység rányomta súlyos nyomait a hadsereg állapotára, amely rosszul volt ellátva, még nem nyerte el a kellő harci szervezetségét, stb. Még nem volt meg a csapatok harci kiképzésének kidolgozott rendszere és világos perspektívái. Az ellenség meggátolta az első világháború és a polgárháború tapasztalatainak általánosítását. Mint K. J. Vorosilov rámutatott, az ellenség akadályozta a hadügy terén az új problémák felvetését és az aktív munkát, s ezzel arra kárhóztatta a hadsereget, hogy a legjobb esetben is egyhelyben topogjon.³

Különösen káros volt az az ellenséges mesterkedés, amely tagadta, hogy a marxizmust a hadügyre is alkalmazni kell, hogy tudományos alapon előre lehetne látni a háború menetét és kimenetelét, s amely a hadsereg apolitikus voltát és a hadművészet alapelveinek örökös és megváltozhatatlan érvényét hirdette. Az ellenség azt prédikálta, hogy a hadsereg a maga egészében független az országtól; az ember a háborúban mintegy csak a technikai felszerelés függvényének szerepét tölti be. A támadás rovására magasztalta a védekező elméletet és az álló háborút előnyben részesítette a mozgó háborúval szemben. Az ellenség azt hangoztatta, hogy nem kell tekintetbe venni a Szovjetunióban lefolyt polgárháború tapasztalatait, amikor megverték a nagyszámú területabló fegyveres erőit. Egyben bűnösen elhallgatták a sztálini géniusz vívmányait, a szovjet hadtudományt.

Az ellenség arra törekedett, hogy csökkentse annak a fontos szerep-

³ L. K. J. Vorosilov: Cikkek és beszédek. Moszkva, 1946. 562. o.

[Ahol külön utalás a magyar kiadóra nincs, ott a jegyzet az orosz eredeti oldalszámra vonatkozik. — A szerk. megj.]

nek a jelentőségét, amelyet a bolsevik párt az amerikai-angol és egyéb intervenciók elleni harcban a szovjet nép valamennyi győzelmének lelkesítőjeként, szervezőjeként és vezetőjeként betöltött. Az ellenség igyekezett aláásni azt a hitet, hogy a szovjet nép le tudja küzdeni az ország akkori technikai elmaradottságát, és a Vörös Hadseregnek „elkerülhetetlen” vereséget jósolt az elkövetkezendő háborúban.

Ez a kapituláns agitáció és ellenséges aknamunka éberségre intette a pártot. A marxizmus-leninizmus azt tanítja, hogy az objektív törvényszerűségek tagadása, a tudomány tagadása arra vezet, hogy a káosz és a véletlenek birodalmába kerülünk, szolgai függőségbe jutunk ezektől a véletlenektől, s megfosztjuk magunkat attól a lehetőségtől, hogy bármit is megértsünk. I. V. Sztálin a gazdaságtan törvényeiről szólva kiemelte, hogy ha felszámolnók a tudományt, „megfosztanók magunkat attól a lehetőségtől, hogy akárcsak a legegyszerűbb gazdasági vezetést is megszervezzük.”⁴ Ez a tétel áll bármely tudományra, így a hadtudományra is. Ezért a párt és elsősorban maga Sztálin elvtárs alkotó módon kidolgozta a szovjet hadtudomány elméleti kérdéseit.

A szovjet hadtudomány alapjait a nagy Sztálin rakta le, még a polgárháború és katonai intervenció éveiben. „A Vörös Hadsereg legjelentősebb győzelmeinek közvetlen ihletője és szervezője Sztálin volt. Mindenhol, ahol a forradalom sorsa kockán forgott, Sztálint küldte a párt. Ő volt a legfontosabb stratégiai tervek szerzője. A döntő jelentőségű hadműveleteket ő vezette. Cárcin alatt, Perm alatt, Petrográd alatt és Gyenyikin ellen, nyugaton a pánok Lengyelországa ellen és délen Vrangel ellen — mindenütt. Sztálin vasakarata és stratégiai lángesze biztosította a forradalom győzelmét. Sztálin nevelte ki és vezette azokat a katonai megbízottakat, akik nélkül, mint Lenin megállapította, nem lett volna Vörös Hadsereg.”⁵

Az általunk tárgyalt időszakra vonatkoznak Sztálin elvtárs klasszikus munkái: „Az orosz kommunisták politikai stratégiájáról és taktikájáról”, „Az orosz kommunisták stratégiájának és taktikájának kérdéséhez”, „Beszéd a Katonai Akadémia ünnepi ülésén 1923 november 17-én”, „A leninizmus alapjairól” és számos más műve. Sztálin ezekben a műveiben a munkásmozgalom marxista vezetésének kérdéseivel elszakíthatatlan kapcsolatban kifejti a szovjet hadtudomány alapvető tételeit is, klasszikus módon értékeli a hadművészet — a katonai stratégia és taktika — lényegét a stratégiai és taktikai tervek jelentőségét, kifejti, milyen nagy jelentősége van annak, hogy helyesen válasszuk meg a főcsapás irányát, milyen nagy jelentőségűek a stratégiai és taktikai sikerek, hogyan használjuk fel az egyes csapatnemeket a harcban.

I. V. Sztálin idézett műveiben továbbfejlesztette azokat a tétele-

⁴ Sztálin: A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. Szikra, Bp. 1953. 84. o.

⁵ I. V. Sztálin. Rövid életrajz. Szikra, Bp. 1952. 75—76. o.

ket, amelyeket még az intervencióssokkal és fehérgárdistákkal vívott harc során dolgozott ki. I. V. Sztálin műveiben rendkívül mélyrehatóan tárta fel a hadművészet fejlődésére döntő hatást gyakorló feltételeket.

Sztálin még 1921-ben írt műveiben megteremtett minden szükséges előfeltételt a stratégia és taktika feladatait, az aktív védelmet érintő fő kérdések megoldásához. Már akkor meghatározta a fő feladatokat: hogy ei kell sajátítani az összes szervezeti formákat és harci formákat, hogy ezeket a helyzettől függően kell alkalmazni, ami a hadművészet lényeges oldala. Ezeket a tételeket I. V. Sztálin klasszikus módon fogalmazta meg 1923-ban: „A mai viszonyok között — írta I. V. Sztálin — a hadviselés művészete abban áll, hogy elsajátítjuk a háború valamennyi formáját és a hadtudomány e téren elért valamennyi vívmányát s azokat észszerűen felhasználjuk, ügyesen kombináljuk, illetve a helyzetnek megfelelően az egyik vagy másik formát a kellő időben alkalmazzuk...

A hadművészet feladata az, hogy biztosítson magának minden fegyvernemet, azokat tökéletessé tegye és műveleteiket ügyesen egybehangolja.”⁶

Sztálin művei hatalmas fegyvert adtak a párt kezébe a szovjet katonai elmélettel szembeni ellenséges állásfoglalások szétzúzására. Ezekből a művekből közvetlenül folytak azok a követelések, hogy a legbelsőbban meg kell ismerni a jelenkori háborúk törvényeit, hogy tanulmányozni kell a szocialista rendszer előnyeit a kapitalista rendszerrel szemben, s meg kell határozni, hogy a háború törvényeinek mely útjait kell alkalmazni a Szovjetállam védelme érdekében. E sztálini útmutatások jegyében haladt előre a szovjet katonai elmélet, szilárdult meg országunk aktív védelme, és zúzták szét a hadtudomány terén mesterkedő burzsoá ügynököket.

Sztálin elvtárs, aki a békekörülmények között is szervezte és irányította a hadügy szervezését, a hadsereg feltétlen egységét követelte meg. „Nem szabad, elvtársak, megfélemlkezni arról, — mondta I. V. Sztálin a X. Összorosországi Szovjetkongresszuson — hogy bár köztársaságaink szerencsésen kerültek ki a polgárháború állapotából, a külső támadások veszélye korántsem tekinthető kizártnak. Ez a veszély megköveteli, hogy katonai frontunk teljesen egységes legyen, hogy hadseregünk feltétlenül egységes legyen, különösen most, amikor ráléptünk, persze nem a morális leszerelés, hanem a fegyverkezés valóságos anyagi csökkentésének útjára.”⁷ A közvetlen sztálini útmutatások sokra kötelezték a Fegyveres Erők soraiban lévő valamennyi kommunistát.

Az ország védelmének megerősítését célzó pártutasítások megvalósításáért folytatott harcban, a hadügy fejlesztésének útjait megvilágító elméleti problémák kidolgozásában kiemelkedő hely illeti meg Mihail

⁶ Sztálin művei, 5. k. Szikra, Bp. 1951. 182–183. o.

⁷ Sztálin művei, 5. k. 160. o.

Vasziljevics Frunzet, a párt és az állam kiváló vezetőférfiát, a Vörös Hadsereg tehetséges hadvezérét és építőjét.

Frunze elvtárs, mint Lenin és Sztálin közelálló tanítványa és küzdőtársa, a katonai vezetők sztálini iskolájának egyik legnagyobb képviselője volt. Művei közismertek; így: „A Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg újjászervezése”, „Az egységes katonai tan és a Vörös Hadsereg”, „A Vörös Hadsereg katonai-politikai nevelése”, „A jelenlegi helyzet fő katonai feladatai” és több más műve. M. V. Frunze e művei Lenin-Sztálin pártja köré tömörítették a parancsnoki kart és a Sztálin által lefektetett alapokon elméletileg világították meg a jelenkori háború problémáit, tisztázták a Szovjetország védelmének általános kérdéseit, valamint a Szovjet Fegyveres Erők további megerősítésének módozatait.

M. V. Frunze elméleti műveiben az alapgondolat az volt, hogy az ország védelmének feladatait csak a győzhetetlen ügyet szolgáló bolsevik párt vezetése alatt lehet sikeresen megoldani. A párt a külföldi intervenciók és a fehérgárdisták elleni harc során megteremtette a marxizmus alapján felépített hadtudományt. Ez a szovjet hadtudomány az alapja a katonai nézetek egységének, ez az egyik legfontosabb feltétele a Szovjet Fegyveres Erők maximális erejének és az ország védelmének biztosítását célzó munka sikerének, tervszerűségének és céltudatosságának.

M. V. Frunze a sztálini hadtudomány alapján számos elméleti kérdést vetett fel és oldott meg magas tudományos színvonalon. Ezek közül M. V. Frunze elsősorban azokat a kérdéseket emelte ki, amelyek a jelenkori háború jellegének meghatározásával függtek össze. Így a háború kiterjedésének fokát, az erőfeszítés fokát és a háborúban felhasznált erők jellegét, a háborúra való felkészülés módjait, a háterszág szerepét, az ember és a technikai felszerelés szerepét, a politikai munka jelentőségét, a hadműveletek jellegét és sok más kérdést. A kérdéseket konkrétan, a Szovjetállam érdekeihez alkalmazva vetette fel; kiinduló tételekként megvilágította a hadtudomány pártosságának problémáját és azt a kérdést, milyen előnyökkel bír a mi államunk társadalmi és gazdasági rendje az imperializmus országaival szemben.

1. M. V. Frunze a hadtudományról és a jelenkori háború jellegéről.

Az 1921—1923. évek folyamán M. V. Frunze Ukrajna és Krim özszei Fegyveres Erőinek parancsnoka volt. A rábízott csapatok között rögtön a háború befejezése után számos szerv fejtett ki tevékenységet, amelyek a csapatok igazgatásával, a határok védelmével és a partizmus (Mahno, Tyutyunnyik, stb.) felszámolásával kapcsolatos munkát összekapcsolták a nemrégiben lezajlott harcok tapasztalatainak általánosításával és a katonai problémák marxista feldolgozásával.

Azok között a szervezetek között, amelyek az Ukrajnában és Krimben állomásozó csapatok körében hadtudományi munkát végeztek, első-

sorban meg kell említenünk a főparancsnok mellett működő állandó tanácsot^{7a} (posztोजनाше szovescsanje pri komandujuscsem vojszkami) és a hadtudományi szerkesztőségi tanácsot (Vojenno-naucsnij redakcionnij szovjet), a különböző fokozatú hadtudományi köröket és végül a hadosztályparancsnokságok és egész Ukrajna parancsnoki és politikai vezetői karának tanácskozó-kongresszusait (szovescsanje-szjezd komandovo i politiceszskovo szosztava vojennih okrugov i Ukrajni).

M. V. Frunze az eredményes hadtudományi munka egyik feltételének azt tartotta, hogy a parancsnoki kar minél szélesebb köreit vonják be a munkába. Előjegyzési naplójában erről a kérdésről egy érdekes megjegyzést találunk, amelyet az egyik csapattesttel kapcsolatban jegyzett be. „A hadtudományi munka megszervezése elég jó. — írta M. V. Frunze. — Csak egy kissé szűk keretek közé korlátozódik, a kérdéseket jobban és gyakrabban kell kivinni a parancsnoki kar széles tömegei elé.”⁸

Míg a fentemlített szervek munkájukat a parancsnoki karral és a csapatok tömegeivel való szoros kapcsolatban végezték, addig a M. V. Frunze kezdeményezésére és közvetlen részvételével alakított „Katonai tudományok híveinek társasága“ (Obscsesztvo revnyivijeij vojennih znaniij) összekötötte a csapatokat a munkásosztály tömegeivel. A Társaság ülésein nagyszámban vettek részt munkások és egyéb alkalmazottak. Az üléseken kimagasló katonai funkcionáriusok tartottak előadásokat, így többek között maga M. V. Frunze is.

M. V. Frunze rendkívül nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy a harci tapasztalatokat általánosítsák, s megkövetelte, hogy ezt a munkát gondosan meg is szervezzék. „Most — mondotta M. V. Frunze — szervező munkát kell végeznünk. Fel kell használnunk más államok minden tapasztalatát, a történelem tapasztalatait, saját tapasztalatainkat... és az egészet összegeznünk kell.”^{9a} A harci tapasztalatok általánosítása terén végzett munka az alkotó marxizmus alapelveire épült. M. V. Frunze és legközelebb álló munkatársai azt követelték alárendeltjeiktől, hogy kezdeményezzenek és újítsanak, hogy ezáltal „a mi tapasztalatainkkal gazdagítsuk Marx és Engels elméletét.”⁹

Az M. V. Frunze kezdeményezésére szervezett „A hadsereg és a forradalom” (Armija i revoljucija)¹⁰ c. folyóirat hasábjain megvitatták a katonai elmélet problémáit, a csapatok mindennapi életének kérdéseit.

^{7a} Az állandó tanácsot 1921. február 15-én alakították meg a parancsnoki kar látókörének kiterjesztésére szolgáló átalakított bizottságból. (CGAKA, f. 15, op. 30, d. 12, l. 71.) [CGAKA = Centralnij Goszudarsztvennij Arhiv Krasznoj Armii = A Vörös Hadsereg Központi Állami Levéltára — A ford. megj.]

⁸ M. V. Frunze kabinetje (A Lenin Vörös Zászló renddel és Szuvorov rend első fokozatával kitüntetett „Frunze“ Katonai Akadémián). d. 9. l. 22.

^{9a} CGAKA, f. 32892, op. 1, d. 29/sz. 1. 10.

⁹ CGAKA, f. 15, op. 2, d. 166, l. 10.

¹⁰ „A hadsereg és a forradalom” tudományos katonai-politikai folyóirat volt, amelyet az Ukrajna és Krim összes Fegyveres Erőli főparancsnoka mellett működő vezérkar adott ki Harkovban. Az első szám 1921. júliusában jelent meg.

megvilágították az állam és a párt életét. Abban a széleskörű tematikában, amelyet M. V. Frunze a csapatok parancsnoki és politikai karának megvitatásra javasolt, olyan pontosan megfogalmazott kérdések szerepeltek, amelyeknek elvi jelentőségük volt a hadtudományban.¹¹ Ilyen kérdések voltak: a szovjet hadtudomány pártossága, a jelenkori háború jellegének fő vonásai, az erkölcsi és gazdasági tényezők szerepe a háborúban, a szovjet hadművészet sajátosságai és más kérdések.

M. V. Frunze kiemelte annak a lenini tételnek a fontosságát, hogy az imperialisták részéről fenyegető újabb támadás visszaverésére naponta fel kell készülni. Ezzel kapcsolatban M. V. Frunze rámutatott a hadtudomány elsajátításának fontosságára; azt mondta, hogy az igazi szocialisták nem pacifisták; a szocializmus nem fordít hátat a militarizmusnak dühös és banális frázisokat mormogva, mint ezt a burzsoá „békebarátok” teszik, hanem „tanulmányozza a militarizmus gyenge és erős oldalait, hogy annál nagyobb biztonsággal legyőzze.”¹²

A Szovjetállam védeležének megerősítését szolgáló utakról és formákról alkotott eredeti elképzeléseit M. V. Frunze dokumentumok, cikkek és beszámolók formájában tette közzé, amelyek mint az egységes katonai tanról szóló munkái váltak közismertté.

M. V. Frunze „az egységes katonai tan“ fogalmának tartalmát 1921. júliusában¹³ a következőképpen határozta meg: „az egységes katonai tan egy adott ország hadseregében elfogadott tanítás, amely meghatározza az ország fegyveres erői felépítésének jellegét, a csapatok harci kiképzésének módszereit, az illető ország előtt álló katonai feladatokról és a feladatok megoldási módszereiről vallott uralkodó nézetek alapján való vezetésüket, mely feladatok az illető ország osztálylányegéből fakadnak és amelyek az illető ország termelőerőinek fejlettségi színvonala határozza meg.”¹⁴

Ebből világosan látszik, mely kérdések tartoznak az „egységes katonai tan“ fogalma alá. A meghatározás kiemeli az illető ország katonai felépítésének osztályelvét, és azt, hogy a hadművészet az illető társadalom politikai és gazdasági feltételeitől függ.

De M. V. Frunze nem vallotta azt, hogy ez a meghatározás teljesen visszatalukrózi a szovjet katonai-elméleti nézetek egységének lényegét. A marxista katonai elmélet gyökeresen különbözik a burzsoá társadalom katonai elméletétől. M. V. Frunze még 1921. januárjában írt „A Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg újjászervezése“ c. téziseiben¹⁵ teljes hangsúllyal kiemelte a szovjet katonai nézetek egységének ezt a meghatározó moz-

¹¹ CGAKA, f. 15. op. 30, d. 12, l. 42.

¹² M. V. Frunze kabinetje, d. 9, l. 10. mindkét o.

¹³ „Az egységes katonai tan és a Vörös Hadsereg“ c. cikke. — „A hadsereg és a forradalom“ c. folyóiratban, 1921. 1. sz.

¹⁴ M. V. Frunze művei, I. k. Moszkva-Leningrad, 1929. 211. o.

¹⁵ „Kommunizist“ újság (Harkov) 21. sz. 1921. január 30. A téziseket közösen írták Sz. I. Guszevvel, és a Harkov-városi és körzeti pártkonferenciákon vitatták meg — lásd CGAKA, f. 32392. op. 1, d. 18/sz. 1. 7.

zanatát. A téziseket a katonai kérdésben hozott határozatként nyújtották be a X. pártkongresszusra. „Ez az egység — mondják a tézisek — amely a maga egészében a marxista tanítás általános alapján kidolgozott rendszert képez (az egységes proletár katonai tan — a háború tudományos proletár elmélete) szilárd alap az ország harci felkészültségének terve, a csapatok igazgatása és vezetése számára. A tannak az összes katonai utasításokban, szabályzatokban és útmutatásokban kifejezésre kell jutnia”.¹⁶

Így M. V. Frunze az egységes „katonai tan” kifejezéssel a Szovjetország védelme és a hadművészet elméletének és gyakorlatának elvi kérdéseire vonatkozó, a marxista tanításon alapuló nézetek összességét fejezte ki.

M. V. Frunze, a nézetek elemzésére támaszkodva, a következő fontos marxista tételeket emelte ki: először is azt, hogy a hadügyet az adott állam általános életfeltételei határozzák meg, tehát a hadügy nem öncélú potentátum; másodsor, hogy a katonai nézetek osztályjellegűek és az uralkodó osztály politikáját fejezik ki; harmadszor, hogy a katonai tudományos nézeteknek összhangban kell állniuk a politikai célokkal, vagy ahogy M. V. Frunze mondta „az állam általános céljaival és a rendelkezésre álló anyagi és szellemi erőforrásokat”.¹⁷ Negyedszer M. V. Frunze rámutatott arra, hogy a fent jelzett politikai célok, anyagi és szellemi erőforrások — objektív tényezők, amelyek függetlenek a katonai teoretikus alkotómunkájától. A teoretikusoknak az a feladatuk, hogy feltárják ezeket az objektív elemeket és összhangba hozzák velük saját következtetéseiket. M. V. Frunze ezzel kapcsolatban megállapította a szovjet katonai funkcionáriusok elméleti feladatait: „tanulmányozni kell a bennünket körülvevő társadalmi környezetet; meg kell határozni az állam lényegéből folyó katonai feladatok jellegét és lényegét; tanulmányozni kell a feladatok teljesítését biztosító körülményeket mind az anyagi, mind a szellemi erőfeltételek tekintetében; tanulmányozni kell a Vörös Hadsereg felépítésének és az alkalmazott harci formáknak a sajátosságait; a hadtudomány és a hadművészet követelményeivel összhangba kell hozni mindazokat a sajátosságokat, amelyek objektíven és elszakíthatatlanul összefüggnek proletárállamunk jellegével és az általunk átélt forradalmi korszakkal.”¹⁸

Az állam védelmének általános kérdéseire vonatkozólag M. V. Frunze később rámutatott arra, hogy a védelmet a három következő tételre: „először is a jövő háború jellegéről alkotott világos és pontos elképzelésre, másodsor az esetleges ellenfeleinknek majdan rendelkezésükre álló erők és anyagi eszközök helyes és pontos számbavételére, és harmadszor saját erőforrásaink helyes és pontos számba-

¹⁶ Az SZK(b)P X. kongresszusának jegyzőkönyvei, Partizdat, 1933. 681. o.

¹⁷ M. V. Frunze művei, I. k. 217. o.

¹⁸ U. o. 217—218. o.

vételére”¹⁹ támaszkodva kell felépíteni. Ezekben a tételekben nyert kifejezést a sztálini hadtudomány alapkövetelménye. A sztálini hadtudomány a modern háború egész kérdéskomplexumának igazán tudományos ismeretén nyugvó rendszere, amely tekintetbe veszi a hadakozó országok társadalmi-politikai, gazdasági és tisztán katonai lehetőségeinek összességét a maga sokrétűségében és kölcsönhatásában. Csak a nézeteknek egy *ilyen* egysége teremthette meg az akkor még nem-egynemű parancsnoki kar gondolatainak és akaratának kellő céltudatosságát és lehetett a végzett katonai építőmunka sikerének szükséges előfeltétele. M. V. Frunze tételei elméleti hozzájárulást jelentettek a hadsereg egysége sztálini követelésének teljesítéséhez.

M. V. Frunze műveiben különösen kiemelte, hogy a marxista hadtudomány a proletárforradalom érdekeinek védelmére irányul és csak ezt szolgálja. A szovjet hadtudomány pártosságának kifejezése: a burzsoá ideológia megnyilvánulásaival szemben tanúsított engesztelhetlenség és a marxizmus szellemének — a munkásosztály ideológiájának — megfelelő alkotó jelleg. M. V. Frunze abban látta a katonai szakértők eredményes elméleti és egyéb más munkájának fő feltételét, hogy ezek az emberek magukévá tudják tenni a munkásosztálynak és pártjának álláspontját.²⁰

A szovjet hadtudomány pártossága nem jelentette azt, hogy figyelmen kívül hagyták a régi katonai szakértők tudását, megtagadták a mult értékes örökségét, hanem ezt kritikailag kiértékelték és átdolgozták. E tekintetben M. V. Frunze egész további elméleti tevékenységét nagymértékben befolyásolták V. I. Leninnek azok az alapvető útmutatásai, amelyeket Lenin M. V. Frunzének a X. pártkongresszus napjaiban a vele folytatott beszélgetések során adott. V. I. Lenin M. V. Frunze téziseit fejlődésünk perspektívájából kiindulva értékelté, azokat általában helyesnek találta, de megállapította, hogy nem veszik eléggé számba az akkori időszak sajátosságait. Ezek a sajátosságok abban álltak, hogy a Szovjethatalom nem építhette a szocializmust anélkül, hogy be ne vonja munkájába a régi szakembereket. Akkor még nem voltak a munkások és parasztok köréből származó tudományos-műszaki kádereink. A hadtudomány számára ennek a körülménynek rendkívül nagy jelentősége volt, mert a hadtudomány felhasználja a műszaki tudományok eredményeit a hadügy egyes területein, mint az erődítés-technikában, a távközlésnél, az aviatikában, a tüzérségnél, a hadivegyésznél, a katonai közlekedésügyben és számos más kérdésben. Eből származott az, hogy saját tudományos-műszaki kádereket kell kiképezni és okosan fel kell használni a polgári szakemberek tudását. „A perspektíva szempontjából eljárása, természetesen, helyes — mondotta V. I. Lenin. — Magától értetődik, önöknek arra a feladatra kell felké-

¹⁹ M. V. Frunze művei. III. k. Moszkva-Leningrád. 1927. 250. o.

²⁰ L. M. V. Frunze művei, I. k. 208. o.

szülniük, hogy teljes mértékben elsajátítsák a hadügyet, és ennek megfelelő munkát kell végezzenek. Kérem, tanuljanak, hozzanak felszínre ifjú erőket..." De V. I. Lenin egyben rámutatott arra is, hogy még korántsem tettek meg mindent a hadtudomány területén, rámutatott a „kommunista kérdés” veszélyére és kiemelte, hogy magasabb érettségi színvonalat kell elérni, hogy elsajátíthassuk az egész hadügyet.²¹

V. I. Leninnek ezeket a mélyértelmű útmutatásait, amelyek az OK(b)P VIII. kongresszusán kifejtett gondolatainak továbbfejlesztései voltak, M. V. Frunze a továbbiakban iránymutatásul használta fel a katonai építőmunka során. Maga M. V. Frunze mutatott példát arra, miként kell kritikailag kiválogatni az értékeset a múlt hagyatékából és hogyan kell félresöpörni minden elhalót és elavultat.

A szovjet hadtudomány pártosságának kérdésével szoros kapcsolatban áll M. V. Frunze kritikája arról a burzsoá tételről, hogy a hadsereg apolitikus és osztály nélküli jellegű. M. V. Frunze kiindulópontja ebben az OK(b)P VIII. kongresszusán elfogadott pártprogram utmutatása volt, amelyben arról volt szó, hogy a Vörös Hadseregnek, mint a proletárdiktatúra eszközének, osztályjellegűnek kell lennie.²² továbbá azok a klasszikus tételek, melyeket Sztálin Perm elestének okairól V. I. Leninnek írt jelentésében kifejtett. Mint tudjuk, Sztálin elvtárs a Keleti Front vjatkai részlegére küldött csapatok példáján világosan kimutatta, hogy ha megfeledekezünk a hadsereg feltöltésének az osztálytartalmat szem előtt tartó proletár eljárásáról, ezzel a Szovjethatalom elenségeinek kezére játsunk.²³ M. V. Frunze a sztálini tételekre támaszkodva konkrét anyagon bemutatatta, hogy a tőkés államok hadseregei a burzsoázia osztályuralmának eszközei és a burzsoázia katonai nézeteit követik. Bármely osztálytársadalomban — írta M. V. Frunze „Az egységes katonai tan és a Vörös Hadsereg” c. cikkében — az illető állam hadserege által elfogadott katonai nézetek rendszerének jellegét annak a társadalmi osztálynak a jellege határozza meg, amely e társadalom élén áll.²⁴

M. V. Frunze nem egyízben kiemelte, hogy a hadsereg jellege az állam osztálylényegének kifejezése. „A hadsereg maradjon a politikán kívül” jelszó burzsoá jelszó, amely arra szolgál, hogy a katonatömegekre ideológiai befolyást gyakoroljon. M. V. Frunze ezzel kapcsolatban azt mondta, hogy mi munkás-paraszt államban élünk, ahol a vezetőszerp a munkásosztályé. Ebből következik, hogy „a mi alapelvünk más. A hadsereg a dolgozó nép része, az ország egész politikai életének résztvevője, a hadsereg nem idegen a politikától és ez a politika a párt politikája...”²⁵ A Szovjetállam szempontjából ez azt jelentette, hogy fel

21 L. M. V. Frunze művei, III. k. 150. o.

22 Az SZK(b)P a kongresszusok, konferenciák és KB. plénumok határozatainak és döntéseinek tükrében. 1. r. 6. kiad. 1940. 287. o.

23 L. Sztálin művei, 4. k. Szikra, Bp. 1950. 214—215. o.

24 L. M. V. Frunze művei, I. k. 217. o.

25 M. V. Frunze kabinetje, d. 9. 1. 11.

kell építeni és meg kell erősíteni a dolgozók új osztályhadseregét, a felszabadult munkások és parasztok osztályhadseregét, a proletárdiktatúra hadseregét, hogy megvédje a forradalom vívmányait a burzsoá-földesúri ellenforradalommal és a külföldi intervencióval szemben.

A Szovjet Hadsereg egyetlen vezetője a Kommunista Párt, amelynek világnézete a hadsereg eszmei életének alapja. „A kommunista eszmék alapján... kell megeremtenünk a Vörös Hadsereg szellemét” — mondta M. V. Frunze.²⁶ M. V. Frunze ismertetett tételei a szovjet hadtudomány pártosságáról, a Szovjet Hadsereg osztályjellegéről hatalmas csapást mértek a párt és országunk ellenségeire, akik arra törekedtek, hogy erkölcsileg szétzüllesszék a proletárállam fegyveres bástyáját és kiűssék a szovjet emberek kezéből hatalmas fegyverüket, a szovjet hadtudományt.

Hazánk aktív védelmének helyes megszervezése lehetetlen lett volna, ha nem teremtünk világos elképzelést a háborúk jellegében beállott azon döntő változásokról, amelyek már az 1914—1918-as imperialista háború folyamán élesen a felszínre törtek.

M. V. Frunze mélyrehatóan általánosította az első világháború és a polgárháború tapasztalatait. M. V. Frunze műveiben elemezte az erős ellenfelek modern fegyveres harcára jellemző vonásokat és így katonai funkcionáriusaink helyesen tájékozódhattak a legközelebbi jövő hadijelenségeiben beálló fejlődés perspektívái tekintetében. Abban az időben M. V. Frunze munkái komoly hozzájárulást jelentettek a szovjet katonai eszmék kincses-tárához.

Leninnek és Sztálinnak az imperializmusról, az imperializmus korszakának háborúiról, a szocialista haza védelméről írt művei, az igazságos és igazságtalan háborúkról adott tanításaik megalapozták a politikai célok döntő befolyását a háború jellegére. Feltárták, milyen meghatározó szerepük van a gazdasági és erkölcsi tényezőknek a háborúban, lefektették az alapot olyan tételek tudományos kidolgozásához, mint: a háború kimenetelét eldöntő állandóan ható tényezők tétele, meghatározták a népek minden erejét súlyos megpróbáltatásnak kitevő modern háborúk általános körvonalait. A dolgozó emberiség nagy tanítói a polgárháború tapasztalatán szemléletesen kimutatták, milyen döntő fölényben van a Szovjetállam társadalmi és gazdasági rendszere az imperialista országok társadalmi és gazdasági rendszerével szemben.

M. V. Frunze a marxizmus-leninizmus klasszikusainak útmutatásából, valamint a világháború és a polgárháború tapasztalatából kiindulva, alapjában helyesen határozta meg a jelenkori háborúk jellemző vonásait. Emellett mindig hangsúlyozta a Szovjetállam békeszeretét. Rámutatott arra, hogy a mi országunk minden erejét latbaveti és latba fogja vetni az országok és népek békés együttműködése érde-

²⁶ CGAKA, f. 32392, op. 1, d. 29/sz, l. 4.

kében.²⁷ A mi államunk már természeténél fogva sem követ agresszív, hódító célokat, de a béke fenntartása nemcsak tőlünk függ, és ha a külföldi imperialisták ismét megsértik a szovjet határokat, akkor a szocializmus országának hadat kell viselnie, mégpedig igazságos felszabadító háborút.

A proletárdiktatúra államának érdekei — mutatott rá M. V. Frunze — egybeesnek nemcsak a mi hazánk, hanem a külföldi országok dolgozó tömegeinek érdekeivel és vágyaival is. A mi példánk világítótoronyként áll az elnyomott népek előtt harcukban. Mindez azonban ellentétben áll az imperialisták érdekeivel, veszett dühöt vált ki belőlük a Szovjetállam iránt és arra készíti őket, hogy fegyveres úton próbálják megsemmisíteni a Szovjetállamot. De egyben azt is jelenti, hogy az imperialista ellenfél elleni harcban nemcsak a szovjet nép összes erőire támaszkodhatunk, hanem az imperializmus táborában élő dolgozók együttérzésére is. Ezzel M. V. Frunze kiemelte azt aényt, hogy milyen különleges befolyást gyakorol a világ forradalmi mozgalma a modern háborúra és azt az ebből folyó tény, hogy milyen politikai fölényben van a szocializmus országa.

Az imperialisták világháborúra törnek és így az általuk kirobbantott háborúk rendszerint világháborúkká válnak. Ezért ezeknek a háborúknak a jellegzetes vonásai nem hasonlítanak a múlt háborúinak tipikus vonásaira. „Amíg azelőtt — írta M. V. Frunze — a háborús összehútközések kimenetele a lakosságnak aránylag kisebb csoportjaitól, vagy a háborút hivatásukul választó állandó osztagoktól, illetve külön erre a célra ideiglenesen hadba szólított csapatoktól függött, addig jelenleg a háborúban a népeknek úgyszólván minden egyes tagja résztvesz, nem ezrek, vagy tízezrek hadakoznak, hanem milliók, a háborúk menthetetlenül körükbe vonják és maguk alá rendelik a társadalmi lét minden oldalát, és kivétel nélkül minden állami és társadalmi érdekre kihatással vannak. A hadműveletek szinterei ma nem kis körülhatárolt térségek, hanem hatalmas területek, amelyeken az emberek tíz- és százmilliói élnek; a harc technikai eszközei szakadatlanul fejlődnek és egyre bonyolultabbakká válnak, mind újabb és újabb szakmai kategóriákat és fegyvernemeket, stb., stb. ölelnek fel.”²⁸

M. V. Frunze szükségesnek tartotta, hogy ezt az általános meghatározást konkretizálja a Szovjetunió ellen irányuló háborúkra vonatkozólag. Az imperialistáknak a Szovjetunió elleni esetleges háborúját M. V. Frunze úgy értékelte, hogy az két ellentétes világ, két gyökerestül különböző társadalmi-politikai és gazdasági rendszer összeütközése lesz.²⁹ „... Ez halálos kimenetelű háború, élet-halál harc lesz”³⁰ — írta M. V.

²⁷ M. V. Frunze művei, III. k. 67, 79, 118, stb. o.

²⁸ M. V. Frunze művei, I. k. 209. o.

²⁹ L. U. o. III. k. 104. o.

³⁰ U. o. 253. o.

Frunze — ami a harcoló felek társadalmi rendszerének különbözőségéből folyik. Az ilyen háborúban eldöntésre kerülő célok döntő volta kizárja, hogy bármilyen kompromisszum is létrejöhessen a felek között; a harc csak a résztvevő erők egyikének teljes győzelmével végződhet.

A jelenkori háborúkat a hosszú időtartam jellemzi. „Ez nem semiségek miatti összeütközés lesz, amelyet gyorsan meg lehet oldani.”³¹ M. V. Frunze ezt a megállapítását a háborús tapasztalatokra és Leninnek és Sztálinnak az amerikai-angol és a többi intervenciók elleni harc idején adott útmutatásaira alapította. Ezzel halomra döntötte a német katonai ideológusokra és az ő nyomdokaikban haladó más-országbeli katonai személyiségekre jellemző elavult elképzeléseket, melyek szerint erős ellenfelek között folyó háború céljait rövid idő alatt, „villámháborúval” el lehet érni. Amennyiben a Szovjetunió ellen irányuló agresszív háború népünk szabadságát fenyegeti, nem kétséges, hogy a nép mindent latba vet, amivel csak rendelkezik: „be fogják vetni mindazokat az erőket, amelyekkel a hadakozó felek csak rendelkeznek.”³² A „villámháború” elméletének hibás voltáról alkotott végkövetkeztetését M. V. Frunze röviden így fogalmazta meg: „Elsőrendű ellenfelek összeütközése esetén a döntést nem lehet egyetlen csapással elérni.”³³

Ebből az elméleti előrelátásból folyt az a gyakorlati következtetés, hogy a Szovjetuniónak hosszú évekig tartó fegyveres harcra kell felkészülnie. Ez meghatározta az előkészítő rendszabályok rendszerét. M. V. Frunze erre vonatkozólag azt mondta, hogy számunkra mindig kötelező érvényű lesz, hogy hosszú és kitartó háborúra készüljünk fel. Bár M. V. Frunze lehetségesnek tartotta, hogy a fejüket veszített imperialisták esetleg egyetlen csapással, óriási erők bevetésével próbálják megfojtani a Szovjetuniót,³⁴ de látta, hogy egy ilyen kísérlet kalandorpróbálkozás, amely kudarcra lenne ítélve.

A lezajlott háborúk tapasztalatainak értékelésénél M. V. Frunze arra a következtetésre jutott, hogy a legközelebbi háborúk a hadseregek létszáma tekintetében is óriási méretűek lesznek, sok millió harcos fog bennük résztvenni. M. V. Frunze kinevelte a kis hivatásos gépesített hadseregekről nyugaton elterjedt burzsoá elméleteket. (Fuller, Douhet, Seckt stb.)

A hivatásos katonákból álló hadseregben M. V. Frunze akkoriban csak a háborús idők hadseregének gyenge vázát látta. A háború idején a hadsereget „az egész felfegyverzett szovjet nép” alkotja.³⁵ Sztálin útmutatása szerint minden fegyvernemből komoly tartalékokkal kell ren-

³¹ U. o. 251. o.

³² U. o. 252. o.

³³ M. V. Frunze művei, II. k. Moszkva-Leningrad. 1926. 96—97. o.

³⁴ L. M. V. Frunze művei, III. k. 113. o.

³⁵ M. V. Frunze művei, III. k. 256. o.

delkezni,³⁶ mert ezek a győzelem döntő tényezői a hosszú ideig tartó háborúban. M. V. Frunze Sztálin zseniális útmutatására támaszkodva fáradhatatlanul dolgozott a tartalékok képzésén, a területiális hadtestek alakítását célzó tervek megvalósításán, egyidejűleg leleplezve a „kis“ hadseregekhez ragaszkodó „teoretikusok“ teljes tudatlanságát és katonai analfabétizmusát.³⁷

M. V. Frunze ama tételének helyességét, hogy sokmillió s tőmeghad-sereget kell létrehozni, a bekövetkező események menete megerősítette. A kislétszámú válogatott hivatásos hadsereg szervezésének csábító volta ellenére egyetlen burzsoá állam sem gondolt arra, hogy másképp hada-kozzék, mint sokmillió fegyveres erők segítségével. M. V. Frunze követ-keztetései és előzetes figyelmeztetései ebben a tekintetben rendkívül nagyjelentőségűek voltak a Szovjetállam véderejének megerősítése szempontjából.

2. M. V. Frunze a hátország szerepéről a jelenkori háborúban

A sztálini hadtudomány egyik legnagyobb vívmánya annak a tanításnak kidolgozása, hogy a szilárd hátország döntő tényező a jelen- kori háborúban.

A hátország fogalma felöleli az állam életének és tevékenységének egész sokrétűségét: az ország összes ember- és anyagtartalékát, a nép- gazdaság, a tudomány és a kultúra valamennyi ágát.

A burzsoá katonai eszmék a hátország kérdésében nem mentek túl egyes részleges általánosításokon, rendszerint néhány, a termeléssel és a katonai ellátással kapcsolatos gazdasági problémára szorítottak. A hát- ország problémájának ilyen korlátozott feltevése abban leli magyaráza- tát, hogy a modern háború egész menete nemcsak a hadban álló állam gazdaságának, hanem politikai erejének és szilárdságának, a nép erköl- csi erejének és a hadsereg ebből adódó erkölcsi szellemének is próba- köve. S a burzsoá tudomány éppen ezeket a kérdéseket nem képes megoldani.

V. I. Lenin szerint a hátország szerepe a jelenkori háborúban olyan tényező, amely a sikert vagy a vereséget eldönti. V. I. Lenin a külföldi intervenciók ellen folytatott harc idején mélyreható általánosítást adva arról, hogy napjaink háborúja „minden nemzet összes gazdasági és szervezeti erőinek próbája“, hangsúlyozta a Szovjetállam munkás-paraszt hátországának különös szilárdságát. Mi győztünk és győzni fogunk, mert van hátországunk, erős hátországunk, amely minden csapásra azzal felel, hogy „mégjobban összefog és mégjobban megfeszíti gazdasági erejét.“³⁸

³⁶ L. Sztálin művei, 4. k. 218, 365—369, 396—397. o.

³⁷ L. M. V. Frunze művei, III. k. 265. o.

³⁸ Lenin művei, 30. k. Szikra, Bp. 1953. 141. o.

I. V. Sztálin a polgárháború és a külföldi intervenció idején írt munkáival megvetette alapját annak a valóban tudományos tanításnak, hogy milyen döntő jelentőségű a jelenkori háborúban a hátország. „A világ egyetlen hadserege sem győzhet (persze huzamos és biztosított győzelemlről van szó) szilárd hátország nélkül — mondotta Sztálin elvtárs. — A hátország a front szempontjából elsőrendű fontosságú, mert ez, és csakis ez táplálja a frontot nemcsak mindenféle élelemmel, ruházattal, hadfelszereléssel, hanem emberekkel is — harcosokkal, hangulatokkal és eszmékkel.“³⁹

Ezek az alapvető útmutatások hangsúlyozzák, hogy a hadsereg ereje nem merül ki a hadsereg tulajdonságaival, hanem az egész ország állapotától függ. „Az állhatatlan, s még inkább az ellenséges hátország, állhatatlan és laza tömeggé változtatja a legjobb, legszorosabban egybeforrott hadsereget is.“⁴⁰

A Vörös Hadsereg ellenségei — a megvetésre méltó trockisták és a katonai szakemberek reakciós beállítottságú része — minden erejükkel elhallgatták ezeket a rendkívül fontos útmutatásokat, a kérdést csupán a csapatok közvetlen mögöttes területére akarták összezsugorítani, és ezzel mesterségesen elválasztották a hadsereget a néptől.

M. V. Frunze munkáiban sokat tett Lenin és Sztálin ama eszméinek népszerűsítése érdekében, hogy milyen nagy szerepe és jelentősége van a hátországnak, hogyan kell alkalmazni ezeket az eszméket az akkori katonai építésben. M. V. Frunze munkáiban világosan továbbvitte azt a gondolatot, hogy a hátország állapota a modern háború döntő tényezője és hogy az erős szovjet hátország ellenséges agresszió esetén a háború győzedelmes kimenetelének egyik legfontosabb előfeltétele. M. V. Frunze kiemelte hadseregünk és népünk politikai egységét, s rámutatott arra, hogy a szovjet katonai funkcionáriusoknak állandóan szoros kapcsolatot kell fenntartaniuk a dolgozók tömegeivel. „Mi nem vagyunk kaszt, hanem az élő szovjet szervezet egy ága“ — mondotta a Katonai Akadémia hallgatóinak és vezetőinek.⁴¹

A Szovjet Hadsereg erejét és szilárdságát a dolgozó nép tömegeiből meríti. Ezért M. V. Frunze azt követelte, hogy a hadsereg élénken vegyen részt az állam politikai életében és mindenben, ami az ország közös érdekeivel kapcsolatos, mert csak ez „biztosíthatja, hogy megerősödjének a szoros kapcsolatok a hátország és a front között, ami a harc sikere legfontosabb záloga.“⁴²

M. V. Frunze a hátorszagra vonatkozó következtetéseit és elképzeléseit számos alkalommal kifejtette szóban és írásban; ezek közül kiemelkedik „A front és a hátország a jövő háborúban“ c. cikke.

³⁹ Sztálin művei, 4. k. 342. o.

⁴⁰ U. o.

⁴¹ M. V. Frunze művei, II. k. 150. o.

⁴² „A hadsereg és a forradalom“, 1922. 3—4. sz. 5. c.

M. V. Frunze azt tartotta, hogy a modern háborúban a teljes győzelemhez nem elég az ellenfél fegyveres erőit szétzúzni, hanem alá kell ásni az ellenséges ország gazdaságát azáltal, hogy elfoglalják az ellenséges terület fő gazdasági körzeteit és megtörik az ellenfélnek a további fegyveres ellenállásra irányuló eltökéltségét. Innen ered a modern háborúban a harci formák sokfélesége. Nemcsak fegyveres front alakul, hanem nem-fegyveres front is. Ezért M. V. Frunze rámutatott arra, hogy a jövő háború nemcsak a harcmezőn követel meg önfeláldozó hőstetteket, hanem a munka frontján működő minden szovjet polgártól is, „bárhol is dolgozzék az illető, és bármilyen hivatást is töltsön be“.⁴³ Csak az az állam számíthat a háborúban sikerre, ahol a lakosság egész tömege a legtevélegesebben résztvesz az állam védelmében.⁴⁴

A modern háborúban az átmeneti kudarcokat valló ország még mozgósíthatja ember- és anyagtartalékait, ezek alapján harc képes hadsereget állíthat fel és sikeresen folytathatja a harcot. De egy ilyen felelősségteljes ügghöz arra van szükség, hogy ennek az országnak „gazdaságilag, és erkölcsileg erős hátországa legyen“.⁴⁵

M. V. Frunze világosan elhatárolta a hátország gazdasági és erkölcsi oldalát, nem szakította el és nem állította szembe egyik oldalt a másikkal, hanem dialektikus egységben tekintette őket. A gazdaságilag erős hátország — M. V. Frunze elgondolása szerint — az ország egész gazdaságának olyan szervezete, amely tervszerűen végzi „először is a frontnak a hadműveletekhez szükséges anyagokkal való zökkenőmentes ellátását, másodsor pedig biztosítja magának a hátországnak is mindazt, amire a munkaenergia és az erkölcsi szilárdság kellő színvonalon tartásához szükség van“.⁴⁶

M. V. Frunze azt tartotta, hogy csupán a békeévekben gyűjtött katonai tartalékok nem biztosíthatják a mi időnkben a sikeres hadviselést. Az első világháború tapasztalata megmutatta, hogy a békeévekben előkészített semilyen felszerelés- és ellátásbeli tartalék sem elegendő a hadműveletekhez. Az idejében való gazdasági felkészülés nehézségei hihetetlenül megnöttek. A felkészüléshez szükséges anyagi eszközök óriási összegekre rúgnak, ami még a leggazdagabb országok költségvetésére is súlyos terhet ró. Nagyjelentőségűvé vált a modern haditechnika gyors előrehaladása. Az, amit ma a legtökéletesebbnek tartunk, holnap már elavultnak számít és nem biztosítja a fölényt az ellenséggel szemben. Ebből következik, hogy célszerűtlen és egyenesen veszélyes óriási összeget költeni egyedül a mozgósítási tartalékok előkészítésére. A háborúra való anyagi felkészülés súlypontját most átviszik az ország egész gazdaságának megfelelő szervezésére. Ebből következik, hogy a modern hábo-

⁴³ U. o. 30. o.

⁴⁴ U. o. 71. o.

⁴⁵ CGAKA, f. 32392, ep. 1, d. 80/sz. 1. 2.

⁴⁶ M. V. Frunze művei, II. k. 98. o.

rúban az győz, aki felül tudja múlni ellenfelét a gazdaság fejlesztésében és megszervezésében, és állandóan gyarapítani tudja erőit, aki meg tudja szervezni a fém-, fűtőanyag-, gyapot-, gabonatermelés fokozását, aki biztosítja a fegyverzet további tökéletesítését, a hadseregnek és a lakosságnak minden szükségessel való zökkenőmentes ellátását, a közlekedést, és a tudomány fejlődését. Ez a munka hihetetlenül bonyolult — mondta M. V. Frunze —, de szükséges és megvalósítható. M. V. Frunze azt tartotta, hogy ennek a munkának a megvalósítását nálunk rendkívüli módon megkönnyíti az, hogy fő iparágaink állami tulajdonban vannak: ebben van a mi hatalmas fölényünk a burzsoá országokkal szemben.⁴⁷

Mindebből az következett, hogy a háttország megszervezésének módszereiben komoly változtatásokat kell végrehajtani. Ennek a szervezésnek a lényege abban áll, hogy az ország gazdaságát a katonai követelményeknek megfelelően kell tervszerűen kifejleszteni. Ezzel kapcsolatban számba kell venni és egyre fokozódó mértékben kell gyarapítani az állam minden anyagi eszközét. M. V. Frunze azt javasolta, hogy tervet kell készíteni a Szovjetunió népgazdaságának szükség esetén hadivágányokra való átállítására, hogy idejekorán ki kell dolgozni az egész ország mozgósítási tervét. M. V. Frunze elgondolásai szükséges és aktuális tervek voltak.

A jelenkori háború jellege kizárja, hogy rövid idő alatt fel lehessen rá készülni: hosszú időre van ehhez szükség. M. V. Frunze állandóan figyelmeztetett arra, hogy a szovjet embereknek már a békeidőben mindent meg kell tenniük a győzelemért, úgy kell szervezniük az országot, hogy gyorsan, könnyen és zökkenőmentesen áttérhessenek a hadivágányokra. M. V. Frunze az első világháború és a polgárháború tapasztalataira támaszkodva rámutatott arra, hogy egy állam csak úgy tud megfelelő módon felkészülni a háborúra, ha a katonai funkcionáriusok minden erőfeszítésüket egyesítik az egész polgári apparátus munkájával.⁴⁸

„Határozottan le kell szögeznünk — mutatott rá M. V. Frunze, — hogy éppen békeidőben kell lerakni annak a szervezetnek a szilárd alapjait, amely majd háború idején működésbe lép, és már ekkor el kell kezdeni megfelelő irányban nevelni a dolgozó tömegeket. Tudatosítanunk kell azt, hogy a hadsereg mozgósítása, a munkások mozgósítása, az ország gazdaságának mozgósítása jelentőség szempontjából egyforma értékű.”⁴⁹

Különösen nagy jelentőséget tulajdonított M. V. Frunze a hadiipar fejlesztésének. Elsőrendű feladatként jelölte meg egy olyan ipar megteremtését, amely biztosítja, hogy a fegyveres erők helyt tudjanak állni bármely ellenféllel szemben.⁵⁰

⁴⁷ L. M. V. Frunze művei, II. k. 105. o., III. k. 104, 105, 114, 115. o.

⁴⁸ L. M. V. Frunze művei, II. k. 48. o.

⁴⁹ U. o. 49. o.

⁵⁰ L. U. o. 147—148. o.

A hátszág másik oldalát képezi erkölcsi szilárdsága, ami az állam jellegétől, a sajátos osztályviszonyoktól és attól függ, hogy mennyiben szolgálja az illető állam politikája a nép érdekeit.

M. V. Frunze megállapította, kétségtelen, hogy az a hadakozó fél fog alulmaradni, amelynek erkölcsi-politikai szilárdsága alacsonyabb fokon áll, mint ellenfeléé. Ebből következik, hogy a nép erkölcsi-politikai nevelése az ország háborúra való felkészülésének egyik legkomolyabb feladata. V. I. Lenin azt hangoztatta, hogy „résen kell lennünk“ egy esetleges újabb háború miatt.⁵¹ Erre a megállapításra támaszkodva M. V. Frunze olyan légkör előkészítését kívánta, amelyben „az egész nép gondoskodó és gyámkodó figyelme a hadsereg szükségleteinek biztosítására irányul, mert csak ilyen légkörben haladhat sikeresen fegyveres erőink építésének ügye.“⁵²

M. V. Frunze egész élete folyamán különösképpen azt az eszmét propagálta, hogy a szovjet népben nevelni kell a honvédelem terén reá háruló feladatok megértését és ezt gyakorlati tevékenységében meg is valósította.

M. V. Frunze már 1918-ban, mikor a külföldi intervenciók és a belső ellenforradalom visszaverésére szolgáló fegyveres osztagok szervezéséhez fogott, döntő harcra lelkesítette az ivanovo-voznjeszenszki iparvidék munkásait és parasztjait a forradalom ellenségei ellen. A polgárháború frontján is állandóan fenntartotta velük a kapcsolatot és továbbra is magyarázta nekik az intervenciók elleni harc céljait és feladatait.

Az állam előtt álló honvédelmi feladatok elkerülhetlenségének és fontosságának országos tudata — M. V. Frunze véleménye szerint — a legfontosabb elem a szovjet emberek világnézetében és ez lehetővé teszi, hogy úgy készítsük őket elő, hogy „fizikailag és erkölcsileg képesek legyenek bármely percben bármely ellenség ellen harcba szállni“.⁵³

M. V. Frunze szerint az államon kívül a társadalmi szervezeteknek is közre kell működniök egy ilyen tudat nevelésében. Ő maga szervezte meg „A hadtudományok híveinek társaságát“. A Társaság 1921. december 26-án alakult meg Harkovban, mégpedig „azzal a céllal — amint a Társaság megalapításáról szóló nyilatkozat mondta —, hogy ösztönözze az érdeklődést a hadügy iránt és a szeretetet a Vörös Hadsereg iránt“. A Társaság felhívással fordult a munkásokhoz, amely így szólt: „Gyárak munkásai, mint a proletárforradalom élcsapata, nektek aktív részt kell vennetek a haditudományi körök munkájában, mert ne feledjétek el, hogy veszély esetén, fegyvert ragadva kell megvédenetek vívmányaitokat és proletárhatalmatokat.

A hadtudományi körben velünk közösen dolgozva megtanuljátok a hadtudományt, tudomást szereztek róla, hogyan folyik Vörös Hadsere-

⁵¹ L. Lenin művei, 31. k. Szikra, Bp. 1951. 504. o.

⁵² M. V. Frunze művei, I. k. 219. o.

⁵³ U. o. 230. o.

günk építése, mi élteti és lelkesíti a vörös harcost, hogyan szervezi erőt a ravasz és technikailag bennünket megelőző ellenségünk — a nemzetközi tőke. Megtudjátok, milyen esetleges hadműveletek fenyegetnek bennünket a közeljövőben, ugyanakkor ti pedig a kör munkájába hozzátok tudásotokat, forradalmi tapasztalataitokat, lelkesedéseketet és győzelmi akaratosokat. Munkás elvtársak! Lépjetek be a körbe, gyertek hozzánk közös munkára, sajtóírók el a hadtudományi ismereteket. Adjátok át nekünk a gyárak zenéjét és mi mesélünk nektek a Vörös Hadsereg győzelmeinek mennydörgéséről.⁵⁴ A Társaság tagjai számosan tartottak beszámolókat: a légiflotta hazai és külföldi műszaki-tudományi vívmányairól, a tengeri harc eszközeiről és módszereiről, a Vörös Hadsereg szervezeti szabályzatáról, a hadművészetről, a gázháborúról, stb. A Társaság számos külön osztályt létesített (Ukrajna kormányzósági és megyei központjaiban, a felsőfokú Hadi-politikai Technikum keretében, stb.), tudományos kapcsolatokat teremtett, többek között a Katonai Akadémia Hadtudományi Társaságával, az ukrajnai katonai tanintézetek igazgatósága mellett működő Központi Hadtudományi Körrel és más szervezetekkel.

M. V. Frunzének a háterszág háborúban játszott szerepéről szóló munkái mozgósították a katonai funkcionáriusokat és az egész szovjet népet a hadsereg és a nép kapcsolatainak megerősítésére, nevelték a szovjet emberekben azt a tudatot, hogy személyes felelősséggel tartoznak szocialista hazájuk védelmi készségéért és hogy készek legyenek fegyvert ragadni a haza védelmében.

3. *M. V. Frunze az ember és a technika szerepéről a jelenkori háborúban és a politikai munka jelentőségéről*

A hadsereg technikai felszerelése a Szovjetállam védelmi képessége megerősítésének egyik legfontosabb feltétele. I. V. Sztálin azt tanítja, hogy a hadsereg fegyverzete — a háború egyik döntő, állandóan ható tényezője. A technikai harci eszközök jelentős helyet foglalnak el a jelenkori háborúban. E tény helyes felismerésének nagy jelentősége volt a szovjet hadtudomány fejlődése szempontjából. A katonai funkcionáriusok érdeklődéssel foglalkoztak olyan kérdésekkel, hogy mi a szerepe a háborúban egyrészt az embernek, az ember erkölcsi szellemének, másrészt a technikának.

A mai hadseregek el vannak látva a lehető legkülönbélebb harci technikával; a harci cselekményeket a harc technikai eszközeinek tömeges alkalmazása jellemzi; a haditechnika fejlődése gyors ütemben haladt és halad előre. Az első világháború megmutatta az új fegyverne-

⁵⁴ „A hadsereg és a forradalom“, 1922. 3–4. sz. 188. o.

mek — a repülő, a tankok és a hadivegyészet — magas harci határfokát.

A bolsevik párt a polgárháború után több ízben rámutatott arra, hogy rendkívül nagy figyelmet kell szentelni hadseregünk technikai ellátási kérdéseinek. Hadseregünk technikai részeit — a X. pártkongresszus határozata értelmében — ellátták minden szükséges harci és anyagi-technikai felszereléssel. Külön rendszabályokat hoztak arra, hogy eme csapatok számára olyan elvtársakat válasszanak ki politikai biztosoknak, akik teljes mértékben tisztában vannak e felelősségteljes rendeltetésű fegyvernemek feladataival.⁵⁵

A párt a Szovjet Hadsereg technikai ellátásának kérdését úgy kezelte, mint a hatalmas szocialista ipar megteremtésére, a szocializmus országunkban való győzelmére vonatkozó általános probléma szerves részét.

Hadseregünk technikai ellátásában a polgárháború után mutatkozó nagymérvű elmaradás fenyegető veszélyt jelentett. De ezt az elmaradást nem lehetett felszámolni azzal, hogy külföldön vásárolunk katonai felszerelést, hanem csak úgy lehetett egyszersmindenkorra megszüntetni, hogy felszámoljuk az egész ország technikai-gazdasági elmaradottságát. Csak a pártnak a népgazdaság szocialista iparosítása terén követett sztálini irányvonala biztosította igazán a hadseregünk modern technikai felszerelése terén előttünk álló feladatok megoldását. A kishitűek és kapitulánsok ellen az ország szocialista iparosításáért vívott harc az egész nép létfontosságú ügye volt — így a katonai funkcionáriusoké is.

A Fegyveres Erők technikai felszerelésének problémáját a Kommunista Párt és a szovjet nép a sztálini tervek szerint oldotta meg azáltal, hogy országunkat élenjáró ipari hatalommá tette. A sztálini öt éves tervek idején a Szovjet Hadsereget elsőrendű felszereléssel látták el, s ezzel az elmaradásnak véget vetettek.

M. V. Frunze rögtön a polgárháború befejezése után megkezdte a hadsereg technikai felszerelésére irányuló tevékenységét. E munka során többek között kidolgozták azt az elméleti kérdést, hogy mi a szerepe és kölcsönös kapcsolata a modern háborúban az embernek és a technikának, gyakorlati téren pedig új fegyvertípusokat vezettek be a hadseregben és fejlesztették a honvédelmi szempontból fontos népgazdasági ágazatokat. Ezzel kapcsolatban M. V. Frunze visszaverte az aljas trockistákat és reakciós katonai szakértőket, akik arról üvöltöztek, hogy akkori technikai elmaradottságunkat nem lehet leküzdenünk, és szántsándékkal eltúlozták az imperialista hadseregek technikai erejét. Arra számítottak, hogy ezzel megfélemlítik és erkölcsileg lefegyverzik a szovjet parancsnoki kart, gyengítik győzelmi akaratukat.

M. V. Frunze a lenini-sztálini tanítás és a lezajlott háborúk tapasztal-

⁵⁵ A SZK(b)P határozatok tükrében, I. k. 392—393. o.

talata alapján helyesen határozta meg a technika szerepét a modern háborúban. Még 1921. február 15-én a kievi és harkovi hadtestparancsnokságok parancsnoki kara előtt felvetette a tankokkal, páncélcsovekkel, páncélvonatokkal és repülőgépekkel való harc problémáját.⁵⁶ Azt követelte, hogy dolgozzák ki és vitassák meg azokat a helyesbítéseket, amelyek az új háborús tapasztalat alapján a Tábori Szervezeti Szabályzaton végre kellene hajtani, dolgozzák ki, milyen formákban és módokkal kell együttműködniük a gyalogságnak a tüzérséggel és a páncélos egységekkel, a tüzérségnek a páncélos csapatokkal, stb.⁵⁷ A fegyvernek együttműködését M. V. Frunze a modern harc fő kérdésének tekintette.

A főparancsnok mellett működő állandó bizottság ülésein és „A hadsereg és a forradalom” c. folyóirat hasábjain szönyegre kerültek az erődítésnek, a légierők, páncélosok, a tüzérség felhasználásának kérdései, továbbá, hogy az európai államokban mérgező harci anyagokat alkalmaznak. M. V. Frunze cikkeiben alapos okadatulással rámutatott arra, hogy a lehető leghatározottabb rendszabályokat kell fogantatni a hadivegyészet fejlesztésére hazánkban. Javasolta, hogy tervszerűséget kell vinni a vegyi fegyverek gyártásába és a meglévő vegyiüzemeket hozzá kell idomítani a honvédelem szükségleteihez.⁵⁸

M. V. Frunze megállapította, hogy a technika hatást gyakorol a stratégia és taktika fejlődésére, és hogy ebből kiindulva revideálni kell a hadművészet elavult tételeit.⁵⁹ De egyben rámutatott arra is, hogy nem szabad eltúlozni a technika szerepét a modern háborúban: a technika nem magamagától van, hanem az emberek hozták létre, használták fel és irányítják.

M. V. Frunze a háborúk tapasztalata alapján arra a következtetésre jutott, hogy „a jövő háborúja, ha nem is teljesen, de jelentős mértékben a gépek háborúja lesz”.⁶⁰ Ugyanakkor kiemelte, hogy a gépek minden fontossága mellett is a történeti folyamat fő mozgatói a népi tömegek maradnak. M. V. Frunze elsősorú kritikával illette a gepesített háború elméletének burzsoá túlzásait. Még 1921. október 19-én az Állandó Tanács ülésén hangsúlyozta, milyen gyökeresen eltér a mi hadseregünk az imperialisták hadseregeitől, ami abból következik, hogy a mi államunk politikája összhangban áll a széles dolgozó tömegek érdekeivel. A tömegek támogatják ezt a politikát és gondoskodnak a hadseregről. Innen származik a mi fő politikai és katonai eszménk: „ez pedig a forradalmi lelkesedéssel és aktivitással eltelt tömegekre való

⁵⁶ CGAKA, f. 15, op. 30, d. 12, 11. 42. 43.

⁵⁷ U. o. I. 44.

⁵⁸ M. V. Frunze: Előszó a „Gázháború” összefoglalásához — „A hadsereg és a forradalom”, 1923. 3—4. sz. 137—138. o.

⁵⁹ L. M. V. Frunze művei, I. k. 406. o.

⁶⁰ M. V. Frunze művei, III. k. 251—252. o.

támaszkodás eszméje. Ezzel szemben Nyugaton a burzsoázia már lemondott a „felfegyverzett nép“ eszméjéről és át próbál térni a kislétszámú, de nagyszerű technikai felszereléssel ellátott zsoldoshadsereg, mert csak ez lehet vak eszköz a társadalom uralkodó köreinek kezében.⁶¹ M. V. Frunze rámutatott továbbá arra, hogy a rothadó osztályok a mi évszázadunkban, a forradalmak és háborúk századában, félnek a népi tömegektől és ezért kapaszkodnak az embernél engedelmesebb gépbe, mint „fuldokló a szalmaszálba.“

M. V. Frunze e szemléletes hasonlatában kitűnően visszatükröződik a burzsoá hadügy válsága, amelyet a kapitalisták semmilyen, számukra hozzáférhető rendszabállyal sem tudtak és nem tudnak leküzdeni. A burzsoá világ, a reá érvényes fejlődési törvényeknél fogva, eljutott addig a határig, amikor már kibékíthetetlen az az ellentmondás, amely a katona — a népi tömegek képviselője — és a népre kimondhatatlan szenvedéseket zúdító háború rabló céljai között fennáll. A népi tömegek nem akarnak háborúskodni és a kapitalista járom alóli szabadulást a szocialista forradalomban látják. A kapitalisták e hangulatok ellen úgy próbálnak küzdeni, hogy a társadalmilag számukra veszélyes élő embert a géppel akarják felváltani.

Ilyenmódon M. V. Frunze felfedte a külföldi katonai körökben akkoriban uralkodó áltudományos burzsoá elméletek osztálytartalmát.

Az emberek és a technikának a modern háborúban való jelentőségét értékelve M. V. Frunze azt a fő következtetést vonta le, hogy „a döntő szerep mégsem a technikát illeti; a technika mögött mindig ott áll az élő ember, aki nélkül a technika holt dolog.“⁶² Ez a következtetés az egész társadalmi élet döntő tényezőjére — a fő osztályok mély politikai érdekeire — épült.

M. V. Frunze több ízben megemlítette a technika „szolgáló“ szerepét, azt, hogy „a technika az emberhez képest csak járulékos dolog; nem az ember függeléke a technikának, hanem a technika az embernek.“⁶³ M. V. Frunze azt írta, hogy a vezetőserepet az ember, a harcos tölti be, mert a technikát az ember tudja ilyen vagy olyan irányba terelni.⁶⁴ M. V. Frunze nagyra értékelte a nép politikai öntudatát, mint a technikai haladás múlthatatlan feltételét, mert ez a haladás biztosítja az államunk szempontjából olyan létfontosságú fegyvernemek fejlődését, mint a tüzérség, a légierők, a páncélerők és a hadivegyészet.⁶⁵ M. V. Frunze olyan rendszabályokat fogantatott, amelyek felkeltették az egész nép fokozott figyelmét a légiflotta és általában a katonai ismeretek iránt.

⁶¹ „A hadsereg és a forradalom“, 1921. 6. sz. 120. o.

⁶² M. V. Frunze művei, III. k. 255. o.

⁶³ Az ukrájnai és krimi hadak s a Fekete-tengeri és Azovi-tengeri flotta parancsnoki és biztonsági kara tanácskozásainak anyaga, Harkov, 1922. 147. o.

⁶⁴ L. M. V. Frunze művei, I. k. 248. o.

⁶⁵ U. o. 250., s köv. o.

Az ukrajnai haderők főparancsnoka mellett működő Hadtudományi Szerkesztőségi Tanácsban M. V. Frunze kezdeményezésére felvetették azt a kérdést, hogy egy Repülésügyet Támogató Bizottságot kell alakítani. A Bizottságnak az lett volna a feladata, hogy a munkásosztály széles tömegei között propagálja egy erős légiflotta megteremtésének eszméjét.⁶⁶ M. V. Frunze a VII. Összukrán Szovjetkongresszuson (1922) a Vörös Hadsereg állapotáról szóló beszámoló keretében a következő határozati javaslatot nyújtotta be: „Tekintettel a légi harceszközök egyre fokozódó jelentőségére, a VII. Összukrán Szovjetkongresszus a Fekete-tengeri flotta helyreállításáról való gondoskodás mellett figyelmébe ajánlja a kormánynak, hogy a légiflotta fejlesztésére a lehető legkomolyabb figyelmet szentelje.”⁶⁷

Ezzel egyetemben M. V. Frunze azt követelte, hogy a lehető legkomolyabban értékeljék ki, milyen katonai lehetőséggel rendelkeznek esetleges ellenfeleink. M. V. Frunze felszólalt például az ellen a nézet ellen, mely szerint a bennük dúló osztályellentétek és osztályharc következtében egy jövődő háborúban egy kapitalista állam sem tud olyan erősen szervezett katonai erőt kiállítani, amely a burzsoázia rend megvédje. M. V. Frunze rámutatott arra, hogy a burzsoázia a katonák bevetése előtt a legkomolyabb rendszabályokat foganatosítja a katonák ideológiai megdolgozása érdekében, latba veti a hadseregbe behívott dolgozó tömegek becsapására és elcsábítására a hazugságok egész arzenálját. Erre felhasználják a revans, a faji gyűlölet, a kozmopolitizmus eszméit és az ideológiai butítás egyéb „rendszerit”. Ebből a tételből folyt az a következtetés, hogy „a jövődő hadműveletek előre elképzelésében és a jövődő összeütközések jellegének elemzésében saját hadszervezetünkön belül nem olyan reményekkel kell foglalkoznunk, hogy ellenfelünk majd politikailag szétzüllik, hanem azzal, hogy melyek azok a gyakorlati lehetőségek, amelyekkel az ellenséget aktívan, fizikailag szétzúzhatjuk.”⁶⁸

M. V. Frunze azt tartotta, hogy az ellenség technikai fölényét a következő módokon kell meggyengíteni: fokozni kell a manőverek szerepét, hogy hadseregünk a hadműveletekben a döntő vonalon mindig erősebb legyen az ellenfélnél, fejleszteni kell a partizánharcot, és nagymértékben kell alkalmazni az éjszakai ütközeteket. Különösen kiemelte azt a sztálini alapelvet, hogy határozottan nagy tömegekkel kell operálni, nem szabad az erőket szétszórni.⁶⁹ Ezek a harci módszerek csökkentik az ellenfél technikai fölényének határfokát és kiegyenlítik a szembenálló felek lehetőségeit. De az ellenfél technikai felszerelésével szembeállítható főszerzőknek M. V. Frunze saját hadaink elsorangú fel-

⁶⁶ CGAKA, f. 15. op. 2, d. 18. l. 41.

⁶⁷ CGAKA, f. 32392, op. 1, d. 27/sz., l. 79.

⁶⁸ L. M. V. Frunze művei, I. k. 247. o.

⁶⁹ „A hadsereg és a forradalom“, 1921. 6. sz. 120. o.

fegyverzését tartotta.⁷⁰ A szovjet népnek arra kell céltudatosan törekednie, hogy ilyen hadsereget teremtsen. M. V. Frunze az elmúlt háborúk tapasztalataival teljes összhangban kijelentette, hogy „figyelnünk kell az idők szavára, ez pedig kategórikusan azt parancsolja, hogy minden erőnket meg kell feszítenünk a technika megjavítására...; az a feladatunk és kötelességünk, hogy kellő figyelmet szenteljünk ennek az ügynek.”⁷¹

M. V. Frunze minden beszédében és cikkében kiemelte azt az eszmét, milyen döntő jelentőséggel bír az ember a technikának a győzelem érdekében való felhasználása szempontjából. M. V. Frunze elismerte, hogy a fő burzsoá országok hadseregei technikai tekintetben átmenetileg fölényben vannak a Szovjet Hadsereggel szemben, de sokkal előbbre is tekintett, mikor megállapította, nem kétséges, hogy a győzelem végeredményben hazánk oldalán lesz...“ A technika önmagában holt dolog — írta. Nem a technika döntheti el annak az elkeseredett összecsapásnak a sorsát, amely a munka és a tőke világa között fog lezajlani. A technika az ember kezében van. És az emberanyagra vonatkozólag bizvást állíthatom, hogy a Vörös Hadsereg a leghatalmasabb, legerősebb harci eszköz munkás-paraszt államunk kezében... Tekintet nélkül osztályellenségünk esetleges technikai fölényére, a fenyegető összecsapásban az utolsó szó mégis a miénk lesz.”⁷²

M. V. Frunze a hazánk ipari fejlesztéséről hirdett sztálini eszmék ragyogó propagálója volt. 1925. február 24-én a Leningrádi kormányzósági Végrehajtóbizottság kibővített plenumának ünnepi ülésén rámutatott arra, hogy: „Rohamfeladatunknak kell tartanunk a technika minden eszközzel való általános fejlesztését, és különösen a haditechnikáét.”⁷³ Emellett hangsúlyozta, mekkora előnnyel rendelkezünk a kapitalista országokkal szemben azon a téren, hogy a legközelebbi jövőben fel tudjuk számolni technikai elmaradásunkat.

M. V. Frunze teljes mértékben hitt a munkásosztály építő erejében és így bizvást állíthatta, hogy köztársaságunknak olyan hadserege lesz, amely majd szembe tud szállni az egyesült kapitalista világgal és felszerelés tekintetében is felül fogja múlni bármely burzsoá állam hadseregét.

Azokat a helyes tétéleket, hogy milyen döntő szerepe van az embernek a háborúban és hogy milyen fontos a haditechnika a győzelem kivívása szempontjából, lerögzítették a Szovjet Hadsereg szervezeti szabályzatában. M. V. Frunze, mint a Szovjetunió Forradalmi Katonai Tanácsának elnökhelyettese, 1924. április 11-én jóváhagyta a Munkás-paraszt Vörös Hadsereg parancsnoki kara számára készült útmutatót —

⁷⁰ L. M. V. Frunze művei, I. k. 253. o.

⁷¹ Az ukrajnai és krimi hadak... tanácskozásainak anyaga, 147. o.

⁷² M. V. Frunze művei, II. k. 65. o.

⁷³ U. o. III. k. 103. o.

„A gyalogság hadiszolgálati szabályzatát“. Az útmutató első cikkelyei arról szólnak, hogy a mai harcban, amelyben az ellenfél megsemmisítésére szolgáló tökéletesített eszközöket nagy mennyiségben fogják alkalmazni, „a legfőbb a harcos egyéni tulajdonságai és harci kiképzésének színvonala.“ (4. cikkely).

A következő cikkely kiemelte a Szovjetállam háborúinak igazságos jellegét és hogy ebből milyen előnyök származnak hadseregünk számára. „Mindig a győzelem biztos zálogát fogja jelenteni, hogy a harcosok tudatában vannak ügyük igazának, amelyért a háború folyik, és ez megacélozza győzniakarásukat és azt a lankadatlan törekvésüket, hogy harcba szállhassanak és harcukat a veszteségeiktől vissza nem riadva, sikerrel vigyék diadalra.“ (5. cikkely). Ugyanakkor azonban az útmutató kifejtette azt is, hogy a háborúk jelenlegi körülményei között „a győzelem reményét nem szabad kizárólag a harcosok erkölcsi tulajdonságaira és szellemére építeni, hanem a technikai felszerelés mennyiségére és minőségére is, mert ez lehetővé teszi, hogy fizikai és anyagi csapást mérjenek az ellenfélre és nagy kihatással van a katonák erkölcsi állapotára. A győzelem fontos előfeltétele az is, hogy a csapatokat gondosan kiképezzék a technikai felszerelés szakszerű kezelésére“ (6. cikkely).

Az 1925. évi Ideiglenes Táborig Szabályzat (2. r.) — amelyet szintén M. V. Frunze hagyott jóvá — elsősorban hadseregünk erkölcsi fölényét emelte ki. „Az a körülmény, hogy a Vörös Hadsereg által védeltetett érdekek és az egész világ elnyomott dolgozó tömegeinek érdekei egybeesnek — mondja a Szabályzat — rendkívül nagy erkölcsi fölényt jelent a burzsoá államok hadseregeivel szemben“ (2. cikkely). A katonai siker fő feltételei között említi a Szabályzat a forradalmi győzniakarást, amelyet a technikai harci eszközök okos alkalmazásával kell párosítani. (9. cikkely).

A hadügy ezt követő fejlődése során szabályzatainkban véglegesen lerögzítették azt az alapvető tételt, hogy a háborúban a döntő szerep az emberé, aki a győzelem érdekében felhasználja a tömeges gépi felszerelést, hírközlési és közlekedési eszközöket.

A sztálini ötéves tervek biztosították országunkban a szocializmus győzelmét. M. V. Frunze álma a Szovjet Hadseregnek gazdag haditechnikával való ellátásáról testet öltött a felülmúlhatatlan szovjet tankokban, fegyverekben és repülőgépekben. A Nagy Honvédó Háború harcmezőin ezek az eszközök bebizonyították tökéletességüket a szovjet emberek kezében.

Különösen nagy jelentőséget tulajdonított M. V. Frunze a politikai munkának a harcosok nevelésében, a hadsereg erős erkölcsi szelleme fenntartásában és felemelésében. Ebben látta Frunze azt a fő eszközt, amelynek segítségével a tömegekben mind tudatosabbá válnak a háború igazságos felszabadító céljai, ennek segítségével értik meg és sajátítják

el a Kommunista Párt dicső forradalmi hagyományait, ez oltja bele a harcosokba a rettenthetetlenséget és a kitartást, a kommunizmus eszméinek diadalába vetett rendíthetetlen hitet. A politikai munka szervezi és irányítja a parancsnokok és katonák gondolatait és tetteit egy magasrendű célra — a szovjet haza ellenségeinek szétzúzására.

M. V. Frunze, mint a jaroszlavi katonai körzet katonai biztosa, még 1918-ban az egész ivanovo-voznjeszenszki pártszervezetet annak a feladatnak a megoldására összpontosította, hogy visszaverjék az antantnak az amerikai imperialisták által szervezett első hadjáratát. Arra a kérdésre, hogy mi a kiút a Szovjetországra rontó agresszorok támadása következtében előállott súlyos helyzetből, M. V. Frunze ezeket válaszolta: „A kiút — minden erőnk megfeszítése. Tudatában kell lennünk annak, hogy a legnagyobb veszély fenyeget bennünket... Bármilyen áron is el kell hártanunk a veszélyt. A remény nincs elveszve. Ha a munkásosztály a helyzet komolyságának tudatára ébred és fellángol benne a harci akarat — akkor meg vagyunk mentve. Mindenki-
ben tudatossá kell tennünk a most folyó események lényegét.”⁷⁴

Ránkmaradtak azokon a tömeggyűléseken hozott határozatok lelkesítő szavai, amelyeken M. V. Frunze személyesen is beszámolt a katonai helyzet veszélyes voltáról. Az egyik ilyen határozatban a következőket olvashatjuk: „A munkásosztály megigérte teljes támogatását, esküt tett rá, hogy minden erejét latbaveti a haza katonai erejének további megerősítése érdekében s minden segítséget megad a hadseregnek nehéz feladata megoldásához.”⁷⁵

A dolgozó tömegek forradalmi buzdítása érdekében kifejtett politikai munka módszereit M. V. Frunze, a szükséges kiigazításokkal, ragyogóan alkalmazta a hadseregben is.

M. V. Frunze kitűnő katonai vezető volt, akiben egyesültek a hadvezér és államférfi tulajdonságai a lángoló forradalmár tulajdonságaival.

M. V. Frunze a politikai munkát mindig úgy kezelte, mint „új fegyvert, amely a legnagyobb mértékben megerősítette és fokozta a Vörös Hadsereg harci erejét.”⁷⁶

A politikai munka „a párt fegyvere” — mondotta M. V. Frunze. Kiemelte, hogy a politikai szervek fő feladata az, hogy „biztosítsák a politikai vezetőszeret a munkásosztálynak, illetve élcsapatának — az Oroszországi Kommunista Pártnak.

Ezért a politikai szervek katonai építőmunkánk egyik fő bázisát alkotják, alkotják és fogják alkotni.”⁷⁷

⁷⁴ „Rabocsij Kraj” ujság, 123. sz. 1918. augusztus 4.

⁷⁵ Vooruzsennaja bednota, 1918. október 16.

⁷⁶ M. V. Frunze művei, II. k. 20. o

⁷⁷ U. o. 175—176. o. (Kiemelés tőlem. — A cikkíró.)

M. V. Frunze nagyra értékelte a politikai szerveknek a polgárháborúban kifejtett munkáját. „Ki teremtette meg a rend és a fegyelem elemeit fiatal vörös ezredeink ágyúörgés közepette alakult soraiban? — írta a Forradalmi Katonai Tanács Politikai Intézőségéhez küldött üdvözlésében. — Ki tartotta fenn a kudarcok és vereségek óráiban a bátorságot és a lelkiertőt a harcosokban, ki öntött új energiát megingott soraikba? Ki szervezte meg a hadsereg hátszágát, ki szilárdította meg ott a Szovjethatalmat, teremtette meg a szovjet rendet és biztosította ezzel seregeink gyors és sikeres előnyomulását? Kitartásával és állhatatos munkájával ki bomlasztotta fel az ellenség sorait, züllesztette szét hátszágát és vetette meg ezzel a bekövekezett sikerek alapját?

Ezt a hadsereg politikai szervei tették, s meg kell mondanunk, ragyogóan tették. A múltban végzett szolgálataik felbecsülhetetlenek.⁷⁸

M. V. Frunze kitűnően megszervezte a politikai munkát a csapatoknál és nagyszerűen biztosította a hadsereg magas erkölcsi szellemét a háborús feltételek között. Hogy milyen jól készítette elő az ellenféllel szemben az erkölcsi fölényt, erre elsőrendű példa az a „győzelmi kampány“, amelyet a Déli Front seregeinél Vrangel felszámolása előtt indított. Itt „tömeggyűléseken, beszélgetések útján, beszédekben, vagy egyes mondatokban, jelszavakkal és minden más lehetséges eszközzel“⁷⁹ végezték az agitációt, újból és újból megmagyarázták a harcosoknak, hogy ki Vrangel, s arra buzdították őket, hogy minden áron szét kell Vrangelékét zúzni. Ennek az lett az eredménye, hogy a parancsnokok és a harcosok körében hatalmas erkölcsi fellendülés mutatkozott, a katonák szilárdan bíztak abban, hogy győzelmet aratnak az igen megerősödött és technikai fölényben lévő ellenfélen, az a rendíthetetlen eltökéltség töltötte el őket, hogy bármi áron is megsemmisítik az ellenséget.

M. V. Frunze el sem tudta volna képzelni a proletárállam katonai építését anélkül a munka nélkül, amelyet a párt hazánk egész hadügyének megszervezése, a Szovjet Hadsereg erejének, belső összekovácsoltságának, összeforrottságának és fegyelmezettségének megerősítése érdekében végzett. A hadügy ama legfontosabb kérdései közül, amelyek kutatásra és további kidolgozásra szorultak a békés építés idején, M. V. Frunze kiemelte a párt politikai munkájának kérdéseit.

A politikai munka módszereinek tökéletesítése során M. V. Frunze kezdeményezte és szervezte meg a „Vörös Hadsereg Házát“ (az első ilyen intézményt a Szovjet Fegyveres Erők történetében), melynek hivatalos megnyitása 1923. február 23-án volt Harkovban. A „Hadsereg Házának“ szervezeti szabályzata úgy szól, hogy ez az intézmény „az Ukrajnában és a Krimben állomásozó seregek katonai és politikai életének eszmei

⁷⁸ M. V. Frunze művei, II. k. 20. o.

⁷⁹ Utasítás a Déli Front seregeiben levő valamennyi kommunistának, 1920. szeptember 30. L. „M. V. Frunze a polgárháború frontjain“ c. gyűjteményt, Moszkva, 1941. 338. o.

központja, melynek célja a Vörös Hadsereg harcosai, parancsnokai és politikai tisztai kara politikai, kulturális és hadtudományi színvonalának emelése.⁸⁰

A „Hadsereg Háza“ rendkívül nagy népszerűségnek örvendett az ukrainai és krimi seregek tagjai körében. Egyetlen év alatt 300.000-en látogatták. A Vörös Hadsereg harkovi Házának szervezete és tevékenysége kellő tapasztalatot nyújtott ahhoz, hogy más körzetekben is megkezdjék hasonló típusú „Házak“ szervezését.

A békeviszonyok között azután tovább általánosították a politikai pártmunka tapasztalatait a hadseregben. Ezeknek a tapasztalatoknak fő tételeit először M. V. Frunze közvetlen közreműködésével szögezték le hadseregünk szervezeti szabályzatában.

Az M. V. Frunze által jóváhagyott 1925-ös Ideiglenes Táborig Szabályzat (2. r.) teljes hangsúllyal kiemelte a politikai munka jelentőségét háborús körülmények között. Erről szólnak a Szabályzat 5., 41., 75—76., 78—80. cikkelyei stb. A 41. cikkely emellett világos és konkrét feladatokat állít a politikai osztály elé: a) meg kell szervezni a saját és az ellenfél hadainak, továbbá a helyi lakosságnak erkölcsi és politikai állapotáról szóló adatok összegyűjtését és feldolgozását, ami a maga összességében mutatja a politikai helyzetet; b) meg kell szervezni a katonapolitikai munkát a csapatoknál és a propagandát a csapatoknál és a lakosság között; c) a parancsnokság útmutatásai szerint fel kell dolgozni a politikai részleg működési tervét, ezt át kell adni a csapatoknak és figyelemmel kell kísérni, hogy pontosan, helyesen és idejében végrehajtsák-e a politikai rendelkezéseket az egyes helyeken. A Szabályzat 78. cikkelye, az OK(b)P programjára támaszkodva, rámutatott arra, milyen nagyjelentőségű, hogy a hadak osztályöntudattal rendelkezzenek, megértsék a háború céljait. Ezt úgy tudjuk elérni, ha minden harcosnak megmagyarázzuk a társadalmi-politikai helyzetet és a hadsereg által végrehajtandó feladatokat. „Ezek a magyarázatok — mondja a Szabályzat — ne legyenek véletlen, epizódikus jellegűek, de kísérjék nemcsak a parancsnoki és politikai kar minden lépését, hanem az öntudatosabb harcosok lépéseit is egész tevékenységük során; ez a munka segítse elő az életvidám hangulat fenntartását, a kötelességtudást és a bátor magatartást is nehéz helyzetben.“

M. V. Frunze a harcosok magasfokú politikai öntudatát a hadsereg belső összeforrottsága és az új katonai fegyelem alapjának tekintette.

M. V. Frunze állandóan hangsúlyozta, hogy a mi katonai fegyelmünk más, összehasonlíthatatlanul magasabbrendű fegyelem, mint a burzsoá hadak fegyelme, mert a kényszerítés eleme nálunk másodrangú. „Az osztályérdek — így szól az Ideiglenes Táborig Szabályzat 79. cikkelye — a Vörös Hadsereg belső eszmei kapcsolatának alapja. Elsősorban

⁸⁰ „A hadsereg és a forradalom“, 1922. 5—6. sz. 117. o.

az egész parancsnoki és politikai kart kell ennek az öntudatnak áthatnia... Az OK(b)P sejtjei, valamint az egyes politikai funkcionáriusok és a politikai beosztású harcosok személyes példaadásukkal valósítják meg a részleg egészséges, belső, eszmei kapcsolatát." A Szabályzat a fegyelemre vonatkozólag ezeket mondja: „A fegyelem az egész, a parancsnoki, és a politikai területen kifejtett nevelőmunka eredménye.“ (80. cikkely.)

M. V. Frunze fenti tételei és az 1925-ös Ideiglenes Tábori Szabályzatnak az ő vezetésével kidolgozott tételei Lenin és Sztálin iránymutató eszméinek kifejezései, továbbá a politikai munkát hadseregünk építésében hatalmas eszköznek tartó bolsevik párt tapasztalatának kifejezései.

A hadseregben végzett politikai pártmunka alapjait a helyreállítási időszak éveiben rögzítették le szervezési rendszabályokkal, amelyek között meg kell említenünk a Forradalmi Katonai Tanács 1925. július 30-án kelt 800. sz. parancsát, amely azt követelte, hogy „a maximálisra kell fokozni a politikai munkát, minden erővel meg kell erősíteni a párt befolyását a Vörös Hadsereg részlegeinél és alakulatainál.“ Ugyanebben a tervben áll, hogy szélesesen ki kell fejleszteni a politikai iskolák, tanfolyamok, körök, szemináriumok hálózatát a parancsnoki kar és a politikai funkcionáriusok számára, meg kell szervezni a hadosztályoknál a pártiskolákat az OK(b)P sejtjei politikai vezetői és titkárai számára, be kell vezetni az egységes programot a hadsereg tagjainak politikai foglalkozásaiban, fokozni kell a Vörös Hadsereg történetének és harci tapasztalatainak propagálását. Ez a propaganda az egyik központi helyet foglalta el az eszmei-politikai munka rendszerében a hadseregben.⁸¹

Mindezek a rendszabályok biztosították a hadseregben folyó politikai pártmunka színvonalának emelését, az állomány erkölcsi szellemének megerősítését, a párt befolyásának növelését a hadsereg minden láncszemében.

M. V. Frunze kidolgozta elméleti nézeteit, vezető pozíciókat töltötte be a hadseregben, ahol a párt lenini-sztálini Központi Bizottságának követe volt. M. V. Frunze a párt által az aljas burzsoá ügyökök ellen viselt harc első soraiban állva megvalósította a szovjet hadtudomány vívmányait, fáradhatatlanul dolgozott a Fegyveres Erők megerősítésén. Lángholó beszédeiben leleplezte a megvetésre méltó trockista bandát, mint az imperializmus kiszolgálóit.

A trockista korcsok leleplezése és az aktuális katonai-elméleti kérdések kidolgozása szempontjából nagy jelentőségű volt az ukrainai és krimi hadak és a Fekete-tengeri és Azovi-tengeri flotta parancsnoki és biztos kar 1922 március 1—7-én Harkovban tartott tanácskozása.

⁸¹ N. Ignatyev: A Szovjet Hadsereg politikai pártapparátusának történetéből. „Propagangyiszt i agitator“, A Szovjetunió Fegyveres Erői Politikai Főcsoportfőnökségének folyóirata, 1948. 3. sz. 41. o.

A tanácskozáson a hadsereg 350 képviselője gyűlt össze: dandárparancsnokok, hadosztályparancsnokok, körzeti parancsnokok, a körzetek forradalmi katonai tanácsainak tagjai, a körzetek vezérkari főnökei. Az egybegyűlteknél több mint a fele kommunista volt, és a zöme kiállta a polgárháború tűzpróbáját.⁸²

A tanácskozásnak az volt a feladata, hogy összegezze a hadak polgárháború utáni tevékenységének eredményeit, hogy ezáltal emelje hadseregünk harci készenlétét. A tanácskozás összehívásának kezdeményezője M. V. Frunze volt.

A tanácskozáson résztvettek: M. I. Kalinyin, M. V. Frunze, D. Z. Manuilszkij, B. M. Saposnyikov, G. I. Kotovszkij, D. M. Karbisev és mások. A felsorolt személyek névsora arról tanúskodik, milyen fontos, jelentős tanácskozás volt ez.

A tanácskozás kitént, hogy a trockisták megpróbálják revízió alá venni a pártnak a Vörös Hadsereg — mint új típusú hadsereg — építésében vallott nézeteit. Minden igyekezetükkel azt próbálták bizonyítani, hogy hadseregünknek nem kell a proletariátus irányító befolyása alatt állnia.

M. V. Frunze „A Vörös Hadsereg katonai-politikai nevelése“ c. beszámolójában határozottan fellépett e pártellenes nézetek ellen és rámutatott arra, hogy hadseregünk politikai, szervezeti és tisztán katonai alapjai a proletárdiktatúra mintázatai. A Szovjet Fegyveres Erők építésének alapja az osztályelv és ez nem is lehet másképp. „És méltán mondhatjuk — mondta M. V. Frunze —, hogy a Vörös Hadsereg már fennállása első lépéseitől kezdve élő megtestesülése ezeknek az eszméknek, élő megtestesülése a proletárdiktatúra alapelveinek, az új proletár államiság alapelveinek.“⁸³

Ez meghatározta a hadviselés, a hadműveletek és a harc módszereit is. M. V. Frunze hangsúlyozta, hogy a hadművészet területén hadseregünk alaposan kikristályosodott rendszerrel rendelkezik. „Kétségtelen — mondotta —, hogy a fő nézetek terén a Vörös Hadsereg minden részében összeforrott, összekovácsolódott élő szervezet. *Ilyen élő szervezet volt már lényegében létezése első lépéseitől kezdve.*“⁸⁴ A Szovjet Hadsereg jellegét és feladatait a marxista tanítás — „a munkásosztály ideológiája — a kommunista párt programja“ — határozza meg, a hadművészet alapja pedig „a vörös parancsnokok tapasztalata, az egész Vörös Hadsereg tapasztalata, együttvéve...“⁸⁵ M. V. Frunze rámutatott arra, halaszthatatlan feladat, hogy ezt a tapasztalatot általánosítsuk és szabályzatokban, utasításokban és oktatási programokban lefektessük.

⁸² Az ukrainai és krimi hadak és a Fekete-tengeri és Azóvi-tengeri flotta parancsnoki és biztosai kara tanácskozásainak anyaga, Harkov, 1922. 147. o.

⁸³ M. V. Frunze művei, I. k. 392. o.

⁸⁴ U. o. 391. o. (Kiemelés tőlem. — A cikkirő.)

⁸⁵ U. o. 394—395. o.

M. V. Frunze külön hangsúlyozta azt a tételt, hogy hadművészetünk új jellegű, és hogy ebben a tekintetben milyen döntő befolyással bírnak a munkásosztály harcának céljai, szervezetei és módszerei.⁸⁶

M. V. Frunze kiemelte, a marxizmus megköveteli a katonai parancsnoktól, hogy kerüljék el a sablonokat és alkotó módon alkalmazzák a háborúk tapasztalatából levont következtetéseket az új helyzetben. Meghatározta a hadművészet feladatait és elsajátításuk lényegét: „A parancsnoki kar nevelésében és oktatásában, valamint az egész igazgatási apparátus szervezésében arra kell törekednünk, hogy módszereink és apparátusunk minél rugalmasabb és hajlékonyabb legyen, ami lehetővé teszi, hogy az összes harci eszközöket és formákat alkalmazzassuk. Minden jó lehet a maga idején és a maga helyén, a katonai parancsnok művészetének abban kell megnyilvánulnia, hogy a különféle módszerek és eszközök tömegéből minden adott esetben ki tudja választani a legmegfelelebbet. A katonai elmélet nem adhat számára semmiféle kész sablonszerű receptet, csupán iránymutató kiindulópontul szolgálhat.”⁸⁷

M. V. Frunze e kijelentéseinek alapjául a hadművészet sztálini eszméi szolgáltak.

A tanácskozáson M. V. Frunze rámutatott a Szovjet Hadsereg hadművészetének lényeges vonásaira: először is — a stratégia és taktika aktív és határozott jellege, határozottan végigvitt előretörés, melynél a védelem mint az előretörést biztosító eszköz nyer alkalmazást: másodsor — a hadműveletek rendkívül mozgékony és manőverszerű jellege, a pozíciós harc módszereinek másodlagos jelentősége és nem tipikus volta. Emellett a manőver-stratégia alapvonása nem a nyakra-főre való támadás, hanem a kezdeményezés és aktivitás, amely a támadó hadművelet sikeres kimenetelét „a lényeg lényegében“ biztosítja, ami alatt M. V. Frunze az ellenfél megsemmisítését értette.

A fenti vonások — M. V. Frunze nézete szerint — hadseregünk társadalmi természetéből folytak és a proletariátus — a legaktívabb és leghatározottabb osztály — diktatúrájának eszméit, valamint a jelenkori háborúk és a bennük alkalmazható harci eszközök objektív sajátosságait juttatták kifejezésre.

M. V. Frunze erősen megközelítette az ellentámadás sztálini tanításának elméleti alapját, rámutatva arra, hogy nem minden visszavonulás — megfutamodás: „... van stratégiai visszavonulás is, amikor arra törekszünk, hogy megőrizzük az élő erőt, vagy, hogy lerövidítsük a frontot, vagy mélyebbre csalogassuk be az ellenséget, hogy annál biztosabban szétzúzhassuk.”⁸⁸ De az erőgyűjtésnek, mint az ellentámadásra való áttéréshez okvetlenül szükséges feltételnek az eszméje nem jutott kifejezésre M. V. Frunzenél.

⁸⁶ U. o. 400, 411, 416—417. o.

⁸⁷ M. V. Frunze művei, I. k. 418. o.

⁸⁸ U. o. 417. o.

Az ukrajnai és krimi hadak parancsnoki és biztosi karának tanácskozása fontos esemény volt hadseregünk életében. A tanácskozáson visszaverték azokat az ellenséges próbálkozásokat, hogy revidálni kellene a szovjet katonai építés és hadtudomány sztálini nézeteit, és azt a felfogást, hogy a Vörös Hadsereg a proletárdiktatúra hadserege. A tanácskozás elősegítette a Vörös Hadsereg parancsnoki karánál uralkodó nézetek egységének megerősítését.

A Vörös Hadsereg további megerősödése szempontjából különösen nagy jelentőséggel bírt a XI. pártkongresszus katonaküldötteinek 1922. április 1-i tanácskozása. A tanácskozáson a polgárháború tapasztalatainak, továbbá a vörös parancsnokok és a régi szakemberek szerepének értékelése során Trockij és fullajtárjai szántszándékkal elferdítették a pártnak a hadsereg tekintetében folytatott politikáját, tagadták a sztálini hadtudományt, és helyette a burzsoá hadielméletet dícsérték, ezeket a burzsoá nézeteket pedig úgy leplezték, hogy a hadsereg bolsevik kádereit a polgárháború tapasztalatainak idealizálásával vádolták, az empirizmust hirdették, elferdítették és elhallgatták, hogy milyen szervező és irányító szerepet játszott győzelmeinkben a párt.

A XI. pártkongresszus katonai küldötteinek tanácskozásán felszólalt M. V. Frunze és K. J. Vorosilov is.

M. V. Frunze rámutatott arra, hogy a polgárháború éveiben aratott katonai sikereink az országban végbement alapvető forradalmi átalakulások eredményei. Amikor a hadügy terén az elméleti eredményeket összegezzük, nem lehetett és nem lehet másként gondolkozni, mint a marxizmus álláspontján.

Már M. V. Frunze e kiinduló tételei felfedték az áruló Trockij megállapításainak pártellenes lényegét, mely szerint a marxizmust nem lehet a hadügy jelenségeire alkalmazni.

A párt politikai stratégiájának területéről vett példákkal M. V. Frunze kiemelte azt a lenini-sztálini gondolatot, hogy milyen szoros kapcsolatban és függésben van a katonai stratégia a politikai stratégiával s hangsúlyozta, hogy meg kell tanulni a párttól a társadalmi jelenségeknek — és egyben a háború jelenségeinek — marxista elemzését.

M. V. Frunze felháborodással utasította vissza azokat a kísérleteket, amelyek a szovjet hadművészet nagyszerű teljesítményeit próbálták tagadni.

„Úgy vélem, — mondta M. V. Frunze — hogy ezek a megállapítások először is objektív szempontból sem igazak, lélektanilag, következményeiket tekintve pedig egyenesen károsak.“ M. V. Frunze kimutatta, hogy hadseregünk a párt vezetése alatt a háború éveiben hatalmas tűzpróbát állt ki. „Vajjon nem bizonyíthattuk-e be, hogy a hadügy terén a proletariátus valóban szilárdan áll a lábán? Minden idealizálás nélkül

állíthatom, hogy... — a kommunista párt és a munkásosztály a hadsereget erősen kézben tartotta és továbbra is kezében tartja.⁸⁹

M. V. Frunze rámutatott arra, hogy az új, proletár államiség az a döntő tény, amely a Vörös Hadsereg típusát meghatározta. A hadsereg szervezete, a hadviselés, a hadműveletek és a csaták lefolytatásának módszerei, az újszerű fegyelem, a parancsnokok és a harcok közötti viszony — mindez ragyogóan visszatükrözi a proletárállamra és a munkásosztályra jellemző vonásokat.

M. V. Frunze ismételten hangsúlyozta, hogy a sztálini hadművészet szerint a fő döntő hadművelet a manőverek széleskörű alkalmazásával vezetett támadás, s éles kritikával illette azt a trockista törekvést, amely a parancsnoki kar tudatába be akarta oltani az öncélú védelem eszméjét. Kimutatta, hogy ez a francia vezérkartól kölcsönzött eszme ellentmond a hadművészet minden katonai tapasztalatának és követelményének. A visszavonulást csak a támadás sikerét biztosító ideiglenes eszköznek ismerte el. „...Mi egyáltalán nem tagadjuk a visszavonulási hadműveletek létjogosultságát — mondta M. V. Frunze a tanácskozáson — de a visszavonulást, csak a támadás egy részének tekintjük. De visszavonulást, mint olyant, abszolút visszavonulást, amelyről nincs áttérés támadásra, nem ismerünk el. A visszavonulás olyan fogalom, amely teljes egészében beletartozik a támadás fogalmába. Visszavonulok 100—200 kilométerre úgy, hogy egy bizonyos vonalon, egy bizonyos általán meghatározott időben támadásba menjek át.”⁹⁰ Az aktív védelem, mint tudjuk, a hadműveleteknek az a fajtája, amely az ellentámadást megelőzi. A kérdésnek erre az oldalára hívta fel a katonai funkcionáriusok figyelmét M. V. Frunze.

Mivel még az ukrajnai hadak parancsnoki karának tanácskozásán vita lángolt fel a háború döntő jellegéről, M. V. Frunze kénytelen volt még külön foglalkozni ebben a kérdésben a trockisták által képviselt egyik szántszándékos ferdítéssel. Az ukrajnai tanácskozás téziseiben hangsúlyozta, hogy a háborúban úgy lehet győzelmet elérni, ha megsemmisítjük az ellenség szervezett fegyveres erejét és elfoglaljuk a létalapját nyújtó bázisokat.⁹¹ A trockisták támadásra indultak e vitathatatlan tétel ellen és a tézis egy másik fogalmazása mellett törtek lándzsát, azt javasolták, hogy a „megsemmisítés” szó mellé a „vagy semlegesítés” kifejezést iktassák be. Egy ilyen „beiktatás” kizsigerelte volna a tézis határozott tartalmát. M. V. Frunze leleplezte ezt az ellenséges manővert és rámutatott a javaslat likvidátor-mensevik jellegére.

M. V. Frunze felszólalását mélyrehatóan kiegészítette K. J. Vorosilov felszólalása. Vorosilov feltárta, hogy a technika jelentőségének eltúl-

⁸⁹ M. V. Frunze művei, I. k. 463. o.

⁹⁰ U. o. 469. o.

⁹¹ L. U. o. 417. o.

zása és az ember szerepének lekicsinylése a modern háborúban, valamint a passzív védelem trockista propagálása az imperializmus erői előtti kapitulálásra, vereségre vezető politika, hogy a trockisták nem bíznak a Szovjetállam erejében és lehetőségeiben,

K. J. Vorosilov figyelmeztetett arra, hogy továbbra is erősíteni kell az ország védelmét és ki kell dolgozni azokat a kérdéseket, amelyeknek segítségével tisztázható, hogy „milyen volt nálunk a hadügy... milyen most és milyen lesz holnap”.⁹²

M. V. Frunze és K. J. Vorosilov felszólalásai a XI. pártkongresszus katonaküldötteinek tanácskozásán feltárták azoknak a kirohanásoknak burzsoá, ellenforradalmi lényegét, amelyeket a trockisták a sztálini hadtudomány elméleti alapjai ellen intéztek. A tanácskozáson visszaverték azokat a pártellenes kísérleteket, amelyek a Vörös Hadsereg — mint újtípusú hadsereg — építésére vonatkozó sztálini felfogást revízió alá akarták venni. De a Júdás Trockijt és fullajtárjait még nem leplezték le teljesen, mint olyan ellenséget, amely szervezetten alássa a hadsereget. Ezeknek az aljas burzsoá ügynököknek egész 1923. végéig sikerült megakadályozniuk a hadsereg átszervezését.

1924. januárjában a párt Központi Bizottságának egy különbizottsága, amelynek tagjai M. V. Frunze, Sz. I. Guszev, N. M. Svernyik, K. J. Vorosilov, A. A. Andrejev stb. voltak, megvizsgálta a Vörös Hadsereg állapotát és arra a megállapításra jutott, hogy veszélyes állapotban van.⁹³ Az 1924. februári plénum, amelyen I. V. Sztálin felszólalt, megerősítette azt a megállapítást, hogy a hadsereg vésztlósló állapotban van. Trockijt eltávolították a vezetésből. 1924. márciusától kezdve a Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsa élére gyakorlatilag M. V. Frunze került, aki hozzálátott a katonai reformok sztálini tervének megvalósításához.

M. V. Frunze az 1924-ben megindított katonai reformok során alkotó módon alkalmazta az általa propagált sztálini nézeteket, hogy miképpen kell az ország védelmét megerősíteni. A szocialista építés gyakorlatában számbavettek és megvalósítottak minden fontos lenini-sztálini elméleti tételt, amely az államnak egy esetleges háborúra való felkészülésére, a nép minden erejének minden tekintetben való megfeszítésére, a hátszág elhatározó jellegű szerepére vonatkozott. Országunknak a védelemre való felkészülése során tekintetbe vették a Szovjetországnak és feltételezhető ellenfelének gazdasági és katonai lehetőségeit. Megerősítették a hadiipart, ezenkívül pedig pontos tervekét dolgoztak ki minden népgazdasági ág és az egyes üzemek részére, rendszabályokat

⁹² „A jelen fő katonai feladata”. Az OK(b)P XI. kongresszusán résztvevő katonaküldöttek tanácskozásának 2. napjáról készült gyorsírói jegyzőkönyv (1922. április 1.). A Katonai Szerkesztőségi Tanács kiad. 1922. 87—90. o.

⁹³ L. K. J. Vorosilov: Cikkek és beszédek. A SZK(b)P KB. Pártkiadója. 1936. 563. o.

hoztak működésük összhangba hozására, biztosították a szükséges nyersanyagokat és segédanyagokat.

Sok évvel később a szocialista Szovjetunió a nagy Sztálin vezetésével visszaverte a hitlerista hordák hitszegő támadását.

A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborúja a legsúlyosabb megpróbáltatások elváltotta társadalmi és államrendünket, Fegyveres Erőinket. Ez a háború nemcsak két hadsereg háborúja volt, hanem az egész szovjet nép háborúja a hitlerista rablók ellen. A nagy munkahőstetteket véghezvivő szovjet hátszág erőfeszítései egybeolvadtak a frontokon hősiessen küzdő sokmillió harcos küzdelmével.

A Szovjet Hadsereg építésének gyakorlata és a második világháború megerősítette a sztálini hadtudomány fő tételeit, az ember és a technika szerepéről egy napjainkban lezajló háborúban. A háború megcáfolta az ember szerepét lekicsinylő hazug elméleteket, s megmutatta, hogy a katonák, ha erkölcsileg ingatag és nem lelkesíti az igazságos cél, még kiváló felszereléssel sem tud győzelmet aratni. A szovjet harcosok szétválták az állig felfegyverzett, de erkölcsileg degradált fasiszta katonákat. „Érthető — mondja I. V. Sztálin —, hogy a legtapasztaltabb tábornokok és tisztek is vereséget szenvedhetnek, ha a katonák a rájuk kényszerített háborút mélységesen igazságtalannak tartják és ezért formálisan, küldetésük igazságosságába vetett hit és lelkesedés nélkül teljesítik kötelességüket a fronton.”⁹⁴

A háború egyben megmutatta azt is, hogy tömegesen alkalmazott tökéletes haditechnika nélkül nem lehet győzelmet aratni a háborúban. A Szovjet Hadsereg haditechnikájának tökéletesítését a párt kitartóan és lankadatlanul vezette hosszú évek során át. I. V. Sztálin még a párt Központi Bizottságának 1925. januári plénumán határozottan követelte, hogy „elő kell készítenünk hadseregünket, fel kell ruháznunk, és ki kell képeznünk ezt a hadsereget, tökéletesítenünk kell technikánkat, vegyészettünket, légierőnket, és általában a kellő színvonalra kell emelnünk Vörös Hadseregünket.”⁹⁵

M. V. Frunze és K. J. Vorosilov sokat tettek e sztálini útmutatások teljesítése érdekében. Az ő közvetlen közreműködésük folytán vezették be a Szovjet Hadseregbe a Degtyarev-féle hazai gyártmányú kézi, légvédelmi és repülőgépre való gépfegyvereket.⁹⁶ 1923-ban a repülőgépgyárakból kikerültek az első repülőgépek és motorok. 1928-ra megvolt már a teljesen korszerű könnyű repülőgépparkunk. A szovjet ipar nekifogott a hazai gyártmányú nehéztüzérség, a páncélos egységek megteremtésének. Karba helyezték és modernizálták a hadiflottát, létrehozták a partvédelmi szolgálatot.

⁹⁴ Sztálin: A békéért, Szikra, Bp. 1952. 91. o.

⁹⁵ Sztálin művei, 7. k. Szikra, Bp. 1951. 14. o.

⁹⁶ V. A. Degtyarev: Eletem. Goszpolitizdat, 1950. 107, 109. o.

A katonai reform idején szabályzatokban, utasításokban és útmutatókban megtestesültek azok a sztálini eszmék, amelyeket M. V. Frunze elméleti műveiben propagált. M. V. Frunze művei ebben a tekintetben is nagy kincset jelentettek a szovjet hadtudomány számára, mert tudatosan alkalmazták a modern háború objektív törvényeit a szovjet társadalom érdekében.

A támadás és a védelem jelentőségéről hirdetett sztálini nézeteket lerögzítettek az Ideiglenes Tábori Szabályzatban. „A védelem arra szolgál — így szólt a szabályzat —, hogy meggyengítsük az ellenfelet, de ezzel még nem tudjuk megsemmisíteni. Az ellenség harci egységeinek megsemmisítését csupán támadás útján érhetjük el.”⁹⁷

A Szabályzat lerögzítette, hogy a védelem csak kiegészítő jelentőségű, a támadásra való áttérést biztosító eszköz.⁹⁸ A Szabályzat leszögezte továbbá, hogy a hadak és a parancsnokok fő célja és sikeres tevékenységük mértéke az ellenség megsemmisítése.⁹⁹

Különösen nagy jelentőséggel bírt, hogy a Szabályzatban lefektették az erők összpontosításának sztálini elvét. A főparancsnoki kar számára összeállított hivatalos útmutató így szól erről: „Egy manőver csak akkor lesz eredményes, ha ügyesen osztjuk el az élő és technikai harci eszközöket, úgy, hogy a döntő pillanatokban a döntő szakaszokon fal-törőkosként tömegesen tudjuk bevetni őket.”¹⁰⁰

A Tábori Szabályzat azt követelte, hogy az erők és a manőverek megfelelő csoportosításával „a döntő szakaszon mindig erősebbnek kell lenni az ellenfélnél, a kevésbé jelentős részlegeken pedig kevesebb erőt lehet hagyni.”¹⁰¹ A sztálini hadtudomány gyakorlati és elméleti vívmányai a szabályzatokon keresztül hadseregünk életének és harci tevékenységének törvényeivé váltak. Ez M. V. Frunze jelentős érdeme.

A sztálini eszmék életbe való átültetésének megbízható végrehajtója csak egy munkás-paraszt parancsnoki kar lehetett. A párt nagy figyelmet szentelt a Szovjethatalom iránt odaadó, hűséget tanúsító parancsnoki káderek kiképzésére. A párt utasítása alapján M. V. Frunze 1924-ben egyben a Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg Katonai Akadémiája parancsnokának tisztét is betöltötte. Abban az időben a Katonai Akadémia volt az az egyedüli központ, ahol az általános vezető parancsnoki káderek felsőfokú kiképzése folyt, ami oly múlhatatlanul szükséges volt a hadsereg újjászervezése szempontjából.

M. V. Frunze kiebrudalta a Katonai Akadémiáról a trockistákat, főképp munkásokkal és parasztokkal töltötte fel az Akadémia káder-

⁹⁷ Ideiglenes Tábori Szabályzat, II. rész, 1925. 840. cikkely.

⁹⁸ U. o. 1244—1246. cikkely.

⁹⁹ U. o. 10, 16, 17. cikkely.

¹⁰⁰ Főparancsnokság. A Legfelsőbb Katonai Szerkesztőségi Tanács kiadása, Moszkva, 1924. 3. cikkely.

¹⁰¹ Ideiglenes Tábori Szabályzat, II. rész, 1925. 13. cikkely.

szükségletét, felújította az előadói kart, komolyan megjavította az egész oktatási rendszert s összhangba hozta a szovjet hadtudomány színvonalával.

A Katonai Akadémia egész munkájának kiindulópontja az a sztálini követelmény volt, hogy el kell sajátítani a leninizmust. A parancsnoki kádereknek a leninizmussal való felfegyverzése biztosította a katonai építés összes feladatainak teljesítését és a szovjet hadtudomány fejlődését.

M. V. Frunze katonai-elméleti művei rányomták bélyegüket a szovjet hadtudomány fejlődésére. Ezek a művek voltak azok, amelyek a sztálini eszmék alapján először általánosították mélyrehatóan és széleskörben tudományosan a háború gépi időszakának első tapasztalatait, nevelték ki a katonai funkcionáriusokban a szocializmus építésének sikerében és végső győzelmében való bizodalom bolsevik érzését, az aktivitást és az alkotás szellemét. Leszögezték a párt által a katonai építés terén folytatott politika helyességét, erős fegyvert jelentettek a pártellenes elemek ellen és az ország védelmének kérdésében vallott reakciós, elmaradt nézetek elleni harcban.

M. V. Frunzenek az „egységes katonai tan“-ról szóló művei mozgósították a hadsereget annak a lenini-sztálini tanításnak a véghezvitelére, hogy a Szovjetállamot elő kell készíteni egy olyan esetleges háborúra, amely hosszú időre és minden tekintetben próbára teheti a nép minden erejét.

M. V. Frunze egész tevékenysége ragyogó példa az elméleti és a gyakorlati munka elszakíthatatlan egységére. Frunze minden nézetében és elgondolásában Lenin és Sztálin győzedelmes tanítását követte. Sztálin ezeket mondta, amikor idő előtt elhunyt tanítványát és küzdőtársát utolsó útjára kísérte: „Frunze elvtárs személyében korunk egyik legtisztább, legbecsületesebb és legrettenthetetlenebb forradalmárát veszítettük el.

A párt Frunze elvtárs személyében egyik leghűségesebb és legfegyvermezettebb vezetőjét veszítette el.

A Szovjethatalom Frunze elvtárs személyében országunk és államunk egyik legbátrabb és legeszesebb építőjét veszítette el.

A hadsereg Frunze elvtárs személyében egyik legszeretettebb és legmegbecsültebb vezetőjét és megteremtőjét veszítette el.¹⁰²

Megjelent az Исторические Записки (1952) 41. számában.

A CANNAE-I CSATA¹

Tóth Gyula fhdgy.

I.

A történetírás az ókortól napjainkig, de különösen az utolsó évszázadban behatóan foglalkozott a második pún háború eseményeivel. Számos könyv, tanulmány méltatta a rómaiak és a karthagóiak nagy hadvezéreit, Scipiot és Hannibált, vizsgálta a közel két évtizeden át dúló küzdelem legfontosabb epizódjait. Mi volt e különös érdeklődés oka? Találunk-e ebben a több mint kétezer évvel ezelőtt lejátszódott véres háborúban, annak vezetésében olyan jelenségeket, amelyek hatással voltak a legújabb kor hadművészetének fejlődésére? Mit tudtak felhasználni a burzsoá katonai teóriák a Cannae-i csata tanulásaiból? Szükséges-e felelevenítenünk évezredek homályából e véres nap tanulságait?

E kérdésekre számos esetben próbáltak választ adni a burzsoázia katonai szakértői, és a legtöbb esetben hasonló eredményre jutottak. Munkáikban lepleleztelen bámulattal csodálták az ókor e valóban kiemelkedő hadvezérét, Hannibált, és a díszítő jelzők elismételhetetlen sokaságával halmozták el. Miért? Hannibál iránti vak rajongásukat céljaik eléggé megmagyarázzák. Könyvtárat betöltő irodalmuk elismerése ugyanis annak a hadvezérnek szült, akinek a terveiben és tetteiben az ő rosszul sikerült elgondolásaik, más népek ellen intézett gyalázatos ortámadásaik „örökké érvényes“ elveit vélték felfedezni. A tíz- és tízezer holttessel borított Cannae-i csatatér képe úgy élt bennük, mint követendő, utánzásra méltó példa, minden idők hadművészetének magasiskolája. Hannibál Cannae-i dicsőségéről álmodoztak a XIX. és XX. század burzsoá hadvezérei: Moltke, von Schlieffen és a még náluk is hangosabb hitlerista vezérkar. A porosz junkerek, a fasiszta tábornokok képzelete Apulia mezőit, a Cannae-i csata színhelyét járta, amikor 1870-ben, 1914-ben, 1939-ben új háborúk terveit kifőzték.

A Cannae-i csata, a bekerítés és tökéletes megsemmisítés klasszikus példája kétségtelenül felfrissítette, fejlesztette a burzsoá hadművésze-

¹ Ez a tanulmány az eddig kiadott források és megjelent tanulmányok alapján, elsősorban hadtörténelmi szempontból kívánja megvilágítani a Cannae-i csata eseményeit. Célunk nem apró részletkérdések elemzése, hanem az ókor e nagy csatájának általános megrajzolása volt.

tet, de csak bizonyos ideig. Bár a Cannae-i csata legnagyobb burzsoá szakértője, von Schlieffen hangsúlyozta azt, hogy a Cannae-i elveket nem lehet sematizálni, mégis ő maga hirdette elsősorban a hadművészet elveinek „örökérvényűségét“, azt, hogy „a megsemmisítő csatát ugyanazon az alapon végre lehet hajtani, mint azt Hannibál akkor tette.“² A Cannae-i csata tanulságainak alkalmazása a német hadvezetés számára az 1870—71-es francia—porosz háborúban komoly sikert eredményezett.³ De a tanulságok merev alkalmazása, sematizálása, miként azt a német hadvezetés az első és második világháborúban tette, ismételten azt példázta, hogy az imperializmus korában a burzsoá hadművészet, hadtudománya egészéhez hasonlóan, reakcióssá vált. Ebben az időszakban már a haladás tagadása, az elavulthoz való görcsös ragaszkodás, a realitással mit sem törődő kalandorság váltak jellemző vonásaivá. A Cannae-i csata bekerítési sémáját demoralizált és ennek következtében gyenge ellenállást kifejtő hadseregek ellen fel tudták használni, (pl. az első világháborúban Tannenbergnél, a második világháborúban a francia és lengyel hadseregek ellen), de ez a séma azonnal csődöt mondott, mihelyt fejlettebb, nagyobb erkölcsi és anyagi fölényben álló hadsereg ellen kísérelték meg végrehajtását. Hannibál hadművésze, amelyet a múlt század közepén még helyesen értékelték a katonai teoretikusok, az imperializmus korában, különösen von Schlieffen terveinek nyomán, a német militarizmus kalandorterveinek legfőbb tényezőjévé vált. A kalandortervekkel együtt természetesen ennek az esz-köznek is feltétlenül el kellett buknia.

Már a burzsoá haditudománynak ez az állásfoglalása is indokoltá tenné, hogy alaposan, részletesen foglalkozunk a Cannae-i csata történetével. Ezt azonban nemcsak ezért kell megtennünk! A Cannae-i csata fontos lépés a hadművészet fejlődésében. Hannibál ugyanis merészen és bátran újat alkotott, szakított az ókor addigi háborúiban követett, bevált elvekkkel, túlhaladt az ókor addigi csatáiban alkalmazott hadművészeti elveknél. Érdeklődésünknek ez a másik oka. Munkánk legfőbb célját azonban Sztálin útmutatása határozza meg: „Bírálnunk kell-e Clausewitz katonai tanát lényegében? Igen, kell. Ügyünk érdeke és a mai katonai tudomány arra kötelez, hogy élesen bíráljuk nemcsak Clausewitzot, hanem Moltkét, Schlieffent, Ludendorffot, Keitelt és a német

² G. A. von Schlieffen porosz tábornagy, vezérkari főnök (1833—1913) a német katonai ideológia egyik megteremtője. „Cannae“ c. tanulmánya a német militarizmus legszámottevőbb alkotása. Használt kiadása: Generalfeldmarschall Graf Alfred v. Schlieffen: Cannae (Mittler und Sohn, Berlin, 1925.) A fenti megállapítás munkája 3. oldalán található.

³ A francia-porosz háború német hadvezetésének részletes elemzését l. Engels: Feljegyzések a háborúról. (Cikkek az 1870—71-es francia-porosz háborúról. Moszkva, 1940.) c. tanulmányában.

katonai ideológia többi képviselőit is⁴ — tanítja Sztálin, majd így folytatja: „Nem haladhatunk előre és nem vihetjük a tudományt sem előbbre anélkül, hogy az ismert tekintélyek elavult tételeit és nyilatkozatait bíráló tárgyává ne tennénk.”⁵ A Cannae-i csata burzsoá értékelése is fényesen bizonyítja e megállapítás helyességét. A burzsoá hadászok kezében Cannae kalandortervek lealacsonyító eszközévé vált, és a legbehatóbb elemzésük sem tudta felfedezni benne az életerős gondolatot, Hannibál hadvezéri nagyságának igazi lényegét, hadművésztének legfontosabb vonásait. I. e. 216 augusztus 2-nak komoly tanulságait csak a sztálini haditudomány tudta levonni. A bekerítés és a hadászati megsemmisítés csak a Szovjet Hadsereg győzelmes harcaiban vált példamutató, eleven valósággá.

II.

Az i. e. 218—202-ig tartó második pún háború eredeti forrásai nem maradtak fenn. Ezért csak azokra a közel egykorú történetírókra támaszkodhatunk, akik több-kevesebb hitelességgel örökölték meg e kor fontosabb eseményeit. Azok a történetírók, akik néhány évtizeddel, vagy évszázaddal később kezdtek művük megírásához, felhasználták az eredeti forrásokat, az egykorú, vagy közel egykorú elbeszéléseket, és ezekből saját írói, politikai szempontjaiknak megfelelően alakították ki történelemszemléletüket. Kisebb, jelentéktelenebb történetírók mellett a legnagyobb értékűek Polybios, Livius, Appianus történetírók munkái.

Polybios,¹ az i. e. második században élő görög-származású történetíró életének nagy részét Rómában töltötte. Politikai meggyőződése a római arisztokrácia állásfoglalását tükrözi. „Egyetemes történet”-e² az eseményeket 264—146-ig tárgyalja. Történetírói munkásságát az összefüggések keresése, a forrás-kritikai nézőpont jellemzi. Véleményét okmányyszerű bizonyítóanyaggal erősíti meg, és még a szemtanúk állításait is ellenőrzi, hiszen „jobban bízhatunk a szemben, mint a fülben”.³ Polybios különösen nagy jelentőséget tulajdonít a történelem alakításában az egyéneknek, a hősöknek. Ezért e kor nagy alakjainak: Scipionak, Hannibálnak, Flaminiusnak, Perseusnak az alakja, jelleme különös élességgel jelentkezik műveiben. Polybios a pragmatikus történetírás elméleti megalapozója. Művét, mint a pún háborúk eseményeinek legmegbízhatóbb forrását tartja számon a történetírás.

⁴ Sztálin: A német katonai ideológiáról. Megjelent Sztálin — a győzelem hadvezére. Szikra Bp. 1950. 264—265. o.

⁵ U. o. 265. o.

¹ Polybios értékelése N. A. Maskin: Az ókori Róma története. (Magyar fordítása Bp. 1951.) c. mű 12—14. oldalán.

² Polybios: *Historiae*. Használt kiadás: Polybii Historiarum reliquae, (Görög-latin), Firmin-Didot, Paris, 1895.

³ *Polybios*: Hist. XII. 27. o. (Idézve Maskin i. m. 13. o.)

*Titus Livius*⁴ (i. e. 59—i. u. 17) római történetíró már kevésbé megbízható krónikása a pún háborúk eseményeinek. Művével az Augustus-kori császárság politikai célkitűzéseit kívánta szolgálni.⁵ Nem a forrásokból dolgozott, hanem átvette egy-egy korra vonatkozólag a legismertebb történetíró nézetét, és azt a forrásokkal való összevetés nélkül, kritikátlanul építette be a saját elképzeléseibe. Számára az írói munka, a szerkesztés és a formás előadás sokkal fontosabb volt, mint a történelmi igazság. A pún háborúkra vonatkozólag legfőbb forrása Polybios.

Appianus görög-származású történetíró munkájának különös értéke abban rejlik, hogy igen nagy teret biztosít az osztályharc leírásának. Műve az i. u. második században jelent meg, és fennmaradt részletei a római történelem legbecesebb forrásanyagát tartalmazzák. Értékét Marx és Engels is nagyrabecsülték. Engels így írt róla: „A régi források közül, amelyek a római köztársaságban dúló harcokról szólnak, csak *Appianus* mondja meg világosan és nyíltan, miről is volt itt végeredményben szó, tudniillik a földbirtokról.”⁶

Ezeket a forrásokat használta fel a történetírás a második pún háború eseményeinek megvilágítására. A nagyszámú gazdasági, politikai, társadalomtörténeti tanulmány mellett a hadtörténelmi irodalom meglehetősen szegény. Ez az oka annak, hogy egy-egy részletkérdésben a vélemények igen eltérőek. Hadtörténelmi szempontból is különösen értékesek *Marx* és *Engels* ókorra vonatkozó, elszórtan található megállapításai.⁷ A Cannae-i csata marxista elemzését *A. A. Sztrokov*: Az antik világ — Görögország és Róma — haditudománya⁸ című munkájában találhatjuk. Tanulmánya a számunkra legfontosabb hadművészeti elemeket veszi vizsgálat alá. A polgári történetírás a XX. század elejétől kezdve vizsgálta különös figyelemmel az ókor hadművészetét, és a Cannae-i csatának rövid idő alatt külön irodalma keletkezett. Részletesen *H. Delbrück* és *J. Kromayer* foglalkozott a római hadtörténelemmel, és jórészt a közöttük kialakult vitának köszönhető, hogy ma már

⁴ *Titus Livius* jellemzése *Taine*: *Essai sur Tite Live*. (Paris, 1856) című munkájában.

⁵ *Livius* munkájának használt kiadása: *Titus Live*: *Ab urbe condita libri*. (Weissenborn-Müller-Heraeus, 4. kötet 1930—1932.) A Cannae-i csatával a XXII. könyv 43—49. fejezete foglalkozik.

⁶ *Appianus* jellemzése. *N. A. Maskin* i. m. 23—24. o. *Engels* *Appianusról* írt jellemzése: *Marx-Engels*: *Válogatott művek*. Szikra Bp. 1949. II. k. 392. o.

⁷ Ilyenek találhatók *Marx-Engels*: *Válogatott levelek (1843—1895)*. Szikra, Bp. 1950. *Engels*: A család, a magántulajdon és az állam eredete. (*Marx-Engels*: *Válogatott művek*, II. k. 166—323. o.) *Engels*: *Hogyan „forradalmasítja” Eugen Dühring úr a tudományt.* („Antidühring”) Szikra, Bp. 1948. c. munkájában.

⁸ *A. A. Sztrokov*: *Az antik világ — Görögország és Róma — haditudománya*. A Szovjetunió Fegyveres Erői legfőbb irányítása alatt álló Katonapolitikai Levelező Hadiakadémia kiadása. Moszkva, 1946. (oroszul). A Cannae-i csata elemzése a mű 60—65. oldalán.

meglehetősen tisztán látunk a pún háborúk kusza eseményei között.⁹ Egyébként Delbrück Cannae-ról szóló elemzése volt a forrása von Schlieffen többszázoldalas tanulmányának, a német militarizmus ábécéjének.¹⁰

III.

Az i. e. V. századtól a III. századig terjedő időben két nagyhatalom alakult ki a Földközi-tenger medencéjében; a római és a karthagói rabszolgatartó állam. A köztük fennálló gazdasági és politikai ellentéték már igen korán összeütőközésre vezettek. A római rabszolgatartó állam a Földközi-tenger nyugati részében, Itáliában, az Appennini félszigeten terült el. A régebbi időben a római városközösség nemzetségekre, curiákra és tribusokra oszlott.¹ Néhány patriciusi család alkotta a nemzetségeket, amelyek curiákba (nemzetségi szövetségben) tömörültek, majd végül ezeket a legmagasabb egység, a tribus fogta össze. A nemzetségi tagok, a patriciusok alkották a római társadalom legrégebbi uralkodóosztályát. A háborúk alatt meghódított idegen törzsek előkelői és az Itália különböző vidékeiről Rómába áttelepülő népek nem kerültek be a patriciusok társadalmi osztályába, hanem plebeiusok (tömeg, sokaság) lettek. Nem voltak politikai jogaik, de szabadoknak számítottak. Róma külső és belső hatalmának növekedésével a társadalom legszámottevőbb részét a rabszolgák tömege alkotta. A rabszolgának semmiféle joga nem volt, ura szabadon rendelkezett élete és halála felett. A római társadalom gazdasági alapja a mezőgazdaság volt. Róma történetének első korszaka a patriciusok és plebeiusok közötti heves harc jegyében telt el, melynek végeredményeként a plebeiusoknak fontos állami reformokat sikerült elérniök.² A nemzetségi felosztás helyébe a vagyoni cenzus lépett, amely a patriciusok és plebeiusok meggazdagodott tagjait egyránt érdekeltté tette a szomszédos

⁹ H. Delbrück: Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte. I. k. Az ókor. (3. kiad. Berlin, 1926.) A Cannae-i csatával az 5. könyv I. fejezete a 336–351. oldalon foglalkozik.

J. Kromayer—G. Veith: Heerwesen und Kriegführung der Griechen und Römer. München, 1928. (Handbuch der Altertumswissenschaft Abt. 4. Teil III. Bd. 2.) A Cannae-i csata és a manipularis taktika elemzése: II. rész, 288–337. o. A viták eredményét foglalja össze J. Kromayer—G. Veith: Schlachtenatlas zur antiken Kriegsgeschichte. Leipzig, 1922-től.

¹⁰ G. A. von Schlieffen: „Cannae” c. munkájának a felépítése a következő: a Cannae-i csata rövid ismertetése után Nagy Frigyes és Napóleon hadművészetét elemzi, majd az 1866-os és 1870–71-es háborúk bemutatása után Hannibal, Bismarck, Gneisenau, Benedek terveit, hadvezéri nagyságát ábrázolja.

¹ F. Engels: A család, a magántulajdon és az állam eredete. VI. fejezet. Nemzetség és állam a régi Rómában.

² A hagyomány ezt a politikai forradalmat a VI. római királynak, Servius Tulliusnak tulajdonítja. A plebs számbeli fölénye, növekvő gazdasági ereje és nem utolsósorban az, hogy ők is részesei lettek a katonai szolgálatnak, arra kényszerítette a patriciusokat, hogy a plebeiusok egy részével a hatalomban osztozkodjanak. E politikai forradalom után a fegyverviseletre alkalmas római polgárokat vagyoniuk nagyságától függően öt osztályba sorolták. Mindegyik osztály meghatározott számú fegyverest állított ki.

népek elleni támadásban, Itália területén kívül fekvő földek megszerzésében. Róma sikeres harcokat vívott az itáliai törzsek ellen és az itáliai görög gyarmatok megszerzéséért. Az alacsonyabb fejlődési fokon álló itáliai törzsek feletti győzelme a rabszolgatartó állam megszilárdulását, magasabb társadalmi fok győzelmét jelentette. A háborúk eredményeként növekvő meggazdagodás továbbfokozta a patriciusok, a plebejusi felső réteg, illetve az alsó társadalmi osztályok között addig is meglévő ellentéteket. Bár a plebeiusok tömege állandó harcban elérte személyi jogainak elismerését, gazdasági helyzetében javulás alig állott be. Az uralkodóosztály tudatosan irányította a gazdasági hatalomból kismimizettek figyelmét a hódítások felé, és lassanként a római társadalom felemelkedésének egyetlen útját a hódításokban látta: Róma agresszivitása egyre fokozódott. Ilyen belső körülmények között került összeütközésbe a hódítás útját járó római nagyhatalom legnagyobb ellenfelével, az Észak-Afrikában megerősödött karthagói állammal. Az i. e. V. század közepén Karthagó volt a legnagyobb nyugati hatalom. Gazdasági alapját a közvetítő kereskedelem alkotta. A karthagói kereskedők behálózták a Földközi-tenger kikötőit, és hajóik öntötték Britanniából az ónt, Afrikából az aranyat és az elefántcsontot, Hispániából a fegyverek alapanyagát képező különféle fémeket, valamint az akkor ismert világ minden részéről a rabszolgákat. Ezzel egyidőben a karthagói államban rohamosan fejlődött a mezőgazdaság is. Fejlődését különösen az segítette elő, hogy itt alkalmaztak először nagyméretűben a mezőgazdaságban rabszolgamunkát. Politikai szempontból oligarchikus államberendezést találunk Karthagóban, a legfőbb hatalom az arisztokrácia kezében összpontosult. A plutokrácia³ két irányzatát figyelhetjük meg: az egyik a gazdasági hatalmat a kereskedelem kiterjesztésével, a másik a mezőgazdaság fejlesztésével kívánja erősíteni. A két irányzat állandó harcban áll egymással, hol az egyik, hol a másik kerekedik felül. Rómára természetesen a kereskedő réteg törekvése a veszélyesebb, és az összeütközés alapját is ezeknek a megerősödése képezi. Az említett gazdasági és politikai célok érdekében fejleszti magas fokra mindkét állam fegyveres erejét, hadseregeik fejlődése a vázolt gazdasági és politikai jelenségekből következik.

Rómában a királyok korában csak a király fegyveres kísérete és a nemzetség tagjainak felfegyverzett része alkotta a fegyveres erőt. Egy későbbi fejlődési fokon⁴ megszervezték a görög mintájú gyalogos phalanxot, amely egységes harci tiktikát követő és viszonylag jól begyako-

³ A plutokrácia a gazdagok uralmát jelenti, olyan politikai rendszert, amelyben az államhatalom a gazdagok kezében van. Ezek a dolgozók teljes jogfosztottságának útján kizárolják saját, önző érdekeiket követik.

⁴ A hadseregszervezési változás is összefügg Servius Tullius reformjával. Csak az egész szabad lakosságnak a hadseregbe való bevonása tette lehetővé nagy emberanyag felhasználását a soronkövetkező háborúban.

rölt tömeget alkotott. A köztársaság korai korszakában a vagyon szerinti felosztással párhuzamosan megjelent a korszerinti felosztás is. 17—46 év között minden szabad polgár köteles volt katonai szolgálatot teljesíteni. A hadsereg szervezeti alapegysége a legio volt.⁵ Ez általában 4500 emberből állott: 3000 nehézfegyverzetű gyalogosból,⁶ 300 lovasból⁷ és 1200 könnyűfegyverzetű gyalogosból.⁸

A legio kisebb egységekre, centuriákra⁹ oszlott. A phalanx csak egy lökés végrehajtására volt alkalmas, harcászati mozgást nem tudott végezni. A hadsereg szervezetében és harcászatiában az egyik itáliai törzs, a samnisok ellen viselt háborúban állott be változás az i. e. III. században. Ez a háború készítette a rómaiakat arra, hogy a hegyes terepen nehezen mozgó, zárt phalanxot kisebb egységekre bontsák és fegyvereiket is megváltoztassák. A centuria felosztás helyett a legiok kisebb egységekre, manipulusokra¹⁰ oszlottak. A katonáknak a harcban való elhelyezkedése a harcosok fegyverzetétől és korától függött. Az új harcrendi felállítás a fegyverek megváltoztatásával járt együtt.¹¹ A manipularis rendszer a római parancsnoki kartól magasfokú harcászati

⁵ A legio eredetileg az egész római haderő neve volt, később csak annak egy részét jelentette. Létszáma koronként változott. A hagyományok szerint az első királyok idejében az egész haderő 3.000 gyalogosból és 300 lovasból állott. Servius Tullius óta 4.200 ember alkotta, amely szám később 6.000-re emelkedett. A legio nem taktikai egység volt.

⁶ A nehézfegyverzetű gyalogság három lépcsőben állott fel. Az első lépcsőben állók neve „hastati” (lándzsások), a másodikiké „principes” (elsőök), a harmadiké „triarii” (tartálékok). A triariusok közé a legöregebb harcosokat osztották be. A harcosok fegyverzete lándzsából, pajzsból és rövid kardból állott. A csatát az első lépcső kezdte, és a két második lépcső csak veszély esetén avatkozott bele a küzdelembe.

⁷ A római lovasság felszerelése kezdetben nagyon egyszerű volt. A lándzsa mellett csak egy egyszerű kerek pajzsot viseltek. Minden légióban 300 lovas található, és ezek 30—30 főből álló kisebb egységekre, ú. n. turmákra oszlottak.

⁸ A könnyű gyalogosok (velites) hajtófegyverekkel rendelkeztek (mindegyiknél hajtó-dárdával), de volt kardjuk is. A nehéz gyalogosoktól eltérően nem volt védekező fegyverük, kivéve egy kis kerek pajzsot.

⁹ A centuria (század) a legrégebbi időben a legio legkisebb része.

¹⁰ Minden legio 30 manipulusból, minden manipulus pedig 2 centuriából tevődött össze. A manipularis rendszer már biztosította a legio nagyobb mozgékonyaságát. A széttagolt, nem mereven összefüggő harcrendet a manipularis felosztás után már fel lehetett használni támadásra és védelemre, távol- és közelharcra egyaránt. A legio frontálisan és mélységben is tagozódott, és manipulusonként 3 lépcsőben állt fel. 10 manipulus „hastati” az első lépcsőben, úgy helyezkedett el, hogy az egyes manipulusok közötti térköz megfelelt egy manipulus szélességének.

¹¹ A samnis háborúk után a harcosok fegyverzetét is tökéletesítették. Míg régebben a sorharcosok fegyvere a lándzsa, a segédcapatoké a rövid-kard volt, most a rövid (½ m. hosszú) kétélű, hegyes kard, amely egyaránt alkalmas volt vágásra és szúrásra, valamint a pilum (vasheggyel ellátott hajtódárda) lett a római hadsereg fő fegyvere. A pilum másfél méter hosszú volt és súlya a 4 kg-ot is elérte. A régi lándzsa és a pilum közti fő különbséget az utóbbinak egy méter hosszúságot is elérő része jelentette. A pilum hatásossága, szemben az egyszerű hajtó-dárdával abban rejlett, hogy amikor a pilumot beledobták az ellenséges pajzsba, azt vasvégződése miatt a védő nem tudta letörni, mint régen a falándzsa végződését. Miután a pilum átdörte az ellenség pajzsát, az kénytelen volt egyetlen védőfegyverétől megszabadulni, s így védtelenné vált ellenségével szemben.

vezetőkészséget követelt.¹² A legio arcvonalban, mélységben is tagozódott és a manipulus-rendszernek megfelelően három lépcsőben állt fel. A hastatusok¹³ az első lépcsőben helyezkedtek el, és manipulusaik egymástól való távolsága megfelelt egy manipulus teljes szélességének. A második lépcsőben álló katonák manipulusai az első lépcső térközeit takarták.¹⁴ A harmadik lépcső az első lépcső vonalában helyezkedett el.¹⁵ Így keletkezett a sakktáblaszerű felállítás. A könnyű fegyverzetűeket¹⁶ a szorosan vett harcrend előtt állították fel. Ők kezdték a harcot, és hajtófegyvereik eldobása után a manipulusok térközéin át visszahúzódtak a nehézyalogság mögé. További feladataikat ezután a harc helyzet alakulása határozta meg. A lovasság,¹⁷ melynek száma légiónként 300 fő volt, a harcrend szárnyaira került.

A manipuláris rendszer fejlődést mutat mind a görög, mind a régi római zárt phalanx-szal szemben, hiszen a lépcsők széttagolása az egyes lépcsőknek nagyobb harcászati mozgékonytságot biztosított. A széttagolt egységeket átszegdelt terepen is lehetett alkalmazni, és az egyes manipulusok a harc alakulása szerint harcászati mozdulatokat is végezhettek.

Igy rekonstruálható a római hadsereg szervezeti és fegyverzeti felépítése a második pun háború időszakában. Ilyen hadsereg vette fel a küzdelmet a nagyjából hasonló fejlettségi fokot elért karthágói haderővel szemben. Nincs itt mód arra, hogy a szárazföldi haderőt kiegészítő és bizonyos esetekben nagyobb jelentőségű tengeri haderőt is vizsgálat alá vegyük, hiszen a Cannae-i csata megértéséhez ennek ismerete nélkülözhető.

IV.

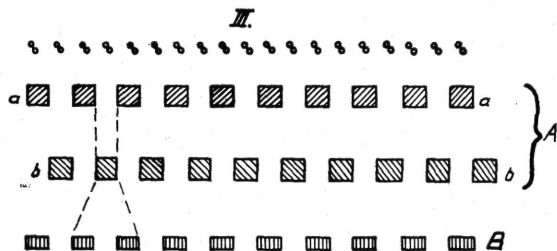
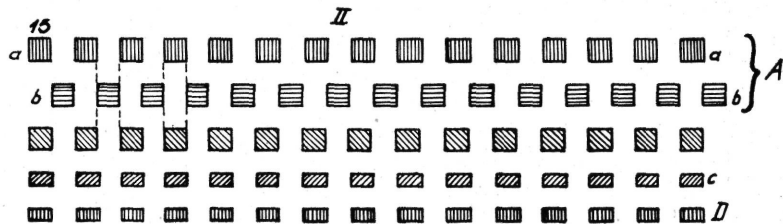
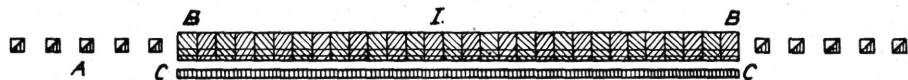
A pun háborúk túllépték Róma előző háborúinak kereteit. A harc már nem az Itáliában található néptörzsek leigázásáért és beolvasztásáért folyt, hanem egy veszélyes versenytárrsal szemben a Földközi-

¹² A manipuláris felosztás fokozott képességeket követelt, elsősorban a centuriótól (századostól). A harcban az egyik centurio vezette a manipulus jobb, a másik pedig a balszárnyát, de néha egy centurio is vezethette az egész manipulust. A hadsereg magasabb parancsnokai a katonai tribunusok voltak, akiket eleinte a consulok nevezték ki, később a népgyűlés választotta őket.

¹³⁻¹⁵ Az első sorban álló „hastati” 10 manipulusa egymástól olyan távolságra helyezkedett el, mint egy manipulus arcvonalának a hossza. A második lépcsőben álló „princeses” 10 manipulusa az első lépcső térközeit fedezte. A harmadik lépcső az első lépcső irányában, manipulusainak szélességében állott. A harcrend így sakktábla-alakot vett fel. (Quincunx-alakú felállítás.)

¹⁶ A könnyű-fegyvereseket azért helyezték el az arcvonal előtt, mert a csata megkezdése után a manipulusok térközéin át visszahúzódhattak a harcrend mögé. Ezután alkalomszerűen támogathatták a nehéz-yalogságot, elvitték a csatamezőről a sebesülteket, erősítették a szárnyakat. Egyrészt a tábori szolgálatot látta el. További feladataikat a harc helyzet alakulása jelölte ki.

¹⁷ A római lovasságnak a hadviselésben sokkal kisebb szerepe volt, mint a gyalogságnak. Elhanyagolásuk a Cannae-i csata következményeiben is megmutatkozott.

I. A phalox legio a legrégebbi időben
 II. A manipularis legio Livius leírása szerint
 III. A manipularis legio Polybios leírása szerint.

tengeri hegemonia megteremtéséért, a gazdasági és politikai egyeduradalomért, nyersanyaglelőhelyek, rabszolgák szerzéséért. Róma a háború sikere esetén Galliából, Hispaniából, Észak-Afrikából és a Földközi-tengeri szigetvilágról akarta kiűzni az egyre növekvő, gazdagodó karthagói államot, hogy azután hatalmát az egész akkor ismert világra kiterjeszse. Ezek a célok világítják meg a háború jellegét. A háború mindkét oldalról igazságtalan volt, mert új területek megszerzését, más népek leigázását tűzte ki céljául. „Imperialista háborúk folytak a rabszolgaság alapján is (Róma és Karthago háborúja mindkét oldalról imperialista háború volt)”. — állapította meg Lenin.¹

A háború meg-megújuló hevességgel tombolt egy évszázadon át. Kisebb-nagyobb szünetei csak újabb erőgyűjtésre szolgáltak. Az első pun háború (i. e. 264—241) jórészt tengeri összecsapásokkal telt el. A háború kitérésére közvetlenül Szicília birtoklása szolgáltatta az okot. Kezdeti sikertelenségek után azonban 241-ben a római hajóhad gemsemisítő győzelmet aratott az Aegates-szigetek (Szicília északi partja) mellett vívott tengeri összecsapásban. A békeegyezmény Karthagót Szicília és a körülötte fekvő szigetek kiürítésére, hatalmas hadisarc megfizetésére kötelezte.

Az első pun háborúban elszenvedett vereség azonban csak továbbfokozta a karthagói plutokrácia harcikedvét. Látván, hogy a tengeren nem bírnak Rómával, szárazföldi csapatokat szerveztek, és a szárazföldön akartak csapást mérni ellenfelükre. A kontinensre való átkelésül a mai Gibraltári szoros kfnálkozott. A már említett ellentétes álláspontot Hamilcar Barcas² és Hanno³ csoportja képviselte. Hamilcar pártjának véleménye szerint a hadsereg megerősítéséhez feltétlenül szükséges a hispaniai hatalom megerősítése és kiterjesztése. Ez a csoport azt hangoztatta, hogy Hispania birtoklása tette lehetővé eddig is a hadsereg kitűnő technikai ellátását, fegyvereiknek tökéletességét. A heves küzdelemben Hamilcar álláspontja győzött, és ennek eredményeként hatalmas hadsereg kelt át Hispániába. Hamilcar a helyi törzsekkel vívott egyik összecsapásban elesett. A hatalmat Hasdrubal⁴ vette át, és fennhatóságát egészen a Hiberus (Ebro) folyó partjáig kiterjesztette. Hispania délkeleti részén megalapította Cartagenát, a környékbeli ezüstbányák kö-

¹ Lenin: Művel XXI. köt. 3. kiadás 305 o. (oroszul). Idézi N. A. Maskin, 1. m. 135. o.

² Hannibal atyja maga is kiváló hadvezér volt. Azt a célt tűzte ki maga elé, hogy nemcsak visszaszerzi Karthago régebbi birtokait, hanem még növeli is Karthago területi hatalmát. 229-ben halt meg.

³ Hanno, a karthagói arisztokrácia tagja, a tengerentúli hatalom ellenzöjeként lépett fel, és azt követelte, hogy Karthago hatalmát Afrikán belül erősítse meg.

⁴ Hasdrubal, Hamilcar Barcas veje, aki annak halála után Hispánia nagyrészét a punok részére megszerezte. Ő kötötte meg a rómaiakkal azt a szerződést, amely az Ebro folyót jelölte meg a két terjeszkedő birodalom határvonalául. 221-ben merénylet áldozata lett.

zéppontját. Az ezüsbányák jövedelméből megerősítette hadseregét, helyi törzsekkel kötött szövetségek alapján pedig feltöltötte haderejének személyi állományát. Róma elleni terveit Hamilcar fia, Hannibal⁵ folytatta. A rómaiak elleni háború megindításához el kellett foglalnia a Rómával szövetséges Saguntum⁶ városát, amely az Itáliába való előnyomulást akadályozta. A Saguntumért kitört harc volt a második pun háború (i. e. 218—202) közvetlen megindítója. Róma hadat üzent Karthagónak.

Hannibal hadászati terve az volt, hogy hatalmas duzzadt hadseregével az ellenséget saját földjén keresi fel. Ezért akarta ő és Hasdrubal is a felvonulási területet, Hispaniát teljesen meghódítani, így biztosítván magát bármiféle háttámadás ellen. Ez a hadászati terv helyesnek bizonyult, és következetes megvalósítása Rómát kétségbeejtő helyzeté elé állította.

Róma hadászati sablónra gondolt, és fel sem tételezte azt, hogy rövidesen tulajdon földjén találkozik nagy ellenfelével. A római haditervet az oly sokszor sikerrel alkalmazott „divide et impera”⁷ elv sugallta. Feltételezték ugyanis, hogy Hispaniában való megjelenésükkel egyszerre semmivé teszik a közvetlenül fenyegető veszedelmet, a maguk pártjára állítják a hispaniai törzseket, és Hannibált, akinek Itália felé történő előnyomulását elképzelhetetlennek tartották, egy összecsapásban leverik. Ezzel egyidőben egy másik seregük partraszáll Afrikában, elfoglalja Karthagót, s így minden bizonnyal hazatérésre kényszeríti a messze földön tartózkodó fővezért. Ez a haditerv már sok esetben vezetett eredményre, akárhányszor a győzelem eszköze volt.⁸ Jelen esetben azonban nem számoltak azzal, hogy az ellenfél gondol a szokásos haditervre, és olyan ellenintézkedéseket foganatosít, amelyek a haditerv végrehajtását lehetetlenné teszik. Hannibal a saját akaratát kényszerítette ellenfelére, és tervei feladására készítette.

A karthagói hadsereg Saguntum elfoglalása után elindult fáradtságos és ismeretlen nehézségeket rejtő hadjáratára. Legelőször a Piréneusokon kelt át, majd a tengerparton vonult Itália felé. Egyes törzsekkel kemény harcot vívott, míg másokkal sikerült megegyezésre jutnia. De ezek a harcok sem tudták megakadályozni Hannibál átkelését a Rhodanus (Rhône) folyón. Ezután következett útjának legnehezebb szakasza: a kemény télben az Alpesek hatalmas hegycsúcsain kellett átvezetnie

⁵ Hannibal, az egyik leghíresebb ókori hadvezér, Hamilcar Barcas fia, (i. e. 247—183). Egész életét katonáskodással töltötte és számos hadművészeti megoldással gazdagította az ókor haditudományát. Karthágó az ő fővezérsege alatt emelkedett a legnagyobb hatalomra, Róma törekvéseinek hosszú időre legfőbb akadályát képezte. A veszített zamai csata (i. e. 202) után minden eszközzel fenn akarta tartani Karthágó előbbi törekvéseit, és ezért a rómaiak halálba üldözték.

⁶ Saguntum kereskedő-város Hispániában, a Pallantia folyó mellett, közel a tengerhez. A gazdag kereskedelmi központot Hannibal 218-ban heves harc után elfoglalta, a rómaiak csak 8 évvel később tudták visszaszerezni.

⁷ „Oszd meg és uralkodjál rajta”.

⁸ Mint pl. az itáliai törzsekkel vívott háborúban.

seregét. Hannibal az embertelen nehézségek ellenére is vállalkozott erre, és bár csak 26.000 embere maradt,⁹ végrehajtotta haditervének legmerészebb részét: az ellenséget saját földjén lepte meg. Itáliában való megjelenése teljesen váratlanul érte Rómát. A Hispániába küldött római sereg ugyanis megkésve érkezett a Rhodanus folyóhoz, és csak utólag értesült az átkelésről. Eredménytelenül kellett visszatérnie Itáliába. Az Afrikába útrakelt sereget visszahívták Sziciliából. Hannibal rövid pihenő után feltöltötte seregét a helybeli gallokkal, és megindult dél felé. Sorozatos győzelmeiben Róma semmiféle erőfeszítése nem tudta megakadályozni. A Ticinus¹⁰ és a Trebia¹¹ folyók mellett, majd a Trasimenus-i¹² tónál szétverte a legjobb római legiókat. A trasimenusi vereség híre Rómában hatalmas rémületet keltett. A senatus a végső eszközhöz folyamodott és a konzervatív nézetű Quintus Fabius Maximust diktátorrá nevezte ki.¹³ Fabius Maximus új taktikát követett a győzelmesen előnyomuló pun seregekkel szemben: ellenfelének kimerülésére számított, és azt hitte, hogy „a karthágóiak mindent maguk mögött hagytak, számukra a menekülés egyedüli lehetősége a győzelem volt. A római hadsereg helyzete egészen másképpen alakult. Éppen ezért Fabius előre látta, hogy döntő összecsapásban elkerülhetetlen a vereség, nem is szánta rá magát: tisztán látta, miben rejtett helyzetének előnye az ellenségéhez viszonyítva, csak erre számított, és ennek megfelelően irányította a hadjáratot; a rómaiak előnye pedig abban rejtett, hogy kimeríthetetlen tartalékokkal rendelkeztek, és seregek számbelíleg túlsúlyban voltak.”¹⁴ Fabiusnak ez a halogató taktikája csak viszonylagos eredményt ért el,¹⁵ hiszen egyre több itáliai föld elvesztését vonta maga után. Fabius ellenfeleinek a veresége a római néppárt

⁹ *Livius XXI.* 38. fejezet.

¹⁰ Ticinus, a Pó baloldali mellékfolyója Itáliában. Itt csaptak össze először Hannibal Itáliába érkezett hadai a rómaiakkal. A római lovasságot körülfogták és megsemmisítették, a római gyalogság azonban Scipio vezérlésével átkelt a Pó folyó jobbpartjára, majd tovább vonult a Trebia folyóhoz. E győzelem nyomán a gall törzsek kiváltak a római hadseregből, és átálltak Hannibalhoz.

¹¹ Trebia a Pó baloldali mellékfolyója. A Ticinustól elvonuló rómaiak itt ütöttek tábort. Hannibal döntő ütközetbe akart bocsátkozni és ezért feldúlta a római tábor körüli településeket, sőt azt is engedte, hogy a rómaiak győzelmet arassanak egy kisebb karthágói egység felett. Az összecsapásban Hannibal győzelmét lovasságának köszönhette, de itt már a bekerítő taktikával is találkozunk. Itt került Hannibal kezébe egész Gallia, 60.000 gall gyalogossal és 4.000 loval.

¹² A trasimenusi tó, a felső Tiberis völgyében, Hannibal i. e. 217-ben arattott nagy győzelmének színhelye. Ez a csata jó példa egy egész hadsereg kelepcebe-csalására. A trasimenusi vereség megnyitotta az utat Róma felé.

¹³ Diktátor Rómában csak a legnagyobb veszély esetén neveztek ki. Teljes hatalommal intézkedhetett az állami és katonai ügyekben.

¹⁴ *Polybios III.* 89., 6—9.

¹⁵ Nem értünk egyet N. A. Maskin azon megállapításával, amely Fabius Maximus taktikájának helyességét elismeri. (I. m. 130. o.) Az események bebizonyították, hogy Fabius taktikája csak akkor lett volna eredményes, ha Hannibal minden utánpótlási vonalától el tudta volna zárni. Az időnyerésnek ez a taktikája inkább saját erőit emésztette fel, amit elsősorban az itáliai szövetségesek magatartása bizonyít.

számára is vereség volt. Fabius az arisztokrácia érdekeit képviselte, halogató taktikája védte a nagy állattenyésztők helyi jószágait, viszont lent odadobta a kisparaszti földeket az ellenségnek. A római közvélemény elégedetlensége jogosnak látszott.

Hannibal a Trasimenusi győzelem után az Adriai-tenger felé indult: így gondolta tengeri szállítással a Karthagóval megszakadt összeköttetést helyreállítani. Umbria¹⁶ és Picenum¹⁷ tartományokon keresztül az apuliai¹⁸ síkságra vonult. Innen indította portyázó csapatait Samniumba¹⁹ és Campaniába²⁰ élelmiszerszerzés végett. I. e. 217 telén az egész hadsereget ismét Apuliában találjuk. Itt töltötte a karthagói hadsereg a telet az ókor legnagyobb csatájának előestéjén.

Rómában ezidőtájt heves politikai harc folyt. Fabius Maximus diktatori megbízatásának letelte után a 216. évre új consulokat választottak. Lucius Aemilius Paullus²¹ a halogató taktikát kívánta folytatni, míg Caius Terentius Varro,²² a demokratikus körök képviselője, döntő hadműveletek megindítását követelte. A nézetek a consulok elképzelései szerint oszlottak meg. A polgári történetírás általában Paullus pártjára állott²³ és helyesnek tartotta a fabiusi taktika továbbfolytatását. Kétségtelen, hogy bizonyos ideig ez a taktika eredményes lehetett, de volt ugyanakkor több hiányossága is: a római hadvezetés ugyanis nem tudta megakadályozni azt, hogy Hannibál élelmiszerkészleteit, tartalékait fel ne újítsa. Hannibál kiküldött lovaspartyái elegendő élelmiszert szereztek és így a remélt elszigetelés nem következett be. Másrészt Hannibal politikai elképzelése számára tudta kihasználni a római hadvezetés látszólagos tehetetlenségét, tudniillik egyre inkább elidegenítette Rómától az itáliai szövetségeseket. Hannibal közel kétéves itáliai tartózkodása követelőleg írta elő a rómaiak számára a döntő összecsapást, hacsak nem akarták, hogy az ellenség számára kitervelt elszigeteltségből saját maguk elszigetelése következék be.

Az új consulok 216 nyarán az Apuliában, Gerunium felől délkeleti irányban előnyomuló Hannibál után eredtek. A két hadsereg a Cannae-i síkságon találkozott. Polybios elbeszélése szerint Hannibál úgy vélte, hogy saját ügyének hasznal, ha az ellenséget bármilyen eszközzel is csatára kényszeríti.²⁴ Elfoglalta Cannae városát és hatalmába vette a rómaiak itteni élelmiszerraktárát. A város ezidőben szét volt rombolva, de háborús szükségletekre fel lehetett használni. Ennek a fontos pontnak

16 Középitáliai vidék az Adriai-tenger mentén.

17 Umbriától délre fekvő ókori tartomány.

18 Síkság Közép-Itáliában.

19 A samnisek földje Közép-Itáliában.

20 Dél-Itália egyik leggazdagabb tartománya.

21—22 A két hadvezér elképzelését Polybios és Livius is több helyen mutatják be. Polybios III. 108, 110, Livius: Ab urbe condita XXII. 44.

23 Pl. Mommsen: Römische Geschichte III. V. fejezet, 600—601. o.

24 Polybios III. 107.

az elvesztése megzavarta a római hadsereget. Nemcsak azért voltak megijedve, hogy a Cannae-i raktárnak az ellenség kezébe kerülése megnehezíti élelmezésüket, hanem azért is, mert innen a karthagóiak az egész környéket állandó portyázásaikkal fenyegethették. A Geruniumból előnyomuló rómaiak „odavezették csapataikat, ahol az ellenség táborát gondolták... 6000 lépés távolságra telepedtek le az ellenségtől. Ott (!) Lucius Aemilius, látván a sík és teljesen fedetlen területet, a pun lovaság fölénye miatt a csatától való tartózkodást tanácsolta.”²⁵ Véleménye szerint az ellenséget olyan helyre kell vezetni, ahol a gyalogságnak több esélye van. Ez a fedetlen, teljesen sík terület az Aufidus folyó balpartján terül el. Polybios és Livius határozott állítása ellenére az ellenfelek táboraira és a csata színhelyére vonatkozólag a legkülönbözőbb vélemények alakultak ki. Ezek legtöbbje megalapozatlan, figyelmen kívül hagyja a források egybehangzó állításait. Cannae környékének helyszínrajza eleve csak két álláspontot tesz lehetségessé.

A síkságot a kanyargós Aufidus folyó szeli át. A folyó jobboldalán a tengertől mintegy 7 kilométerre fekszik Cannae városa. Cannae északkelettől a tengerpartig a szintkülönbség 50 m, kilométerenként tehát jelentéktelen változás. Cannae délnyugattól a várossal egy magasságban dombos vidék kezdődik. A folyó baloldala Cannae magasságáig teljesen fedetlen terület, a dombok itt csak jóval beljebb emelkednek ki a síkságból. Tehát csak ez a két sík terület, az Aufidus folyó jobb- és baloldalán, jöhet számításba a csata helyszínének megállapításánál. Polybios és Livius egybehangzó állítása szerint ugyanis az összecsapás sík területen történt.²⁶ Tehát azok a nézetek, amelyek a csata színhelyét Cannae-tól délnyugatra, a dombvidéken keresik, adatnélküli kitaláláson alapulnak.²⁷ Egy másik nézet, amely az ellenfelek harcrendjét a folyó két oldalára teszi és lehetségesnek tartja, hogy egy ókori csatában a felállított harcrendek között egy folyó képezzen akadályt, elfogadhatatlan.²⁸ A sok egymásnak ellentmondó találgatás között csak két álláspont érdemes megvizsgálásra. Stürenburg és követői (Niebuhr, Mommsen, Delbrück) a csata színhelyét az Aufidus folyó baloldalán elterülő fedetlen síkságon keresik.²⁹ Nézetük tetszetős és a helyrajzi viszonyoknak megfelelő. Elfogadhatatlannak kell tartanunk mégis, mert nem veszik figyelembe a Polybios és Livius forrásértékű megállapításait. Bár ezek a történetírók nem írják le határozottan a csata színhelyét, a harcrendi felállításból a csata színhelyére vonatkozólag is fontos követke-

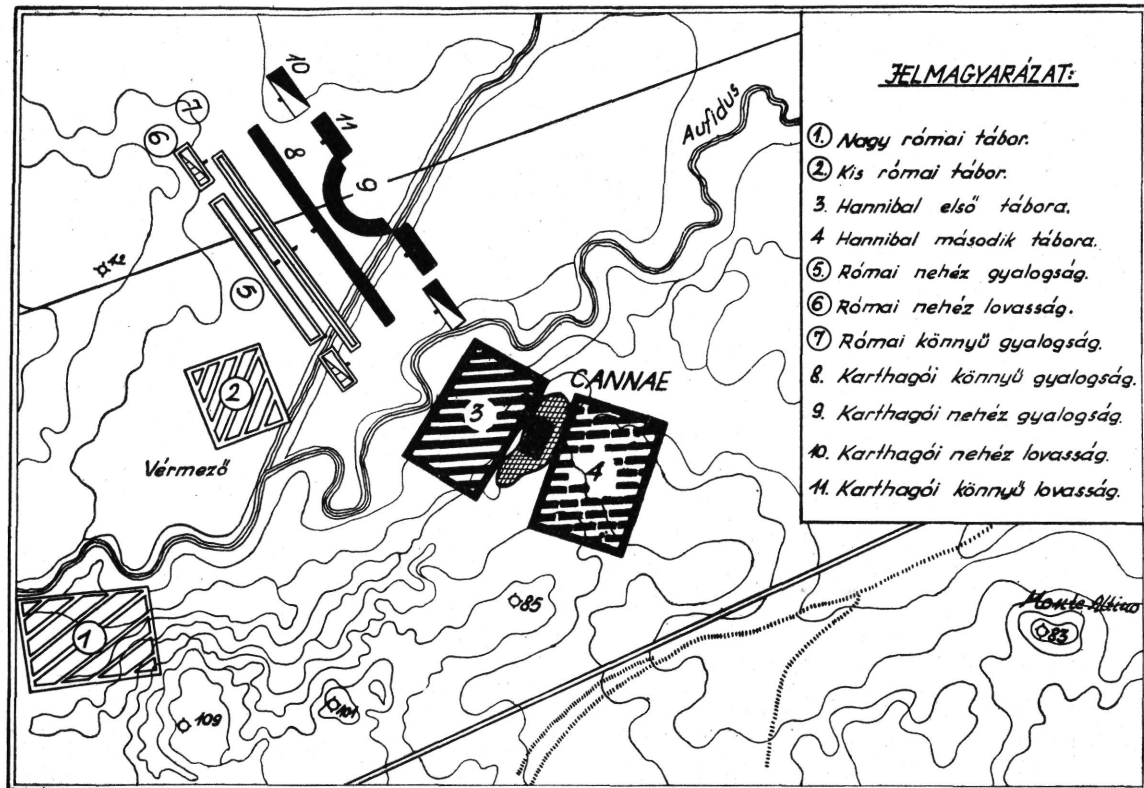
²⁵ Polybios III. 110.

²⁶ Polybios III. 112.

²⁷ Hesselbarth: De pugna Cannensi c. művében megtalálható állásfoglalását idézi J. Kromayer, G. Veith: Schlachtenatlas zur antiken Kriegsgeschichte. 6. vázlat.

²⁸ Reuss nézete u. o. található.

²⁹ Stürenburg: De Romanorum cladibus Trasumenna et Cannensi, Progr. d. Thomaschule in Leipzig, 1883.

HELYZET A CSATA KEZDETE ELŐTT
(Stüremburg elképzelése szerint)

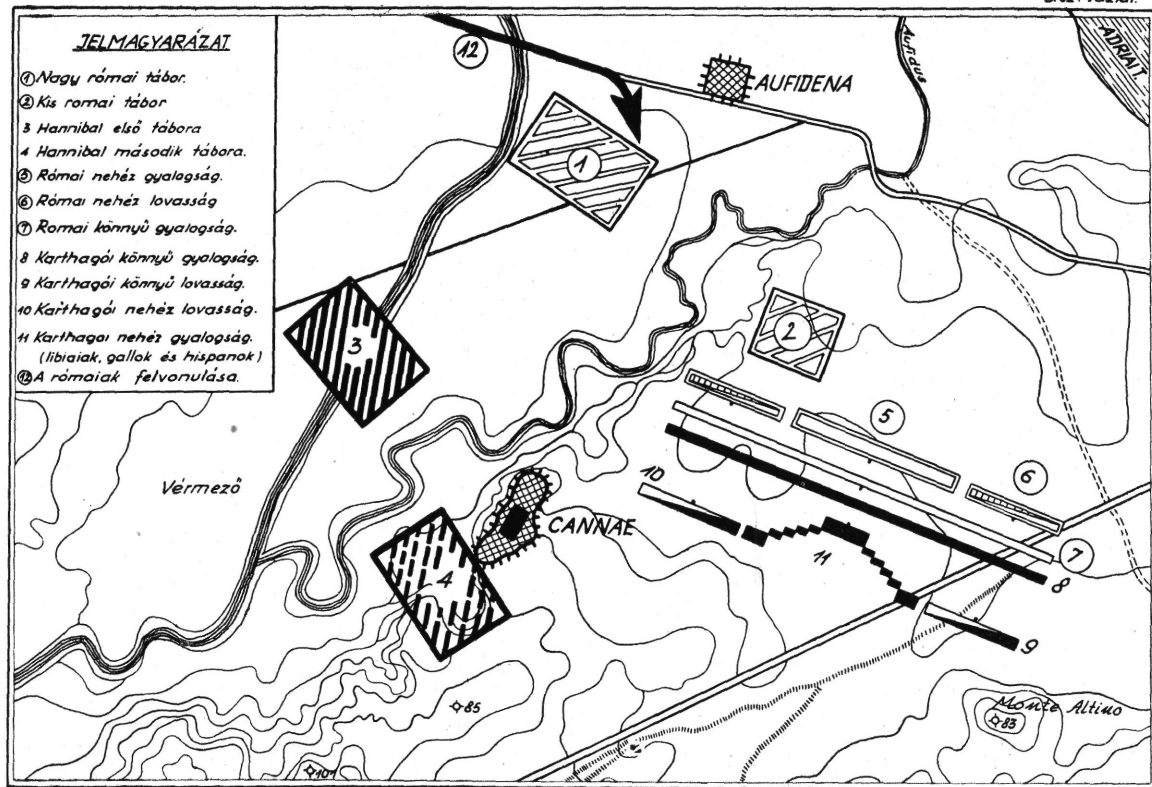
tetéseket vonhatunk le. 1. Polybios határozottan állítja, hogy a rómaiak arcvonala déli, a karthágóiaké északi volt.³⁰ 2. Polybios és Livius is megegyezik abban, hogy a római lovasság Paullus vezette része a harcrend jobbszárnyán állott, és ez a szárny a folyóra támaszkodott. A szembenálló karthágói nehézlövasság Hasdrubal vezetésével a pun harcrend balszárnyát foglalta el.³¹ 3. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt sem, hogy amikor Hannibal a csata előtti napokban felkínálta az összeütközést, a rómaiak ezt azért nem fogadták el, mert kilátástalannak tartották a sikert a teljesen sík területen a lovasság gyöngesége miatt. Ez a terület csak a folyó baloldali síksága lehetett. 4. Ezen határozott állítások mellett van egy fontos szempont, amelyet a kérdés legkiválóbb szakértője, J. Kromayer fejtett ki munkáiban. Tudjuk, hogy Hannibal seregei élelmészét a Cannae-i élelmészraktárból könnyen meg tudta oldani. A rómaiak szorult helyzetükben csak kényszermegoldáshoz folyamodhattak. Ismeretes, hogy Hannibal portyázó lovasai az egész környéket rettegésben tartották. Valószínűtlen, hogy a rómaiak a szárazföldi élelmiszerszállítást megkísérelték. Csak egyetlen megoldás lehetséges: az Itália különböző részeiből szállított utánpótlás hajón érkezett az Adriai-kikötőkbe, és az Aufidus folyón való felszállítás után került a rómaiak táborába. Így a római csapatok csak a tengerhez közelebb eső vidéken tartózkodhattak, mert biztosítani kellett utánpótlásuk zavartalanságát. Ilyen következtetések után jutott Kromayer arra a véleményre, — amely megfelel a forrásoknak is —, hogy a római harcrend a tengernek hátul, déli arcvonallal, az Aufidus folyó jobboldalán állt fel. Ha ezeket a tényeket és következtetéseket elfogadjuk, akkor levonhatjuk a végső tanulságot: ha a rómaiak déli, a karthágóiak északi arcvonallal álltak fel, és a római lovasság jobb-, a karthágói lovasság balszárnya támaszkodott a folyóra, akkor a Cannae-i csata színhelye az Aufidus folyó jobboldalán keresendő. Az e nézettel szemben felhozott ellenérvek nem bizonyultak meggyőzőnek. A két harcrend a folyó mellett húzódó dombok ellenére is támaszkodhatott az Aufidus folyóra.³² Az előzőtt római lovasság menekülhetett dél felé is.³³ A rómaiak maguk is alkalmasabbnak találhatták összeütközésre a folyó jobboldalát, amely a gyakoriság harcának lényegesen kedvezett. Végeredményben a források és egyéb megfontolások alapján nyugodtan állíthatjuk, hogy a csata azon a síkságon játszódott le, amelyet Cannae, az Aufidus jobbpartja, a tenger és a Monte Altino elnevezésű domb határol.

³⁰ Polybios: III. 114. Livius: Ab urbe condita XXII. 46.

³¹ Polybios: III. 113. Livius: XXII. 45.

³² Kromayer ellenfelei lehetetlennek tartották a lovasság folyóra való támaszkodását azért, mert Cannae északkeletől az Aufidus folyó mentén egy néhány méter magasságú domb húzódik.

³³ Kromayer ellenfelei szerint az elüldözött római lovasság nem menekülhetett dél felé, Canuslumba, mert akkor a karthágói harcrendben kellett volna keresztülmennie.

HELYZET A CSATA KEZDETE ELŐTT.
(3. Kromayer elképzelése szerint)

A csata előtti napok érdekes és változatos eseményei Polybios elbeszélésében elvenednek meg előttünk.³⁴ A megérkezést követő napon parancsnokoló Terentius, miután felszedette a táborn, közelebb jött az ellenséghez. A következő napon Aemilius csapatainak kétharmadát az Aufidius folyónál egyesítette, míg harmadik részét az Aufiduson túlra küldte. Ezzel az volt a célja, hogy saját csapatai számára a túlsó parton való legeltetést biztonságossá, ugyanezt a karthagóiak számára lehetővé tegye. Mikor Hannibal látta, hogy elérkezett az összecsapás ideje, gyűlésre hívta össze katonáit. Hozzájuk intézett beszédében a síkságon megvívandó harc előnyeit, a biztos győzelem esélyeit elemezte. Ezután maga is arra a partra egyesítette csapatait, ahol a rómaiak nagyobb tábora volt. Mintegy két nap múlva felállította harcrendjét, és összecsapási szándékát így közölte a rómaiakkal. A rómaiak nem fogadták el tervét, megerősített táborukba húzódtak vissza. Erre Hannibal is visszavonta csapatait, és csak a könnyű numidiai lovasokat küldte ki a kisebb római tábor megtámadására. Ez a támadás mintegy utolsó szikraként fellobbantotta Varro harci tűzét. Méltatlankodott azért, hogy az ellenség, az ő túnyaságuk és tétlenségük miatt, kénye-kedvére csúfot úz belőlük. Elérkezett a döntés órája, — mondotta. Míg heves szócsatákban teltek a napok, ismét Varróra esett a parancsnoklás sora. A consul a cselekvés színterére lépett. Alighogy felvirradt a nap, 216 augusztus 2-án átvezette a folyón a hatalmas római hadsereget, hozzájuk csatolta a kisebb táborban állomásozókat is, és a kürtök harsogása közepette harcrendbe állította e nagy összecsapás szerencsétlen részeseit.

Ugyanebben az időben Hannibal is átvezette csapatait az Aufiduson, és a baleari íjjászok, valamint egyéb könnyű-csapatok fedezete alatt megkezdte mesterművének végrehajtását. Már túlhaladt a nap delelőpontján, amikor hosszú rendezgetés után a könnyű-gyalogosok mindkét oldalról támadásra indultak.

V.

A források megegyeznek abban, hogy Hannibal 50.000 ember felett parancsnokolt.¹ Az 50.000 főt 40.000 gyalogos, és 10.000 lovas alkotta. A római hadsereg 86.000 emberből állott, ebből 80.000 gyalogos, 6.000 lovas². Az összecsapásban a rómaiak részéről csak 55.000 nehézfegyverzetű, 8—9.000 könnyű fegyverzetű harcos, 6.000 lovas vett részt. A fennmaradó 16.000 ember a tábori szolgálatot, az utánpótlást látta el. Ez a római hadsereg kétszer olyan erős volt, mint amely a Trebiánál és egyéb összecsapásokban sikertelenül próbálta feltartóztatni az előnyomulót

³⁴ Polybios: III. 110—113.

¹ Polybios III. 114. Livius XXII, 46.

² Polybios III. 113.

Hannibalt. A rómaiak vitathatatlan számbeli fölényét csak némileg elensúlyozta Hannibal lovassági fölénye. (10.000 lovas, 6.000-re! szemben.)

A szokásos felállítás helyett mindkét fél új harcrenddel próbálkozott. Hannibal Polybios elbeszélése szerint³ félhold alakban állította fel seregét. A balszárnyon, a folyóra támaszkodva, a nehézlovasságot helyezte el Hasdrubal⁴ parancsnoksága alatt, míg a másik szárnyra a könnyű numidiai lovasság került Maharbal⁵ vezetésével. A karthagói phalanx közepét a kb. 20.000 főnyi kelta-ibér segédcapatok alkották. A lovasság és a nehézgyalogság csatlakozási pontján állottak a libyai (afrikai) csapatok. Ezek voltak Hannibal tartalékai (6—6600 fő). A phalanx előtt állottak fel azok a könnyűcsapatok, amelyek a harcot megkezdték. A félholdalakú felállítást nem szabad merev, köralakú ívnek elképzelnünk. Inkább csak arról volt szó, hogy a kelta-ibér nehézgyalogság nem képzett egyetlen hosszú vonalat, hanem közepével kissé előrehúzódt. Az előretolt nehézgyalogság két oldalán lépcsőzetesen helyezkedtek el a többi egységek. A tartalékul oszlopban felállított afrikai csapatok éppúgy előnyomulhattak a közép megerősítésére, mint bármelyik oldalra a gyalogság harcrend meghosszabbítására, az ellenség túlszárnyalására és bekerítésére. Ezzel a félholdalakú felállítással és nagyarányú tartalékképzéssel természetesen a karthagóiak arcvonala meggyengült. Az addig ismert harcászati eljárásoknál a phalanx közepét legtöbbször erősebbre képezték, hogy az ék alakú támadásával, mint a dárda hegye, kettétörje előnyomulásával az ellenség harcrendjét. Hannibal taktikai megfontolások miatt harcrendjének ezt a részét merészen és bátran használta fel. Tudta, hogy az ellenség közel kétszeres erőfőlénye miatt csapatai bármilyen erejű zöm képzése esetén sem tudnák áttörni az ellenséges harcrendet. Ezért nem egyetlen, sűrű tömeget formált, hanem arányosan, egyenlő mélységben helyezte el nehézgyalogságát a félholdalakú arcvonalon. Ez — mint látni fogjuk — kockázatos lépés volt, hiszen az ellenségnek sokkal nagyobb lehetőséget nyújtott arra, hogy erős éktámadással a megvékonyított arcvonalat egyetlen lökessel áttörje. A rómaiak erre számítottak. Szokatlan volt Hannibal eljárásában a nagy számarányú tartalékképzés is. A karthagói fővezér tartalékul a legmagasabb harcértékű afrikaiakat használta fel. 12.000 fős létszámuk a zömöt képző 20.000-hez viszonyítva aránytalanul nagynak látszik. Taktikai lépéseinek érdekében azonban ezt a kockázatot is vállalnia kellett. Midőn Varro seregét harcrendbe állította, abból a feltevésből indult ki, hogy ellenállhatatlan erejű éktámadással töri át a karthagóiak arcvonalát. Ezért szoros, tömött mélységi tagoltságban helyezte el erőit. A nagyszámú nehézgyalogság egyébként is alkalmasabb volt a mélység

³ Polybios III. 113, 115.

⁴ Polybios III. 113, Livius XXII. 46.

⁵ Polybios III. 113, Livius XXII. 46.

megegerősítésére, mint az arcvonal meghosszabbítására. Varro úgy vélte, hogy a szoros mélységi tagoltság kitűnő eszköz lehet az ellenséges arcvonal áttörésére, mert ez siker esetén még a lovasságra is döntő csapást tud mérni. Az arcvonal középső részére a nehézsúlyos csapatot állította (kb. 55.000) embert). A nagyobb mélységet úgy érte el, hogy a manipulusok arcvonalszakaszát csökkentette, és az így felszabadult erőket a manipulusok végére helyezte el. Varro a manipulusok közötti réseket is lerövidítette, és ezzel az egész arcvonalat összeszűkítette. Ha a manipulus addigi felállításánál 120 állott az arcvonalon és 9 sorban 108, akkor a 16 soros felállítás azt jelenti, hogy az arcvonalra csak $\frac{1}{3}$, vagy 8 ember jutott, míg a többi a megnövelt mélységben került elhelyezésre. Varro azzal, hogy az arcvonalszakaszokat lerövidítve közelebb hozta egymáshoz a manipulusokat, visszafelé tett egy lépést a fejlődésben túlhaladt, zárt, mozgásképtelen phalanx felé. Varro a rómaiakhoz intézett beszédében arról akarta meggyőzni katonáit, hogy — kétszeres fölényben lévén — ez a felállítás feltétlenül helyes lesz, mert minél szélesebb az arcvonal, annál nehezkesebb és lassúbb a sereg vezetése. Hogy a karthagói lovasság a rómaiak túlszárnyalására és átkarolására is képes lehet, arra Varro egyáltalán nem gondolt. Minden figyelmét arra összpontosította, hogy mélyen tagozott harcrendjével ellenállhatatlan lökést hajtson végre. Varro szintén a szárnyakon állította fel lovasságát. A jobbszárnyon Aemilius Paullus, míg a balszárnyon Terentius Varro vezette a lovasokat. Az egész könnyűsúlyos csapatot (kb. 8—9000 főt) egy vonalban, az arcvonal előtt helyezte el. A római harcrend jobbszárnya a folyóra támaszkodott, míg a másiknak természetes támasza nem volt.

Hannibal harcrendje kétségtelenül magasabb fejlődési fokot mutat és ezért lehetett eszköze annak a taktikai lépéssorozatnak, amely a rómaiak teljes megsemmisítését eredményezte. Hannibal súlyosságának csekélyebb számát már a harcrendi felállítással a csata elején jórészt ellensúlyozta. A lépcsőzetes felállítás, a lovasság elosztása, a tartalékok képzése: a bekerítés végrehajtásának előfeltételeit ezek a tényezők biztosították.

A csapatok harcértékére forrásaink kevés adattal szolgálnak.⁶ Egy lényeges különbség azonban még forrásainkból is kitűnik. Míg a Hannibal hadseregében harcoló kelta-ibér és gall zsoldosok a Róma urama alóli felszabadulás reményével szálltak a küzdelembe, addig a római szövetségeseik a nemrég leigázott népek közömbösségével néztek az események elé. Persze ez nem jelenti, hogy bármelyik hadseregnek az erkölcsei fölényét elismernék. Mindketten igazságtalan célért küzdöttek, és ez meghatározta csapataik erkölcsi arculatát is. A római hadseregben,

⁶ Ennek részletes elemzésétől Polybios és Livius is tartózkodik. A polgári történetírás nem tartotta fontosnak e lényeges szempont megvilágítását.

amelynek több mint a felét római polgárok alkották. nem volt egységes álláspont. A csata előkészületei inkább veszekedéssel,⁷ mint a helyzet reális felmérésével teltek el. A consulok közötti egyenetlenkedés demoralizáló hatása tagadhatatlan. Hannibal helyes politikai érvekkel használta ki a Róma és szövetségesei között fennálló ellentéteket. A római hadsereg erkölcsi színvonalát az sem emelhette, hogy Itália szívében, Róma falai közelében dúlt a harc, mert a háború igazságtaian jellegén ez sem változtatott. A források viszont egybehangzóan kiemelik⁸ a karthagói harcrend legveszélyesebb helyén álló gall és hispan zsoldosok törhetetlen ellenállását, kitartását. Hannibal ezeknek a kisebb harcértékű zsoldos csapatoknak az önbizalmát azzal emelte, hogy a csata alatt maga is közöttük állt. A zsoldosok persze nem sejtették, hogy Hannibal ezt azért tehette meg, mert a lovasság vezetését (amelyet rendszerint a fővezér látott el) olyan kiváló lovaskatona kezére tudta bízni, mint Hasdrubal. Hannibal zsoldos-csapatának erejét növelte azzal is, hogy már a csata előtt ismertette velük a követendő taktikát, a lovasság manőverét, amely — Hannibal ígérete szerint — biztos győzelmet fog számukra eredményezni. Végeredményben a csata pillanatában Hannibal a karthagói hadsereg erkölcsi színvonalát magasabb fokra tudta emelni. Hannibal — mint ezt az események is mutatták, — taktikájában erre a tényezőre is számított. A csata alatt pedig, az ígéreték ösztönével magasra szítozott lelkesedést a várható hatalmas zsákmány még tovább növelte. Hannibal tehát a harcrendi felállításból származó fölényét ezzel a másik fontos tényezővel is gyarapította.

VI.

A csatát a könnyűgyalogosok kezdték meg.¹ Könnyű dobófegyverek kivételése után besoroltak a nehézgyalogosok manipulusai közé. Hannibal még a könnyűgyalogosok csatározása alatt harcbacküldte a balszárnyon álló megerősített lovasságot, amely Hasdrubal vezetés alatt hamarosan megverte a szemben feállított római jobbszárnyi lovasságot.² A másik szárnyon ezalatt a könnyű numidiai lovasság csatározott a szemben álló rómaikkal. Feladata csak az volt, hogy a rómaiak lovassági balszárnyának előrehatolását megakadályozza. A numidiai lovasság sikerrel folytatta az időnyerés taktikáját mindaddig, amíg segítséget kaphatott. Hasdrubal ugyanis a római lovasság jobbszárnyának teljes szétverése után a római harcrend háta mögött a numidiaiak segítségére sietett.³ A kétoldalról szorongató pun lovasságnak a római szöv-

⁷ Livius XXII. 45.

⁸ Polybios III. 115, 116, Livius XXII. 47.

¹ Polybios III. 115. Livius XXII. 47.

² Polybios III. 115. Livius XXII. 47.

³ Polybios III. 116. Livius XXII. 48.

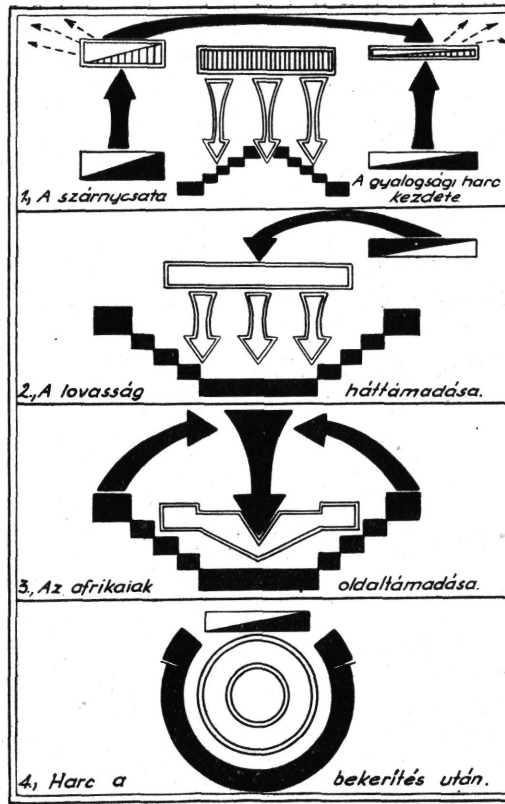
séges lovasok sem tudtak ellenállni, rövid harc után széljelszóródtak a mezőségen és elmenekültek. Hasdrubal a most már egyesített lovasság teljes erejével a rómaiak hátába támadhatott.⁴

A lovascsatával egyidőben megindult a római gyalogság ékalakú támadása is a kelta-ibér és gall segédcsoportokból álló pun derékhad ellen. Ebben az összeütközésben a várakozásnak megfelelő helyzet alakult ki. A rómaiak nagytömegű, mélységben sokszorososan növelt sorai az előretolt karthágói centrumot hátrálásra készítették, a félholdalakú arcvonal közepe az ékalakú támadás súlya alatt behorpadt. A rómaiak minden erőfeszítése arra irányult, hogy a gyenge pun centrumot áttörjék, így beékelődjenek a pun arcvonal két szárnya közé, és ezzel lehetetlenné tegyék annak egységes harcát. E cél elérése a rómaiak teljes figyelmét lekötötte, és a csata első szakaszában a kívánt eredményt hozta. A nagy nyomás elől a punok sorai heves harc közben kénytelenek voltak egyre hátrább húzódní: a római ék egyre mélyebben hatolt a karthágói harcrendbe. Természetesen a heves ellenállás miatt az ék elején, az első sorokban harcoló rómaiak száma egyre fogyott. Az elesetteket az ék két oldaláról a középre előrehúzódnó manipulusok pótolhatták. Ennek következtében a pun arcvonal jobb- és balszárnyára csökkenő nyomás hárult. A római gyalogság, amelynek szárnyait már nem fedezte lovasság, természetesen nem kifelé, hanem a nagyobb biztonságot nyújtó közép felé húzódnott. A benyomott pun arcvonal mélységébe hátulról is a katonák tömege nyomult előre. A harc ebben a szakaszban a karthágói derékhad kitartásától függött.⁵ A hispán és gall zsoldosok, akiknek harci kedvét Hannibál jelenléte magasra fokozta, megállták helyüket: a legfontosabb feladatot, amely ilyen esetben a védő középre hárul, a teljes áttörést megakadályozták. Kitartásuk lehetővé tette a következő és csatadöntő mozzanatok végrehajtását.

Hasdrubal lovassági háttámadása idején a tartalékokat alkotó és addig a szárnyak mögött álló afrikai segédcsoportok is megindultak a szárnyak felé. A római gyalogságot, amely az erőszakolt éktámadás miatt amúgyis túlságosan előrehaladt, és összezsúfolódnott a középben, most már nemcsak a megfordult félhold szárnyain álló gall és hispán csapatok szárnyalták túl, hanem a friss, új erőt jelentő afrikaiak is. Az előnyomuló afrikaiak a szárnyakon bekanyarodtak és Hasdrubal lovasságával együtt eleven gyűrűt vontak a rómaiak köré, a római gyalogságot teljesen körülzárták. Az ék előnyomulása lelassult, majd teljesen megállt. A római gyalogság ugyanis hozzá volt szokva, hogy ellenállhatatlan lökéssel nyomuljon előre, főleg, ha az ellenség engedett, vagy hátrált. A hát- és oldaltámadáskor, amely váratlanul érte a rómaiakat, a hátulsó soroknak meg kellett fordulniok. Ez a merev phalanx-harcászat számára végzetesnek bizonyult.

⁴ Polybios III. 116. Livius XXII. 48.

⁵ Ez a lényeges mozzanat nem kap elég teret a két történetíró munkájában.

AUFIDENA

CANNAE

0-85

Monte Attius
0-85

AIRIA T.

A CSATA MOZZANATAI

Megszűnt ugyanis a phalanxot előrehajtó erő, a hátsó sorokban helyet foglalóknak az elsőkre gyakorolt fizikai és erkölcsi nyomása. A harcrend, amely már az előrenyomulással is megbomlott, teljesen felborult. Az előnyomulásnál ugyanis a második lépcsőben elhelyezett princeps-ek benyomultak a felállításnál amúgyis szűkre szabott hastatus-ok manipuláinak réseibe. Ez a mozdulat eleve lehetetlenné tett bármiféle arcvonalváltoztatást, mozgást. A triariusok, akik nem tudtak a résekbe behatolni, a gyors előnyomulás következtében a hastatus-ok és a princeps-ek zárt vonala mögött összetorlódtak. A hátulról jövő támadás következtében kialakult új arcvonallal szemben egyedül nekik kellett szembe szállniok. Feltételezhetőleg a hátulról jövő támadás a triariusokat vártalanul érte, és fordulásuk nehézsége miatt sem tudták felvenni a szükséges harcendi alakzatot. A rómaiak támadóereje ezzel egycsapásra megszűnt, számbeli fölényüket ez a nagyszerű manőver semmissé tette. Ha a consulok a harcrend három oldalának megparancsolják, hogy védekezve tartsanak ki, akkor az egyik oldalon heves rohammal áttörheték volna az erős gyűrűt. De erre a taktikai lépésre a római hadsereg képtelen volt, főleg szerkezeti felépítése miatt. A manipulusok ugyanis még a samnii háború után sem váltak teljesen önálló, taktikai egységekké, megmaradtak a legio alkotórészeinek. A legiók mozgására az ismertetett felállítás miatt lehetőség nem nyílt. Ha a legiók egymás mögött állanak, akkor a legnagyobb veszélyben a hátsók visszafordulhatnak, a szárnylegióknak segíthetnek a lovasság és az afrikaiak visszaverésében, mialatt a többi legio az ellenséges arcvonalat áttöri. De a legiók nem egymás mögött, hanem egymás mellett állottak fel, s így egyik sem tudott segítséget vinni a másiknak, annak veszélye nélkül, hogy a phalanx szétesik. A modern harcászat szemszögéből egyszerűnek látszik, hogy a hátsó lépcső, jelen esetben a triariusok sora megfordul és a többiek folytatják a megkezdett előretörést. De gondolkunk arra, hogy a római harcászat kategórikusan és mereven arra épült fel, hogy a hastatus-ok, majd a princeps-ek és szükség esetén a triariusok egymásután lépnek harcba. Ez a merev szabályokhoz szokott, arra begyakorolt római hadsereg percek alatt nem tudott új harcrendet kialakítani, arcvonalat változtatni, hiszen abból, mint jelen esetben is, csak rendezetlenség, fejtelenség támadhatott. A bekerítés, amely kétoldali átkarolásból alakult ki, a rómaiak teljes pusztulását hozta.

A csata utolsó szakaszában megkezdődött a rómaiak teljes megsemmisítése. Hannibal a szörványosan és rendszertelenül vezetett kitérés kísérleteket könnyen megakadályozta. A pánikbaesett 50.000 római körül a gyűrű egyre szűkült. Mivel harcolni csak az első sorok tudtak, a tétlenségre ítélt hatalmas tömeg hatásos ellenállás nélkül esett áldozatul a távolról reáhulló fegyvereknek. Az óráig tartó öldöklésben a római

hadsereg teljesen elpusztult.⁶ A rómaiak 86.000 főből álló hadseregéből csak az elmenekült lovasok, a csatában részt nem vevő tábori csapatok és a bekerítésnél harcoló sebesült katonák maradtak életben. Ezzel szemben a karthagóiak csak 6.000 főt vesztek,⁷ melynek zömét a középen álló kelta-ibérek tették ki. Ezek sem a bekerítőharc után, hanem még a rómaiak ék-támadása közben eshettek el. Így fejeződött be i. e. 216 augusztus 2-án a római hadsereg teljes megsemmisülése Cannae-nál.

Delbrück és nyomában von Schlieffen a csata döntő mozzanatának a lovasság háttámadását tekintik.⁸ Nem veszik figyelembe azt, hogy egy ilyen nagyméretű bekerítő hadműveletnél a tényezők sokaságából tevődik össze a siker. Delbrück Polybios elbeszélésében egy ellentmondást vélt felfedezni.⁹ Úgy véli, hogy mikor Polybios Hannibálnak a csata előtt a katonákhoz intézett beszédét bemutatja, a fővezér beszédéből a lovasság háttámadása és az ezáltal elkövetkezendő siker látszik a csata főmozzanatának. Elbeszélésében mégis — hangsúlyozza Delbrück — Polybios sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonít az afrikaiak oldaltámadásának, és a lovasság háttámadását is nem mint Hannibal elgondolásának eredményét, hanem mint Hasdrubal ötletszerű elhatározását tünteti fel. Véleményünk szerint Polybios leírásában nem ebben található az ellentmondás. Hannibal ugyanis a legnehezebb feladattal megbízott kelta-ibérek előtt helyesen a lovasság háttámadását hangsúlyozta leginkább, gyalogságának felhasználásáról és mozdulatairól, éppen az ellenfél gyalogságának nagy számbeli fölénye miatt nem is beszélhetett. Polybios leírásából nem tűnik ki, hogy a háttámadás Hannibal elhatározása nélkül, csupán Hasdrubal pillanatnyi ötletéből született meg. A történetíró Polybios nézete azt bizonyítja, hogy ő sem értette meg Hannibal eljárásának minden mozzanatát. Sem a lovasság háttámadása (Delbrück), sem az afrikaiak oldaltámadása (Polybios) önmagában, kiszakítva az események láncolatából nem tekinthető a csata döntő mozzanatának, hanem csak ezeknek a taktikai lépéseknek együttes, időben összehangolt jelentkezése. A háttámadás még nem vezetett volna feltétlenül teljes bekerítéshez, s esetleg az afrikaiaknak a szárnyakon történt bekanyarodása sem eredményezte volna a karthagói gyűrű létrejöttét. A bekerítéshez egy harmadik tényezőnek is feltétlenül hozzá kellett járulnia: az pedig a centrumban harcoló katonák szívós kitartása volt. Ez a mozzanat legalább olyan lényeges, mint a két előbbi. A hadtörténelem ugyanis nem egy esetben bizonyította be később, hogy az arcvonalat alkotó csapatok meggyengítése, elhanyagolása és ennek következtében történt meg-

⁶ A rómaiak teljes pusztulásáról számol be Polybios III. 117, míg Livius az elesettek számát 45.500 gyalogosra és 5400 lovasra teszi. A csatában elesett Lucius Aemilius Paullus consul, mindkét quaestor és több szenatori méltóságú parancsnok. *Livius XXII. 49*

⁷ *Polybios III. 117.*

⁸ *Delbrück i. m. 331. o.* és *Schlieffen i. m. 3. o.*

⁹ *Delbrück i. m. 331. o.*

ingása a bekerítő bekerítését eredményezte. A karthagói centrum kitartása elsősorban a helyes harcrend felállításából következett. A közép előretolásával ugyanis Hannibal időt nyert a másik két mozzanat végrehajtásához.

A centrum kitartása, a lovasság háttámadása, az afrikaiak oldalmozdulata volt az a három tényező, amely a számbeli kisebbségben álló karthagói hadsereg számára a kétoldali átkarolás sikerét biztosította. Ezeknek a mozzanatoknak bátor és merész elhatározása, valamint szívós végrehajtása mutatja Hannibal hadvezéri nagyságát. A három tényező valamelyikével ugyanis már előző ókori csatákban is találkozunk, de összeségükkel nem. A szárnycsatának ez a formája a legkockázatosabb, de ugyanakkor a leghatásosabb is. Epameinondas és a makedón Alexandros (Nagy Sándor) csak az egyoldali bekerítésig jutottak el, a kétoldali átkarolás Hannibal újítása.

A bekerítőharc az egyik legnehezebb harcászati, illetve hadászati feladat. Sikere a csapatok harcértékétől, az elszánt, gyors cselekvéstől, a résztvevő csapatok együttműködésétől függ. A vezetőktől lendületet, merészséget, határozottságot, szervezőképességet és igen nagy szívósságot követel. Hogyan érvényesültek a karthagói csapatok harcselekményeiben, parancsnokaik vezetési munkájában e fontos tényezők? Minek köszönhették a karthagóiak megsemmisítő győzelmüket?

A győzelem egyik oka a lovasság és a tartalékcsoportok *hát-*, illetve *oldaltámadása*, amely a rómaiak beidegzett, merev harcrendjét megbontotta, váratlanságával pedig egységes cselekvésre képtelenné tette. Hannibal ehhez a taktikai lépéshez a megfelelő előfeltételeket is biztosította: nevezetesen a *helyes harcrendi felállítással* és a *tartalékok képzésével*. Már a csata első szakaszában kiegyenlítette a rómaiak számbeli erőfölényét a lovasság helyes elosztásával és centrumának előretolásával. *Frontális vonalának kiképzésével ugyanis megtévesztette ellenségét a főcsapás irányát illetően*. A rómaiak joggal gondolhatták a félholdalakú felállítás után, hogy Hannibal is éktámadással próbálkozik. A legjobb csapatoknak, az afrikaiaknak tartalékban hagyását kockázatos, de célravezető merészséggel határozta el Hannibal.

A csata második szakasza merész háttámadással kezdődött. A lovasság elűzése után ugyanis *az ellenség szárnyai szabadon, fedezetlenül maradtak*. Ez tette lehetővé, hogy a karthagóiak három oldalról *támadó súlypontot képezhettek*. Az így kialakult helyzetben a *római harcrend részeire bomlott, s az eddig legnagyobb nyomásnak kitett pun derékhad, az ellenségre mindenünnen irányított csapások következtében lekötő csoportból szintén bekerítő részleggé vált*. Hannibal mesterien kihasználta az ellenség *harcrendjének, harcászati felfogásának hibáit, a főirányban döntő erőfölényt tudott biztosítani*, addig, *amíg a kiegészítő szakaszon — a pun derékhadnál — csak védelmi tevékenységet folytatott*. Természetesen a *döntő erőfölényt* csak úgy tudta biztosítani, hogy *kockázatosan egy másik*

szakaszt — nevezetesen a frontális arcvonalat — meggyengítette. A karthagói csapatok folyamatosan és állandóan együttműködtek: a balszárnynon álló lovasság a jobbszárnnyival, a lovasság a bekerítő afrikaiakkal a legalkalmasabb időben találta meg a közös cselekvés pillanatát.

A csata befejező-szakaszában a karthagói hadvezetés a legfontosabb elvet tartotta szem előtt: *Minden erővel megakadályozta a rómaiak kitörési kísérleteit. A gyűrü állandó szűkülése miatt a kétségbeesetten harcoló rómaiak nem találták meg a kitörés módját. A Cannae-i csata azért vált a megsemmisítő csata ókori klasszikus példájává, mert a gyűrűből egyetlen római sem tudott kitöréssel megmenekülni.* Valószínűleg történtek ilyen kísérletek, de a pánikbaesett, szervezetlen, demoralizált római hadsereg ezeket nem tudta végrehajtani. A karthagói hadvezetés helyesen használta fel a megbomlott és kétségbeesett római hadsereg megsemmisítésére a legalkalmasabb pillanatot, a kitörési kísérletet.

A karthagói parancsnoki kar vezetését *gyorsaság, merészség, határozottság jellemezte.* Hasdrubal, a lovasság parancsnoka, gyorsaságának köszönhetően, hogy a legválságosabb pillanatban meg tudta indítani a háttámadást. Hannibal merészsége a harcrend kialakításában, a csapatok alkalmazásában mutatkozott meg. Határozott terveivel, magatartásával nem a véletlen kénye-kedvének dobtá oda a csata alakulását.

A római hadvezérek, Varro és Aemilius Paullus nem találták meg az új taktika hatástalanító módszerét, rossz vezetésük miatt magáramaradt a hatalmas hadsereg, és ütöképes, áttörő erő helyett harcképtelen tömeggé változott.

A csatában — mint láttuk — különleges jelentősége volt Hannibal lovasságának. A karthagói lovasság „elkeseredetten támadta a jobbszárnnyról a római lovasságot...”, azt elkeseredett ellenállás után szétverte és Nagy Sándornak Arbela mellett követett taktikájához hasonlóan, hátbatámadta a rómaiak centrumát, megrohmozta az itáliai lovasság mögöttes területét, szétverte azt és a könnyűfegyverzetű numidiai lovassággal megrohmozta a római gyalogság oldalszárnnyait és hátát.¹⁰ Hamilcar és Hannibal első-osztályú reguláris lovassága „nemcsak vetélkedett, de túl is haladta Sándor lovasságát.”¹¹

A déli 2 órától, éjjel 2 óráig tartó csata végetért. Az apuliai mezőség a római hadsereg temetője lett. „Soha nem fordult még elő, hogy egy hadsereget olyan tökéletesen megsemmisítettek volna” — írta Engels.¹² A tárgyalt körülményeken kívül Cannae Hannibal hadvezéri képességeinek eredménye is, aki taktikai újításai érdekében, művészileg tudta harcosai győzniakarását fokozni. Hadseregének harcrendje és mozdulatai

¹⁰ Engels: Válogatott katonai munkái. I. kötet. 1940. 184. o. (oroszul).

¹¹ U. o. 182. o.

¹² U. o.

azon a reális elképzelése alapultak, hogy a rómaiak nagyobb erejét csak bekerítéssel tudja megsemmisíteni.¹³

A bekerítés és a megsemmisítés maradt Hannibal sokoldalú tevékenységének, hadvezéri újításainak legfontosabb öröksége. Már az ókorban találkozunk a Cannae-i csata elveinek alkalmazásával és a legtöbb esetben sikerrel érvényesültek Hannibal taktikai elgondolásai.¹⁴

VII.

A Cannae-i csata tagadhatatlanul nagy hatással volt a burzsoá hadművészet fejlődésére. A XIX. század végén a burzsoá teoretikusok nagy lelkesedéssel írtak Moltkéről, akiben véleményük szerint a Hannibaltól eredő bekerítés méltó utánpótlást talált, „ki a francia hadsereget Sedannál teljesen bekerítve, egy modern Cannaeval fejezte be a francia—német háború első fejezetét.”¹⁵ Sedan után azonnal megindult a vita a két hadászati eszköz, az átkarolás és az áttörés eshetőségei fölött, s elsősorban német és francia katonai körök között alapos nézeteltérést okozott. A német vezérkar von Schlieffen, a német vezérkar főnökének munkája nyomán az átkarolás mellett tört lándzsát, míg a francia katonai körök az átkarolást elhibáztottnak tartották, s inkább az áttörést kívánták felhasználni az eljövendő háborúban. Schlieffen *Cannae* című tanulmányában kétségtelenül helyes megállapításai mellett alapvető hibát követett el, amelyet még burzsoá ellenfelei is szemére vetettek. Schlieffen — mint említettük — sematizálta a Cannae-i csata tanulságait: a történelem nagy hadvezéreit csak annyira értékelte, amennyiben hadászati és harcászati elveikben a bekerítést alkalmazni tudták. Von Schlieffen szerint az egyetlen és célravezető hadászati lépés az átkarolás, amelyet tekintet nélkül az ellenség intézkedéseire, minden időben alkalmazni lehet. Hogy Schlieffen követői is hasonlóképpen értelmezték mesterük útmutatásait, azt a schlieffeni szellemben nevelt fasiszta katonai ideológusok erősítik meg: „Elegendő az utalás a hadtörténelemre, mely minden kétséget kizárva kimutatja, hogy döntő sikert csakis az átkarolás aratott. Áttörés — jobb híjján — csak kényszereszköz. Célja: az ellenséges arcvonal felszakításával erőszakkal szabad szárnyat teremteni, amelyet azután átkarolhatunk. Mulasztást követ el az a vezető, aki támadásban nem ragadja meg a legkisebb lehetőséget arra, hogy átkarolhasson.”¹⁶ Schlieffen burzsoá ellenfelei — elsősorban a német militariz-

¹³ Hogy miért nem használta ki Hannibal a lehetőségekhez képest győzelmet, megoldatlan kérdés, és egy másik tanulmány témája lehet.

¹⁴ *Adolf Schulten*: Sertorius (Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung. Leipzig, 1926.) c. könyvében tárgyalja az i. e. I. században vívott csatákban fellelhető bekerítő gondolatokat.

¹ *Horváth László*: Átkarolás és áttörés. Magyar Katonai Közlöny 1925. 7—9. füzet, 628—640. o.

² *Gerbert*: Átkarolás, védelem és ellentámadás. Magyar Katonai Szemle 1937. 7. szám, 18—19. o.

mus támadásától rettegő francia teoretikusok — Schlieffen elméletének elvetését tanácsolták. Bernhardi a „Mai háborúról” című könyvében az átkarolási győzelmeket csak a védők durva hibáinak tudja be, amennyiben azok szárnyaikat visszahajlították. A jövőben a szárnyak lépcsőzésével minden átkarolás elkerülhető lesz. Az arcvonalak nagy kiterjedései is meg fogják nehezíteni az átkarolást úgy, hogy ezek lehetősége alaposan korlátozott lesz.⁴³

Igy hányódott a burzsoá elméletek tengerén Hannibal és Schlieffen. Bekerítés, vagy áttörés? — kérdezték műveikben a burzsoázia katonai apostolai. A többség az átkarolás mellett foglalt állást. Az első világháború előtti osztrák-magyar hadsereg vezetői szintén az átkarolás hívei voltak. Az első világháború után azonban a reakcióssá vált Schlieffen-i elmélet megtalálta méltó szószólóit: Cannae a német imperializmus hadászati elképzeléseinek ábécéje lett. „Szívleljük meg Schlieffennek, mint embernek tanait, s akkor a Schlieffen-fogalom a győzelem fogalmává válik. Ezt a figyelmeztetést a világháború utáni versaillesi béke német hadseregének főparancsnoka, a mai hatalmas német haderő első apostola... intézte 1928 február 28-án, a Schlieffen-napon, a német tisztikarhoz.”⁴⁴ Így vált Schlieffen a német fasizmus eszményképévé. Elméletének alkalmazása jól megfelelt a hitleri kalandorterveknek. „Gr. Schlieffen a világháború előtt a német vezérkar főnöke és nagy tanítómestere, amidőn Cannae című tanulmányában lándzsát tör a megsemmisítés gondolata mellett, tanítványaiiban és követőiben a *gyors döntésben való hitet* (kiemelés T. Gy.) és annak hadászati formáit akarja erősíteni. Tudja azt, hogy hazáját a leendő háború hosszú tartamától és az ezzel járó borzalmaktól megóvni, valamint a két arcvonalon fellépő túlsúllyal szemben a győzelmet biztosítani úgy lesz képes, ha gyors döntést ér el az egyik arcvonalon és így a hadműveleti szabadságát visszanyerve, a végleges döntést a másik arcvonalon keresheti.”⁴⁵ A schlieffeni tervek alapján kidolgozott kalandortervek diadalát látta a fasiszta német és magyar vezérkar, amikor a második világháború elején átmeneti sikereket ért el. „A német legfelsőbb katonai vezetők nagy elődeik és tanítómestereik, Nagy Frigyes, Clausewitz, id. Moltke és Gr. Schlieffen nyomdokain járva azok örökérvényű tanításaikból átmentették a maguk számára a hadvezetés megváltoztathatatlan alapigazságait és feltámasztották a német-lengyel háborúban a schlieffeni megsemmisítő hadászatot a maga klasszikus formájában.”⁴⁶ S ha voltak is nézeteltérések a Cannae-i csata elveinek alkalmazási módoszatai körül, a végeredmény mindig ez volt: „Azt hisszük, szükségtelen még bizonyítanunk, hogy a Cannae-i csata

³ Idézi Horváth László u. o.

⁴ Szönyegh István idézete és megállapítása: Német hadvezetés Schlieffen szellemében. Magyar Katonai Szemle 1940. 3. szám 628—637. o.

⁵ Idézi Szönyegh u. o.

⁶ U. o.

megsemmisítési gondolatának egyedulalmát megdöntötte a Schlieffen által kitermelt és tanított tökéletesebb megsemmisítő gondolat, melyet a német fővezér és hadserege a most folyó háborúban meg is valósít. Ezt csodálja ma az egész világ.⁷ A sikerektől megmámorosodott német vezérkar, igazoltnak látván az „örökérvényű“, biztos győzelmet hozó schlieffeni gondolat diadalát, megindította a Szovjetunió elleni rablőháborúját. A második világháború, a Vörös Hadsereg győzelmei ítélték a schlieffeni hadászat felett. A sztálingrádi csata, a tíz csapás választ adott arra, hogy a győzelmet a hadászati bekerítés, vagy a hadászati áttörés biztosíthatja-e?

A Vörös Hadsereg a második világháborúban mindkét hadászati eszköz alkalmazta, és bebizonyította azt, hogy a sztálini haditudomány alapján nem ragaszkodik mereven egyik módszer methodikus alkalmazásához sem. Ha a helyzet úgy kívánta, a Vörös Hadsereg hatalmas front-áttörést, máskor német hadseregek tökéletes bekerítését és megsemmisítését hajtotta végre. A második világháború a szovjet hadművészet magasabbrendűségét hirdette s porig alázta a schlieffeni kalandorterveket.

Néphadseregünknek az a feladata, hogy a sztálini haditudomány tükrében tanulmányozza a régmúlt nagy csatáit, és levonja azokat a tanulságokat, amelyek új típusú, fejlődő hadseregünk elméleti és gyakorlati tudásának emeléséhez hozzájárulhatnak.

⁷ Lukács Béla: Hadászati megsemmisítés problémája Cannae, Clausewitz és Schlieffen nyomán. Magyar Katonai Szemle 1940. 8. szám, 319–334. o.

A LEGRÉGIBB HUSZITA HADISZABÁLYZAT

Dr. Josef Macek, egy. docens, államdíjas, a Csehszlovák Tudományos Akadémia levelező tagja

A huszita forradalmi mozgalom távolról sem kimerített probléma. Mennél mélyebben hatolunk bele „isten harcosai“ küzdelmének valóságos, történetileg hű lényegébe, annál szélesebb, világosabb kép bontakozik ki előttünk.

A huszita hadművészet már Palacký idejében egyike volt a polgári történetírást foglalkoztató alapvető kérdéseknek. H. Tomannak „A huszita hadművészet Žižka és Prokop idejében“ (Prága, 1898) c. alapvető munkája lényegében a huszita forradalmi hadsereg értékes rajza és emléke még ma is. Bár Toman a történelem idealista felfogásából indult ki, mégis kiemelte a husziták demokratikus és haladó harcát, megmutatta forró, hazafias álláspontjukat. De már abban az időben is Toman művének ép e vonásaival fordultak szembe. A hivatalos polgári történetírás fóruma, a Český Časopis Historický szerkesztői megjegyzésében azt írta, hogy Toman munkájának értékelése „részletes kritika feladata lenne, amely majdnem ugyanannyi munkát igényelne, mint magának a műnek elkészítése.“¹ Ezzel juttatta kifejezésre, hogy Toman munkájának haladó vonásaival egyáltalán nem ért egyet, s ez a véleménykülönbség később Toman életművének folytonos és fokozott elítélésében csúcsozott ki Pekařnak Žižkáról írott könyvében.²

A legfőbb tézisek egyike, amellyel a reakciós polgári történészek a huszita tradíciót támadták, ép a huszita harc kérdése volt. Népünknek úgy kellett bemutatni a huszitizmust, mint valami véres foltot, a huszita harcosokat úgy kellett ábrázolni, mint veszett szörnyeket, akik nem alkalmazkodtak semmiféle határozott társadalmi-politikai programhoz, hanem csak durva pusztítási, vérontási szenvedélyükhöz. Ha volt valami észszerű a huszita harcban, azt a külföldi hatás javára írták.

Elsősorban Žižka hadiszabályzata ellen és általában a huszita harcoszat alapelvei ellen hoztak fel kifogásokat. A Žižka-féle szabályzat keletkezésének kérdése megoldásánál, ebben látták a harcoló husziták szervezett álláspontjának első megnyilvánulását. H. Toman eredményével szemben Pekař azt igyekezett bizonygatni, hogy Žižka hadiszabály-

¹ ČCH [Český Časopis Historický] IV, 1898, 425. o.

² V. ö. pl. Žižka a jeho doba [Žižka és kora] II. 188. és köv. o.

zatának mintáját a birodalmi szabályzatban, vagy Vencel király, vagy Zsigmond hadiszabályzatában kell keresni.³ De még maga Toman sem tudott mit kezdeni Žižka hadiszabályzatával és a huszita harc alapelveivel. Az idealista összehasonlító módszertől vezetette azt hitte, hogy a huszita hadiszabályzat és különösen a Žižka-féle hadiszabályzat mintája a későrómai klasszikus hadászati írónak, Flavius Vegetius Renatusnak írásaiban keresendő (i. u. 4. század).⁴

Mindezek a részletek mintegy abból a természetes feltételezésből indultak ki, hogy a Žižka-féle hadiszabályzat előtt a huszitáknak nem volt semmiféle összefoglaló hadiszabályzatuk. H. Toman, aki a legtöbbet foglalkozott ezzel a kérdéssel, csak a Bzdinka-féle hadiszabályzat töredékeiről tudott az 1421 körüli időből⁵ és helyesen sorolta be az „Akik isten harcosai...”⁶ c. harci dalt, mint olyant, mely dióhéjban maga a huszita hadiszabályzat.⁶ Ezen a két töredéken kívül azonban a huszita háborúk történetével foglalkozó eddigi kutatók nem találtak olyan huszita hadiszabályzatot, amely bizonyíthatóan régebbi időből származott volna, mint a Žižka-féle. Ezt az álláspontot védte R. Urbánek, a Žižka korabeli huszita harcról szóló legutolsó tanulmányában is.⁷ A legrégebbi huszita hadiszabályzat kérdése tehát alapvető probléma a huszita háborúk szempontjából és szorosan összefügg a huszita forradalmi mozgalmak alapvető értékelésével. Ha u. i. nincsen a hadiszabályzatnak régebbi fogalmazása, mint a Žižka-féle, kiforrott hadiszabályzat, akkor mindig kézenfekvő az a benyomás, hogy a Žižka-féle szabályzat idegen példa — akár római, akár német — után készült s aszerint fogalmazta meg cikkeyleit.

Mindezek a felfogások azonban tarthatalanokká válnak ma, mert ismerjük a legrégebbi huszita hadiszabályzatot, és az egy valószínűleg táborita hadiszabályzat 1420-ból.

A táboriták chiliazmusának tanulmányozása közben részletesen kellett elemeznem a táborita chiliazmus forrásait és eközben rábukkantam a prágai egyetem ú. n. nyilatkozatára azokról a feltételekről, amelyek alapján a husziták harcolhattak. Ezt a címet F. M. Bartoš adta az érté-

³ Žižka II. 189. o.

⁴ Toman i. m. 3. o.

⁵ FRB [Fontes Rerum Bohemicarum] V. 514. o. (Březova-i Lőrinc).

⁶ H. Toman i. m. 14. s. köv. o. Z. Nejedlý: Dějiny husitského zpěvu za válek husitských [A huszita ének története a huszita háborúk alatt] (Prága, 1913) 265. s. köv. o. megerősítette és kiegészítette ezt az álláspontot.

⁷ R. Urbánek: Žižka a husitské válečnictví [Žižka és a huszita hadművészet] (Žižkuv sborník [Žižka emlékkönyv], 1924) 20. s. köv. o. Elhagytam a Hodětín-féle hadiszabályzat időbeli besorolását, amely egy későbbi kéziratban 1413-ra van keltezve. Elfogadom Toman álláspontját (i. m. 18. o.) és Urbánekét (i. m. 35. o.), amelyhez Pekařnak is csatlakoznia kellett (Žižka II. 191. o.), hogy t. i. a Hodětín-féle szabályzat fiatalabb, mint a Žižka-féle. Goll ismételtlen megpróbálta védeni két adalékában, melyet Toman „Husitské válečnictví“ [Huszita hadművészet]-ének kritikájához írt. ČCH 1899, 144. s. köv. o.

kes okmányoknak, amikor a chiliasmus forrásai között kiadta.⁸ A forrást magát már Z. Winter is ismerte, aki 1897-ben a „Prágai főiskolák történeté”-ről írt művében rövid tartalmát közölte.⁹ A táboriták történetének ez az értékes kincse napjainkig más, téves elnevezés alatt rejtőzött s így elkerülte a kutatók figyelmét. Feladatunk az, hogy eltávolítsuk róla a későbbi, ráarakódott részleteket, hogy megmutassuk, hogy valóban ebben található a legrégebb huszita hadiszabályzat. Ha ez a bizonyításunk sikerrel jár, akkor igen értékes adalékkal járunk hozzá a huszita korszak és általában az egész nemzet történetéhez. Bár nincs szó teljesen új, eddig ismeretlen forrás felfedezéséről, mégiscsak ez lesz egyike azoknak a forrásoknak, amellyel a dicsőséges huszita korszakról szóló ismeretünket a legbőségesebben gyarapíthatjuk.

Az ú. n. egyetemi nyilatkozat — amennyire én tudom — két változatban maradt fenn. A teljes szöveg a sušice-i múzeumnak Všeherd Kornél Viktor Knih devater kéziratában található.¹⁰ Az egész kézirat a 16. századból származik és az utolsó előtti oldalra, nagyjából a 16. század derekáról származó írással másolták le gondosan a mi dokumentumunkat. „Aki szabály szerint akar harcolni...” felirattal kezdődik és a következő, befejezés formájában írt melléklettel zárul: „Ez a harcról szóló kiadvány a prágai magiszterek és papok tanítása és közlése szerint készült.” Bartoš kiadása, mely az Archiv zeme České-ben (Cseh Országos Levéltár) lévő másolat után készült, néhány, lényegtelen apró hibától eltekintve, hiteles és gondos.

A második változat a Régi Évkönyvek ú. n. oseccký-féle kéziratának végéhez van csatolva, s ma a prágai Egyetemi könyvtárban őrzik.¹¹ A Régi Évkönyvek oseccký-féle kézírata a 16. században keletkezett, s azért értékes, mert néhány olyan iratot őrzött meg, amelyeket máshonnan nem ismerünk, s amelyeket a krónikaíró az 1426-i huszitákról szóló elbeszéléshöz csatolt.¹²

Az oseccký kézirat u. i. a huszita történet elbeszélését az 1426. évnél hirtelen bevégzi és befejezésként az 1419—1420. évi háború megindításának leírását toldja hozzá. Elmondja, hogy a Krížka-ra menő zarándoklaton hogyan fogadták el a négy artikulust és hogyan hozott állítólag az ördög a békés zarándokok soraira véres háborúkat. Már ebből a fogalmazásból is nyilvánvaló, hogy a Régi Évkönyvek írója itt cseh nyelvre fordítja Pelhřimova-i Biskupec Miklós táborita krónikájának egy

⁸ F. M. Bartoš: Do 4 pražských artykulů [A négy prágai artikulushoz] (Sbornik příspěvků k dějinám hl. m. Prahy [Tanulmányok Prága főváros történetéhez] V. 2. 580. s. köv. o.)

⁹ Z. Winter: Děje vysokých škol pražských od secessi cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409—1622) [A prágai főiskolák története az idegen népek kivonulásától a fehérhegyi ütközetig], Prága 1897. 11. o.

¹⁰ Köszönet illeti a sušice-i múzeum igazgatóját a kézirat kikölcsönzéséért a prágai Történeti Intézetbe.

¹¹ Egyetemi Könyvtár Prága, jelzet: 95. sz. (osecký könyvtár). A régi Évkönyvekre vonatkozóan l. F. M. Bartoš bevezetését az „R” kézirat kiadásához [Šimek: Staré letopisy české (A cseh Régi Évkönyvek)] IV. s. köv. o.

¹² Az oseccký kéziratról a legrészletesebben Pekár írt, Zižka IV. 211. o., aki 4 okiratot is kiadott (212—218. o.).

részét, ahogy az első harcoknak pontosan ugyanezzel a magyarázatával találkoztunk.¹³ Ebbe, a nyilvánvalóan Biskupectől átvett elbeszélésbe van betoldva a harc megítélése: „Keresztyén harcot soha mások és máshol nem kezdhetnek, mint ahol és amikor az Uj Testamentum azt nekik megengedi...“ Ez a mondat és a további mondatok egyenes szözszerinti fordításai azoknak a hadvezetési alapelveknek, amelyekben — Biskupec szerint — a táborita papok a piska-i (1422), tábor-i (1424) és Klatovban (1424) tartott zsinatokban megegyeztek.¹⁴ A háború megítélése és a háború alapelvei Všeherd sušice-i kéziratából ismert dokumentummal fejeződnek be. Bevezeti ezt a következő felirat: „továbbá ebben a csatában a mesterek és papok tanítása és közlése adatott ki, hogy ha valaki ebbe a háborúba belépni, harcolni és rend szerint viselkedni kívánna, hogy ezeket a dolgokat megtartsa“ és következik a határozat eleje. A sušice-i kézirrattal ellentétben azonban itt csak egy töredéke található meg forrásunknak, egészen az ötödik cikkelyig, ahol a mondat közepén az okmány egyszerre megszakad, s ezzel a Régi Évkönyvek osecský-féle kéziratának is vége.

A kutatók, akik forrásunkat eddig használták — elsősorban Z. Winter és F. M. Bartoš — abból a magától érthetődő gondolatból indultak ki, hogy ez az egyetemi magisztereknek 1420-ban tárgyalt döntése a háború kérdésében. Erre a megállapításra vezette őket mindenekelőtt az a sušice-i kéziratához csatolt befejező rész, ahol kifejezetten a prágai egyetemi magiszterekről beszél az író. És ugyanezt a fogalmazást találjuk meg az osecský-féle kézirat bevezetésében is, ahol majdnem ugyanazokkal a szavakkal beszélnek a magisztereknek a háború kérdésében adott „tanításáról és közléséről“. Azt hiszem, sem az egyik, sem a másik megjegyzésre támaszkodni nem lehet, már csak azért sem, mert mindent egybevetve a kéziratok a 16. századból származnak — tehát mintegy 100 évvel későbbi időből, mint maga a forrás. A sušice-i kéziratban, megítélésem szerint, az iratot másoló, leíró személy toldalékáról, megjegyzéséről van szó. Erre vall mind a fogalmazás, mind a díszített, sorokba foglalt, a szöveg írásától eltérő írás. A Régi Évkönyvek osecský-kéziratának bevezetése még az előző elbeszélés kereteibe tartozik, mely egyenesen Biskupec krónikájának világos fordítása és inkább úgy fest, mintha a háborúról szóló magyarázat azokon a táborita zsinatokon keletkezett volna, amelyekről Biskupec az előszóban megemlékezik.¹⁵ Akár így, akár úgy áll a kérdés, bizonyos, hogy sem a sušice-i kézirat befejezése, sem az osecský kézirat bevezetése nem lehet irányadó az irat származása és szerzője tekintetében. Mindenekelőtt meg kell ismerkednünk az egyetemnek a háború kérdésében 1420-ban vallott és megbízhatóan ismert álláspontjával, el kell végeznünk forrásunk belső elemzését és annak

¹³ Vö. J. Macek: Tábor v husitském revolučním hnutí [Tábor a huszita forradalmi mozgalomban] I. (Prága 1952), 282. o.

¹⁴ K. Höfler: Geschichtsschreiben der husitischen Bewegung II. 483. o.

¹⁵ Höfler II. 482. o.

az egyetem álláspontjával való összehasonlítását. Csak azután adhatunk majd végleges választ forrásunk kérdésében.

Az 1419—1420. évek eseményeinek során kerültek szembe az egyetemi magiszterek azzal a kérdéssel, hogy szabad-e harcolni vagy nem és ha szabad, akkor milyen feltételek mellett. Prágában 1419 július 30-án robbantak ki a harcok, s IV. Vencel király halála után 1419 augusztus végén és novemberében újra fellángoltak.¹⁶ A prágai polgárság, amint megkaparintotta a kiűzött német patriciusok és főpapok vagyonát, nem volt hajlandó többé szóhoz engedni a forradalmi erőket. Ezért próbálták meg a prágai tanácsstagok hosszú időn át megegyezést keresni Zsigmonddal. Ezért nem haboztak a prágai polgárok, hogy szövetséget kössenek az ú. n. huszita, az egyházi vagyonra éhes nemességgel. 1420 tavaszáig a prágai tanácsstagok hallani sem akartak háborúról és harcról, mert 1419 júniusában, augusztusában és novemberében megismerték, mire képes a forradalmi szegény nép. Félték a Zsigmond király körül csoportosuló nemzetközi ellenforradalomtól, de félték saját legényeiktől, társaiktól, cselédeiktől és saját fajtájuk elszegényedett tagjaitól is. És csak természetes, hogy a nemesek, akik már-már a gazdag egyházi várak és majorkok urainak képzelték magukat, még élesebben léptek fel a forradalmár néppel szemben. Ilyen körülmények közt egészen magától érthetődő volt, hogy a polgárok és az ú. n. „kelyhes“ urak 1420 tavaszáig hosszasan halogatták a Zsigmond elleni harcot és abban az elképzelésben éltek, hogy végül mégis csak sikerülni fog a Zsigmond és a köztük fennálló „meg nem értést“ nyugalomban és békében megoldani.

Ha meg akarjuk érteni az egyetemi magisztereknek a háború kérdésében elfoglalt álláspontját, nem szabad szem előtt téveszteniünk, a prágai polgárság és a kelyhes nemesség érdekeit. Nemcsak azért, mert az egyetemi magiszterek akkoriban a valóságban feudális urak voltak, akik jobbágytelket tizedeivel rendelkeztek,¹⁷ hanem azért is, mert szorosan összekapcsolódtak a gazdag polgársággal és a kelyhes urakkal.¹⁸ Ezért nagyjából azt a politikai álláspontot foglalták el, amit a huszita nemesség és a tanácsurak, ami azt jelenti, hogy a háború kérdésében sohasem helyeselték a cseh nép forradalmi, fegyveres felkelését.

Teljesen világosan kitűnik az egyetemnek ez a forradalomellenes ál-

¹⁶ Az 1419—1420. évek forradalmi harcaira vö. J. Macek: Husitské revoluční hnutí [A huszita forradalmi mozgalom] (1952), 68., 72. s köv. o. és Tábor v husitském revolučním hnutí I (Prága 1952) 201. s köv. o. (az egész V. fejezet). Itt részletesebb indokolás a továbbiakhoz.

¹⁷ Tomek: Dějepis města Prahy [Prága város története] III. (Prága 1875), 277. o. említ a 14. században 9 jobbágytelket és házat a városban.

¹⁸ Tábor I, 225. o.; az egyetemi magiszterek kapcsolata a tanácsurakkal ki-világlik pl. Jakabnak Jičínhez 1420. február végén írt leveléből: „cur non scribis ad magistrōs et scabinos Pragenses“ (Quellen II. 60. o.).

lásponja egy ismeretlen nemesúrhoz, a háborúról írott leveléből.¹⁹ Az eddig ismeretlen nemesnek, aki az egyetemben megbízható tekintélyt látott, 1420 február 17-én a prágai magiszterek azt válaszolják, hogy a hívő keresztény nem fordulhat a „testi harc” segítségéhez, azaz a valóságos harchoz, a háborúhoz. Az egyetem a türelem és a béke útját ajánlja, mint amelyen Krisztus és az apostolok is jártak. Ezen az úton kell haladni a hívőknek is. Nem arról van szó, hogy a háborút teljesen elkerüljék, szabad harcolni, de csak egy sereg kikötés és feltétel mellett.²⁰ Először is csak a felsőbb hatóságnak („sublimioribus potestatibus”) van joga hadat vezetni, azaz a feudális uraknak. Az egyetemi magiszterek nem felejtették el bizonygatni, hogy csak azok, akiknek „minden lélek alávetve kell legyen” indíthatnak és vezethetnek hadat. És ha már megindult egy ilyen háború, akkor törődni kell néhány, állítólag az isteni törvényekből következő feltétellel. A háborúnak mindenekelőtt isten ügyéért kell folynia, helyes szándékkal, vallásos indokból és ki kell mutatni a harc szükségességét. A háború tartama alatt azoknak, akik a háborút vezetik, azaz az uralkodó osztályok tagjainak, tartózkodniuk kell a pusztítási vágytól és nem szabad bosszút állniok, uralkodniok. Csak ha mindezeket a feltételeket megtartották, szabad a nemeseknek az isteni törvény szerint harcot kezdeni és vezetni. Nyilvánvaló ebből, hogy az egyetemi magiszterek a háborúról vallott nézetüket teljesen a háború feudális felfogása szerint alakították ki. Az egyetemi magiszterek azonban nemcsak a háborút ítélték el, hanem élesen elítélőleg léptek fel mindenféle olyan gyülekezéssel szemben, amely katonai, forradalmi felkeléshez vezethetett. 1420 február végén Střibra-i Jakab magiszter írja Jičinnak, nem meri jóváhagyni, „hogy a köznép szükség esetén gyülekezzenek össze”.²¹ Ekkora volt az egyetem félelme és rémülete a harcoló csoportokkal szemben!

És alapjában véve ugyanezt az álláspontot foglalták el az egyetemi magiszterek azokban az írásokban, melyeket 1420. tavaszán a polgárság és nemesség előtt felmerülő harc és háború kérdésének szenteltek. Střibra-i Jakab pl. a „Noverint universi...” c. traktátusában²² egyene-

¹⁹ Kiadta F. M. Bartoš: Do čtyř artikulů, 577–80. o. Vö. a besorolásra vonatkozóan J. Macek: Tábor I. IV. K. melléklet; Hoch: Husité a válka [A husziták és a háború] (Česká mysl VIII, 1907. 139. o.) kimutatta, hogy az a három feltétel, amelyek körül a prágai egyetemi magiszterek fejtegetései is forognak, azaz a helyes ügy, a szükséges hatalom és a jószándék, Aquinói Tamástól vették át és már Wiclif is elfogadta őket.

²⁰ Teljesen azonos álláspont derül ki az egyetemi magisztereknek a rakovo-i chiliastikusok ellen írt leveléből, melyet 1420. január 22-ére datálnak (Höfler II. 835–6. o.; F. M. Bartoš: Do 4 artykulů 577. o.), ahol azt írják: „Insuper non concitatis fratres laicos ad arma carmalia et ad bella, ut quidam faciunt, quia periculum est, sed ad pacenciam moneatis.”

²¹ J. Goll: Quellen II, 59. o.: „Verum tamen simplicem populum in articulo necessitatis congregari in bono salutis et in Christo Jesu non audeo reprobare.”

²² J. Goll: Quellen und Untersuchungen zur Geschichte der Böhmischen Brüder II (Prága 1882), 55–6. o. Vö. az irodalmat erre a traktátusra vonatkozóan J. Macek: Tábor v husitském revolučním hnutí I, IV. mell. 12. sz. A források világos tanúságával szemben F. M. Bartoš továbbra is azt a helytelen álláspontot vallja, hogy Jakab érdemeit szerzett a háború engedélyezése körül (JSH XXI, 1952. 86. o.).

sen az istenért folyó harc békés és türelmes útja mellett állt ki. Csak a „magasabb hatalom“ („sublimioribus potestatibus sive brachio seculari“) harcolhat anyagi eszközökkel, de az is csak azok mellett a feltételek mellett, melyeket az Újszövetség megállapít. Jakab igen élesen lép fel azokkal szemben, akik háborús szándékaikat az Ószövetségből vett idézetekkel támasztják alá „és arra szólítanak fel, hogy a népnek a Makkabeusok könyvét magyarázzák“. Ez egyenesen helytelen és káros, mert az Ószövetséget betetőzi az Újszövetség, megelőzi azt, tehát az Újszövetség a döntő tényező a kérdésben.

Alapjában véve ugyanezt az álláspontot vallja a „Bellandi materiam concernit infra scriptum“ traktátus,²³ amely ugyanúgy, mint az előzőleg említett írárok, 1420. tavaszán keletkezett, s valószínűleg Příbram János magiszter köréből származott. Annak, aki a háború útjára lép — a traktátus szerint — annak igazságos igénnyel, rendes megerősítéssel (természetesen megint „ex auctoritate principis“) és tiszta szándékkal kell rendelkeznie. Ezek nélkül a tulajdonások nélkül senki sem bocsájtkozhatik háborúba. A többi dokumentumokkal szemben Příbram traktátusában fokozottabban érvényesül a nemzeti érzés, amely a bekövetkező háborút a csehek és németek, a bel- és külföldiek közti harcnak igyekszik feltüntetni. Příbram ebben a kis írásában elment a legvégső határig, ameddig az egyetem magiszterei egyáltalán elmehettek. Ez volt az a korszak, amikor a Zsigmonddal való megbékélés reménye szertefoszlott, s amikor már világossá vált, hogy a polgároknak harcolniuk kell, ha nem akarnak belefulladásni a keresztetek áradatába. Rá kell mutatnunk, hogy az egyetem a háborúhoz való hozzájárulást csak csúrés-csavarás után adta meg és csak védelmi háborúra gondolt. Semmiféle támadás a kizsákmányolók ellen, hanem csak a cseh haza védelme a betolakodók ellen — így fogták fel az egyetemi magiszterek az 1420-as hadieseményeket. A nép azonban megint csak nem igazodott az egyetem hozzájárulásához vagy ellentmondásához. Ha a kizsákmányoltak 1419-ben kezükbe vették a fegyvereket, akkor nem voltak hajlandók letenni azokat a keresztet támadás idején sem, és így egyszerre vezettek harcot a dolgozó nép érdekében s ugyanakkor hazafias harcot is a cseh haza megmentésére.

Egyébként az egyetemi magisztereknek ez az 1420-i mozgalmas események által kikényszerített visszavonulása, az egyetemnek a forradalmi harccal szemben elfoglalt elutasító álláspontja szempontjából nem jelentett semmit. Maga Příbram János magiszter évekkal utóbb visszaemlékezve a forradalom kitörésére a táboritákat tette felelőssé azért, hogy véres és pusztító háborút robbantottak ki. Az egyetemi magiszterek állítólag már akkor is ellene voltak olyan forradalmi harcoknak, mint amilyent a taborita chiliasmus hívei vezettek és ezért már akkor is vitába

²³ Goll i. m. 53—55. o. és J. Macek i. m. 13. sz.

szállottak velük. „Káros és hamis ürügyeket adának nekünk és másoknak, akik arra intették őket, hogy ilyen hallatlan borzalmakat ne prédikáljanak“ — dicsekszik Příbram ellenforradalmi tevékenységével és a háború teljes elítélésével.²⁴ Maga Příbram ítélte el a forradalmi háború kitérését az egyetemi magiszterek nevében és mint kis epizódot említi meg azt a korszakot, amikor arra kényszerítették, hogy elismerje a védelmi háború lehetőségét. Ezzel mutatott rá a legjobban, hogy az egyetem, félve a forradalmi tömegektől, teljesen elítélő álláspontot foglalt el a háború kérdésében, melynek legfőbb tényezője a nép volt. És nem foglalt el más álláspontot a háború és a nép harca kérdésében Stríbra-i Jakab sem későbbi munkáiban. Szt. János jelenéseinek magyarázatában, melyet az 1421—1422 közti időre tehetünk,²⁵ Jakab néhányszor visszatér a harc és a háború kérdésére és mindig azt a nézetet vallja, hogy a lemondás, türelem, a lelki harc útja helyesebb, mint a valóságos harc.²⁶ Sőt, végül Jakab magiszter ebben a kérdésben odáig megy el, hogy azt ajánlja, inkább hagyjuk magunkat agyonveretni ellenségeinktől, mintsem fegyvert ragadni.²⁷ Ha Jakab nézeteit visszavetítjük abba a korba, amikor a fosztogató keresztiesek Csehországra zúdultak, abba a korba, amikor minden becsületes embernek kötelessége volt, hogy a huszita forradalom győzelméhez hozzájáruljon, amikor a forradalom és az egész ország megvédéséről volt szó, akkor Jakab behódoló és vértanúi álláspontját nem tekinthetjük egyébként a forradalmi nép elárulásánál, a cseh ügy elárulásánál.

Az egyetemnek a háború kérdésében elfoglalt, hitelesen megismert álláspontja alapján összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy az egyetemi magiszterek nem értették egyet a nép forradalmi harcával, mert a forradalom kitérésétől megrémült gazdag polgárság és nemesség érdekeit védtek. Amikor az egyetemi magiszterek elítélték a „testi harcot“, azaz a háborút, akkor a városi és falusi nép *forradalmi* harcára gondoltak. Amennyiben 1420-ban az egyetem — legalább is részben — elismerte a háború lehetőségét, akkor elsősorban a feudális urak által Zsigmond ellen vezetett védelmi háborúra gondolt. De az egyetemi magiszterek nem leplezhették el legbensőbb vágyukat: inkább az ellenséggel kötött szegyenletjes béke, mint az ellenséggel folytatott véres háború.

Ha összehasonlítjuk az egyetemnek a huszita forradalom éveiben elfoglalt álláspontját a prágai egyetem ú. n. nyilatkozatának azokkal

²⁴ M. J. Příbram: Život kněží táborských [A taborita papok élete] (kiadta J. Macek: Ktož jsú boží bojovníci [Akik isten harcosai] 267. o.).

²⁵ Vö. F. Simek kiadását, Prága, 1932, ahol a X—XVII. oldalon megindokolja a keltezését. Új keltezéssel próbálkozott, de nem meggyőzően F. M. Bartoš JSH XXI, 1952. 88—89. o.

²⁶ Jakab eme nézetének több bizonyítékát gyűjtötte össze F. Simek a kiadás bevezetésében a LXIX—LXXIV. oldalon.

²⁷ Jakoubek ze Stríbra: Výklad na Zjevení sv. Jana [Magyarázat Szt. János jelenéseire] (kiadta Simek) 559. o., ahol ezek a gondolatok találhatóak: „nem egyezvén bele a háborúba, biztosabb utat kerestek“, vagy „Bár jobb volna meghalni!“ stb.

a feltételeivel, amelyek mellett a huszitáknak harcolniok szabad, akkor meg kell állapítanunk, hogy lényegében különbözik a hitelesen megállapított egyetemi alapelvektől.

Mindenekelőtt rá kell mutatnunk, hogy az egész dokumentum nem beszél azokról a feltételekről, amelyek mellett *harcot lehet indítani*, hanem hallgatólagosan abból a feltételezésből indul ki, hogy *a háború már folyik és a hadiszabályokat* állapítja meg. Kiderül ez a bevezető mondatból: „Aki rend szerint akar harcolni, annak a következő dolgoktól kell őrizkednie“. Ez annyit tesz, hogy azok akik a rend szerint való háborút akarnak vezetni, azaz az isteni törvény szerinti, s ezért győzelmes háborút, azoknak nem szabad elkövetniök bizonyos vétségeket, melyek azután egyes pontokban vannak felsorolva.

Először is minden harcosnak őrizkednie kell az igazságtalanságtól. Hogy mi az igazságtalanság, azt a Deuteronomium XXIII, 9²⁸ és Joel előszavából — III, 9 — vett idézetek mutatják. Világos ezekből, hogy a harcosoknak elvileg nem szabad gonosz dolgokat elkövetni, azaz az isteni törvényt megszegni.

A második szabály még ebben az értelemben egészíti ki az első követelményt és megállapítja, hogy a harcosoknak őrizkedniök kell a gonosztságtól. És ismét az ószövetségi Királyok Könyve világítja meg, hogy egy harcos sem bosszulhatja meg gonoszul a rajta esett igazságtalanságot. Ezekből a szabályokból kiderül, hogy nem csak a személyi sérelmek jóvátételéről volt szó, hanem a harcosoknak magukat inkább a magassabbrendű igazság végrehajtóinak és emelkedettebb célok védelemzőinek kellett tekinteniök, nem pedig személyi célokénak.

Míg az előző két pont még valahogyan összefügghet az egyetem magyarázatával — bár itt sem találjuk meg a szokásos négy feltételt a rend szerint való háború folytatásához,²⁹ — a harmadik pont már egyáltalán nem hasonlítható össze semmivel, ami eddig az egyetemi magiszterek tollából íródott. Itt u. i. azt a szabályt állapítják meg, hogy félelemből nem szabad várost (vagy helyet?) átadni az ellenségnek. És ezt a jelentős hadicikkelyt megint csak az Ószövetségből vett idézetek támasztják alá. A végén indokolást kapcsoltak hozzá, hogy miért nem szabad senkinek semmiféle helyet átengednie az ellenségnek, hanem fegyverrel kezében kell megvédenie: „Mert azok, akik kilépnek a helyről, Istenet káromolják, a testvéreket megfélemlítik, az ellenséget erősítik.“³⁰ Ez a gondolat már egyáltalán nem hasonlítható össze az egyetemnek semmiféle hitelesen megismert álláspontjával. Az egyetemi magiszterek, ha végül is kényszerűségből hozzájárulásukat adták a háború vezetéséhez, a végén

²⁸ Az eredetiben a XXIII. fejezet; F. M. Bartoš a kiadásban, 580. o. tévesen XXII-t ad meg.

²⁹ Vö. pl. az egyetem levelét az ismeretlen nemeshez (kiadta F. M. Bartoš: Do 4 artykulů, 377—380. o.).

³⁰ Kiadta F. M. Bartoš, i. m. 581. o.

mégis hozzáfűzték, hogy megértés, nyugodt tárgyalás útja mindig a világosabb megoldása. Itt azonban egyenesen Isten kedveért tilos a város feladására, az ellenséggel való kiegyezésre, a védett területnek az ellenség részére történő önkéntes átadására gondolni. Ez azt jelenti hogy itt a harcok kiegészíthetetlen, alapvető és kompromisszumot nem ismerő harcra vezetik az ellenséggel szemben — és ilyen háborút az egyetem elvileg elutasított.

Nem kevésbé jelentős ebben a harmadik pontban a „testvér“ szó használata. Tudomásom szerint a hitelesen az egyetem által kiadott forrásokban sehol sem találhatjuk meg a „testvér“ kifejezést és még kevésbé azt a gyanút, hogy a „testvérek“ sorai között félelem üti fel a fejét, ha a városokban vagy a megerősített helyeken (talán így kell felfognunk a kétséges „miesto“ szót az eredetiben) nem fognak bátran, az ellenséggel való megalkuvás nélkül harcolni. Ha ezt az egész harmadik pontot a maga konkrét tartalmában fogjuk fel, akkor sehol sem találunk hasonlóságot az egyetem egyetlen mondatával sem.

A negyedik szabály meg egyenesen kizárja, hogy a szerző egyetemi magiszter lehetett volna. Felhívják benne a harcosokat, hogy őrizkedjenek az „ellenséges zsákmánytól, különösen addig, amíg a harcot be nem fejezték.“³¹ Első tekintetre ez a szabály úgy is magyarázható, mintha általában tilos lenne az ellenségen zsákmányt venni. De az ismételt hozzáfűzött öszövétségi idézetből kiderül, hogy a zsákmányt meg kell venni, amint kivívták a győzelmet. A huszita harcosoknak a makkabeusi Júdás harcoshoz kellett alkalmazkodniok: „Ne kívánjátok meg a ragadományt, mert még harc van előttünk. Gorgiás seregével együtt közel van hozzánk a hegyen, hanem álljatok most ellen és győzzétek le őket, azután bizvást zsákmányolhattok.“ (I. Makkabeusok könyve IV., 17—18.) Világos, hogy ez a követelmény abból a tényből eredt, hogy a harcok szétfuthatnának a zsákmány után és ezzel meggyengíthetnék a harcrendet. Ezért a sereg tagjait felszólítják, hogy az ellenség végső felörléséig harcoljanak és csak azután törődjenek a zsákmánnyal. Nyilvánvaló, hogy ennek az álláspontnak nem volt megfelelője az egyetem döntésében. Csak az alkothatta meg ezt, akinek már határozott tapasztalatai voltak a harcosokkal és akinek fontos volt a győzelmes csapás biztosítása.

Ha eddig azt állapították meg, hogyan kell a katonáknak az ellenséges tulajdon zsákmányát megszerezni, a következő, ötödik pontban állást foglaltak a zsákmányolással kapcsolatban. A harcosoknak őrizkedniök kell, hogy „Isten és a vének parancsa ellenére semmit se titkoljanak el lopva az ellenséges zsákmányból“. Ez azt jelenti, hogy az egész harcot kollektív munkának tekintették és kollektívnek kellett

³¹ A sušice-i kézirat változatában „míg a harcot be nem fejezték“ van, de az oseecký-félében a „míg“ szó előtt még ott található a „különösen“ (fol. 129).

lennie a zsákmányolásnak is. Az addigi feudális hadvezetés eiveivel szemben, amelyek abból a feltevésből indultak ki, hogy minden lovag többé-kevésbé önálló egység, itt a huszita harc kollektív szelleme nyilvánul meg. Nem az egyéni számláknak az ellenséggel szembeni ki-egyenlítéséről van szó, tehát nem lehet szó a zsákmány individuális biztosításáról sem. Ahogy a huszita nép kollektíven harcolt, úgy kollektíven kellett a zsákmányt is venni. Talán nem szükséges bizonyítgatnunk, hogy ezek az elvek is ellenkeznek az egyetemi magiszterek már eddig ismert álláspontjával.

A hatodik pont a sereg életmódjára vonatkozik. Minden huszita harcosnak tartózkodnia kell a mértéktelen evéstől, ivástól és lakmározástól. A befejezés egyben magyarázatot is ad arra, hogy miért kell a mértékletességnek ezeket a szabályait megtartani: a harcosok u. i. elmulasztják a prédikációkon való megjelenést, és az oltáriszentségnek két szín alatt történő magukhozvételét. Különösen felhívja ez a pont a figyelmet arra, hogy a bőjtöt meg kell tartani valahányszor azt az előljárók elrendelik, azaz mindenekelőtt egy számbelileg erősebb ellenféllel vívandó ütközet előtt. Ez az elv, amely ismét magasabb értelmet akar adni az egész harcnak, Sámuel könyvének magyarázatából született és a huszita harcosokat az őszövétségekkel hasonlítja össze.

A legforradalmibb és a leginkább kötelező erejű a következő két pont, amely egyenesen kizárja annak lehetőségét, hogy az egyetem legyen a szerzője és ahhoz a végső következményhez vezet, hogy ezek az elvek a forradalmi huszita sereg szükségletéből születtek. A hetedik pont felhívja a huszitákat, hogy ne fogadjanak be olyan személyeket, akik megbocsájtjánának a gazdagoknak és más bűnösöknek „testi előnyökért, származásuk, ismeretségük vagy rokonságuk miatt”. Mert amit ezek a gazdagabb osztályoknak megbocsájtjánának és könnyítenének, azért a szegényeken vehetnének bosszút. Hasonlókká válnának az őszövétségi Saul királyhoz, aki „azt, ami gyenge volt és szegény, szétszórta, ami erős volt és gazdag, megtartotta” és isten ezért megfosztotta a tróntól. Kétségtelen, hogy ez a cikkely egyenesen a seregben lévő feudális urak és gazdagok ellen irányul, és kifejezője a népnek a nemességgel szemben érzett bizalmatlanságának és gyűlöletének. Joggal állíthatják a sereg forradalmár vezérei, hogy az urak a forradalom legnagyobb veszedelmét jelentik. Ha sikerül a feudális uraknak behatolni a seregbe, magukhoz ragadni a vezetést, kialakítják kegyenceik körét és megbosszulják a forradalmi tanítást, félrevezetik a seregben harcoló népet. És ezekből a félelmekből született meg a felhívás, emlékeztetés, hogy hasonló esetekre ne kerüljön sor.

A nyolcadik cikkelyben felmerül az óvás azok ellen, akik csak saját dicsőségük miatt mennek háborúba. Megint elsősorban a nemeseket értik alattuk, akik „meg akarják tartani jó hírüket a nép előtt, ... hogy

hallgassanak az urakra“, és ezért állítólag beállnak a huszita csapatokba. Az ilyenek megszegik a fegyelmet, „különféleképpen úgy járnak-kelelnek, s bárhova elvonulnak, hogy maguknak jó hírnevet szerezzenek és magukat mások felett állóknak tüntessék fel“. Isten — a makkabeusi könyvek tanítása szerint — az ilyen fennhéjázó embereket azzal büntette meg, hogy az ellenégnak kénye-kedvére kiszolgáltatta, akik ezrével verték őket agyon. Hogy semmi hasonló ne történjék a huszita seregben, őrizkedni kell az ilyen emberektől. Nem vitás, hogy ez a hetedik és nyolcadik pont a legélesebb ellentéte annak, amit az egyetem a háború kérdésében mondott vagy írt.

Végül a kilencedik pontban a szerző óvja a huszita harcosokat, hogy ne ártsanak mindenképpen, értelmetlenül, hanem kutassanak nincsen-e egy hívő lélek a hitetlenek között. Az ilyen hívőt ki kell szabadítani a hitetlenek kezéből és nem szabad nekik ártani, — és ismét az Ószövetségből hoz fel példát a szabályzat. És itt újra rá kell mutatni arra a jellegzetességre, hogy forradalmi, támadó harcról van szó. Következik ez abból a megjegyzésből, hogy ne ártsanak mindenkinek — ami egyben annyit jelent, hogy a forradalmi támadásnál a fegyvereket csak az ellenséggel kell szembefordítani. Másként nem magyarázható az ellenségnek okozott kár említése. Megjegyzésre méltó a „hívő“ kifejezés használata is. Már fentebb talákoztunk a „testvér“ kifejezéssel, amivel a sereg tagjait jelölték meg, akiknek ehhez a hadiszabályzathoz alkalmazkodniok kellett. Ezzel szorosan összefügg a hívő kifejezés is, ami megfelel ugyanennek a latin kifejezésnek („fideles“) a táborita prédikátorok chiliastikus kifejezőmódjában.³² Ha nem is akarjuk ezeket a kis azonos szavakat forrásunk szerzőjének megállapításánál felhasználni, mégis csak kiderül ezekből, hogy nem fogalmazhatták ezeket az egyetemi magiszterek.

Ugyanerre az eredményre jutunk a hadiszabályzat második részében, amelynek felirata „aki a világban jól és szerencsésen akar harcolni, annak a következő dolgokat kell megtartania.“ Míg az első kilenc cikkely az első részben összefoglalta mindazt, amitől őrizkedni kell, a második rész öt pontja fordítva, előírja azokat az irányelveket, amelyeket a harcosoknak képviselniök és védeniök kell.

Mindenekelőtt a harcosoknak engedelmeskedniök kell a parancsnoknak, az isteni törvények szerint kell viselkedniök és azokhoz kell igazodniok. Csak így válhatnak Isten seregévé, Isten harcosaivá, legyőzhetetlen hadsereggé. Ha a sereg minden tagja az isteni törvényekhez fog igazodni — ígérik nekik — hogy Isten ugyanolyan fényes győzelemhez segíti őket, mint az izraelbelieket: „Ha rendeléseim szerint jártok és parancsaimat megtartjátok és azokat megcselekszitek, úzóbe veszitek ellen-

³² Vö. pl. AČ [Archiv Český] III. 218—225. o., FRB V. 454. o., J. Döllinger: Beiträge zur Sektengeschichte Mittelalters II. 691—700. o.

seégeket és lehullanak előttetek. Öten közületek száz idegent űznek el és százan közületek tíezret.³³ Bár ezek a szavak csak az Ószövetség szavai voltak, mégis teljesen érthetően szóltak a legegyszerűbb harcoshoz, akik ezt a legmagabiztosabb ellenség feletti végső győzelem biztosítékként fogták fel.

A másik irányelv, amelyhez a harcosoknak tartaniok kellett magukat, az istenbe és törvényeibe vetett hit szükségességét, mint új meg új sikerek előfeltételét tüntette fel. Higjjetek isten törvényeiben, higjjetek a prédikátoroknak, akik ezt veletek közlik, „higjjetek az ő prófétáinak és mindenben szerencséték lesz.”³⁴

A harmadik cikkely már konkrétan megjelöli, hogyan kell a seregnek kifejezésre juttatnia, hogy „isten“ serege, hogyan kell, mint egy egésznek a maga számára istennél a győzelem biztosítékát megszerezni. A csata előtt isten harcosainak imádkozniok kell, úgy, ahogyan azt az ószövetségi győzelmes csapatok tették.

A negyedik pont, amelyet a seregnek meg kell tartania, átmenet az alapvető elvi kérdések és a gyakorlati harc szabályai között. „Negyedszer. Engedelmeskedniök kell a vezéreknek, vagy a csata tartamára kikiáltott vezetőnek.”³⁵ Érdekes tapasztalunk, hogy így biztosítják a sereg tagjainak engedelmisségét, a fegyelmet, melyről már a régebbi szabályzatokban is volt szó. Ha a sereg ellenállást akart tanúsítani a szakszerűen begyakorolt, feudális seregekkel szemben, akkor kiválóan fegyelmezettnek kellett lennie és minden egyes tagjának engedelmeskednie kellett a fölérendelt vezetőknek. Ezzel a vonással különösen szembetűnően találkozunk Trocnova-i Žižka Jánosnál, aki egyenesen híres volt vasfegyelméről és büntetéseiről.³⁶ Hiszen egy újonnan alakuló és szerveződő forradalmi néphadsereg győzelmes fellépésének elengedhetetlen előfeltétele ez, ha egy számbeliileg fölényben lévő, begyakorolt feudális hadsereggel áll szemben.

Fel kell továbbá hívni a figyelmet arra, hogy *kikiáltott* vezérekről és vezetőkről van szó, ami arra enged következtetni, hogy a szóbanforgó sereg maga választja vezéreit. Ez a megállapítás nemcsak arra jogosít fel, hogy újból elvessük azt a magyarázatot, mintha ez az egyetem nyilatkozata lenne, hanem közelebb visz bennünket annak a kérdésnek megoldásához, hogy ki a szerzője dokumentumunknak. Ha u. i. egyszerűen elesik annak lehetősége, hogy a szerző az egyetem, amely soha nem járult hozzá, nem is járulhatott hozzá ahhoz, hogy a nép válasszon magának „vezért vagy vezetőt”, akkor csak a huszita sereghez fordulhatunk, amelyről más oldalról tudjuk, hogy kapitányokat választott. És

³³ F. M. Bartoš kiadása, 582. o.

³⁴ Id. hely 582. o.

³⁵ Id. hely 582. o.

³⁶ Vö. a „Vaclav, Havel és Tábor“ c. versben. A régi cseh irodalom antológiája II. 293. o. „az ellenség pedig a testvérek közt hallgatott, amint Žižka testvér kemény fegyelmet adott.“ Hasonlóan a Žižka-féle fegyelméről és büntetéséről a Žižka-féle hadiszabályzatban (Ktož jsú boží bojovníci, 151. o.)

ez a sereg — amint még látni fogjuk — 1420-ban a táborita sereg és 1421-ben Prágában Želivský serege volt. Akár ez, akár az volt, — az egyetemnek semmi köze se lehetett ahhoz, hogy a harcosokat *választott* vezér iránti engedelmességre buzdítsa.

Még kevésbé fogalmazhatta meg az egyetem a hadiszabályzat utolsó pontját, hogy minden ellenséges zsákmányt egy csomóba kell összehordani és a vezéreknak kell szétosztani a harcosok között. Ez a gondolat, melyet néhány ószövetségi idézetből (többek közt a Makkabeusok könyvéből) vettek át, szorosan összefügg a megelőző tilalommal, hogy a zsákmányt ne titkolják el (vö. a hadiszabályzat első részének ötödik pontját). Az egész sereg érdekében folytatott kollektív harcot meg kell erősítenie a zsákmány kollektív elosztásának. Nem egyesek gazdagítása, hanem a megszerzett tulajdonból való közös részesedés volt a hadiszabályzat által megkívánt alapelv.

A hadiszabályzatot éppen ez, a zsákmány kollektív elosztását elrendelő pont zárja le. Azt hiszem, az elemzés befejezéseként megállapíthatjuk, hogy szinte valamennyi tétel elemzésénél kiderült, a szabályzat nem az egyetem és nem az egyetemi magiszterek munkája. Újra emlékeztetnem kell az egész szabályzat felfogására, különösen az első rész 4, 7 és 8; a második rész 4, 5 pontjaira, melyekből a legmeggyőzőbben derül ki, hogy az egyetem a bennük foglalt gondolatokkal nem azonosíthatta magát. Ha összehasonlítjuk a hadiszabályzatot mint egy egységes egészet az egyetem és az egyetemi magiszterek megnyilvánulásaival, ahogyan azokat fentebb felsoroltuk, — egy pillanatig sem maradhat bennünk kétség aziránt, hogy ellenkezőleg, mélységesen különböző álláspontokról van szó. Az egyik oldalon az egyetem féjelme és réműlete a forradalmi harcoktól, a háború teljes elvetése, a feudális urak által vezetett védelmi harc megengedhetőségének bonyolult feltételei. A másik oldalon a háború természetessége, sőt a választott kapitányok által vezetett támadó háborúé is, a háború, melyet kollektív munkának és isten törvényei megvalósításának tekintenek — ezek az alapvető eltérések a két forrás között.

Egyébként formai szempontból is megbízható indokokat találhatunk arra nézve, hogy a hadiszabályzat nem az egyetemről származott. Szándékosan mutattam rá a belső elemzésnél és magyarázatnál arra, hogy minden gondolatot egy vagy több, az ószövetségi szentírásból vett idézettel indokoltak meg. Nagyon jól tudjuk u. i., hogy az egyetemi magiszterek elvileg elítélték a prédikátoroknak azt a gyakorlatát, amely az ószövetségi prófétáknak csak harcos kifejezéseit kölcsönözte ki, s a népet harcra bűjtotta fel.³⁷ Egyenesen figyelmeztettek rá, hogy a forradalmár

³⁷ Pl. a „Noverint universi“ c. traktátusban (Goll: Quellen II. 55–6. o.) Vö. még a mi hadiszabályzatunk bevezetését az osecyký-kéziratban: „Keresztény harcosok sehol és soha máskor nem indíthatnak, mint csak ahol és amikor az Új Testamentum azt számukra megengedi.“ (Szerző kiemelése.)

prédikátorok helytelenül használják harcias kifejezéseik számára első-sorban a Makkabeusok könyvét. És a hadiszabályzatban nem egy gondolatot találunk, amely éppen erre az ószövetségi könyvre támaszkodik. (V. ö. az első rész 8, a második rész 5 cikkelyét.) Az ószövetségi könyvek használata tehát arra a végső következtetésre vezet bennünket, hogy a hadiszabályzat szerzője az egyetemi magiszterek ellenfele, ellensége volt.

Ha kizárjuk az egyetem szerzőségének lehetőségét, akkor az előtt a kérdés előtt állunk, hogy ki volt a hadiszabályzat valószínű szerzője, vagy inkább az előtt a kérdés előtt, melyik sereg részére szánták ezt a hadiszabályzatot.

Mint már említettem, sok érv szól mellett, hogy ez a forradalmi néphadsereg hadiszabályzata. Akár a teljesen világosan feudális-ellenes, forradalmi cikkelyeket, melyek a nemesség ellen küzdenek (v. ö. első rész 7. és 8. cikkelyét), akár a „testvér“ és „hivó“ szavak használatát, vagy a közös zsákmányolást és zsákmányelosztást, akár a folytonos *kizárólagosan* ószövetségi idézeteket nézzük, mindez azt bizonyítja, hogy ezzel a hadiszabályzattal a husziták forradalmi néphadseregét irányították, s hogy ez nem lehetett valamelyik huszita nemes serege, vagy a prágai, az urakkal rokonszenvező sereg, olyan kapitányoké, akiknek legfőbb ideológiai fóruma az egyetem kellett, hogy legyen.

Két lehetőség jöhet tekintetbe azoknak a forradalmi huszita pártoknak meghatározásánál, akik részére a mi hadiszabályzatunk kötelező lehetett: egyrészt Želivský hadserege, másrészt a táborita sereg. Ezekre a kérdésekre azonban csak akkor felelhetünk, ha elvileg megoldottuk azt a kérdést, hogy vajon meg lehet-e határozni hadiszabályzatunk keletkezésének korát és megállapítható-e annak mindenekelőtt a Žižka féle hadiszabályzathoz való viszonya.

Azt hiszem, hadiszabályzatunk 1420-ban keletkezett. Erre vall egyrészt a sušice-i kézirat bevezetése és befejezése, ahol megemlítik az egyetemi magisztereket, akik ép 1420 nyarán tartották meg vitájukat a háború megengedhetőségének kérdésében. Továbbá erre vall forrásunk besorolása az osecýk kéziratban, Biskupecnek erről a vitáról szóló elbeszélésének közepébe. A mi dokumentumunk tehát a forradalmi hadsereg vezetőinek és prédikátorainak álláspontja, amellyel a vitában résztvettek. Ebben a hadiszabályzatban foglalták össze az egyetemi magiszterekkel szemben saját, a háborúról vallott elveiket és felfogásukat. Nem szükséges bizonygatnunk, hogy ez a magyarázat egyben azt a kérdést is megoldaná, hogy a zárómegjegyzésben miért van szó a prágai magiszterekről és papokról. Ennek a befejező megjegyzésnek az lett volna az értelme, hogy a hadiszabályzatot a prágai egyetemi magisztereknek a háború megengedhetőségének és a hadvezetésnek kérdésében folytatott vitájához adták ki.

Még biztosabb időbeli elhatárolást nyerhetünk azáltal, hogy a hadi-

szabályzatot Žižkának 1423-ból való hadiszabályzatával hasonlítjuk össze.³⁸ Forrásunknak a Žižka-féle hadiszabályzattal való összehasonlítása folyamán megállapíthatjuk, hogy három azonos cikkely található meg mindkét szabályzatban (ha nem is szó szerinti fogalmazásban): az elv, hogy a zsákmányból semmit sem szabad eltitkolni (Žižkánál a 7 cikkely, a mi szabályzatunkban az első rész 5 cikkelye), az a követelmény, hogy a csata előtt imádkozni kell (Žižka 4 cikkely, itt a második rész 4 cikkelye) és a zsákmány kollektív megvétele azáltal, hogy mindent egy csomóba hordanak össze (Žižka 7 cikkely, itt a második rész 5 cikkelyei).³⁹ Ezek a közös cikkelyek mutatják annak a két seregnek alapvetően közös tulajdonságait, amelyek részére a hadiszabályzatokat kiadták. Ezek a seregek összeforrtak abban a közös elhatározásban, hogy az ellenséget szétzúzzák, ezeket a seregeket a fontos, isteni célrét folyó harc tudata lelkesítette. De éppen mert a Žižka-féle hadiszabályzat cikkelyeinek többsége nem azonos a mi szabályzatunkéval, a különbözőség indokát egyedül abban kell keresnünk, hogy a mi szabályzatunk régibb, mint a Žižka-féle.

Mindenekelőtt erre a következtetésre indít bennünket, hogy hadiszabályzatunk a gondolatokat olyan általánosan és elvi jelleggel indokolja meg, hogy a háború későbbi folyamán már nem kellett külön további szabályokat felállítani. Pl. az első rész 3 cikkelye, mely előírja, hogy a harcosoknak félelemből nem szabad feladni a várost, — ez a cikkely csak *kezdőknek* volt példaképp odaállítható. Csak azokat, akik szinte az ábécéjét tanulták a harcnak, kellett felvilágosítani arról, hogy ne adják magukat alkúra az ellenséggel, ne vonuljanak ki megerősített helyekről és így ne sértsék a testvéreket. Ha a seregnek lett volna már valami haditapasztalata, nem kellett volna ezt az elvet indokolni.

Ettől eltekintve, úgy látszik, hogy ez a cikkely, mely óv az ellenséggel való egyezkedéstől és felszólít a megalkuvás nélküli harcra, a chiliastikus táborita prédikátorok kifejezéseinek nyomait mutatja, akik az irlagom nélküli, a megegyezés és halogatás nélküli háborúról beszéltek.⁴⁰ Příbram János magiszter a „Táborita papok életé”-ben kifejezetten elmondja, hogy a táborita papok „azt prédikálták és követelték, hogy semmiféle fegyverszünetet ne kössenek, velük tárgyalásba ne kezdjenek, ahogy az Irás mondja: Ne bocsájtkozz velük egyezkedésbe, ne is beszélj velük, s ezt azért, nehogy egymásután mindent kiirtsanak.”⁴¹

³⁸ Az 1423-i keltezésben az összes kutatók megegyeznek.

³⁹ Érdekes, hogy ez a cikkely az u. n. Sempacherbrief-ben is megtalálható, amely a svájci forradalmi hadsereg szabályzata (Toman: Husitské válečnictví 13. o.), ami azonban még nem jelenti azt, hogy a Sempacherbrief lett volna a példája a mi szabályzatunknak, hanem, a Sempacherbrief ugyanúgy, mint a Žižka-féle és a mi szabályzatunk bibliai példákából merített (Num. XXXI. 26, 27 és Deut. XX. 14 és Makkab. VIII. 27—8).

⁴⁰ Vö. AC III. 218. o. 2. és 3. cikkely; hasonló Příbram traktátusa Contra articulos Picardorum 29. és 27. pont. Březova-i Lőrinc (FRB V) 3. és 2. cikkely.

⁴¹ J. Macek: Ktož jsú boží bojovníci, 270. o.

Ha a mi hadiszabályzatunkban ez a gondolat sehol sem igazolható világosan, mégis tagadhatatlan bizonyos rokonság a chiliaztikus alapelvekkel. És ez a hadiszabályzatnak viszonylagosan korai keletkezését bizonyítaná.

További olyan alapvető jellegű cikkelyek, melyek ugyancsak egyedül a háború kezdetén voltak kiemelhetők, amellet a következtetés mellett szólnak, hogy hadiszabályzatunk régebbi mint a Žižka-féle. Így pl. az első rész 4. cikkelye kimondja azt az elvet, hogy zsákmányolni csak a harc győzelmes befejezése után lehet, hogy nem szabad megkivánni „az ellenség fosztogatását, míg a harc be nem fejeződött”.⁴² Ezt a vezérelvet ugyancsak nem találjuk meg a Žižka-féle hadiszabályzatban, bár részletesen tárgyalja meg a zsákmányt és annak felosztását. Žižka számára azonban 1423-ban ez a vezérelv olyan természetesnek tűnt, hogy nem volt szükséges külön helyet biztosítani számára. Azok számára azonban, akik csak akkor kezdtek harcolni, ez alapvető elv volt. Ha a sereg tagjai az első ellenséggel való összeütközésnél szétforgácsolódtak, fosztogatásra, zsákmány utáni vadászatra adták volna magukat, elkerülhetetlen lett volna a végleges vereség — így kellett fontolóra venniök a kérdést a forradalmi csapatokat hadrendbe állító kapitányoknak s ezért sorolták be ezt az elvet a hadiszabályzatba.⁴³

Az első rész 9. pontja hasonlóképpen azt jelzi, hogy a szabályzat a forradalmi harcok kezdetén keletkezett. Kifejezetten arról van benne szó, hogy a harcosoknak a hívőket keresniök kell a gonoszok közt és a hívőknek nem szabad ártaniok. Tekintet nélkül arra, hogy a „hívő” terminus megint a táborita chiliazmus kifejezéseire emlékeztet,⁴⁴ nem lehet ezt a cikkelyt másként felfogni és magyarázni, mint a háború megindításával kapcsolatban. Felesleges lett volna ezt a követelményt külön a harcosok lelkére kötni, mielőtt a táborok elhatárolták magukat. Aki nem csatlakozott a forradalmi csapatokhoz, ellenség volt, aki ellen a vezetők a csapatokat vezették. A hívők kiválasztása csak a forradalmi haderő hadbaindulásakor játszhatott szerepet.

Végül ugyanezen indokokkal vették fel a szabályzatba a második rész 4. cikkelyét, amely meghagyta a sereg tagjainak, hogy engedelmeskedjenek a vezetőknek. Ha ezt a cikkelyt összehasonlítjuk a Žižka-féle hadiszabályzat pontjaival, azt látjuk, hogy Žižka ebből, mint magától érthetődő valamiből indult ki, ezt az elvet bontotta fel részletes és konkrét előírásokra (a Žižka-féle hadiszabályzat 6. és 12. cikkelye). És amíg

⁴² F. M. Bartoš id. hely 581. o.

⁴³ Nem érdektelen, hogy ezzel a gondolattal a Sempacherbrief legrégebbi változatában is találkozunk (Toman: Husitské válečnictví 3. o.), és rögtön az első helyen.

⁴⁴ Vö. ennek a tanulmánynak a 32. jegyzetét a 94. oldalon.

a mi hadiszabályzatunk a fegyelem és büntetés kérdésében elvi álláspontot tartalmaz, addig Žižka szabályzata már megállapítja az engedelmességi rangsort, a büntetés nagyságát és formáját.

És egészében véve Žižka szabályzata kiforrottabb, kidolgozottabb és már nagyobb haditapasztalatra támaszkodik. A mi hadiszabályzatunkban mintha csak Isten harcosainak legfontosabb iránytadó alapelvei lennének felvázolva, Žižka szabályzata viszont részletesebb, konkrétabb, pontosabb. Ezzel függ össze, hogy Žižka szabályzatából a chiliastikus nézetek utolsó nyomai is eltűntek, és főképpen az, hogy eltűnt a két élesen feudális-ellen irányzatú cikkely (első rész 7 és 8 cikkely). Žižka serege, melyben már fontos helyet foglalt el a polgárság és az egyszerű harcosok mellett a nemesség is, nem igazodhatott aszerint a szabályzat szerint, amely bizalmatlanságot táplált a nemességgel szemben és kifejezetten óvást emelt a nemeseknek a hadseregbe való felvétele ellen. Ilyen élesen feudális-ellenes szemléletet csak a forradalmi hadsereg fellépése idején, az 1420-ban lehetett kifejezésre juttatni.

Amint az nyilvánvaló, sok érv szól amellett, hogy a Žižka-féle szabályzat fiatalabb, mint a mi hadiszabályzatunk. A Žižka-féle és a mi szabályzatunk közt van bizonyos összefüggés. Žižka szabályzata konkrétan és részletesen kidolgozta a hadsereg igazgatásának és a hadvezetésnek szabályait, amelyeket a mi hadiszabályzatunk néhány pontja csupán elvileg vetett fel. Nem lehet azonban arról beszélni, hogy talán éppen a mi hadiszabályzatunk volt Žižka mintaképe.

Ezzel már megjelöltem szabályzatunk valószínű keletkezési idejét is. Azt hiszem, hogy a fentebb felsorolt érvek elegendőek ahhoz, hogy a hadiszabályzatot a Žižka-féle hadiszabályzat elé soroljuk be és összekapcsoljuk a forradalmi tömegek szervezett harcával, azaz 1420-ra tegyük.

Ha keletkezési időpontul az 1420. évet fogadjuk el — és ez valóban több, mint valószínű — akkor elesik az a lehetőség, hogy a szerző Želivský János legyen és, hogy az ő forradalmi csapatai igazodjanak ehhez a szabályzathoz. Ismert tény u. i., hogy Želivský 1421-ig állt a hadsereg élén, később Bzdinka-nak nevezett Vícemilic-i Hvězda Jánossal együtt. Ennek az évnek tavaszán történt, hogy a prágai csapatok kivonultak Keletcsehországból, hogy békésen, de ha kell tűzzel vassal biztosítsák városi és nemesi szövetségeseiket. Ekkoriban Želivský János volt a prágai csapatok legjelentősebb embere, ha nem is mondhatjuk azt, hogy fővezére.⁴⁵ 1420-ban, a háború kezdetén a prágai sereg főkapitánya

⁴⁵ Březova-i Lőrinc (FRB V. 482. o.) Želivský-ről, mint „director exercitus”-ról beszél. Vö. az egész kivonulásról V. V. Tomek: Dějepis města Prahy IV. Prága, 1879. 144. o.; J. Macek: Husitské revoluční hnutí (Prága, 1952) 101. o.

Lichtemburk-i Krušina Hynek volt, egyike a kelyhes urak vezetőinek.⁴⁶ Teljesen kizárt eset, hogy a mi hadiszabályzatunk, amelyben támadják a nemességet, és hadnépet arra intik, hogy ne higgyenek az uraknak és igyekezzenek őket a seregből kizárni, Krušina kapitánysága alatt keletkezett volna. Želivský János csak abban az esetben lehetett volna a szerző, hogyha a hadiszabályzat keletkezési ideje 1421-re mutatna, ami azonban a fentebb felsorolt érvek miatt, több mint valószínűtlen. Tehát a másik lehetőséghez kell fordulnunk és igyekeznünk kell megtalálni a hadiszabályzat kapcsolatait a huszita forradalmi hadsereg másik csoportjával, a táboritákkal. Legyen szabad előre is felhívni a figyelmet, hogy rögtön néhány olyan jelenségre bukkanunk, melyek arra engednek következtetni, hogy ez valóban a táborita sereg hadiszabályzata 1420-ból.

Ha a forrásnak, mint egységes egésznek jellegéből indulunk ki, mely éles ellentétben áll a huszita jobbszárny álláspontjával és a huszita bal-szárnyhoz tartozik, rögtön rámutathatunk néhány cikkelyre, melyek az ismeretes táborita nézetekkel függnek össze.

A harmadik cikkelyben a megerősített helyek megvédéséről szóló felhívást és az ellenségnek való megadásról, és a városnak megegyezéssel történő átadásáról szóló utasítást egyenesen Táborhegy várával hozhatjuk összefüggésbe. 1420-ban onnan a sereg nagyobbik része Prága segítségére vonult ki, egy másik része visszamaradt, hogy a forradalomnak ellenséges várakkal körülvett központját megvédje.⁴⁷ Teljesen érthető lenne tehát, hogy a táborita seregnek ebben az időben keletkező szabályzata megemlékezik Tábor védőiről, felhívja és búzditja őket annak az újonnan alapított városnak hősiességére, amellyel az egész délcehsországi forradalmi mozgalom további sorsa összeforrott. És tudjuk, hogy ez a felhívás nem maradt üres szó, hogy 1420 júniusában, amikor a táboriták Prága védelmében segítettek, Tábor védői valóban bátor védelmi harcot folytattak Rožmberk Ulrikkal szemben, aki a gyűlölt forradalmi erődöt földig le akarta rombolni.⁴⁸

Ebben a harmadik cikkelyben csendül fel a táboritáknak a harcosokra vonatkozó „testvér” kifejezése, ugyanúgy mint a kilencedik cikkelyben a „hívó”. Mindkét kifejezés egyenesen jellemző a forradalmár táborita csapatokra és az egész táborita pártra.

Ugyancsak a táborita seregre utal az „Isten és a vének parancsa ellen” szókapcsolás az 5. cikkelyben, különösen akkor, ha tudjuk, hogy a hadiszabályzat abból az előfeltételtől indul ki, hogy a sereg vezetőit

⁴⁶ Főkapitány volt 1420. október 19-ig, amikor lemondott a főkapitányságról (FRB V. 449. o.). A hadiszabályzat keletkezése nem hozható kapcsolatba az 1420. jan. 4-i eseményekkel, amikor a prágai csapatok élére az Ujvárosban 4, az Óvárosban 4 kapitányt választottak (FRB V. 361. o.) már csak azért sem, mert ebben a csinyben az egyetemi magiszterek is közreműködtek („cum sacerdotibus et magistris calicis promouventibus communionem”).

⁴⁷ J. Macek: Husitské revoluční hnutí, 83. o.

⁴⁸ Březova-i Lőrinc (FRB V. 380. o.).

választották (a második rész 4 cikkelye: „a sereg által kikiáltott vezér vagy vezető”). Teljesen megbízható tudomásunk van arról, hogy 1420 áprilisában a Tábor hegyén álló várban a táborigát valóban négy kapitányt választottak, „akikre feltekintettek”.⁴⁹ Ezekre teljesen jól illett a hadiszabályzat minden egyes megjegyzése.

De Táborra mutat a hatodik cikkely is, teljes erkölcsi szigorával, felhívta a harcosok figyelmét az ellustulásnak az ellen a formája ellen, hogy a harcosok a lakomákon agyoneszik és agyonisszák magukat. Mintha már itt felvillanna az a gondolat, amelyre később — 1426 körül — Pelhřimova-i Biskupec Miklós hívta fel a figyelmet, aki a táborigát meggazdagodása és jóllakottsága ellen szólalt fel. Biskupec Miklós a harci morál süllyedésével kapcsolatban egyenesen a lakomák gazdagságára és az ott folyó ivászatra utalt.⁵⁰ A luxus és elpuhultság elleni harc ugyan közös vonása volt valamennyi huszita pártnak, de Táborban hallatták ellene a legélesebb hangokat. Annak a gondolatnak, hogy az erős ellenséggel szemben folytatandó csata előtt böjtölni kell, Táborban még 1434-ben is megtaláljuk az analógiáját. Ennek az évnek decemberében a táboriga városok gyűlése összeült Táborban és Dube-i Rohač János vezetése alatt háborút határozott el a lipanyi győzők ellen. És ekkor, annak tudatában, hogy az ellenség erős, a táborigát megfogadták, hogy böjtölni fognak, hogy eképp biztosítsák az isteni segítséget az előttük álló küzdelemben a maguk számára.⁵¹

A 7 és 8 cikkely erősen feudálisellenes jellege és a hadseregben jelenlévő prédikátorokra utaló célzás (második rész 1 cikkely), ugyancsak arra a következtetésre mutat, hogy itt táboriga hadiszabályzatról van szó. Végül nem szabad elfelednünk, hogy az osecký kéziratban az egész szabályzat Biskupec Miklós táboriga krónikájának elbeszélésébe van beiktatva.

Azt hiszem, mindez elég érvt szolgálhat ahhoz, hogy a legvalószínűbb az 1420. évre és a táboriga környezetbe való besorolás.

Egy ellenvetést azonban még meg kell cáfolnunk. A fenti magyarázatnak u. i. az lehetne az akadály, hogy bár Táborban ebben az esztendőben a szegénység és a chiliastikus prédikátorok uralkodtak, mégis a hadiszabályzatban a chiliastikus nézeteknek csak a nyomait találjuk meg. Ha azonban részletesebben mérlegeljük azt a helyzetet, amelyben a szabályzat valószínűleg keletkezett, láthatjuk, hogy ezt az ellenvetést könnyű megcáfolni.

A négy kapitány megválasztása után 1420. áprilisában a táboriga sereg először Tábor környékén harcolt. Ezekben a harcokban utoljára

⁴⁹ Březova-i Lőrinc 362. o.: „electis ac erectis sibi quattuor capitaneis“.

⁵⁰ F. M. Bartoš ČSPSC [Časopis společností přátel starožitnosti českých] XXIX. 113. o.

⁵¹ J. Macek: Ktož jsú boží bojovníci 317. o.

találkozunk a sereg vezető képviselőinek chiliastikus beállítottságával. Csak ekkor hallunk arról, hogy a táborita sereg nem vett zsákmányt, hanem egyszerűen elpusztított mindent, ami csak a gyűlölt feudális urakhoz tartozott. Ilyen jellegű volt Sedlce kastély elpusztításának, védőivel, arany és ezüst kincseivel és ékszereivel együtt.⁵² És nem sokkal később Ráb várának elfoglalását is a forradalmi szegény nép hasonló megnyilvánulásai közt vitték véghez. Ennek az erős várnak a helyőrségét is agyonverték. Žižka János személyes fellépése csak a várúr, Krk János fiainak életét menthette meg. A vár elfoglalásakor bőséges volt a zsákmány, „Mely zsákmányt pénz, paripa és fegyver kivételével a táboriták a várból kihordák, egy csomóba rakák s elégeték...”⁵³ Annak, hogy a táboriták a zsákmányt megsemmisítették, ez az utolsó esete az elbeszélő forrásokban. A további harcok folyamán áttértek a kollektív zsákmányolásra, s az ellenséges zsákmány kollektív felosztására, valószínűleg úgy, ahogy azt a legrégebb táborita hadiszabályzat jelzi. Említésre méltó, hogy Březova-i Lőrinc, bár ellenséges érzületet táplált a táboritákkal és alapjában véve Žižkával szemben is, a Ráb váráért folyó harc leírásánál mégis megemlíti Žižka érdemeit, melyeket a fiatal nemesek életének megmentése körül szerzett. Ha a sereg csak a prédikátorok chiliastikus intelmeire hallgatott volna, ahogy azt pl. Čapek János hirdette, akkor Ráb úrnak fiai nem maradhattak volna életben.

Már a Rábért folyó harc idejében, azaz 1420. április végén is nyilvánvaló volt, hogy Žižka és a többi kapitány álláspontja az ellenség kiirtását illetően eltért néhány chiliastikus prédikátor álláspontjától. Žižkának ezt a Ráb ostrománál tanúsított magatartását összefüggésbe hozhatjuk a táboriták harcának teljes rajzával, amint azt a legrégebb táborita hadiszabályzat lefektette.

A táborita hadiszabályzat összeállításának célját és keletkezésének korát is az 1420. májusi helyzetben kell keresnünk. Április első felében Prága felhívást intézett egész Csehországhoz, segílyt kérve Zsigmond kereszties hadseregének fenyegető támadásával szemben.⁵⁴ Erre kezdtek gyülekezni a falvak és városok felfegyverzett csapatai a régebbi harcok folyamán kialakult központok körül. Tábor-ban a négy választott kapitány a prédikátorokkal együtt elfogadta a prágai felhívást és május elején a táborita csapatok útnak indultak Prága felé, ahová 1420 május 20-án érkeztek meg a prágai nép ünnepélyes fogadtatása közben.⁵⁵ A táborita hadiszabályzat keletkezése talán éppen a táborita csapatok prágai útjával függ össze, mert itt volt várható az első hatalmas összecsapás a nemzetközi reakció seregével. Azért dolgozták ki, hogy a harcok legfőbb feladatait megjelölje. A táborita harcosok már nem voltak

⁵² Březova-i Lőrinc (FRB V. 363. o.) valamikor 1420 április kezdetén.

⁵³ FRB V. 364. o.

⁵⁴ A felhívás AC III. 212—213. o.

⁵⁵ FRB V. 371. o.

kis, saját szakállukra a gyűlölt kizsákmányolókkal verekedő csoportok, hanem már nagy népi sereg voltak, amely a veszedelmes ellenféllel vívandó döntő ütközetre készült fel. De a hadiszabályzat nemcsak az újonnan megalakult sereg saját használatára volt szánva, hanem átadták azt a táborita kapitányoknak és az egyetemi magisztereknek is, mint a táboríták nézetét a háború kérdésének megoldásához. A táboríták nem voltak hajlandók arról beszélni, ami történt, azaz arról, hogy szabad-e harcolni, hanem kifejtették, hogyan képzelik maguknak a harcot, mitől őrizkednek harc közben és milyen alapelveket állítanak fel.

Ha így fogjuk fel a táborita hadiszabályzat keletkezését, akkor világossá válik előttünk, miért vannak benne eltűnőben a chiliizmus határsai. A szabályzatot mindenekelőtt a kapitányok (ezek kivétel nélkül elszegényedett lovagok voltak) és prédikátoraik határozták meg, akik ebben juttatták kifejezésre háborúról vallott nézeteiket, és benyújtották ezt az írást az egyetemnek; már ez is elegendő annak megértéséhez, hogy a táborita chiliizmusnak éppen a legforradalmibb, legélesebb elvein kellett szelidíteni.

Az egyetemi magiszterek nem mertek nyíltan és nyilvánosan fellépni az ellen a hadiszabályzat ellen. Akkoriban teljesen háttérbe szorították őket a cseh vidékekről való forradalmár csapatok, melyek Zelivský szegényeivel együtt teljesen uralták a fővárost. Ezen kívül a prágai erődítésekhez közeledett a kereszties sereg, mely kivétel nélkül minden huszítát hajlandó lett volna megsemmisíteni. Ezért nem is hallunk arról, hogy akkoriban a táborita felfogással szemben az egyetemi magiszterek közül valaki fellépett volna. A táborita dokumentum így került kapcsolatba az egyetemi magiszterek anyagával és száz év múltán a másolás során, a befejező megjegyzés miatt gépiesen az egyetem számlájának javára írták. De tisztázni kell az egyetemi magisztereket annak gyanújától, hogy ők határozták volna meg a népi sereg forradalmi harcának alapelveit és vissza kell adni a szerzőséget azoknak, akik a javaslatot kidolgozták — a táborítáknak. Ezt akartam megkísérlni ebben a kis tanulmányban.

Az 1420-ból való táborita hadiszabályzat később hamarosan megszűnt a sereg szükségletét szolgálni. Először az „Akik Isten harcosai...” dal lett dióhéjban hadiszabályzattá és segítette a táborita sereg tagjainak szerepük megértésében.⁵⁶ Prágában ezalatt szükségessé vált a hadiszabályzat megváltoztatása, amely most már az olyan főúri származású kapitányokat védte, mint amilyen Lichtemburk-i Krušina Hvnek volt.

⁵⁶ Így nevezte a Ktož jsú boží bojovníci dalt H. Toman: Husitské válečnictví za doby Žižkovy a Prokopovy (Prága, 1898) 15. o. Hasonlóképpen Z. Nejedlý: Dějiny husitského zpěvu 267. o. is. A dal kormeghatározásánál Toman véleményéhez tartom magamat, ő Bzdinka-féle 1421-i hadiszabályzat keletkezése előtti időre teszi. A Ktož jsú boží bojovníci dalnak a mi hadiszabályzatunkkal közös pontjai a 4, 5 és 6 (bár más fogalmazásban), és a második rész 3. pontja (a vezérek iránti engedelmesség).

Ezért hívta össze Želivský János a gyülekezetet 1421. október 19-én az Újvárosba, Na rybníčku Szt. István templomához és az összegyűlt néppel Vicemilic-i Hvezda Jánost választotta meg a prágai sereg főkapitányává. Valószínűleg ezzel egyidőben adták ki azt a hadiszabályzatot, melyből, sajnos, csak egy rendelkezést ismerünk, amely a hadseregben meglazult fegyelem ellen irányult.⁵⁷ A táborita seregnek, amikor állandó gyalogsereggé változott, pontos és részletesebb szabályzatra volt szüksége. 1423-ban Trocnova-i Žižka János a többi kapitánnyal és prédikátorral együtt összefoglalta az addigi haditapasztalatokat és lerakta alapjait annak a hadiszabályzatnak, mely mai napig is tanúbizonysága az Isten harcosainak soraiban uralkodó alapelveknek. Žižka hadiszabályzatának keletkezésénél tehát nem külföldi példa mechanikus kereséséről volt szó, hanem inkább az addigi haditapasztalatok kiaknázásáról és a régebbi hadiszabályzatokhoz való ragaszkodásról, s többek közt az 1420-i táborita hadiszabályzatban kifejtett elvekhez való ragaszkodásról is.

Ez tehát hozzátétőlegesen a legrégebb táborita hadiszabályzat helye a huszita szabályzatok sorozatában.

Ha befejezésül a teljes értékelés kérdéséhez fordulunk, akkor először is össze kell foglalnunk eddigi ismereteinket a legrégebb táborita hadiszabályzatról.

Kétségtelen, hogy az eddig az „egyetem nyilatkozata a háború kérdésében“ elnevezés alatt ismert dokumentumot nem az egyetemi magiszterek dolgozták ki. Ez az a hadiszabályzat, amelyhez a huszita forradalmi néphadsereg igazodott, amikor nagyobb méretű harcot kezdett a nép ellenségeivel. A belső elemzés után és a többi hadiszabályzattal, főképp pedig Žižkáéval történő összevetés után ítélve valószínű, hogy ez a legrégebb táborita hadiszabályzat, amelyet 1420. májusában a táborita kapitányok és prédikátorok állítottak össze, részben a sereg szükségletére, részben pedig mint a háború és harc feltételeiről folyó egyetemi vitához való hozzászólást.

Ezzel az eredménnyel a huszita forradalmi mozgalomról való ismereteink új, igen értékes forrással gazdagodnak. Tehát valóban a legrégebb huszita hadiszabályzatról van szó, mely lehetővé teszi, hogy az első forradalmi csapatok harcának értelmét és célját a huszita forradalom első időszakából ismerjük meg. Bebizonyosodott, hogy a forradalmi néphadsereg előtt már akkor is emelkedett cél lebegett, amelyre minden erejét összpontosította. A közös ügyet csak azzal a feltétellel tudták megvédeni és kiharcolni, hogy jól voltak kioktatva, hogy egyéni dolgaikat az egész elé tűzött célnak rendelték alá. Az eredmény azt mutatja, hogy a huszita hadiszabályzat tudatában volt annak: kik a nép ellenségei. A nemesek

⁵⁷ FRB V. 514. o.

és általában a hatalmasok és gazdagok ellen irányul az egész táborita hadiszabályzat, amely újra azt bizonyítja, hogy az egész huszita háború a kizsákmányolt nép harca volt a kizsákmányolók ellen.

És éppen számunkra és éppen ma a huszita forradalmi seregről való ismereteink gazdagodása igen értékes nyereség. Gondoljuk meg a legrégibb táborita hadiszabályzat áttanulmányozása után, a huszita hagyomány jelentőségét a mi demokratikus néphadseregünk kiképzése szempontjából. Nem hiába figyelmeztetett a csehszlovák haderő legfőbb parancsnoka, Klement Gottwald elvtárs köztársasági elnök, hogy „ha valaha megközelítettük a dicső huszita korszakot, akkor éppen ma“. A mi hadseregünk teljes joggal hivatkozik a huszita hagyományra, mert népi hadsereg, a dolgozó nép forradalmi eredményeinek védője, forradalmi elmélettel rendelkező hadsereg, olyan hadsereg, amelyet mélyen áthat a szocializmus ügye iránti odaadás, mely szülőföldjét szereti és őrzi a békés építőmunkát. Mindez biztos záloga annak, hogy a mi hadseregünk a győzelmes Szovjet Hadsereg testvéri segítségére támaszkodva — mint valamikor a huszita forradalmárok serege — győzhetetlen hadsereg.

A LEGRÉGIBB HUSZITA HADISZABÁLYZAT

A Všherd Knih devater c. kézírata a sušice-i múzeumban, F. M. Bartoš kiadása szerint, amely a „Prága főváros történeti adalékainak évkönyve“ V/2 580. lapján megjelent „A négy prágai artikulushoz“ c. cikkben található, — és az osecský-féle Régi Évkönyvek kéziratból az Egyetemi Könyvtárból (osecký-féle könyvek 95. sz.) fol. 129.

Aki rend szerint akar harcolni, annak ezektől a dolgoktól kell őrizkedni. Először is minden igazságtalanságtól, mert szól az Úr a Deuteronomium XXIII^a szerint: Amikor hadba mégy ellenséged ellen, őrizkedjél minden gonosz dologtól. És Joel prófétán keresztül szól: „Szen-teljétek meg harcotokat“.

Másodszor őrizkedni kell a vétectől, bosszútól, mindenféle igazságtalanság szégyenétől, mert a Királyok első könyve XXV. fejezetében (28) szól Abigél Dávidhoz, amikor az Nabal ellen vétekre gerjedt: „Vedd el vétkét a te szolgálódnak, mert keresve szerez az Úr neked, Uramnak hív házat, mert az Úr hadait uram, te viseled. Azért gonoszság nem fog találatni benned életed teljes napjaiban“.

Harmadszor őrizkedni kell,^b nehogy félelemből a helyet átadja, mert az Úr parancsolja a Deuteronomium XX, (3) szerint: „Halljad Izrael! Ti ma ellenségekkel megütköztök, meg ne ijedjen szívetek, ne féljétek,

a) F. M. Bartošnál tévesen XXII.

b) az oseccký kéziratban: „hogy őrizkedjenek“.

álljatok helyt, s ne rettegjétek tőlük, mert a ti Uratok Istenetek közöttetek vagyon és harcol érettetek az ellenség ellen, hogy kimentsen titeket a veszedelemből.“ És így, akik kivonulnak a helyről Istent káromolják, a testvéreket megfélemlítik és az ellenséget erősítik.

Negyedszer őrizkedni kell^b az ellenséges zsákmány megkívánásától, amíg^c a harcot be nem fejezték, mert szólott Judás a harcosokhoz: „Ne kívánjátok meg a ragadományt, mert még harc van előttünk, Gorgiás seregével együtt közel van hozzánk a hegyen, hanem álljatok most ellen és győzzétek le őket, azután bízvást zsákmányolhattok“.

Ötödször őrizkedni kell^b attól, hogy bármit is Isten és a vének parancsai ellenére az ellenséges zsákmányból lopva eltitkoljanak, mint Achior, aki lopva egy vörös palástot, kétszáz nehezek ezüstöt és egy arany mércét Józua tilalma ellenére, melyről szólott az Úr Józsuának a VII. fej. (10—12) szerint: „Kelj föl, miért fekszel arccal a földön? Vétkezett Izrael és megszegte szövetségemet, elvettek az átokból, ellop-tak és hazudtak^d és edényeik közé rejtettek. És meg nem állhat Izrael az ő ellenségei előtt és futni fog előttük, mert megfertőztetett az átok-tól, nem leszek többé veletek, míg el nem tiporjátok azt, aki bűnös e vétékben.“

Hatodszor őrizkedni kell az ételben, italban és lakmározásban, mert ettől elmulasztják Isten szavának meghallgatását és Isten lelkének, testének és vérének magukhozvételét. És különösképpen vigyázni kell, ha a vének parancsot adnak, hogy a közösség jószándékáért bűjtöljenek és különösképpen ha kemény ellenségük vagyon. Mert írva vagyon a Királyok első könyvében a XVII. fejezetben (I. Sámuel XIV. 24—25): „Amikor pedig parancs adatott, hogy semmit szájukhoz ne vegyenek, míg bosszút nem állottak ellenségeik felett, akkor Jonatan, Saul király fia sok ellenséget legyőzve, s nem tudva a tilalomról megkóstolta a mézet egy fakópja végére tett ágacsқан keresztül, és az ő apja halálra ítélte őt, bár az község őt kikérte.“

Hetedszer őrizkedni kell olyan személyek felvételétől, akik megboszulván magukat a szegényeken, a gazdagoknak megbocsájtának és mindenféle bűnösnek testi előnyökért, származás, ismeretség vagy rokonság miatt. Mert írva vagyon a királyok első könyvében a XV. fej. (9)-ben, hogy Saul király mindazt, ami gyenge volt és hitvány szétzúzta, ami gazdag volt és erős azt megőrizte és a leghatalmasabb király pártját fogja. És Isten ezért eltaszította, hogy ne legyen király.

Nyolcadszor őrizkedni kell az üres dicsérettől, különösképpen azoktól, akik nép előtt jó hírnevet akarnak maguknak szerezni és ráveszik azokat — azokat a népeket és azokat a legényeket —, hogy hallgassanak

c) az osecký kéziratban: „különösen“.

d) itt végződik az osecký kézirat.

az urakra és különbözőkép viselik magukat, bárhová elmennek, hogy jó nevet szerezzenek és magukat mások felett állóknak mutassák. Mert írva vagyon a Makkabeusok első könyvében (V): „Néhányan Izrael fiai közül kivonultak, hogy maguknak a harcban jó nevet szerezzenek. És agyonverték közülük kétezret.“

Kilencedszer óvakodniok kell attól, hogy mindennek szántsándékkal ne ártsanak, bűnösnek és ártatlannak, hanem keresniök kell, nincsen-e a gonoszok közt egy hívő, aki jót cselekedne a hívőkkel, hogy őt kiszabadítsák és neki ne ártsanak, amint azt Izrael fiai tették Raab nevű asszonnyal Jerikóban, aki segített nekik, és az ő küldöttüket befogadta házába és kiszabadították őt házával együtt, amikor Jerikót szétrombolták.

Aki pedig e világban jól és szerencsésen akar harcolni, annak ezeket a dolgokat kell megtartania:

Először is, hogy Isten szavát és az ő parancsait meghallgassák, megcselekedjék, és megtartsák, mert mondja az Úr a Leviták könyvében XXVI. (3): „Ha rendeléseim szerint jártok és parancsaimat megtartjátok és azokat megcselekszitek, úzóbe veszitek ellenségeiteket és lehullanak előttek. Öten közületek száz idegent üznek el és százan közületek tíezret.“

Másodszor, hogy bízzanak Istenben és az ő szent törvényeiben, mert írva vagyon a II. Paralipomenon XX. (20) versben: „Szent Jozafát király, amikor hadba menének, a nép között állva mondotta: Hallgassatok meg engem Juda férfiai és Jeruzsálem minden lakói. Bízatok a ti Uratok Istenetekben és biztosak lesztek, higjjetek az ő prófétáinak és mindenben szerencések lesztek.“

Harmadszor, a harc előtt imádkozniok kell, mert írva vagyon a II. Paralipomenon VI. (34) versben: „Ha néped hadba megy ellenségeid ellen az úton“ és II. Makkabeusok könyvében IV. (39): „Egybegyűlvén a nép, hogy készen legyen a harcra, hogy imádkozzanak és könyörögjenek irgalmasságért és könyörületért.“

Negyedszer, engedelmeseknek kell lenniök a harcra kikiáltott vezetőnek vagy vezérnek, mert írva vagyon Jozsua I. (16—17) versben, hogy az egész nép szólt Józsuá vezérhez: „Mind, amiket te parancsoltál nekünk, megcselekszük; és ahová csak küldesz, megyünk, amint Mózesnek engedelmeskedtünk mindenben, úgy engedelmeskedünk neked is, csak legyen veled a te Urad Istened, amint Mózesel volt.“

Ötödször, minden ellenséges zsákmányt egy helyre kell összerakni és felosztják azt a vezetők, mert írva vagyon Numeri XXXI. (26—27): „És mondá az Úr Mózesnek: Vegyétek számba összességét azoknak, amiket zsákmányoltak, embertől baromig, te és Eleazar pap és a község fejedelmei. Es osszd el a zsákmányt egyaránt azok közt, akik harcoltak, kimenvén a hadba és a többi egész sokaság között.“ És Deuteronomium XX. (14) szerint mondá az Úr: „Minden zsákmányt ossz el a seregnek

és egyél ellenségeid ragadományából, miket a te Urad Istened ad neked." És így cselekedett Isten népe, amint írva vagyon II. Makkabeusok könyvében VIII. (27—28.): „hanem azok fegyvereit és zsákmányait összeszedvén, megtarták a szombatot áldván az Urat, aki megszabadította őket azon napon, irgalmát kezdvén árasztani rájuk. A szombat után pedig a betegekkel, árvákkal és özvegyekkel a zsákmányt megoszták, a többbit megtarták maguknak és övéiknek.“

Ez a harcról való kiadvány a prágai magiszterek és papok tanításai és közlései szerint való.

Megjelent a Historie a vojenství 2. (1953) számában.

I RÁKÓCZI GYÖRGY TÜZÉRSÉGÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ

Makkai László

Iványi Béla, a régi magyar tüzérség monográfusa 1927-ben azt írta, hogy „talán nem csalódom, ha azt állítom, hogy Mohács és Majtény közt a magyar tüzérség fénykorát I. Rákóczi György erdélyi fejedelemsége idején élte.”¹ Az alábbiakban ennek az állításnak a helyességét szeretném bizonyítani, mert Iványi — egyébként érdemes és adatokban gazdag — munkájából a fenti szavakon kívül ez a tény seholsem domborodik ki kellőképpen. A polgári pozitívista történészek közös hibája Iványinál is kiütöközik: nem állítja be tárgyat az általános történeti fejlődésbe, sőt magát a tárgyat sem fejlődésében vizsgálja, hanem külsőséges összefüggések szerint tagolja.

I. Rákóczi György tüzérségének történetét végleges formában most még nem lehet megírni, mert ehhez további elmélyedő forráskutatás lenne szükséges, amit e sorok írója — nem lévén szakmája a hadtörténet — nem vállalhatott. I. Rákóczi György levéltára közül az egyik, a fejedelmi, az 1658-as tatár pusztításkor Gyulafehérvárt legnagyobb részében elégett, míg a másikat, a családi levéltárat a Habsburgok több ízben elkobozták, egy töredékét pedig II. Rákóczi Ferenc Lengyelországba vitte. A sok költöztetésen és selejtezésen átment iratanyag csak mintegy három évtizeddel ezelőtt került be az Országos Levéltárba, de sem eredeti teljességét, sem eredeti rendjét nem sikerülhetett helyreállítani. A tüzérségre vonatkozó források ma számos levéltári állagban szétszórva találhatók s hosszadalmas munkával, darabonként kell majd összeszedgetni. E források egyrészt már különböző folyóiratokban kiadták, néhányat ennek a tanulmánynak függelékében közlünk, de mindez korántsem meríti ki az egész anyagot. A gyulafehérvári káptalan, a kolozsmonostori konvent, az erdélyi fiscalis levéltár, a Rákóczi-Aspremont levéltár, a kamarai levéltár vonatkozó állagai (Urbaria et Conscriptioes, Missiles, Lymbus, Archivum familiae Rákóczi), valamint a „Városi és kamarai iratok” c. gyűjtemény és a Jerney-gyűjtemény (a legutóbbi a Ráday-könyvtárban, a többi az Országos Levéltárban, illetve kis részben az Országos Széchenyi Könyvtárban) minden bizonnyal még sok ismeretlen

¹ *Iványi Béla: A tüzérség története Magyarországon kezdetétől 1711-ig. Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban HK) 1926—1928. Id. hely: 1927. 2. o.*

adatot rejtenek. Ezekon kívül komoly eredménnyel kecsegtetnek azoknak a váraknak 1648 utáni leltárai, melyek 1648 előtt I. Rákóczi György birtokában voltak, mivel ezekben Rákóczi számos ágyújának leírása, vagy legalább említése megtalálható (példa erre az Archeológiai Közlemények 1878. évfolyamában közölt 1711-es munkácsi leltár). Mindezekre abban a reményben utalok, hogy az alábbiak elolvasása után akad olyan vállalkozó, aki nem sajnálja majd a fáradságot, hogy a régi magyar tüzérség e legérdekesebb korszakának adatait összegyűjtse és feldolgozza. Addig is a már közölt és az általam (egy más természetű munka során, mintegy véletlenül) megtalált források alapján megkísérlem Iványi adatait kiegészíteni s néhány főkérdést felvázolni.

A magyar tüzérség aránylag gyorsütemű fejlődése I. Rákóczi György iejében annak tulajdonítható, hogy a Bocskaitól kezdeményezett és Bethlen Gábor hadjárataiban kibontakozott függetlenségi harc az erdélyi hadsereg és ezen belül a tüzérség korszerűsítését követelte meg. Erre lehetőséget adott az államszervezetnek Bethlen és I. Rákóczi György uralkodása alatt előrehaladó központosítása, mely biztosította a fejedelmek számára a hadsereg fejlesztéséhez szükséges politikai hatalmat és anyagi eszközöket. A tüzérség akkor még mellékes fegyvernemnek számított s a gyalogság és a lovasság mellett, mind a lövegek, mind a légénység számát tekintve, úgyszólván eltörpült, de különösen a várak ostroma, illetve védelme szempontjából nélkülözhetetlen volt. A lövegek és a lőszer előállítására, továbbá a tüérek fizetése viszont olyan óriási költségeket emésztett fel, hogy a tüzérség fenntartása anyagilag semmivel sem volt kisebb teher, mint a hadsereg más, sokszorosan nagyobb létszámú és fontosabbnak tartott egységeire fordított kiadás. Ezért komoly tüzérséget csak olyan állam tarthatott fenn, mely már elindult az abszolutizmus kiépítésének útján. A mi viszonyaink között ezt az is bizonyítja, hogy bár az erdélyi központosítás már Bethlen alatt aránylag magas fokot ért el, eredményei csak I. Rákóczi György korában értek be odáig, hogy a tüzérség fejlődésének is megnyilvánulhassanak.

I. Rákóczi György már uralkodásának legelején nagy figyelmet fordított a tüzérség fejlesztésére s ezirányú gondoskodása idővel csak növekedett. Természetesen a vár- és ostromtüzérség állott érdeklődésének előterében, mert a mezei harcban akkor még a lövegek másodrendű szerepet játszottak. Gusztáv Adolf korszakos jelentőségű újításai a tüzérségnek nyílt harcban való felhasználása terén ugyan nem voltak ismeretlenek Rákóczi előtt sem, mert skót származású tisztjét, Gaudi Andrást éppen tüzérségi tapasztalatszerzés céljából küldte szolgálni a svéd hadseregbe, de tudomásunk szerint az új harcmódot az erdélyi hadsereg az 1644—45-ös hadjárataiban nem alkalmazta.² Nem is alkalmazhatta, mert

² Szalárdi János: Siralmas magyar krónikája. Pest, 1858. 150. o. 1658-ban Gaudi már sikerrel alkalmazta a könnyű tábori ágyúkat mezei harcban is. V. ö. Iványi 1928. 442. o.

ehhez nemcsak a tüzérség, hanem az egész hadsereg átszervezése lett volna szükséges, amire viszont sokkal hosszabb időre és több pénzre lett volna szükség, mint amennyi Rákóczinak rendelkezésére állott. Emellett a számbajövő ellenfelek, a Habsburgok, a török és a keleti szomszédok harcmódora és felszerelése megszabta az erdélyi hadsereg fejlesztésének módozatait is, melyek a vár- és ostromtüzérség erősítését írták elő. Ismeretes, hogy maga Zrinyi Miklós is elsősorban ebből a szempontból értékelte a tüzérséget,³ így hát Rákóczi tüzérségének jelentőségét is a vár- és ostromtüzérség mennyiségi és minőségi fejlesztése terén kell keresni. Ebben a tekintetben viszont jelentős előrehaladást tapasztalunk.

1. I. Rákóczi György ágyúí

A rendelkezésünkre álló forrásokban mindenekelőtt az a nagyszabású ágyúöntési tevékenység tűnik fel, melyet Rákóczi uralkodása folyamán úgyszólván megszakítás nélkül és egyre növekvő mértékben folytattott. Ebben a tekintetben — mint egyéb tüzérségi vonatkozásban is — támaszkodhatott és támaszkodott uralkodása előtt elért eredményekre. Mindenekelőtt saját korábbi ágyúöntési kezdeményeit folytatta, mikor a sárospataki ágyúöntő műhelyt fejedelemségének szolgálatába állította és nagyarányúan kiépítette.

Sárospatakon talán már a XVI. században, a Perényiek birtoklása idején folyt ágyúöntés (ld. pl. a már említett 1711-es munkácsi leltár 42. számú darabját, melyet esetleg Patakon önthettek), de csak I. Rákóczi György építette ki állandó jelleggel a pataki műhelyt. 1620-ban egy Hans Arfegizer nevű mester öntött itt számára egy 2 fontos taracot. 1627-ben Balzer Ragat öntötte itt a Súlyom nevű 15 fontos ágyút s valószínűleg az ő keze alól került ki a hasonló kaliberű Fülemile nevű ágyú is. Balzer nevét találjuk az 1628-ban öntött nyolcfontos Pacsirta és Fecske nevű ágyúkon is.⁴ A pataki műhely folytatólagos működése, állandóan alkalmazott öntőmester vezetésével tehát 1626-tól kezdve bizonyítható.

A Felsőtisza vidéken ebben az időben nemcsak Sárospatakon folyt ágyúöntés. Elsősorban a sárosi és szepesi német városok jönnek számításba, mint hadiipari központok. Az ezekben kifejlődött (a bányászattal kapcsolatos) fémipar biztosította a főurak ágyúöntő műhelyei számára is a szakmunkásokat s valószínűleg Rákóczi két említett ágyúöntőmestere is ezekből a városokból szerződött Patakra, hiszen pattantyúsai is — mint látni fogjuk — jórészt Lőcséről, Bártfáról származtak. Ezek a városi német ágyúöntők nemcsak vándormestereként működtek, hanem ott-hon is folytattak ágyúöntő tevékenységet, mint arról az idézett munkácsi

³ *Iványi* 1928. 437. o.

⁴ Ezeknek az ágyúknak a leírása a sárospataki tüzérségi leltárban olvasható. Történelmi Tár (a továbbiakban TT) 1879. 154. s. köv. o. A Pacsirta ágyú később Munkácsra került s így az 1711-es leltárban is szerepel.

leltár egyik 1628. évi eperjesi városi ágyúja tanúskodik. Az is lehetséges, hogy egyes felvidéki főurak nevét viselő ágyúk is e városok valamelyikében készültek, mint pl. Homonnai János 1639. évi ágyúja (munkácsi leltár), mert eddig nem került elő adat ungvári ágyúöntő műhelyről. Rákóczi azonban — tudomásunk szerint — minden ágyúját sárospataki és gyulafehérvári saját műhelyeiben öntette s nem vette igénybe a városok műhelyeit. A felsőmagyarországi városi műhelyek közül ezekben az évtizedekben egyedül a kassai öntőház folytatólagos működéséről tudunk,⁵ de Rákóczi tüzérségének fejlesztésében nem játszott szerepet. A Rákóczi kezére került felsőmagyarországi birtokok közül csak Munkácson volt ágyúöntő műhely, mely a XVI. század közepétől kimutathatóan 1613-ig, bár valószínűleg nem folytatólagosan, fennállott (Eszterházy Miklósnak az 1711-es munkácsi leltárban szereplő ágyúját itt önthették). Rákóczi azonban nyilván nem helyezte üzembe, mert egyetlen itt készült ágyújáról sem tudunk.

Fejedelemmé választása után Rákóczi a pataki ágyúöntő műhelyt nemcsak fenntartotta, hanem erőteljesen fejlesztette is. Nem lehet véletlen ugyanis (még a források hiányossága és az ágyúk elpusztulása beszámításával sem), hogy 1631 előttről csak néhány Patakon öntött ágyúról tudunk, míg 1631 utánról egész sor itt készült lövegről maradt fenn adat. A pataki műhely (bár továbbra is Rákóczi magántulajdona volt) fokozott tevékenységével az erdélyi fejedelemség haderejének tüzérségi megerősítését szolgálta. Fejlesztése együtthaladt Rákóczi magyarországi birtokszerzéseivel: 1631 és 1644 közt a pataki, munkácsi, makovícai, lednicei, sárosi, ónódi, szerencsi, 1644 után pedig még a tokaji, regéci, ecsedi, pocsaji várakat s általában a linzi békében megszerzett hét vármegye erősségeit kellett ellátnia lövegekkel. Előfordult ugyan, mint látni fogjuk, hogy 1644 után Gyulafehérváron is készült ágyú magyarországi várak részére, de általában a pataki műhely teljesítőképessége megfelelt a fejedelemség szűkebb területén kívüli szükségleteknek.

Az erdélyi és partiumi várak számára a gyulafehérvári ágyúöntő műhely dolgozott. Ennek a története is visszanyúlik Rákóczi uralkodása előttre. Többek között 1602-ből van adatunk működésére⁶ s valószínűleg Bethlennek az Okmánytárban közölt fogarasi leltárban szereplő ágyúit is itt öntötték. Rákóczi készen vette át elődjétől, mert már 1631-ben dolgoztatott benne. Meg kell itt jegyeznünk, hogy a fejedelem magánvagyonára és az államvagyon között ebben a korszakban még nem alakult ki éles határvonal s Rákóczi úgy kezelte a gyulafehérvári öntődében, kincstári jövedelemből készült ágyúkat, mint magántulajdonát: egyaránt juttatott belőlük családi és kincstári várakba. Így került pl. egy sor Fehérváron

⁵ TT 1892. 575. o.

⁶ *Iványi* 1928. 420. o.

öntött ágyú Pocsajra, Tokajba⁷ és egyéb magyarországi várakba, melyek ezután a Rákóczi-utódok kezén maradtak s részben még II. Rákóczi Ferencet is szolgálták.

Mint ahogyan a magyarországi ágyúszükséglet ellátását Patakra koncentráltta, úgy központosította Rákóczi az erdélyi ágyúöntést Gyulafehérvárra. A XVI. század óta virágzó brassói, nagyszebeni és beszercei ágyúöntőipart⁸ legfeljebb úgy vette igénybe, hogy szakembereket hívott a szász városokból Gyulafehérvárra s pattantyúsokat váraiba. Így a szász városok ágyúöntő műhelyei csak a helyi szükségletek kielégítésére s az erdélyi főurak és a román fejedelemségek számára dolgoztak, egyébként tevékenységükről ebben a korszakban nem sokat tudunk. Nem folytatta Rákóczi a XVI. században még jelentős fogarasi ágyúöntést⁹ sem, noha éppen Fogaras volt tüzérségi szempontból legjobban felszerelt erdélyi vára, úgyszólván erdélyi tüzérségének bázisa. Az erdélyi fejedelemség területén a fentiekén kívül még Lippán folyt azelőtt ágyúöntés,¹⁰ de a vár már Bethlen idejében török kézre került s így Rákóczi számára nem jöhetett számításba.

Az a tény, hogy Rákóczi ágyúöntés tekintetében teljesen önállósította magát a magyarországi és erdélyi német városok műhelyeitől, illetőleg, hogy ezek szakembereit saját üzemeiben dolgoztatta, továbbá, hogy két nagy ágyúöntő műhelyének fejlesztése érdekében az egyéb kínálgató lehetőségeket, elsősorban a munkácsi és fogarasi nagymúltú ágyúöntés folytatását elhanyagolta, tudatos központosító törekvésre vall. A két ágyúöntő műhely fenntartása ennek nem mond ellene, mert a szállítási nehézségeken kívül politikai természetű indokok is (birtokainak egy része ugyanis Habsburg-Magyarországon feküdt) kívánatosá tették ezt a megosztást. A két műhely munkájának összehangolásáról azután személyes irányításával ő maga messzemenően gondoskodott, amint arra még ráterünk. Így, azonkívül, hogy anyaggal és személyzettel is takarékoskodott, rátérhetett az egységes ágyútípusok sorozatos előállítására, amivel kiküszöbölte azt a nehézséget, melyet a sokféle ágyúhoz járó lövedékek megfelelő arányban való készletben tartása okozott. Ha megnézzük a Rákóczi előtti korszakban egy-egy vár ágyúparkját, az szinte ahány, annyiféle típusú és kaliberű lövegből áll, míg Rákóczi ágyúi (különösen uralkodásának első évtizedében) néhány bevált típusra szorítkoznak.

Az első lövegtípus, melynek nagyarányú előállítását trónralépte után Rákóczi mindkét műhelyében elkezdte, egy 10 fontos golyóval járó falkon volt (a források hol ágyúnak, hol falkonnak nevezik, az 1711-es munkácsi leltár összeállítója pedig Feldschlange-nak, azaz tábori csatakigyó-

⁷ Szilágyi Sándor: Adalék két tüzérszertár történetéhez. HK 1888. 179, 181-0., Szalárdi 142. o.

⁸ Iványi 1928. 425. o.

⁹ U. o.

¹⁰ U. o.

Magyar tüzérség a 17. század első felében.

nak mondja ezt a tarackhoz viszonyítva aránylag hosszúcsövű, lapos röp-pályájú lövegtípust), mely közepes súlyánál fogva (az egyes darabok 19—21 mázsát, tehát kb. 14 mai mázsát nyomtak) egyaránt alkalmas volt komoly városstromra, de mezei harcra is. Ezt az ágyúfajtát Rákóczi 1631 és 1633 közt Patakon és Fehérvárt, majd 1641—42-ben újra mindkét műhelyben sorozatosan öntette. A kortársak ezeket a falkonokat „madaras ágyúk” néven ismerték, mivel az egész csövet sűrű virágos és madaras vésett díszítés borította, ezenkívül minden egyes darabon domborművű madár- vagy állatábrázolás volt, mely az ágyú nevét is megjelölte, továbbá az ábrázolást magyarázó latin nevű mondás, egy-egy zsoldárvers, a fejedelem neve, címe, címere, végül az ágyúöntő neve, az öntés helye és éve.¹¹ Ezek közül az iparművészeti remek-számba menő ágyúk közül igen sok használatban volt II. Rákóczi Ferenc szabadságharca idején, majd 1711-ben Munkácson Habsburg-kézbe kerültek és nyomuk veszett. Egyiket, a Szarvas nevű ágyút, sok más magyarországi löveggel együtt 1778-ban Bécsbe szállították¹² s talán még ma is megtalálható valamelyik ottani fegyvergyűjteményben.

A harmincas évekből a „madaras ágyún” kívüli még csak néhány ágyútípust ismerünk Rákóczi műhelyeiből. Fehérváron 1636 előtt a fogarasi vár számára öntöttek két 25 fontos ágyút¹³ s talán itt készült az a Rákóczi címerét és az 1631-es évszámot viselő 5 fontos ágyú is, mely az 1711-es munkácsi leltárban szerepel. 1633-ban viszont három (vagy több) 30 fontos dupla csatakigyót öntöttek Patakon.¹⁴ 1645-ben mind Gyulafehérvárt, mind Sárospatakon újabb sorozat 10 fontos madaras ágyú öntésével lendült fel újra a tevékenység.¹⁵ 1642-től fogva Rákóczi eltért az eddigi egységesítő rendszertől és haláláig a legkülönbözőbb kaliberű falkonokat (3, 4, 7, 8, 10, 12, 14, 15, 18, 20, 24, 28 fontosakat) és tarackokat (6, 8, 10 fontosokat) állíttatta elő¹⁶ Ez a fordulat valószínűleg a várak tűzértségi felszerelésének nagyarányú megújításával függött össze s a kaliberek változatossága bizonyára a várakban már meglévő különböző kaliberű lövegállományhoz való alkalmazkodásból magyarázható. Egy-két adatból viszont arra lehet következtetni, hogy egy-egy várba nem különböző kaliberű lövegeket, hanem egységes méretű lövegsorozatokot küldött Rákóczi,¹⁷ tehát az egységesítés elvét sem adta

¹¹ Részletes leírások az idézett pataki és munkácsi leltárakban.

¹² *Bujdosó Valentinus* (Thaly Kálmán): I. Rákóczi György és Bánffy Dénes ágyúi. Századok (a továbbiakban Sz) 1875. 347. o. Az ágyú részletes leírásával, de az öntési helyre vonatkozólag helytelen következtetésekkel.

¹³ Országos levéltár, Rákóczi-Aspremont lt. c. 28. f. 2. no. 40. (A fogarasi vár 1636. évi tűzértségi leltára.)

¹⁴ TT 1879. 155. o.

¹⁵ Az ekkor öntött ágyúk közül egyik sem szerepel az 1642-es pataki leltárban, tehát valamelyik másik vár számára készültek. Egyrészkül később Munkácsra került s az 1711-es leltárban megtalálhatók.

¹⁶ Leírásukat ld. a továbbiakban.

¹⁷ HK 1888. 179. o. (Tokaj számára öntött 24 fontos ágyúk), Szalárdi 142. o. (Pocsaj számára készült „középszerű” ágyúk).

fel teljesen. Aránylag keveset tudunk a kor harmadik használatos löveg-fajtájának, a mozsárnak öntéséről; a Rákóczi-műhelyekből mindössze 2 mozsarat ismerünk.¹⁸

Nem foglalkoztak a Rákóczi-műhelyek a kisebb tűzfegyverek, a szakállasnak nevezett kiságyúk, továbbá puskák, muskéták gyártásával. A sokezer darabra menő szükségletet Rákóczi a magyarországi és erdélyi német városok puska-műveseitől pénzért szerezte be.¹⁹ Az ágyúgolyókat viszont részben a két műhelyben, részben helyben a várakban készítették, jórészt a német városokból ideiglenesen szerződött mesterek, akik a vasanyagot is maguk adták.²⁰ A szertüzérség feladatait, gránátok, bombák, petárdák és a különböző gyújtó vagy robbantató ú. n. „tüzes szerszámok” készítését, valamint a puska-porkészítéshez való salétrom előállítását s a puska-pork szárítását, törését a pattantyúsok végezték a várakban.²¹ Külön salétromfőző üzemek birtokában Rákóczi csak a hét vármegye megszerzése után jutott, a Nyírségen, ahol a nagykállói²² és (a kisebb) nyírbátori salétromfőző ház²³ nagy mennyiségben állította elő ezt a fontos tüzérségi anyagot. A puska-pork előállítására kézi szerszámokkal történt, de sok helyen létesült puska-pork-törő malom is. Iványi Gyulafehérvárt, Váradon, Munkácson, Sárospatakon, Szamosújvárt említ ilyeneket,²⁴ ezt a sorozatot az 1641-ben újonnan létesült makovicaival egészíthetjük ki²⁵ s a kutatás valószínűleg továbbiakról is szerez majd adatokat.

Ezek után vegyük közelebbről szemügyre a két ágyúöntő műhely tevékenységét. A technikai felszerelésről, sajnos, részletes adatok nem maradtak fenn, de egyes utalásokból megállapíthatjuk, hogy az öntési eljárás úgy folyt le, amint azt Iványi idézett monográfiájában leírta. Rákóczit maga az öntési munka is igen érdekelte, több ízben személyesen jelent volt az öntésnél s megfigyelte a munkamódszereket is. Így pl. egy ízben a gyulafehérvári műhelyekben alkalmazott kemence-építési módszert, mely nagy nyersanyagmegtakarítást eredményezett,

¹⁸ A munkácsi leltárban.

¹⁹ 1635-ben Rákóczi Medgyesen rendelt muskétákat és szakállásokat (Országos Levéltár, Gyulafehérvári káptalan lt. Lymbus XIV/2.) A különböző leltárakban ugyanakkor tömegesen szerepelnek korompai (krompachi) puskák.

²⁰ 1632-ben Krompachi mesterek készítettek saját vasanyagból ágyúgolyókat Patakon s Róthy Orbán ottani főkapitány ajánlja Rákóczinak, hogy Váradon is dolgoztasson velük (TT 1899. 429. o.) Egyébként a várakban is voltak golyóöntő formák, mint számos leltár bizonyítja.

²¹ Erre igen sok adat van, többek közt az Okmánytárban között Knauffel-féle jelentés.

²² Ld. az Okmánytárban közölt leltárt.

²³ Országos Levéltár, Urbaria et Conscriptioes 13/9., mely leírja a szerény berendezést is: „Vagyon egy salétrum főző ház szerűjével együtt, ebben vagyon kád hat, három válú, hordó 1, fejsze 1, kapa 2, veder 1, vízmerítő edény 1, targonca 2.”

²⁴ Iványi 1928. 169. o.

²⁵ Országos Levéltár, Urbaria et Conscriptioes 21/6. p. 75. a felszerelés részletes leírásával.

maga írta le sárospataki jószágkormányzójának azzal, hogy ott is vezették be.²⁶ A műhelyekben folyó munka legapróbb részleteit is figyelemmel kísérte s különösen a költségkiszámításokat ellenőrizte behatóan.²⁷ A közvetlen felügyeletet addig, amíg uralkodásának vége felé meg nem szervezte a tüzérségi felügyelő (artilleriarum praefectus) tisztségét, elsősorban gazdasági tisztviselői, a jószágkormányzók és az udvarbírók, részben pedig a várnagyok látták el.²⁸ 1646-ban lépéseket tett arra, hogy a pataki műhely élére külön tisztviselőt állítson, aki az ágyúöntő mester folyamatos ellenőrzését s egyúttal a fennakadásmentes anyagellátást végezze.²⁹ Ennek az intézkedésnek eredményét azonban nem ismerjük.

Az ágyúöntő mestereket Rákóczi, csak úgy mint katonai és gazdasági tisztviselőit, meghatározott időre (valószínűleg egy-egy munkaszakaszra) szerződtette, melynek leteltével a szerződést mindkét fél beleegyezésével meg lehetett újítani. Rákóczi igyekezett, hogy egy-egy bevált mestert hosszabb ideig megtartson szolgálatában.³⁰ Így már fejedelemsege előtt, mint láttuk, Balzer Ragat legalább három évig dolgozott a pataki műhelyben.

1631-ben Johann Georg Salzbrenn (más forrásban Salzenberger)³¹ nagyszabedű szász ágyúöntő kezdett dolgozni Sárospatakon s október végére néhány ágyú készen is állott, melyeknek kipróbálását Rákóczi pataki főkapitányának, Róthy Orbánnak elrendelte.³² Ebből a sorozatból származik az 1642-es pataki és az 1711-es munkácsi leltárban egyaránt szereplő *Szarka*, *Szajkó*, *Gerlice* és *Rigó* nevű négy tízfontos „madaras ágyú” (az utóbbit a pataki leltár 1633-as évszámmal jelöli meg, de a munkácsi leltár adatai más esetekben megbízhatóbbnak látszanak, ezért ezúttal is a munkácsi leltár 1631-es megjelölését fogadjuk el). 1632 januárjában a pataki műhelyben beállott ólomhiány miatt Salzbrennt a fejedelem Gyulafehérvárra rendelte,³³ ahol 1631 őszen szintén folytak öntési munkálatok. Az ekkori fehérvári öntőmester nevét nem ismerjük, de jó szakember lehetett, mert a fejedelem dícséri, hogy szemeláltára három falkont öntött meg egy-egy félóra alatt s már készül a negyedik megöntéséhez is.³⁴ Talán akkor, vagy közvetlenül ezután készült Fehérváron az a tízfontos és két 25 fontos ágyú, me-

²⁶ HK 1888. 178. o.

²⁷ Ld. pl. az Okmánytárban Liders kérvényéhez tett megjegyzéseit.

²⁸ Sűrű levelezést folytatott Rákóczi pl. a pataki műhely felügyeletét ellátó Róthy Orbán főkapitánnyal (TT. 1898. 67. o., 1899. 386, 582. o.), majd Debreczeni Tamás jószágkormányzóval. (HK 1888. 178. s köv. o.)

²⁹ HK 1888. 180. o.

³⁰ U. o.

³¹ Nevét az 1711-es munkácsi leltár összeállítója és egyik ágyújának 1878. évi leírója Saltzbrunn-nak, az 1642-es pataki leltár készítője Salzenbergeus-nak olvasta.

³² TT 1898. 67. o.

³³ U. o. 1899. 386. o.

³⁴ U. o. 1898. 67. o.

lyekről az 1636-os fogarasi leltárban esik szó.³⁵ Mindenesetre 1631-ben öntötték Fehérvárt a munkácsi leltárban szereplő 5 fontos falkont és azt a 10 fontos ágyút, melyen Rákóczi neve mellett az ifj. Bethlen Istváné áll s a felirat szerint a vajdahunyadi vár számára készült.

A fehérvári műhely tehát a fejedelem engedélyével magánfeleknek is dolgozott. Ez a gyakorlat egyébként mindvégig fennmaradt, mert pl. 1642-ben a havasalföldi vajda számára harangokat öntöttek Fehérvárt.³⁶ Talán nem járunk messze az igazságtól, ha a fehérvári ágyúöntő műhelyben az első ismert erdélyi manufaktúrát sejtjük. Ezt a feltevézést azonban csak további kutatások igazolhatják.

1632 nyarán Salzbrenn visszatért Patakra s magával hozta az újabb sorozat „madaras ágyúhoz“ való díszítő formákat. Róthy leveléből tudjuk, hogy ezek madarakat (fürj, fogoly, haris, veréb) ábrázoltak.³⁷ Valóban ezeknek és más hasonló formáknak felhasználásával öntötte Salzbrenn 1632-ben a *Galamb* és *Szarvas*, 1633-ban pedig a *Fogoly* és *Veréb* nevű 10 fontos falkonokat, melyek szintén szerepelnek az említett pataki és munkácsi leltárakban, sőt a Szarvas-ágyú, mint fentebb említettük, még 1778-ban is megvolt Bécsben. Ugyancsak 1633-ban öntött Salzbrenn három 30 fontos dupla csataágyút, *Krokodil*, *Sárkány* és *Basiliskus* névvel, ezek közül az első a pataki és a munkácsi, a két utóbbi azonban csak a pataki leltárban található. Ennek az ágyútípusnak a díszítése is hasonló volt a madarasakéhoz, az állatábrázolás, a rávonatkozó latin vers, a zsoldárvers, Rákóczi közismert „non est volentis...“ kezdetű jelígeje, címe, címere, valamint az öntő neve és az öntés éve voltak láthatók rajta.

Ez az a pontosan keltezhető ágyúanyag, melyet a két műhely első három, igen termékeny évéből ismerünk, bizonyos azonban, hogy ennél sokkal többet öntöttek ezekben az években, csak hogy nem maradt írásos nyoma, vagy lappang valahol a vonatkozó adat.

Salzbrenn 1642 előtt meghalt (az akkor készült említett pataki leltár mint elhúnytról emlékezik meg), pataki működése azonban valószínűleg már 1633-ban félbeszakadt, mert ettől kezdve 1641-ig sem az ő, sem más nevével jelzett, Patakon öntött ágyúval nem találkozunk. Sőt gyulafehérvári ágyúnak sem került elő nyoma ebből az időszakból. Lehetséges, hogy Rákóczit lekötötték a trónja megszilárdításáért folytatott küzdelmek (Zólyomi, Székely Mózes, majd Bethlen István ellen) s ezért a nagyszabású ágyúöntési kezdeményezés abbamaradt, vagy erősen lefékeződött. Teljes szünetelés azonban, ismerve Rákóczi következetes, kitartó természetét, aligha állott be s talán a későbbi kutatás kideríti majd ennek az időszaknak ágyúöntési tevékenységét is.

³⁵ V. ö. 13. sz. jegyzet.

³⁶ TT 1892. 711. o.

³⁷ U. o. 1899. 582. o.

A második nagyarányú ágyúöntési korszak 1641-el kezdődik s nyilvánvaló összefüggésben áll a magyarországi hadjáratra való készülődéssel. Szalárdi írja, hogy Rákóczi a hadjárat előtt „már néhány esztendőktől fogva minden munitiókkal, öreg lövészerszámokkal, mozsárokkal, tüzes szerszámokkal, laptákkal, gránátokkal, jó pattantyúokkal várta és zaigházait elkészítette.”³⁸ A munka 1641-ben mindkét műhelyben megindult. A pataki műhelyben Hans Hohlte, Fehérváron a braunschweigi Anton Uten (a forrásokban: Antoni mester) vezették az öntési munkálatokat. Hohlte nyilván csak Salzbrenn halála után kerülhetett Patakra, Uten alkalmaztatásának idejéről azonban még ennyit sem tudunk, mivel a harmincas évek elején Fehérvárt működő mester nevét nem ismerjük s így az akár Utennel is azonos lehetett. A két műhely 1641-ben is a bevált „madaras ágyú” öntését folytatta. Ebben az évben került ki Hohlte keze alól a *Fürj* nevű 10 fontos falkon, Uten pedig ugyanakkor az *Oroszlán, Róka, Hiúz, Medve, Farkas, Borz, Böllény, Tigris, Jávor* és *Párduc* nevű azonos méretű ágyúkat öntötte. Mindezeket leírja a munkácsi leltár. Ezzel a 10 fontos „madaras ágyúból” Rákóczinak legalább két tucat (valószínűleg több is) állott már rendelkezésére s rátérhetett másfajta lövegek készíttetésére. 1642-ben Patakon (talán Hohlte vezetésével) már négy különböző típusú ágyút öntenek, a forrás szerint (1642-es leltár) egy-egy példányban, és pedig 3, 8, 10 és 15 fontosat. A 10 fontos nyilván a „madaras ágyú” sorozatának egyik késői darabja volt, a másik három típusból azonban a 8 és 15 fontosok leírását nem ismerjük, hacsak a munkácsi leltár egyik ismeretlen korú, de I. Rákóczi György fejedelmi címerével díszített 7 fontosnak írt ágyúja nem azonos a 8 fontos típussal. Viszont bizonyosra lehet venni, hogy a munkácsi leltárban leírt 10 rövid, ú. n. szűkített porkamrájú, Rákóczi fejedelmi címerével ellátott 3 fontos ágyú azonos a Patakon 1642-ben öntött 3 fontos típussal. Ebből az is következik, hogy valójában nem egy-egy példányban, hanem sorozatokban öntötték Patakon a „madaras ágyú” mellett a többi fajtát is. Az öntési munkálatok Fehérvárt is folytatódtak, mégpedig nagy arányokban, mert 1642 őszén Rákóczi jelentős mennyiségű ólmot követel a brassóiaktól³⁹, de hogy mit és mennyit öntött ekkor Uten, nem tudjuk. Mindössze 1643 végéről van adatunk egy 15 fontos löveg öntésének előkészületeiről, melyhez az ólmot Váradról küldték.⁴⁰

A magyarországi hadjárat idejéről (1644—45) nincs adatunk ágyúöntésre, de már 1645 végén, alighogy visszaérkezett Fehérvárra, Rákóczi mindkét műhelyét újra teljes erővel munkába állította. Nagy feladatot kellett megoldaniok: Rákóczi ugyanis élete utolsó éveit a hét vármeve-

³⁸ Szalárdi 147. o.

³⁹ TT 1893. 312, 320. o.

⁴⁰ Szilágyi Sándor: A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése. 115. o.

vel megnövekedett országának katonai újjászervezésére, mindenekelött a várak építésére és tüzérségi felszerelésére fordította. Ezidő alatt szinte állandóan úton volt Magyarország- és Erdély között, személyesen sorralátogatta a várakat és a legaprólékosabb kérdésekben is önmaga intézkedett.⁴¹ Ezzel az újjászervezési akcióval áll kapcsolatban az Okmánytárban közölt két fogarasi tüzérségi utasítás is. A várak különböző szükségleteinek kielégítésére az ágyúöntés terén is változás állott be, mostmár a két műhely a legkülönbözőbb kaliberű lövegeket kezdte előállítani. 1645—46 teléről egy-egy fehérvári és pataki öntési szakaszról elég részletes források maradtak fenn ahhoz, hogy technikai és pénzügyi vonatkozásban is jobban beletekinthessünk a műhelyek életébe.⁴²

Gyulafehérvárt továbbra is Uten vezette a munkát, melynek méreteire jellemző, hogy két hónap alatt⁴³ 10 nagy ágyú megöntéséhez és felszereléséhez a mesteren és legényein kívül 248 kovács, 47 lakatos, 16 ötvös, 80 kerekes és 84 ács közreműködése volt szükséges. Ezek természetesen nem voltak a műhely állandó munkásai, hanem időszakosan szerződtették őket. A megöntött ágyúk kiadását, vontatását, fúrását, mázsalását, próbálását egy nap alatt 1296 drabant, tehát egész kis hadsereg végezte. A 443 mázsa 25 font bronzon („matériás réz“) és 220 mázsa vason kívül rengeteg viasz, faggyú, terpentín, szalonna fogyott el a formák kikenésére és az öntés során, a kemencéhez pedig 33 szekér kovácszenet és 105 szekér fát használtak el. Mikor az ágyúk lafettára („agy“-ra) és két-két kerékre szerelve, puskapormérő kanalakkal, döröckölő (töltő) rudakkal, tisztítórudakkal, láncokkal, kötelekkel, pótkerekekkel és póttengelyekkel, emelő csigával, vasásokkal ellátva készen állottak, a végső elszámolás szerint egy-egy ágyú 3535.29 forintba (akkori érték szerint mintegy 200 hízott ökör árába) került. Ebből az összegből az ágyúmester a felhasznált bronz minden mázsája után 4.50 forintot kapott, ebből kellett azonban legényeit, sőt a díszítést készítő ötvösöket is fizetnie, akik a fejedelemtől csak természetbeni ellátást kaptak a munka tartamára.

Ugyanez volt a fizetése az egyidejűleg Patakon dolgozó Hermann Liders ágyúmesternek is, aki 1645—46 telén 12 négyfontos falkont öntött 137 mázsa és 27 font bronzból. Ezenkívül ugyanő két harangot is készített. Ezek az ágyúk is 1646 januárjában már készen voltak, csak tisz-

⁴¹ HK 1888. 177. o.

⁴² Szendrey János: A sárospataki és gyulafehérvári ágyúöntőházak a XVII. században, I. Rákóczi György idejében. (HK 1891. 117. s. köv. o.)

⁴³ Szendrey valószínűleg helytelenül olvasta a július 20-iki dátumot, mert az eredetiben bizonyára február 20 állott, ugyanis a szóbanforgó 10 nagy ágyú csak azokkal a tokaji vár számára készült 24 fontos lövegekkel lehet azonos, amelyekről 1646. január 19-én Rákóczi azt írja, hogy négy hét alatt elkészülnek (HK 1888. 179. o.) és amelyek március 1-én valóban már útban is voltak rendeltetési helyük felé. (U. o.) A munkálatok rövidebb idejét bizonyítja egyébként az is, hogy a kovácsoknak kiadott hetipénz (szokás szerint fejenként 40 dénár) összege kb. két és fél heti munkát tételez fel.

tításuk és felszerelésük hiányzott. A fejedelem úgy rendelkezett, hogy „küldjék be“ őket, tehát valószínűleg valamelyik erdélyi vár számára készültek.⁴⁴ Talán ebből, vagy egy megelőző sorozatból való az a Liders nevével és 1645-ös évszámmal jelzett darab, melyet a munkácsi leltár 5 fontosnak tüntet fel.

Liders 1646-ban is dolgozott a fejedelemnek, bár Debreczeni Tamás jószágkormányzó részéről sok panasz merült fel ellene. Azzal vádolta, hogy csak húzza-halasztja az időt, legényeivel együtt felveszi az ellátást, de nem szorgalmazza az öntést. Liders viszont azzal védekezett, hogy idejét állandóan a tisztviselők utáni szaladgálással kell töltenie, mert nem adják keze alá a szükséges anyagokat. Rákóczi úgy értesült, hogy Liders mindennek ellenére kitűnő szakember, ezért utasította Debreczenit, hogy adjon melléje külön tisztviselőt, aki ösztönözze s egyúttal gondoskodjék a fennakadásmentes anyagellásról. Egyúttal azonban visszautasította Liders túlzott anyagi követeléseit (a szokott 4.50 helyett 6 forintot kért mázsánként).⁴⁵ Mindenesetre igyekezett magát biztosítani arra az esetre ha Liderstől mégis meg kellene válnia és sürgette külföldi követségben járó emberét, Mednyánszky Jónást, hogy szerezzen számára megfelelő ágyúöntő mestert.⁴⁶ Liders végül is megmaradt a fejedelem szolgálatában, aki utasította Debreczenit, hogy a régi feltételek mellett újra szerződtesse, mert „noha részeges az öntő és restes is, de mind jó mesternek mondják.“⁴⁷ Nem tudjuk azonban, hogy 1646-ban milyen ágyúk készültek Patakon. Talán új „madaras“ sorozatot öntöttek, mert 1646 márciusában Debreczeni Fehérvárra madaras formákat küldött be, valószínűleg jóváhagyás végett.⁴⁸ Ez esetben kapcsolatba lehet hozni Liders működését azzal a 10 darab madaras ágyúval, melyeket 1704-ben a szatmári várban leltároztak, de amelyekről (I. Rákóczi György nevének említésén kívül) részletesebb leírás nem maradt fenn. Mivel Szatmár 1645-ben jutott végleg Rákóczi kezére, valószínűleg látszik, hogy (mint Tokajt is) új tűzérségi felszereléssel látta el s így kerülhettek oda a szóbanforgó ágyúk. Ugyanez a leltár Rákóczinak egy 12 fontos ágyúját is említi, talán ez is etájban készülhetett.⁴⁹ Annyit tudunk, hogy 1644-ben továbbfolyt a magyarországi várak felszerelése, mert 1646 őszen újabb ágyúk érkeztek Erdélyből a tokaji vár számára⁵⁰, ami egyúttal azt is mutatja, hogy Fehérvárt sem szakadt meg az ágyúöntési tevékenység.

A fehérvári műhely 1646. évi öntvényeiről ennél az egy adatnál többet nem tudunk. Talán ebben az időben készült itt a pocsaji új vár

⁴⁴ HK 1888. 179. o.

⁴⁵ U. o. 180. o.

⁴⁶ TT 1882. 327. o.

⁴⁷ HK 1888. 180. o.

⁴⁸ U. o. 1179. o.

⁴⁹ Sz. 1870. 418—419. o.

⁵⁰ HK 1888. 181. o.

számára a már említett 24 „középszerű ágyú“. 1647 tavaszán újabb 6 ágyú állt készen a műhelyben, melyek próbára vártak s egyidejűleg Rákóczi elrendelte 11—11 darab tíz, nyolc és hat fontos tarack öntését, mégpedig az „azelőtt megöntött forma szerint öntve“, tehát már előbb is készültek tarackok Fehérvárt. De sem ezekről, sem a régebbiekről nem maradt fenn közelebbi leírás. A fejedelem technikai utasításokat is adott az öntéshez: a mester egyszerre 6 formát készítsen s így 6 sorozatban készítse el a taracokokat lehetőleg 3 hét alatt, vagy még hamarabb.⁵¹

Ezalatt Patakon Lidere egy sorozat nagy falkont öntött, mégpedig valószínűleg egyszerre többféle kaliberűt, mert a munkácsi leltárban az ő neve alatt, 1647. január 6-iki dátummal már egy újabb 12 fontos sorozat 16 darabja állott próbára készen.⁵² Júliusban egy vagy több 18 fontos falkon készült Patakon, melyek közül egyik Lidere nevével és 1647. július 9-iki dátummal szerepel a munkácsi leltárban. Az év második felében pedig 24 tarack és 6 darab 28 fontos ágyú került ki Lidere keze alól,⁵³ aki így Uten mellett kétségkívül Rákóczi legeredményesebb ágyúmestere volt. 1648 tavaszán azután azzal vett búcsút Pataktól, hogy egy negyedévre Lengyelországba megy dolgozni, majd visszatér a fejedelem szolgálatába.

Ezek az utolsó adatok, melyek Rákóczi két ágyúöntő műhelyéről eddig napvilágra kerültek. 1648-ból nincs nyoma ágyúöntésnek, bár aligha állt meg a munka. A későbbi kutatás talán ez utolsó év eredményeire is világosságot fog deríteni.

Már a fenti, bizonyára igen hiányos felsorolásból is megtudjuk, hogy I. Rákóczi György többszáz különböző kaliberű ágyút öntetett, melyekre jellemző egyrészt, hogy egységes sorozatokat képeztek, másrészt, hogy többnyire közép- és nagykaliberű darabok voltak. A források nagy többségben falkonokról emlékeznek meg, ezek közt is nagy számban szerepelnek a 10 fontos „madaras ágyúk“. Tarackok öntéséről kevesebbet hallunk, azt is csak 1645 után. Jellemző, hogy az ismert kaliberű Rákóczi-tarackok szintén a nagyobb méretűek sorába tartoznak. A mészarak dolgában még rosszabbul állunk, ezekből csak kettőről van adat, viszont ezek is kivételesen nagyok, 35 fontosak. Rákóczi tehát nem sajnálta a pénzt és az anyagot, hogy komoly tüzérséget hozzon létre. Viszont a XVI. században még sűrűn alkalmazott, de később már nem igen használt ágyúkolosszusok Rákóczi öntvényeinek sorában sem szerepelnek, bár egyet, Báthory Zsigmond híres *Farkas* nevű ágyúját, mely sokáig sutba dobva hevert, ő szereltette és állíttatta fel Fehérvárt.⁵⁴

⁵¹ U. o. 182. o.

⁵² U. o.

⁵³ Ld. Lidere kérvényeit a függelékben.

⁵⁴ Sz. 1870. 416. o.

Újabbakat azonban ebből az elavult típusból nem öntetett, falkonjai legfeljebb 30 fontosak voltak.

Hátra van még, hogy az egyes várak tűzérési felszerelését szemügyre vegyük. Rákóczi ágyúi mind a várakba kerültek s a bástyákra voltak felállítva. Egyetlen esetet sem ismerünk, hogy az ágyúkat felszeretlenül arsenálban tartották volna, még a kivételesen nagy sárospataki ágyúpark is várvédelemre volt beosztva. Külön tábori tűzérési akkor még nem volt s a mezei harcra vagy ostromra esetenként a jobban felszerelt várak lövegeinek egyrészét használták fel.

Arról, hogy egyes várak hogyan voltak ágyúval ellátva, sajnos, nem sok adatot sikerült találnom, de ezen a téren is sokat pótolhat a további kutatás. Sárospatakon 1642-ben 1 negyvenfontos, 3 harmincfontos, 2 tizenötfontos, 9 tízfontos, 3 nyolcfontos és 1 háromfontos ágyú, 10 kis, 4 kétfontos, 6 kétfonton felüli és 11 ismeretlen kaliberű tarack, valamint 5 mozsár volt.⁵⁵ Igen jól felszerelt vár volt már Bethlen idejében Fogaras. Itt Rákóczi 1632-ben 1 huszonötfontos, 2 tízfontos, 2 nyolcfontos, 10 hatfontos, 1 négyfontos ágyút és 4 kisebbfajta tarackot, valamint 4 mozsarat talált.⁵⁶ 1636-ig ezt a készletet 1 huszonötfontos, 3 tízfontos ágyúval, 5 nagyobbfajta tarackkal és 1 mozsárral egészítette ki, viszont elvitetett innen 3 hatfontos ágyút (talán beolvasztatta).⁵⁷ Ebben az esetben is meglátszik az a törekvése, hogy nagyobb kaliberű lövegekkel fejlessze tűzérését. Később Fogaras ágyúparkja még jobban kiépült, de pontos adatokat 1636 utánra nem találtam. Természetesen nem minden Rákóczi-vár volt ilyen gazdagon ellátva ágyúkkal. A szerencsi kastélyban pl. 1632 és 1648 között nem változott a lövegek száma, mely egyébiránt is igen szerény volt, mert mindössze 4 tarackra korlátozódott.⁵⁸ Ennél jóval nagyobb ágyúállományt kell feltételeznünk olyan fontos várakban, mint Munkács és Várad. Egy ismeretlen dátumú munkácsi kimutatásban (valószínűleg 1630 körülről) ugyan mindössze 12 tarack szerepel,⁵⁹ de nem kétséges, hogy Rákóczi ezeket is kiegészítette. Váradon viszont 1636-ban többek között 16 nagy „lövészszám“, valószínűleg falkon volt⁶⁰ s itt is jelentős lehetett a Rákóczi által beállított új löveganyag. Összehasonlításul megemlítem, hogy ugyanebben a korszakban magyar főurak kezén levő várak tűzérési felszerelése messze mögötte maradt a sárospatakinak és a fogarasinak. Így Regécen 1644-ben mindössze 9 kis, 2 kétfontos és 2 nagyobb tarackot tartottak.⁶¹

⁵⁵ TT 1879. 154. s. köv. o.

⁵⁶ Ld. az Okmánytárban közölt leltárt.

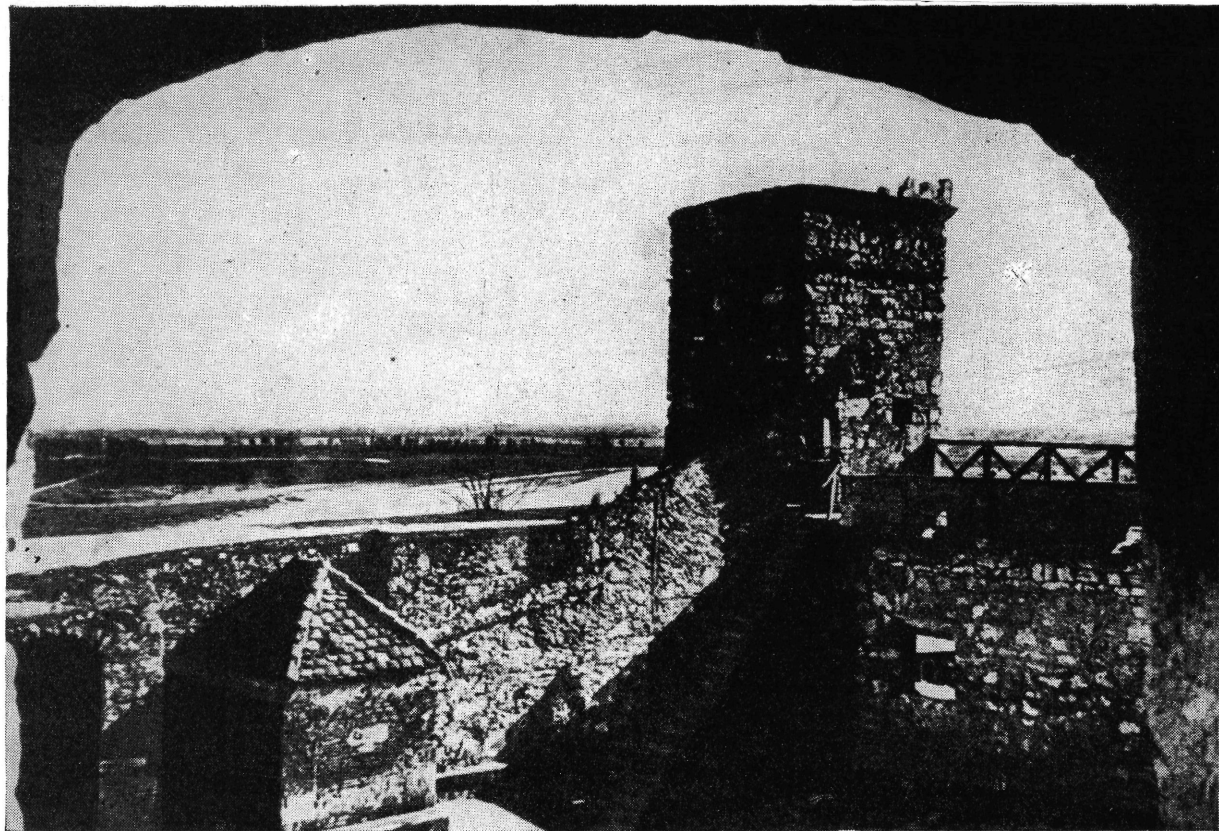
⁵⁷ Országos Levéltár, Urbaria et Conscriptioes 14/40.

⁵⁸ Országos Levéltár, Urbaria et Conscriptioes 41/24, 41/45. Neoregistrata Acta 786/17., Archivum fam. Rákóczi f. B. 1608. 313. sz.

⁵⁹ Országos Levéltár, Kamarai lt. Archivum familiae Rákóczi f. B. 1606. 320. sz.

⁶⁰ Szilágyi Sándor: A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése 22. o.

⁶¹ Országos Levéltár, Kamarai lt. Archivum familiae Rákóczi f. B. 1608. 319. sz.

A sárospataki vár ágyútornya.

Ecsed viszont id. Bethlen István birtoklása (sőt valószínűleg már Bethlen Gábor) idején is a jól ellátott helyek közé tartozott, mert 1644-ben 3 huszonnégy fontos, 1 húszfontos, 1 tízfontos, 3 kilencfontos, 1 hatfontos, 3 kétésfélfontos ágyú, 1 kicsi meg 11 nagyobb tarack, valamint 2 mozsár volt a várban.⁶² Különösen fontos volna tudni, hogy az 1645—1648 közötti újjászervezési időszakban Rákóczi milyen számú és kaliberű lövegekkel látta el erdélyi és magyarországi várait, de ehhez még hosszas kutatómunka szükséges.

Bármennyire is hiányosan ismerjük I. Rákóczi György ágyúöntéseinek történetét, a fenti adatok is azt mutatják, hogy ezen a téren a fejedelem rendkívüli erőfeszítéseket tett. Különösen nagyarányúnak kell tekinteni a tüzérség fejlesztésére irányuló törekvéseit, ha egybevetjük azokat a korabeli erdélyi állam gazdasági teherbíró képességével. A XVI. századi Magyarországon a termelő erők fejlődése, főleg az iparban, de a mezőgazdaságban is, erősen elmaradt a nyugateurópai országok mögött. A munka kisebb termelékenységé miatt a korszerű tüzérség megteremtése sokkal nagyobb gondot rótt a magyarországi dolgozókra és sokkal több gondot okozott a fejedelemnek, mint nyugaton. Nyers számítások alapján legalább 300-ra kell tennünk a Rákóczi által öntetett közepes és nagyobb ágyúk számát s a fehérvári öntőműhely fentebb ismertetett elszámolása alapján körülbelül 3000 forintra egy-egy ágyú öntési és felszerelési költségét. Ez azt jelenti, hogy Rákóczi uralkodása alatt legalább 900.000 forintot költött ágyúk öntésére. Ha a korabeli Rákóczi-birtokok jövedelmét tekintjük, hozzávetőleges számítással 30—40 forintra becsülhetjük egy jobbágyháztartás után az összes bevételt, melynek egy része természetesen ráment a birtokkezelés költségeire (tisztviselők fizetése, gazdasági berendezések fenntartása stb.). Ezek szerint minden ágyú előállítása 100 jobbágy évi többletermékét emésztette fel. Mivel pedig Rákóczi a szóbanforgó ágyúknak legalább felét 1645 és 1648 között öntette, ezekben az években átlagban 5000 jobbágy családnak többletermékét fordította ágyúöntésre. A családi és kincstári birtokokon élő mintegy 30.000 jobbágy családnak egyhatodának kizsákmányolása tehát a tüzérség fejlesztésére szolgált.⁶³ Ezek a számok természetesen csak a jobbágy munka termelékenységének és az ágyúöntés költségeinek arányait érzékeltetik, s nem jelentik azt, hogy az ágyúöntés anyagi alapját kizárólag a földesúri jövedelmek biztosították, hiszen Rákóczinak egyéb természetű bevételei is voltak (adók, vámok), melyeknek egyrészt szintén tüzérségének kiépítésére használta fel. Az azonban kétségtelen, hogy az ipar fejletlensége miatt a tüzérségi kiadások hatalmas terheit túlnyomó részben a földművelő jobbágyok viselte,

⁶² Országos Levéltár, Urbaria et Conscriptioes 13/11.

⁶³ Ld. I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai c. forráskiadványom bevezetését. (Bp. 1954.)

ami az állami központosítás egyéb szükségleteivel együtt hozzájárult a parasztság kizsákmányolásának fokozásához. Rákóczi tüzérségének aránylagos fejlettsége és az anyagi erőforrások korlátozottsága közti ellentét is érzékeltheti az erdélyi központosítás jelentőségét: a fejedelmek államszervező tevékenysége hihetetlen erőfeszítésre tudta mozgósítani a társadalmat a függetlenségi harc érdekében.

2. I. Rákóczi György tüzérei

A rendkívül nagy költség ellenére ágyút aránylag még könnyebb volt előállítani, mint a megfelelő tüzérségi emberanyagot biztosítani. Az akkori tüzéreknek a kor viszonyaihoz képest jelentős technikai képzettségre volt szükségük. Ha a ballisztika még gyermekcipőben is járt, az ágyúk kezeléséhez mégis szükséges volt valamelyes számítási készség, emellett a XVII. századi tüzérek („pattantyúsok“) az ágyú kezelése mellett a szertüzérség feladatait is ellátták a salétromfőzéstől, puskapor-töréstől kezdve egészen a „tüzes szerszámok“ készítéséig. A magyarországi ipar fejletlensége mellett igen kislétszámú volt a képzett tüzérek száma s ezek is az iparilag aránylag előrehaladott német városokból kerültek ki. Rákóczi tüzéreinek túlnyomó többsége német volt, noha igen sokan közülük jól beszéltek, sőt írtak magyarul.

A pattantyúsokat Rákóczi rendszeren egy évre szerződtette, de ha beváltak, igyekezett őket szolgálatában megtartani, mert ritkán lehetett megfelelőt találni. Rákóczi levelezése telve van a pattantyúsok megszerzésének nehézségeiről szóló panaszokkal. Így pl. testvére, Rákóczi Pál országbíró 1634-ben azt írta a fejedelem jószágkormányzójának, hogy makovicai közös ágyúikhoz „nem volna utolsó, ha egy jó s hív pattantyúsra is gondviselés lenne, ki nélkül haszontalan az lövészszám“. Mivel ilyent nehéz találni, csodálkozik, hogy bátyja udvarbírója nem szerződtetett egyet, akit hozzá küldött.⁶⁴ 1636-ban, mikor Bethlen István támadása küszöbön állott, a fontos Kővár parancsnoka, Róthy Orbán úgy tájékoztatta Rákóczit, hogy „kiváltképpen emberre volna szükségünk... Lövő szerszámot is rendel Nagyságod ide, de úgy látom, Kegyelmes uram, az mennyi lövészszáma Nagyságodnak itt vagyon, ahoz is elégtelenek vagyunk. Két pattantyúsunk vagyon, de azok oly rosszszak, hogy az fizetést is kárlom nekik, ezek sem tüzes szerszámot, sem port csinálni nem tudnak, még kisebbet is annál.“⁶⁵ Komoly szervező munkára volt tehát szükség ahhoz, hogy Rákóczi elérhesse az 1644–45-ös hadjárat szép tüzérségi eredményeit.

Rákóczi már fejedelemsége előtt mindent megtett, hogy váraiba, főleg Sárospatakra képzett pattantyúsokat szerezzen. Egy-egy várba job-

⁶⁴ TT 1884. 670. o.

⁶⁵ U. o. 1891. 345. o.

bára csak egy pattantyús jutott, egyedül Patakon volt több tüzér, élükön a főpattantyússal (a forrásokban: czajbert, a német Zeugwart szóból). A pataki főpattantyúsok közül névszerint csak Hans Zwick ismeretes, aki 1634 és 1637 közt szolgált „tudományos pattantyús mesterségével“ s betegség címén kérte és kapta meg elbocsátását.⁶⁶ 1648-ban említik Joachim Graffberger fogarasi pattantyúsnövendék meghalt apját, aki pataki főpattantyús volt.⁶⁷ Valószínűleg ennek helyére fogadta Rákóczi számára Szentpáli István Danzigban azt az ismeretlen nevű tüzért, akiről Rákóczi 1647. május 29-én azt írta Debreczeni Tamásnak, hogy „nem egy közönséges czaibort, hanem ugyan derék ember, kinek mása, mi nem igen hisszük, hogy legyen sem ez országban, sem ott kinn Magyarországon, Komárom, Nagy-Győr és Érsekújváron kívül.“⁶⁸ A pataki pattantyúsok közül a következők ismeretesek: Sztiz János (1627), Diklai Stratzer Péter (1629), Rott Mátyás (1630), Opitz Menyhért (1634), Lócsei Strasser János (1636), Bárfai Charausz Lőrinc (1639) és Lócsei Koch Tamás (1639), továbbá az 1644–45-ös hadjáratban fogásba esett és a fejedelem szolgálatába állt Kurtzweil György és Heert János.⁶⁹ Az Okmánytárban közölt jelentésben szereplő Koch Tóbiás volt pataki, akkor fogarasi tüzér valószínűleg azonos a fenti Koch Tamással. 1648 után kicserélődött a pataki tüzérség, mert 1652-ben a következő nevekkal találkozunk: Jacob János, Albert György, Wittemberg János, Kemény János, Kinter Pál, Klein János, Czernak György, Makosi György, Sulcz Márton.⁷⁰ Ezek közt legalább kettő (Czernak és Makosi) nyilván magyar s mivel egyiknek a neve sem ismeretes előbből, feltehető, hogy ők már Rákóczi saját nevelésű tüzérei. Ez az utóbbi névsor egyuttal tájékoztat a pataki pattantyúsok létszámáról is. Lórántffy Zsuzsanna, aki 1652-ben özvegyiségben bírta a várat, bizonyára nem növelte, sőt inkább csökkentette a tüzérségi kiadásokat (így pl. a fentebb említett danzigi főpattantyús már nem volt ott, mert az ő fizetésének megfelelő állású tüzér nem szerepel a névsorban), ezért I. Rákóczi György utolsó éveiben a pataki tüzérek számát legalább 10–12-re kell becslnünk. Ezenkívül külön portőrő mester is volt Patakon, mint 1645-ben Czeökeöli Lőrinc.⁷¹

A kisebb jelentőségű várakban már jóval kevesebb tüzért tartottak. Említettük, hogy Makovicára Rákóczi Pál a fejedelemmel közösen akart egy pattantyúst fogadni. Szerencsen egyáltalán nem volt pattantyús,⁷²

⁶⁶ Országos Levéltár, Kamarai lybus II/10. fol. 274.

⁶⁷ Ld. Knauffel Jakab jelentését az Okmánytárban.

⁶⁸ TT 1887. 225. o. és HK 1888. 183. o.

⁶⁹ Országos Levéltár, Kamarai lt. Archivum Familiae Rákóczi f. B. 1606. fol. 309, 399, 409, 440, 443, 460. és *Iványi* 1928. 29–31. o.

⁷⁰ Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára, Fol. Hung. 105. p. 18–19.

⁷¹ Országos Levéltár, Kamarai lybus II/10. fol. 679.

⁷² Sem az 1631-es (Országos Levéltár, Rákóczi-Aspremont lt. c. 59. f. 2. no. 29.), sem az 1652-es (Országos Széchenyi Könyvtár Fol. Hung. 105.) szegődményjegyzékekben nem szerepel pattantyús.

a csekély számú tarackot valószínűleg félig-meddig hozzáértő katonák vagy drabantok kezelték. Kőváron 1636-ban két pattantyús volt alkalmazva, egy bizonyos Ábrahám és Szőcs Mátyás⁷³, de már láttuk, hogy Róthy Orbán nem sokra tartotta tudományukat. Jellemző a pattantyúsokkal való takarékoskodásra, hogy mikor Kővár az ország megnövekedése folytán Szatmárral és Nagykállóval szemben veszített hadifontosságából, többé nem alkalmaztak benne tüzért.⁷⁴ Görgény váráról csak 1659-ből van adatunk, akkor egy pattantyús és egy portörő szolgált ott,⁷⁵ valószínűleg I. Rákóczi György idejében sem volt sokkal több tüzer ebben a várban. Az 1652-es, már idézett szegődményjegyzék Tokajban 4, Regécen 1 pattantyúst, Munkácson 4 pattantyúst és 2 portörőt tüntet fel, I. Rákóczi György alatt talán valamivel nagyobb lehetett a számuk. Sajnos, nem ismerjük a gyulafehérvári és a váradi tüzéréség létszámát, mely aránylag magas lehetett, viszont fennmaradt egy 1648-as névsor a fogarasi pattantyúsokról⁷⁶, mely annál jelentősebb, mivel Fogaras Sárospatakhoz hasonlóan Rákóczi fontos tüzérégi bázisa volt. Eszerint a fogarasi tüzereknek külön kapitánya (artellariae capitaneus) volt Knauffel Jakab személyében, aki alatt Sosloszer Keresztély, Koch Tóbiás, Klázer Ágoston, Kloni János, Vartembergh Kristóf, Angyal Simon, Nathen János és Miiller Mihály pattantyúsok teljesítették szolgálatot. Ezekhez voltak beosztva a tanuló legények: Horon Frigyes, Hoffmann György, Eötves András, Takács György, Filder János, Wenczel Keresztély és Graffberger Joachim. A létszám tehát megfelel az 1652. évi sárospatakinak, kivéve, hogy ott tanuló legényekről nem esik szó.

Ezekből a számadatokból következtetve Rákóczi egész tüzéréségét sem tehetjük 60—70 főnél többre, de még ennek összetoborzása is — mint láttuk — igen nehezen ment s emellett komoly költséget emésztett fel. A pattantyúsok aránylag magas fizetést kaptak, részben készpénzben, részben természetbeniekben (búzát, bort, sört, posztót, disznót, bárányt, sót, stb.). Az eddig ismert forrásokban a legmagasabb fizetése a fogarasi pattantyúsoknak volt. Itt a főpattantyús csak készpénzben 500 forintot kapott s a természetbeniekkel valószínűleg 700 forintot is elért a járandósága, ami megfelelt a legnagyobb uradalmak vezetői, a főudvarbírók fizetésének. A többi fogarasi tüzer összege (készpénz és természetbeni) fizetése 90 és 520 forint közt mozgott, tehát igen nagy különbségek voltak közöttük, nyilván tudásuknak megfelelően. A pataki pattantyúsok fizetése 1652-ben már egységesebb képet mutat, ezek évi 100—130 forintot kaptak. Jóval kevesebb jutott a gyengébb képességű kővári tüzereknek (45 és 130 forint, de az utóbbit 1638-ban

⁷³ Országos Levélár, Kamarai lymbus III/8. pall. 9.

⁷⁴ Az 1653-as szegődményjegyzékben (Országos Levéltár, Gyulafehérvári káptalan lt. lymbus XX. 1.) már nincs pattantyúsról szó.

⁷⁵ Országos Levéltár, Kamarai lt. Archivum familiae Rákóczi f. B. 1606. fol. 361

⁷⁶ Ld. az Okmánytárban.

70 forintra szállították le). Görgényben a pattantyúsnak 200, a portörőnek 80 forint járt. A fogarasi tanuló legények egyenként 48—76 forint készpénzfizetést s emellett bizonyára ellátást kaptak.⁷⁷ Rákóczi pattantyússai tehát évente sokezer forintba kerültek. Ágyúkkal, puska-porral, ágyúgolyókkal, tüzes szerszámokkal együtt Rákóczi uralma alatt a tüzérségre fordított összeg jóval meghaladta a másfélmillió forintot.

Ezt a drága áron létrehozott tüzérséget Rákóczi állandóan fejleszteni igyekezett. Magyarországi hadjárata előtt nem volt országos tüzérségi szervezete, de a háborút követő nagy újjászervezés során már ennek is szükségét érezte s a svéd szolgálatban tüzérségi tapasztalatokat szerzett Maxfeld Bertalant (aki egyébként fontos diplomáciai szolgálatokat is teljesített neki), kinevezte tüzérségi felügyelőjének (universarium artilleriarum nostrarum praefectus), azzal a megbízással, hogy az ágyúöntő műhelyek ellenőrzésén kívül a várak erősítésére és tüzérségi felszerelésére is gondot viseljen.⁷⁸ Maxfeld ezirányú működéséről nem sokat tudunk, mindössze arról maradt fenn adat, hogy 1646 végén Dániából próbált pattantyúsokat szerezni a fejedelemnek.⁷⁹

A pattantyús-hiányon Rákóczi hazai utánpótlás nevelésével is igyekezett segíteni. Láttuk, hogy Fogarasban pl. 7 pattantyús legény tanult. Ezeket jórészt maga Knauffel tüzérségi kapitány tanította, de nem minden nehézség nélkül, mert az akkori viszonylag szerény tüzérségi elméleti tudás elsajátításához is bizonyos előzetes műveltség, legalább frástudás volt szükséges s ez nem minden legénynek volt meg. Mégis, mint Knauffel idézett jelentésében olvassuk, elég jó eredményeket értek el egyesek közülük. Nehezítette az utánpótlás képzését az is, hogy a külföldi pattantyúsok féltékenyen őrizték mesterségük titkait s legfeljebb jó pénzért voltak hajlandók másoknak is megtanítani. Így pl. Rákóczi hadseregének egyik német strázsamestere 100 forintért tanulta ki a pattantyússágot.⁸⁰ A fejedelem ezt az akadály ki akarta küszöbölni s szigorú rendeletet adott ki, hogy a fogarasi pattantyúsok ingyen kötelesek alaposan megtanítani a legényeket tudományukra.⁸¹ További nehézséget okozott az, hogy magyarok (talán német nyelvtudás hiánya miatt is) nem szívesen vállalkoztak pattantyússágot tanulni. Fogarasi Bálint deák pl. 1647-ben csak azért volt hajlandó a már említett danzigi főpattantyús mellé tolmácsnak elmenni s egyúttal a pattantyússágot is megtanulni, mert csak ezen az áron engedte ki Rákóczi a börtönből, ahová valami kihágása miatt bezárták.⁸² A magyarországi társadalom ipari és műveltségbeli elmaradottsága tehát nemcsak a tüzérségi fel-

⁷⁷ Ld. az idézett forrásokat.

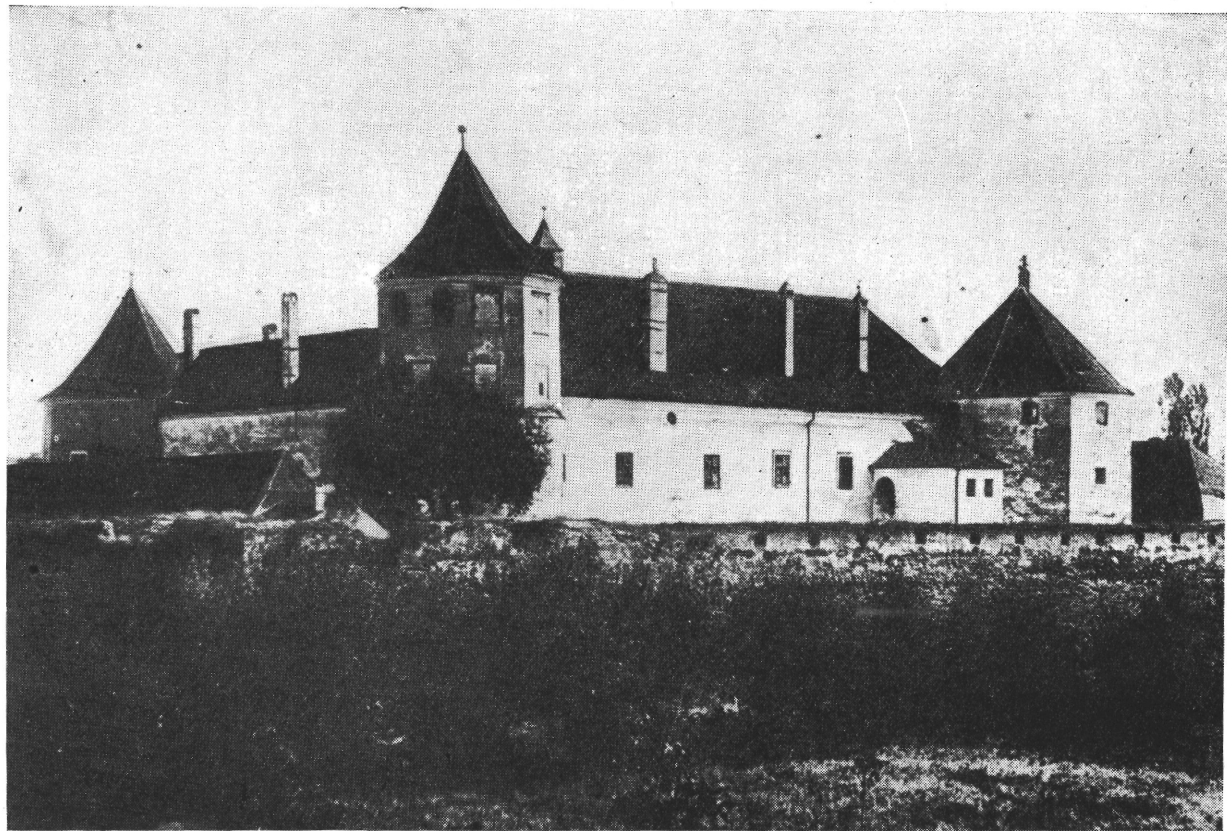
⁷⁸ HK 1888. 182—183. o.

⁷⁹ TT 1887. 225 o.

⁸⁰ Török-magyarországi államokmánytár III. 255 o.

⁸¹ Ld. az Okmánytárban közölt szabályzatot.

⁸² Országos Levéltár, Kamarai lybus II/10. fol. 516.

A fogarasi vár, Rákóczi erdélyi tüzérségi bázisa, a 17. században.

szerezés előállítását tette óriási feladattá, hanem a tüzérségi emberanyag kidolgozását is nagymértékben akadályozta.

Annál nagyobb teljesítménynek kell tekintenünk azt, hogy Rákóczi tüzérsége az 1644–1645-ös hadjáratban jól megállta a próbát, sőt a katonai sikerekben nem nagyon bővelkedő háború során a fejedelem hadserege legjobb részlegének bizonyult.⁸³

A tüzérség magvát 12 tízfontos falkon (nyilván a „madaras ágyúk“ sorozatából) alkotta, melyeket két ütegre osztva, 1644 január 27-én indítottak el Fogarásból. Az egyik üteget, mely Rákóczi Zsigmond herceg hadteste mellé volt rendelve, Kristóf főpattantyús, petárdás mester vezette két maga tanította legényével. Hozzá osztottak be egy meg nem nevezett, Danzigból szerződött pattantyúst is. Az ágyúhoz 2 petárdát, 200 golyót, 25 mázsa puskaport, 5 mázsa gyújtóport, 200 rőf kanócot s felállításukhoz szükséges szerszámokat adtak. Ezenkívül az üteghez tartozott egy tüzes szerszámokat vető mozsár is, 13 nagy, 31 kisebb és 51 félig kész tüzes szerszámmal, meg 36 gránáttal. Az üteg parancsnoka Dersi István volt, segédtsitzje pedig Jakab zászlótartó.

A másik üteg a fejedelem hadtestéhez tartozott. Élén Knauffel Jakab főpattantyús (a későbbi fogarasi tüzérkapitány) állott, aki szintén két maga tanította legényt (mint Knauffel idézett jelentéséből kiderül, Klóni Jánost és Vartembergh Kristófot) vitt magával. Egy másik Jakab nevű pattantyús, „az régiek féle“ szintén ide volt beosztva, de valószínűleg más várból rendelték az üteghez, mivel megérkezéséig a fogarasi Angyal Simonnal helyettesítették. Ez az üteg is a másikhoz hasonlóan volt felszerelve, azzal a különbséggel, hogy petárdát nem vittek, viszont a mozsárhoz több tüzes szerszámot (195) és gránátot (50) adtak. A parancsnokságot Dávid Ferenc viselte, ugyancsak egy lovas kiegészítővel.

Ezeket kívül az expedícióhoz csatlakozott Ágoston pattantyús (nyilván a fogarasi Klázer Ágoston), akinek keze alatt egy Fehérvári András nevű legény és egy lovas volt, továbbá felügyelőként a már említett, pattantyússágot tanult Konrád strázsamester. Minden ágyúhoz egy-egy cigánykovácsot és egy-egy faragó ácsot osztottak be.

A terv szerint a menethez útközben kellett csatlakozni a gyulafehérvári ágyúknak egy pattantyússal, aki mellé a fejedelem Déváról és máshonnan rendelt pattantyúsokat. Lőszert a magukkal vitt anyagon kívül szintén útközben, főleg Váradról kellett még felvételezniök.⁸⁴ Az egész fejedelmi tüzérség parancsnoka Mikes Mihály volt.⁸⁵

⁸³ A hadjárat történetét Tóth László írta meg (I. Rákóczi György beleavatkozása a 30 éves háborúba (HK 1917), de tanulmánya sem politikai, sem katonai tekintetben nem éri el a tudományos színvonalat, tüzérségi vonatkozásban pedig úgyszólván semmit sem mond. A kérdést újra fel kell dolgozni.

⁸⁴ HK 1919. 149. s. köv. o.

⁸⁵ Szalárdi 159. o.

A tüzérség elindításának feladata viszont Kemény János fogarasi főkapitányra, a hadjárat egyik generálisára várt. Az akkori közlekedési viszonyok közt ez olyan nagy körültekintést igényelt, hogy hetekig tartó tanácskozások előzték meg. Mindenekelőtt a szekerekről kellett gondoskodni, mert Rákóczi seregében az ágyúkat nem taligával fogatolták (noha ez már akkor ismeretes eljárás volt), hanem szekerekre rakva szállították. Ilyen nagy vasas szekerek különböző súlyú falkonok szállítására pl. a sokszor idézett 1642-es pataki leltárban is előfordulnak. Az ágyúk szállítása Erdélyben már a XVI. század óta a szász papok kötelessége volt, akik ezzel váltották meg adókötelezettségüket. Rákóczi azonban függetleníteni akarta magát a hadfelszerelés ilyen rendi módszereitől, mert tapasztalatból tudta, hogy sem minőségileg, sem mennyiségileg, sem határidőre nem kapja meg, amire szüksége van. Ezért legalább annyit akart megtenni, hogy maga készíteti el a szekereket a szász papok költségére. De Kemény János lebeszélte erről, aminek az lett a következménye, hogy kevéssel az indulás előtt maga Kemény volt kénytelen jelenteni: „az munitio alá rendelt 14 szekér közel sem elég”. Igaz, hogy a szász szekerek kitűnőek voltak (olyanokat a fejedelem sem készíttetett volna, mondja Kemény), de elkéstek a beküldésükkel.⁸⁶ Mikor már az útegek végre indulásra készen állottak, el kellett dönteni, hogy merre haladjanak. Téli időben Erdélyben a súlyos szekerek könnyen elakadhattak, különösen, ha előttük már a lovascsapatok tönkre tették az utat. Kemény ezért azt tanácsolta a fejedelemnek, hogy ne Marosvásárhely felé vigyék az ágyúkat, mert ott vonulnak fel a székelyek, se Marosújvár felé, mert ott viszont nehéz a Maroson való átkelés, hanem előbb Gyulafehérvárra, s onnan tovább északnak. Maga a szállítás nem a fejedelem állataival, hanem a szász székek és a megyék (végső soron a jobbágyok) igaerejével történt, ami rendszerint súlyos veszteségeket okozott a parasztságnak. Ezúttal is, Kemény javaslata alapján, három szász szék vitte a két üteget a fővárosig, onnan a gyulafehérvári ágyúkkal együtt Fehér megye Décséig, Torda megye Tordáig, Kolozs megye Szamosújvárig, ahonnan aztán a Szamos völgyén és a meszesi kapun át kellett Magyarországra kivinni őket.⁸⁷

A menetközben újabb tüzérségi egységekkel meggyarapodott fejedelmi hadsereg utolsó hazai táborhelye Kolozsvár volt, ahonnan február 2-án indult ágyúkkal és társzekerekkel együtt a Meszesen át a császár ellen. A fejedelem és fia, Zsigmond külön-külön tevékenykedő seregrészei mellett kisebb csapatok, ugyancsak tüzérséggel felszerelve a két császári végvárat, Kállót és Szatmárt vették ostrom alá. Ez volt Rákóczi tüzérségének első komoly próbája. Kálló ugyan az első lövésekre megadta magát, de Szatmár ellenállott. Mivel a zajló Szamoson az idő-

⁸⁶ Török-magyarkori államokmánytár III. 250 o.

⁸⁷ U. o. 251. o.

járás kedvezőbbre válásáig nem tudták átszállítani a nagy falkonokat, Kemény és Gaudi csak hetek múlva tudták a tüzérséget lőtávolságra hozni, akkor azonban olyan sikeresen lőtték a várat, hogy a kapitány (akinek egyik ágyúgolyó távollétében a szobájába csapott és elsodorta ágyút is) hamarosan egyezkedni kezdett, különösen, mikor gyújtóbombák is kezdtek rájuk hullani. A vár megadására azonban csak később került sor, mert közben Rákóczi megindította támadását Kassáról s Keménynek is csatlakoznia kellett, így hát Szatmárt a semlegesség ígéretével feloldotta az ostrom alól.⁸⁸ Kassa megvétele tárgyalások útján sikerült, az erdélyi tüzérség csak ijesztés céljából vonult fel a falak alá, viszont annál inkább megmutathatta tudását a falakon belül, mikor júniusban Eszterházy nádor és Götz tábornok csapatai ostrom alá vették a várost. A védelmet erdélyi csapatok látták el Róthy Orbán vezetésével és a fogarasi pattantyúsok is derekasan viselkedtek. Mikor a császáriak kétheti sikertelen ostrom után, kiéhezve és Kemény csapatai által üldözötve nyugat felé visszavonultak, Eperjes falairól is erdélyi ágyúk tüze fogadta őket s így folytatniok kellett csúfos futássá fajuló visszavonulásukat. Rákóczi büszkén írta haza feleségének, hogy „az fogarasi pattantyúsoknak is jó hírek meg fog köztök (t. i. a németek közt) maradni, míg egy leszen benne, ugyancsak emberül viselték Kassán s Eperjesen magokat.”⁸⁹ Röviddel rá tudatta otthon maradt idősebbik fiával, hogy a kassai tüzérség a kétheti ostrom alatt 6 mázsa és 92 font ágyúport, 33 font gyújtóport, 13 mázsa kanócot, 1239 ágyúgolyót, valamint 2165 szakállas golyót használt el, ami tanulságul szolgáljon az otthoni várak lőszerrel való ellátásánál.⁹⁰

A nyár folyamán az erdélyi tüzérek mint ostromlók is bizonyoságot tettek tudásukról. Előbb Jeszenő várát, majd Regécet kényszerítették megadásra. Olyan jól tudtak célozni, hogy a falakon belüli lakóépületekben teljesen lehetetlenné tették a tartózkodást, sőt a kazamaták lőréseit is eltávolították. Örsi Zsigmond, Regéc kapitánya, mikor Rákóczi elé vitték, meg is kérdezte: „Hol ördögbe tanult pattantyúsok volnának azok a Nagyságodé?”⁹¹ Az eredmények és dícséretetek meggyőzték Rákóczit, hogy nem volt hiábavaló a sok költség és fáradság, amit tüzérségére fordított.

A hadjárat folyamán néhány kisebb arányú bevetés mellett, még egy komoly feladattal kellett Rákóczi tüzeinek megbírkóznio. 1645 tavaszán a fejedelem újabb támadásra indult azzal a céllal, hogy egyesül a Brnot ostromló Tornstenson svéd tábornok seregével s együtt fordulnak Bécs ellen. Mivel komoly várívással kellett számolni, Rákó-

⁸⁸ Az ostromot maga Kemény János írja le „Önéletírásában“ 306. s köv. o. Tóth i. m. több tévedés van erre vonatkozólag is.

⁸⁹ Szilágyi Sándor i. m. 187. o.

⁹⁰ U. o. 194. o.

⁹¹ Szalárdi 190. o.

czy még az előző évinél is jelentősebb tüzérségi erőt vonultatott fel. Március 12-re Kassára rendelte a magyarországi és erdélyi megyékre kivetett szekereket, melyekre az ágyúkat és löszereket rakatta. Ebben az esetben nincsenek számszerű adataink a tüzérségről, csak annyit tudunk, hogy Erdélyből gránátvető mozsarakat és gránátokat is küldtek ki.⁹¹ A Morvaországba való áttörést csak a nyár folyamán sikerült végrehajtani s a fejedelem Rákóczi Zsigmondot előre küldötte Brno alá 10.000 emberrel és 8 újonnan öntött, virágos díszű nagy faltörő ágyúval.⁹² A világhírű svéd tüzérség mellett harcolni nagy vizsgaalkalom volt az erdélyi pattantyúsoknak, akik valóban részt is vettek az ostromban s csak augusztus közepén vonultak haza, mikor Rákóczit a Porta eltiltotta a további hadműveletektől. Időközben maga a fejedelem is Torstensonhoz érkezett, de már csak búcsúzni. Az elváláskor Rákóczi igen jelentős mennyiségű tüzérségi anyagot (többek közt 490 mázsa és 40 font puskaport, 2270 db negyvennégy-, harminc-, huszonöt-, tíz- és háromfontos ágyúgolyót, sok „tüzes labdát“, gránátot és petárdát) adott át a svédeknek, mintegy 22.000 forint értékben,⁹³ ami egyrészt az erdélyi tüzérség komoly felkészültségére, másrészt a hadjáratra kivitt lövegek típusaira enged következtetni.

Ez volt I. Rákóczi György tüzérségének utolsó haditevékenysége. Ő maga azonban nem tekintette annak. Már szoltunk arról a nagyszabású újjászervezési munkáról, melyet élete utolsó éveiben várai és tüzérsége fejlesztésére fordított. Utasításai nem engednek kétséget afelől, hogy újabb hadjáratra készült. Knauffel jelentésében nem véletlenül esik nagy hangsúly a tüzekek mezei harcra való kiképzésére, a sajátosan táborig célra szolgáló tarackok sorozatos öntése (ld. fentebb) pedig arra utal, hogy táborig tüzérséget is szándékozott szervezni. Olyan apró rendelkezései, mint pl. a fogarasi híd alkalmassá tétele az ágyúk ki- és beszállítására, szállításképes puskaoros hordók készíttetése,⁹⁴ ugyan-csak messzemenő terveire világítanak rá. 1648 végén bekövetkezett halála azonban megakadályozta ezeknek végrehajtását.

⁹¹ Török-magyarokori államokmánytár III. 305. o.

⁹² U. o. III. 328., Szalárdi 198. o.

⁹³ TT 1887. 221. o.

⁹⁴ Ld. a fogarasi porkoláboknak adott 1648. évi utasítást az Okmánytárban.

ESZTERGOM 1706. ÉVI OSTROMAI ÉS AZ OSTROMOKKAL KAPCSOLATOS HADMŰVELETEK

Perjés Géza

Tanulmányunk a Rákóczi szabadságharcnak egy rövid, de aránylag eléggé felderítetlen időszakával foglalkozik, mely az 1706. évi fegyverszünet lejártától Esztergom elestéig tart. Az események középpontjában Esztergom áll, melyet először a kurucok megostromolnak és bevesznek, azután a császáriak visszafoglalnak. Tanulmányunkban tekintettel vagyunk Esztergom ostromára, azonban érdeklődésünk előterében inkább a nyugati országrészekben, főleg Dunántúlon folyó hadműveletek állnak.

A kérdéses időszak elkerülte eddig a hadtörténészek figyelmét és általában magának Esztergom ostromának is csak alárendelt jelentőséget tulajdonítottak. Tanulmányunk során kiderül, hogy Esztergom birtokbavétele Rákóczi stratégiai elképzeléseiben központi helyet foglalt el: nem kevesebbet célzott, mint a nyugati országrészek szoros egybekapcsolását, tehát katonapolitikai célkitűzés volt. Sikere esetén talán más fordulatot vett volna a szabadságharc, ugyanis a Duna által elválasztott Felvidék és Dunántúl egyesítése olyan bástyát jelentett volna az ellenséggel szemben, olyan politikai, gazdasági és stratégiai bázist, mely biztosíthatta volna Rákóczi számára a hadsereg regularizálásához annyira szükséges időt.

I. A CSÁSZÁRIAK HELYZETE 1706 ELEJÉN ÉS NYARÁN

A császáriak helyzete a magyarországi hadszíntéren az 1705 őszi aratott zsidói győzelem után is igen kedvezőtlen maradt. Erdély kivételével az egész ország a kurucok kezén volt. Pozsony, Győr, Komárom, Esztergom, Buda, Pétervárad, Eszék, Szeged, Arad várain ugyan még császári zászló lengett és több dunántúli és felvidéki városban, valamint kisebb városokban német helyőrség volt, mint Szt. Gotthárdon, Pécsen, Szigetvárott, Székesfehérváron, azonban ezeket a kuruc hadak megfigyelés

alatt tartották, Lipótvárt és Trencsént pedig erős blokádnak. Így ezek a császári helyőrségek elszigetelt helyzetükben nem jelentettek a császáriak számára megbízható hadműveleti alapot, sem lehetőséget arra nézve, hogy az említett várak és helyőrségek legszűkebb környezetét kivételével pacifikálhassák a környező vidéket. Legkevesebbé meg javították azonban meg az ellenség helyzetét abból a szempontból, hogy Bécs és Erdély között összeköttetést biztosítsanak s így a nyugati és keleti császári erőket többszáz kilométeres úrral választotta el egymástól. Emiatt aztán Bécs erdélyi seregével alig-alig tudott érintkezni és még a legbiztosabb összeköttetést a temesvári basák jelentették, akik megfelelő jutalom ellenében átengedték az Erdélybe igyekvő császári futárokat.

Fokozta a nehézségeket az a pénzügyi és adminisztrációs zűrzavar, ami általában jellemezte a bécsi udvart.¹ Az 1706-os hadiév kiadásait kerekén 28 millió forintban állapították meg és ennek csak egynarmadát sikerült a Landstagokkal megszavaztatni, a többit rendkívüli eszközökkel, — kölcsönökkel, főleg angol kölcsönökkel, rendkívüli adókkal, stb. — kellett előteremteni. Ez azonban csak részben sikerült és az államháztartás állandó pénzzavarban volt, ami a hadszíntereken, de elsősorban a magyarországi hadszíntéren igen erősen éreztette a hatását. Fokozta a nehézségeket a polgári és a legfelsőbb katonai adminisztráció zűrzavaros volta, a tisztviselői kar hihetetlen hanyagsága és korrupciója. Ezek után nem csodálható, ha a csapatoknál éhség, betegség, nyomor, gondatlanság és szökés uralkodott. Az éhező katonák gyakran kukoricán és káposztatorzsán éltek és nem volt ritkaság az az eset sem, hogy ruhátlanságuk miatt nem hagyhatták el a szállásaikat. Sátor, ágynemű hiányzott és ennek következtében a betegek száma egyre növekedett. A szökés mindennapos, lázadástól kellett tartani. A várak megszálló csapatai annyira megbízhatatlanok voltak, hogy kapitulációjuk minden pillanatban várható volt. Az olaszországi hadseregnek a 17.000-et számláló lóállományból alig 3000 volt szolgálatképes. 1706 februárjában a 34 császári és 4 dán gyalogságnak az előírt 120.000 főhöz képest 31.470 fő volt a hiány.

Nagyrészt eme körülmények miatt, valamint abban a reményben, hogy a tárgyalások ideje alatt „a hatalmat sikerül a lázadók kezei közül kiragadni és a nemesség... kezei közé visszajuttatni”² a bécsi udvar

¹ A bécsi udvar tehetetlenségéről és az ügyek ziláltságáról híven beszámol a hivatalos osztrák vezérkari mű, Arneth aulikus történész, valamint a bécsi angol követ. Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. I. Serie: VIII. Bd.: Mayerhofer—Kommers: Spanischer Successions Krieg. Feldzug: 1706. Wien, 1890 (A következőkben: Feldzüge.) 407. és köv. o. Arneth: Guido Stahrenberg. Wien, 1853. és Pr. Eugen von Savoyen. Griesbach, 1888. c. művei. Archivum Rákócziánium. 2. osztály: Diplomata (a következőkben: A. R. 2. oszt.).

² Till levele Savoyai Jenőnek, 1706. VII. 21. Feldzüge: 418. o.

megköti a fegyverszünetet és megindulnak a nagyszombati békealkudozások. A fegyverszünet alatt, mely április 14-től július 24-ig tart, mindkét fél az elért helyzetében marad, a császáriak visszavonják csapataikat a Fertő-tó mögé. Ezzel szemben a kurucok hozzájárulnak ahhoz, hogy a császáriak körülzárt váraikat élelmezhessék és megengedik a közlekedést a Dunán, a Vágon, a Tiszán és a Maroson.

A fegyverszünet alatt mindkét fél nagy erővel folytatja előkészületeit a hadműveletekre.³ Császári részről az alapvető hadművelési elképzelés az, hogy Stahrenberg Köpcsénynél gyülekező és Rabutin Erdélyben lévő 13.000, illetve 20.000 főt számláló seregei koncentrikusan támadják meg a szabadságharc politikai, gazdasági és katonai bázisát jelentő Felvidéket. Ehhez Stahrenberg Guido számára legalkalmasabb előnyomulási irány a Duna völgye. Rabutin Erdélyből Szolnokra menetelne, ahonnan a kialakult helyzetnek megfelelően, Stahrenberggel egyetértésben indítaná meg támadását a Felvidék ellen.

Stahrenberg serege a nyár folyamán gyülekezik össze. A gyülekezés igen vontatottan megy és főbb állomásai a következők:

A Wendt és D'Arnan ezredek egy-egy zászlóalja július 24. körül érkezik be Bajorországból.⁴ A Rajnától három lovas ezred érkezik szeptember elején; a Hohenzollern vértés ezred, a Wolfskehl és Schönborn dragonyos ezredek.⁵ Pálffy János Légrádnál gyülekeztet 7000 szerb és horvát határőrt⁶ és a Nehem reguláris gyalogezred öt századát. Beérkeznek augusztus 13-án. Végül teljessé teszi a sereget Secula szlavóniai huszárezrede.

Stahrenberg serege csak szeptember 8-ára gyülekezik össze és lesz menetkész. Csapatrendje:⁷

Reguláris gyalogság:

Friesen ezred	1 zlj-a	800 fő
Hasslingen ezred	9 szd-a	840 fő
Sickingen ezred	2 zlj-a	1600 fő
Nehem ezred	5 szd-a	600 fő
D'Arnan ezred	1 zlj-a	500 fő
	<hr/>	
	összesen:	4340 fő

³ Feldzüge: 422. és köv. o.

⁴ A. R. 2. oszt. III. 170. o.

⁵ A. R. 2. oszt. III. 227. és 333. o.

⁶ A szerb, horvát, szlavin és román határőrök bár fegyelmetlenek voltak, azonban a Feldzüge szerint igen jól harcoltak.

⁷ Feldzüge: 432. o.

Reguláris lovasság:

Hohenzollern vértés ezred	12 szd-a	800 fő
Montecuccoli vértés ezred	8 szd-a	600 fő
Wolfskehl dragonyos ezred	10 szd-a	800 fő
Schönborn dragonyos ezred	8 szd-a	800 fő
Különböző parancsnokok alatt (Cusani, Hannover, Althan, Reisink stb.)		1650 fő
Secula huszár ezred		500 fő
	összesen:	5150 fő

Irregularis alakulatok:
(szerbek és horvátok)

Gyalogság	2000 fő
Lovasság	2000 fő
	összesen
	4000 fő

Mindössze tehát 13.500 fő és ebből 7000 lovas.

Stahrenberg törzsében van Pálffy János, Sickingen és Draskovich generális.⁸ Ezen felül az utánpótlási, szállítási és egyéb adminisztratív ügyek elintézésére több magyar főúr van Stahrenbergnél, mint gr. Erdődy és gr. Illésházi, Vas-, illetve Trencsén megyei főispánok, valamint gr. Nádasdy Tamás.

A császári hadvezetés különös gondot fordított az örökös tartományok határainak védelmére. Az egyre megújuló, váratlan kuruc betörések jelentős morális és anyagi károkat okoztak. A betörések megakadályozására nagyszabású határerődítési munkálatokhoz kezdtek. A védelem súlya Bécs irányában volt és ide építették az ú. n. „lineát”,⁹ mely a Dunától délre két fő részből állt: (a Dunától északra is megkezdték az építést a Morva partján, de ezt nem fejezték be a fegyverszünet végéig).

a) *Fertő és a Duna közti rész*: Nezsider-Parndorf (Josefinische Aufnahme szerint Badendorf)—Rohrau—Petronell vonalon. A linea ezen részen kb. 6—8 redut volt, maga a vonal egy kb. 1.20—1.40 m magas földhányásból és sekély árokból állt. Feltartó ereje kevés és Bercsényi jelentése szerint kapával lebontható, „... mélyen fölhánt árok simplicissime,

⁸ Az akkori szervezés szerint még hadműveleti egységek nem voltak, így ez a három generális állandó alkalmazásra készen Stahrenberg törzsébe volt és csak esetenként kaptak kezük alá több ezredből álló harccsoportokat.

⁹ A linea leírására nézve: Archivum Rákócziánium. 1. osztály: Had- és Belügy. (a következőkben: A. R.) V. 132., 156., 194., 207/8. o. (Bercsényi jelentései), (A. R. IX. 297/8. o. (Eszterházi és Bottyán jelentései), Feldzüge: 423/4. o. Ritter's Oedenburgischer Chronik. Sopron, 1874. 122. és 126. o., Josefinische Aufnahme.

homokos földből...“ és „...egy ember-magasságnyra sincsen, úgy, hogy a katona által is ugorhatja...“¹⁰

b) *Fertő és Fraknó közti rész:*

Balf—Sopron—Fraknó vonalon épült. A terepviszonyok és a műszaki megerősítés folytán feltartó ereje sokkal nagyobb, mint a másik részé. A vonal Balfnál a Fertőre támaszkodott és innen Sopronig 6 reduttal és palliszádokkal volt megerősítve. Főerőssége maga Sopron volt, mely egy kuruc ostromot már kiállt és azóta lényegesen megerősítették. A vonal építése egész nyáron át lázasan folyt és sokszor 4—5000 ember dolgozott rajta.¹¹

Ezenkívül Stájerország védelmére megerősítették Csáktornyát, Radkersburgot, Neuhas és Fürstenfeldet és kilenc új határőrtornyot építettek.

A határvédelem ellátására rendelkezésre álló erő meglehetősen kevés volt:

Morvában: Montecuccoli tábornok parancsnoksága alatt: De Wendt ezr. 2 zlj-a és Montecuccoli lov. ezr. 4 szd-a. Összesen 1300 gyalogos és 350 lovas.

Alsó Ausztriában a Dunától É-ra:

Hohenfeld parancsnoksága alatt Friesen gyalogezred egy része és Bartels vértés ezred 6 szd-a. Összesen: 500 fő gyalogos és 500 fő lovas.

Alsó Ausztriában a Dunától D-re:

Stahrenberg Maximilián alatt: Darmstadt vértés ezred, 500 huszár, 2—300 varasdi határőr. Összesen 2000 fő.

Stájerországban:

Heister parancsnoksága alatt: Nehem és Heister gyalogezredek 660 újonca, Gronsfeld lov. ezredéből 300 fő és 600 határőr. Összesen: 1500 fő.

A Muraközben:

Steinpass parancsnoksága alatt 1500 határőr.

Amint látjuk, a határvédelem ereje valójában igen kevés volt és a súlyterületre, Alsó-Ausztria kb. 200 km-es arcvonalára mindössze 3000 fő jutott.

A császáriak a fegyverszünet alatt feltöltik prucki, soproni, pozsonyi, légrádi és budai raktáraikat és Pozsonyban és Komáromban egy-egy hadihidat helyeznek készenlétbe.

Amint már említettük, a császáriak terve az volt, hogy Stahrenberg és Rabutin serege koncentrikus támadással elfoglalja a Felvidéket. Eh-

¹⁰ A. R. V. 194. és 207/8. o.

¹¹ Ritter: 123. o.

hez Stahrenberg számára a Duna-mente kínálkozott természetes hadműveleti vonalként, mely az utánpótlást megkönnyítette és azonkívül a Csallóközben Komáromig fedezve volt a Kis Duna, illetve Mosoni Duna által.¹²

Egyébként úgy látszik, hogy a császári hadvezetés elhatározása nem volt egyértelmű. A Feldzüge-ből az vehető ki, hogy a Hofkriegsrath több elhatározás között ingadozott. A 422. oldalon a hadműveleti terv világosnak látszik: a külső vonal előnyeit felhasználva Stahrenberg a Duna völgyéből, Rabutin Szolnok irányából koncentrikusan támadjon a Felvidék ellen. Ez az elhatározás júniusban alakulhatott ki, mert e hó 23-án ilyen értelemben küldenek intézkedést Rabutinnak. Ugyanakkor a Kriegskommissariat Budán létesít Rabutin seregei számára raktárakat, ami nagyjából azt jelenti, hogy Rabutinnak Budára kell menetelnie, hogy az anyagot felvételezhesse. Ez viszont nem egyezik a koncentrikus támadás tervével, hanem inkább arra mutat, hogy volt egy olyan elképzelés is, hogy a két sereg Budán egyesülne. Egyébként ez tűnik ki a Feldzüge 442. lapjáról is.

A továbbiakban — kb. augusztus elején — a Hofkriegsrath alelnöke és több tagja felkeresik Stahrenberget köpcsényi táborában és haditanácsot tartanak. A tanácskozás eredménye egy szétfolyó, vezetőgondolat nélküli elhatározás, mely nem egyezik sem a koncentrikus támadás, sem pedig a Budán való egyesülés tervével. Stahrenberg feladata az új elhatározás szerint *egyszerre*: a határvédelem ellátása mellett támadás, Esztergom, Lipótvár, Buda felmentése, a kurucok dunai átjáróinak elpusztítása, végül pedig *Dunántúl teljes elfoglalása*.¹³

Hogy a császári hadvezetőségnek tulajdonképpen mi volt az alapvető elhatározása, az sem a Feldzüge-ből, sem pedig Arneth műveiből nem vehető ki világosan. A két idézett mű által említett forrásokból csak az állapítható meg, hogy VII. 23-án a koncentrikus támadás mellett voltak, de IX. 5-én erről már letettek. IX. 5-én Rabutint utasítják, hogy meneteljen Budára Stahrenberggel való egyesülés végett. Végül is ennél maradhattak, mert a Hofkriegsrath egy októberi jelentéséből az tűnik ki, hogy várják Rabutint Budára, bár egyre kevesebb reménnyel.¹⁴

Mindez nagyon fontos, mert azt bizonyítja, hogy a császári hadvezetés a legnagyobb mértékben ingadozott, nem volt képes egészséges és főleg szilárd elhatározásra jutni. Másrészt pedig ez a határozatlanság és a Rabutinnal való biztos összeköttetés hiánya idézte elő azt, hogy Rabu-

¹² Csallóköz ugyan a kurucok kezén volt, de Rákóczi maga sem tartotta megvédhetőnek nagyobb erejű ellenséggel szemben.

¹³ Arneth: Stahrenberg 414. o.

¹⁴ Arneth: Stahrenberg 417. o.

tin serege elfogyott; ugyyszólván megsemmisült és ennek következtében Erdély is felszabadult, tehát a császáriak az év végére rosszabbul álltak, mint a hadműveletek megkezdésekor.¹⁵

II. A KURUCOK HELYZETE ÉS RÁKÓCZI HADMŰVELETI LEHETŐSÉGEI

1. Rákóczi hadműveleti lehetőségei 1706 nyarán

Esztergom ostromát egy különös stratégiai és taktikai szituáció indokolja.¹⁶ Ennek a szituációnak a lényege az, hogy döntést nem lehet elérni a két fél stratégiájának és taktikájának inadekvát volta miatt: a császári csapatok taktikai fölénye a rendezett, nyílt csatákban (Bataille rangée) vitathatatlan (Koroncó, Nagyszombat, Zsibó), viszont a kurucok stratégiai és taktikai fölénye a portyázásban és a guerilla harcban (Szomolány, beütések Ausztriába és Morvába) a császáriak taktikai sikerreit ellensúlyozzák, kiegyenlítik, semmissé teszik.¹⁷ Tehát holtpont áll elő, amelyen túljutni csak három esetben lehetne: a) ha a császáriak az eddiginél jóval nagyobb létszámú haderőt küldenek Magyarországra, amely képes a kuruc haderő teljes megsemmisítésére, főleg pedig nagy létszámánál fogva elegendő az ország teljes megszállására és ezzel a népi erők megfojtására. b) Ha a császári hadsereg *egészében* alkalmassá válik a portyázó hadviselésre és ezzel reguláris harcban való taktikai fölényét legalább is stratégiai egyenértékűséggel egészíti ki. c) Ha a kurucok megtanulják a reguláris taktikát és egyenlő ellenfeleivé válnak ebből a szempontból a császáriaknak.

E három lehetőség közül az elsőt figyelmen kívül hagyhatjuk, mivel a császári hadsereg lekötöttsége más hadműveleti területeken a szabadságharcnak sine qua non-ját képezte. A spanyol örökösödési háború által előidézett kedvező külpolitikai helyzet nélkül Esze Tamásék nem indították volna meg a felkelést és Rákóczi nem állt volna az élére. 1706. nyarán az örökösödési háború még javában folyt — s még hozzá

¹⁵ Rabutin és Bécs között az összeköttetés hosszú hónapokon keresztül megszakadt. Ennek következtében Rabutin ugyyszólván saját szakállára működött, Kassát sikertelen ostrom alá vette, majd visszavonult az Alföldre, onnan a Tiszántúlra. Időközben a körülötte rajzó kuruc hadak, valamint a különféle járványok a seregét megtizedelték, úgyhogy az eredetileg 20.000 főt számláló seregből alig maradt meg 2000 katona.

¹⁶ A hadtörténetírás feladatai közé tartozik, hogy a hadvezérek elhatározásait indokolja, magyarázza és méltányolja. Esztergom ostroma esetében ez annál is fontosabb, mivel a kérdés eddig tisztázatlan volt és a hadtörténetírók nem ismerték fel jelentőségét.

¹⁷ A portyázó hadviselés kérdésének feltárása a magyar hadtörténelmi kutatás legsürgősebb feladatai közé tartozna. Ilyen vonatkozású részletes és szakzerű munka jelentős mondanivalókat tartalmazna nemcsak magyar, de az egyetemes hadtörténelem szempontjából is.

nem valami kedvezően a császáriak szempontjából — és kilátás sem volt arra, hogy a harcoló felek megegyezzenek. A holtponthoz elhagyására tehát két lehetőség maradt, s egyik, vagy másik teljesülése a császáriak, vagy a kurucok győzelmét hozta volna, vagy legalább is a tisztes békét. A kérdés csupán az, hogy a harcoló felek melyikének volt több esélye arra nézve, hogy a háborút túlbillentse a holtponton. Ahhoz hogy a császáriak megtanulják a portyázó hadviselést, két akadályt kellett volna leküzdeniök: először ki kellett volna képezni a portyázásra alkalmas vezetőket és csapatokat, mint ahogyan azt a magyar nép kitermelte a török megszállás és az első kuruc háborúk idején. Ez hosszú-hosszú időt kívánt volna.¹⁸ A másik akadály egyenesen leküzdhetetlen volt: az elnyomás és kizsákmányolás szolgálatában álló hadsereg képtelen lett volna arra az ideológiai szintre felemelkedni, mely alapját képezte eme kötetlen, szabadabb, a katonák öntevékenységre, szabadságszeretetre és hazafiasságra apelláló hadviselésnek.

A kurucok számára a holtponton való túljutás esélyei kedvezőbbek voltak: a reguláris taktika megtanulása — amennyiben eltekintünk attól, hogy a magyar nép lélektani okokból erre képtelen volt, s ettől nyugodtan eltekinthetünk¹⁹ — pusztán csak idő és organizáció kérdése. Rákóczi szervezői képességei közismertek. Az idő? Nos — Rákóczi éppen ezért harcolt és éppen 1706-ban minden igyekezete arra irányult, hogy a döntést elkerülje és időt nyerjen.²⁰ Időt kellett nyerni ahhoz, hogy az országban politikai hatalmát megszilárdítsa, a társadalom erőit a legnagyobb teljesítőképességre fokozva, jól szervezett és kiképzett hadsereget létesítsen. Mindehhez pedig az kellett, hogy az ország két legfontosabb területét, a Felvidéket és a Dunántúlt szorosan összekapcsolja. Tudomásunk szerint Rákóczi ezt így soha nem fejezte ki, azonban azt tudjuk, hogy a reguláris hadviselés elsajátítását milyen fontosnak tartotta, másrészt pedig az 1706 előtti Dunántúllal kapcsolatos események mind azt bizonyítják, hogy az egyesített Felvidéket és Dunántúlt a szabadságharc szempontjából alapkövetelménynek tartotta.

A Dunántúl és Felvidék szoros kapcsolatának megteremtésére tekintetbe jöhetett Pozsony, Komárom, Esztergom, Buda és a túláságosan kieső Földvár.

¹⁸ Hogy mennyi időt vett volna igénybe, arra jellemző, hogy mintegy 50 évvel később, a hetéves háború idején, II. Frigyes mozdulatait számtalan esetben paralizáló és Berlint megsarcoló könnyű lovasság zömét nem osztrákok, hanem horvátok, de elsősorban magyar huszárezredek alkották.

¹⁹ A magyar hadtörténetírás hajlamos arra, hogy a portyázó hadviselést sajátos néplélektani sajátosságoknak tulajdonítsa. A hadtörténelem tanúsága szerint a portyázó hadviselésben igen különféle népek mutattak fel kitűnő teljesítményeket (tatárok, Numidok, keleti gótok, franciák, kozákok és északamerikaiak stb.).

²⁰ II. Rákóczi Ferenc emlékiratai. Ford.: Vas István. Bp., 1948. 138. o. (a kötetvezetőben: Eml.).

Pozsony földrajzi helyzeténél fogva erre kevésbé volt alkalmas: az osztrák határhoz való közelsége nehezé tette elfoglalását és kétesse megtarthatóságát. Ezen kívül a Dunát Pozsonynál keresztező forgalom Dunántúlon a Fertővel összefüggő Hanság miatt egy aránylag szűk folyósóra korlátozódott Magyaróvár—Lébény—Győr irányában. Az igen erős Komárom és Buda elfoglalása, a rendelkezésre álló erőket tekintve, kivihetetlen feladatnak látszott. Dunaföldvár pedig kieső fekvése miatt csak másodsorban jöhetett számításba.

Igy nem maradt más hátra, mint Esztergom, melynek birtokbavétele a vár állapota és a benne lévő helyőrség gyengése miatt lehetségesnek látszott, megtartása pedig kiváló fekvésénél fogva nem látszott nehéz feladatnak. Ezenkívül Esztergom megvétele előbb-utóbb Buda el-estét is maga után vonta volna.

2. Az ostrom tervének keletkezése

Esztergom megvételének terve Rákóczi legszemélyesebb elhatározása, mondhatni féltve dédelgetett édes gyermeke volt. Erdemes végigkövetni az ostrom tervének kialakulását, mert élesen megvilágítja Rákóczi egész lelkiségét; széles horizontú áttekintő képességét — amiben csak Bercsényi tudta követni, — másrészt pedig kitartó, részletes aprómunkára való hajlamát, pontosságát és jellembeli állandóságát. Végül pedig kiváló alkalmat nyújt arra, hogy napvilágra hozza Rákóczi és Bercsényi karakterének különbségeit.

Ahogy az Emlékiratokból tudjuk,²¹ Rákóczi már 1705 nyarán elhatározta Esztergom ostromát. Ekkor La Maire mérnököt küldte ki, hogy derítse fel a várat. Tervét még 1705 őzén sem közli senkivel, amikor Srétert megbizsa az ostromhoz szükséges tüzérségi anyag előkészítésével.²² Thaly szerint 1706 januárjában közli tervét Bercsényivel.²³ 1706 márciusától kezdve Rákóczi és Bercsényi levelezésében gyakran találkozunk az ostrom tervével és így nyerünk képet az ostrom motívumairól.

Rákóczi az ostrom igazi indokairól csak kétszer nyilatkozik és akkor is csak az öt annyira jellemző szűkszavúsággal.

Szeptember 12-én, ezen a lázas napon, amikor Stahrenberg szándéka Esztergom felmentését illetően világossá válik, sürgeti Eszterházi Antalt, hogy küldjön csapatokat „... mivel ez már capitulációban eredt várnak megvételén az egész Dunán túl való földnek conservatiója áll.”²⁴

²¹ Eml. 107. o.

²² Eml. 134. o.

²³ Thaly Kálmán: Bercsényi család, Bp.: 1880. III. k. 558. o.

²⁴ A. R. I. 617. o. (Kiemelés tölem. P. G.)

A második adat szeptember 19-ről való, amikor azzal vigasztalja Eszterházit a földvári híd elvesztése miatt, hogy „... itten sokkal securusabb híd-helyet nyervén magunknak...”,²⁵ a földvári átjáró hiánya már nem olyan égető. E két kijelentésből az látszik, hogy Esztergom ostromának indokát Rákóczi kizárólag a Dunántúllal létesítendő biztos összeköttetésben látja, és azt hisszük, nem csalódunk akkor, amikor az ostrom okaira vonatkozó, más helyeken tett kijelentéseinek értékét az őket megillető mértékre szorítjuk és abban a funkcióban nézzük, amit az adott körülmények között a kérdéses kijelentéseknek el kellett látniuk.

Igy VII. 28-án írt levelében az ostromot abból a szempontból is jónak tartja, hogy az ellenséget a lineából kicsalja és így meg lehessen ütközni vele,²⁶ ami már azért sem áll, mert az Emlékiratokból tudjuk,²⁷ és egész későbbi ténykedése is azt bizonyítja, hogy kerülni akarta a döntő ütközetet.

IX. 7-én Eszterházinak azt írja: „... ezen várat is nem egyéb okból szállottam vala meg, hanem hogy az ellenséget lineából kihúzáván, véle megharcolhassunk...”.²⁸ Ehhez az előbb mondottakon kívül még azt is hozzá kell fűznünk, hogy amint említettük, Rákóczi az ostromot már 1705 nyarán elhatározta, amikor még egy olyan speciális körülmény, mint az, hogy az ellenség nem akar kijönni lineájából — ami akkor még nem is volt meg — nem lehetett ismerős. IX. 7-én az erőknak Esztergom körüli koncentrációjáról volt szó a császári sereg felmentő kísérletének meghiúsítása céljából és Eszterházi mindenképpen egy Sopron elleni diverzióra akarta felhasználni a hadakat. Az idézett kijelentés funkciója világos: a nem valami nagyképességű Eszterházi úgy sem tudná felmérni a vár minden áron való megtartásának jelentőségét, azért ilyen kézzelfogható tényre való hivatkozással kell lebeszélni a diverzióról.

Esztergom birtokban tartásának hadműveleti jelentőségét teljes részletességgel Bercsényitől tudjuk meg. A levelezésben először III. 8-án fejezi ki az ostrom előnyeit, és ettől kezdve április végéig úgyszólván minden levelében szó van róla.

Lelkeseése hirtelen emelkedik, tetőfokát március végén éri el, attól kezdve lefelé száll, hogy aztán teljesen meg is szűnjön.

A március 8-i levelében²⁹ azt írja: „... nem látok jobbat, igen sok okokra nézve.”

Az okok a következők:

1. Központi helyen lévén Esztergom, onnan minden irányban akció fejthető ki.

²⁵ A. R. I. 621. o.

²⁶ A. R. I. 571—572. o.

²⁷ Eml. 138. o.

²⁸ A. R. I. 609. o.

²⁹ A. R. V. 48. o.

2. Budával való összeköttetést onnan lehet a legjobban akadályozni.
3. A Dunántúl megtartása és a lakosság bizodalma.
4. Élelem már körülötte készen van.
5. Mindenfelé ellent lehet állni.
6. A gyalogságnak támaszpontja lehet, ahova mindig visszavonulhat.
7. Az Erdélyből Esztergom ostromának hírére kijövő németet fel lehet morzsolni.

Március 15-én így ír Rákóczinak:³⁰ „Most pedig én csak azt írhatom Nagyságodnak: Esztergom legyen oxicrucium,³¹ mert az békességhez és tractához semmit sem kell bíznya.“

Március 17-én a lelkesedése a tetőpont körül mozog és sürgeti Rákóczit az ostrommal:³² „Nem várnám én Kegyelmes Uram az tavaszt...“ írja és megint kifejti Esztergom megvételének előnyeit és itt találkozunk először zseniális hasonlatával, a „*borbélyszékkel*“, melyet Rákóczi is átvesz³³ és amely ettől fogva az ostrom fedőneve lesz. Most így látja Bercsényi az ostrom előnyeit:

1. Centrumban lévén egyaránt alkalmas arra, hogy a Morva elleni beütések bázisául szolgáljon és a rácok megzabolázására is kiindulópont legyen.

2. „Mint *borbélyszéket*, úgy fordíthatjuk az tábort egy lépéssel, ha kell, túl,³⁴ — ha kell, a nógrádi hegyeknek, ha kell, az váczinak, ha kell, az újvári pusztának...“ és 24 óra alatt az összes generális összeüyekezhet.

Március 24-iki és 28-iki leveleiben³⁵ megint sürgeti Rákóczit és ígéri, hogy a karvai hidat³⁶ hamarosan elkészítteti, hogy emiatt semmi kése-delem ne legyen. Jellemzően a híd faanyaga még április 24-én sincs együtt és Rákóczi azért meg is rója.³⁷

Április 17-iki levelében³⁸ fantáziája a törökkel hozza kapcsolatba Esztergomot: „Az töröknek is elhiszem, az lenne kedvesebb útja, az ellenségnek nagy baja: mert Austriának és Styriának elhagyásával kellene arra menni; az borbélyszéktől nekünk is ingyenes útunk...“

Ettől kezdve kevés említés esik Bercsényi leveleiben Esztergomról és csak augusztus 3-án írja Károlynak, hogy a fejedelem elment Esztergom alá „...kicsalni Lineájából a németet“.³⁹ Jellemző, hogy már

³⁰ A. R. V. 53. o.

³¹ Oxicrucium: ecetes víz.

³² A. R. V. 56. o.

³³ „En, Isten kegyelméből, csak beülök a borbélyszékben, forgassuk aztat, a mint lehet...“ Rákóczi levele Bercsényihez. A. R. 493. o.

³⁴ Dunántúlra.

³⁵ A. R. V. 64. és 73. o.

³⁶ A karvai hídon ketek át az ostromhoz gyülekező hadak. A híd faanyagának előteremtése, Bercsényinek, mint Felvidék főgenerálisának a hatáskörébe tartozott.

³⁷ A. R. I. 537. o.

³⁸ A. R. V. 102. o.

³⁹ Rákóczi Tár. Bp. 1868. II. köt. 137. o. (a következőkben R. T.).

annyira elkopott előtte Esztergom ostromának varázsa, hogy az ostrom indítóokának csak azt tartja, ami Rákóczinál, hogy úgy mondjuk, csak egy leplező ok volt.

3. A kuruc csapatok helyzete a fegyverszünet végén

Előkészületek az ostromra és a hadműveletekre

1706 VII. 24-én, a fegyverszünet végén a nyugatmagyarországi kurucseregek csoportosítása hadműveleti szempontból igen tanulságos képet nyújt⁴⁰ (1. sz. vázlat). Felismerhető a határozott súlyképzés, a mellékirányok merész elhanyagolása és az aktív védelem elemei. Mint már említettük volt, Rákóczi hadműveleti tervének középpontjában Esztergom megvétele állt s az ostromban részt nem vevő ezredeit úgy csoportosította, hogy a császári csapatok bármilyen irányból jövő akcióját elháríthassa. Tehát alapjában véve hadászati védelemről volt szó, melynek keretein belül az ostrom, mint harcászati mozzanat állt. Ez a védelmi elgondolás azonban a legnagyobb mértékig aktív volt; azzá tette Ocskai és Bezerédi támadó portyázásra beállított csoportja és a Bottyán parancsnoksága alatt, Pápánál lévő 11 lovas ezredből álló csoport,⁴¹ mely mint hadászati gyorstartalék, bármilyen irányú bevetésre készen állt. Ezen felül rugalmas védelmi elgondolás volt, nem merev vonalak, várak, megyék védelmét célozta, Rákóczi szavaival: „nem falukat, sem nem egy darab tartományt kell őrzenünk...”,⁴² hanem területek feladását is számításba vette.

A csoportosításnak azonban volt egy gyenge oldala, mégpedig az, hogy abban az esetben, ha az ellenség a Csallóközben nyomul előre és Győrnél, vagy Komáromnál dél felé kanyarodik, akkor a rábaközi csoport hátába kerül és így helyzete tarthatatlanná válik. Itt azonban egy földrajzi viszonyokból eredő dilemmával állt szemben Rákóczi. Bár a Csallóköz kuruc kézen volt, azonban nagyobb erejű ellenséges támadással szemben tartósan nem volt megvédhető, mégpedig azért, mert Magyaróvár, Győr, Komárom császári kézben lévén, az ott lévő helyőrségek veszélyeztették volna a védőállás hátát és oldalait. Azonkívül a kurucoknak nem volt sem hajóhaduk, sem pedig megfelelő hadihíd-készletük, így a Duna felett a császáriak uralkodtak, az átkelést és víziszállítást megakadályozhatták és ennek következtében könnyen kelepcévé válhatott volna ez a terület. Viszont arra semmi biztosíték nem volt, hogy a császáriak *csak* a Csallóközön keresztül nyomulnak előre. Tehát

⁴⁰ A kuruc hadak csoportosítására nézve az adatokat az Archivum Rákócziánumból, A Rákóczi Tárból, OSZK. Thaly Gyűjteményből, Eszterházi Antal Tábori Könyvéből és Thaly műveiből szereztem.

⁴¹ A több ezredből álló seregrészek megjelölésére a csoport kifejezést használok, mivel Rákóczi idejében sem hadosztály, sem hadtest, mint szervezési egység nem létezett.

⁴² A. R. I. 564. o.

a Rábaköz védelmét elhanyagolni nem lehetett, sőt a védelmére erősen fel kellett készülni, azonban már eleve azzal a korlátozással, hogy az ellenség csallóközi előnyomulása esetén fel kell adni.

Mindenesetre ez a védelmi terv stratégiaileg jobb volt, mint a császáriaké, akik a rendelkezésre álló erőket egy merev vonalon forgácsolták el, hadműveleti tartalékot⁴³ nem képeztek és egyáltalán, ingadoztak a támadás vagy védelem között.

Az egyes kuruc csoportok ereje és feladata a következő volt:

1. Rákóczi közvetlen parancsnoksága alatt Érsekújváron vannak az udvari hadak és a tüzérség: (2 gy. e. + 3 lov. e.).⁴⁴

Gyalogezredek:

Udvari palotás hajdu ezred. Pk.: Szentiványi János.

Udvari testőr gránátos ezred. Pk.: Fierville.

Lovas ezredek:

Testőrző udv. lov. karabélyos hu. ezred. Pk.: Ordódy György.

Udv. lovas gránátos ezred. Pk.: Vissenacque.

Udv. karabélyos hu. ezred. Pk. Deák Ferenc.

2. Forgách parancsnoksága alatt a reguláris ezredek Érsekújváron: (3 gy. e. + 2 lov. e.).⁴⁵

Gyalogság: Révai gy. e.

Roth gy. e.

Fodor gy. e.

Lovasság: Forgách drag. ezred,

Chassant drag. ezred.

3. Bercsényi parancsnoksága alatt a Dunától É-ra (3 gy. e. + 5 lov. e.)

a) Közvetlen rendelkezésére Senténél.⁴⁶

Bercsényi udv. palotás ezred egy zlj-a és

Géczi és

Rétei György lovasezredek;

b) Ocskay parancsnoksága alatt Fehér hegynél:⁴⁷

Gyalogezredek: Winkler és Senyei Pongrác.

Lov. ezredek: Ocskai és Rétei János.

Feladata: biztosítani Morva felől és beütések végrehajtása Morvába;

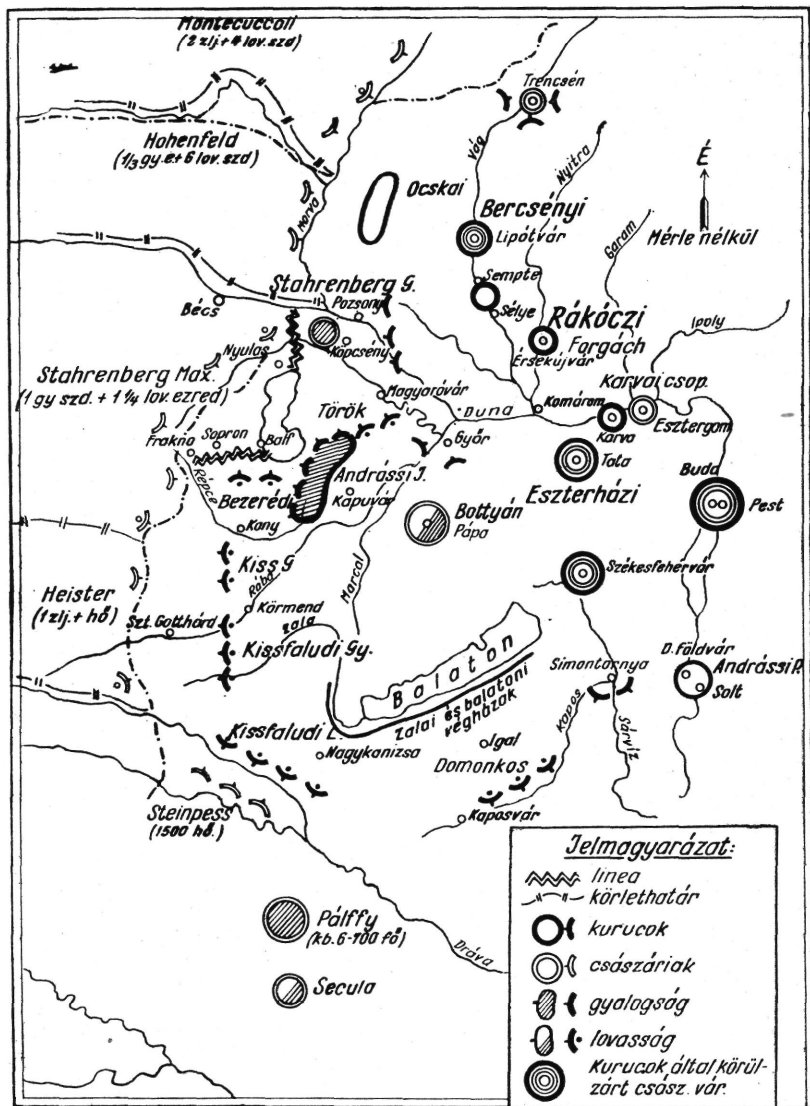
⁴³ Stahrenberg Köpcsenynél gyülekező csoportját erre a célra, egy jóval hátrébb fekvő helyen fel lehetett volna használni.

⁴⁴ R. T. II. 134. o., Thaly Kálmán Kuruckori Okmánygyűjteménye. OSzK. Fol. Hung. 1389. V. 281-2. o. (a következőkben: Thaly gyűjt.), Eml. 141. o.

⁴⁵ Eml. 141., R. T. II. 134. o. Különbben nem volt itt az összes reguláris ezred, pl. Bonafoux, Czelder, Győri-Nagy, Eszterházi.

⁴⁷ A. R. V. 171. és 173. o.

1. sz. vázlat.

HELYZET
1706. VII. 24-én.

c) Csallóközben:⁴⁸

Thuróczy gy. ezrede Nagy-Magyarnál és Balogh István lov. ezredének 4 százada.

Feladat: Nagymagyarri rév biztosítása és összeköttetés fenntartása Dunántúllal.

4. Eszterházi Antal parancsnoksága alatt Dunántúlon:⁴⁹a) Karvai csoport:⁵⁰

Gyalogezredek: Lóczy,
Nyáray.
Lovas ezredek: Barkóczy
Bezzegh
Mikházi
Palocsai
Csáki Mihály
Ebeczki István.

b) Rábaközben Andrászi István parancsnoksága alatt:

8 gyalogezred: Andrászi István
Bonafoux
Csajághy
Czirjáki
Horváth⁵¹
Móré
Révai
Szinai

A csoport feladata: a rábaközi átjárók védelme.

c) A Rábaközi csoport szárny biztosítása (2 lov. e.):

Sopron felé: Bezerédi lov. e. Feladata ezen kívül felderítés és beütések végrehajtása.

Győr és Magyaróvár felé: Török István lov. e.

d) Stájerország és Muraköz felé biztosít (2 lov. e. + népfelkelés),
Stájerország felé Kisfaludi György lov. ezrede és

Kiss Gergely a zalai népfelkeléssel⁵²

Muraköz felé: Kisfaludi László lov. ezrede és

Szili a zalai népfelkelés másik részével.⁵³

e) A Kapos mentén Horvátország felé biztosít:

Domonkos Ferenc gy. ezrede.⁵⁴

⁴⁸ A. R. V. 171., 193. o. és Feldzűge: 425. o.

⁴⁹ Eszterházi Antalt 1706. június 28-án nevezik ki Dunántúl parancsnokául.

⁵⁰ Pontos adatokat nem találtam, más helyeken később talált adatokból következtettem vissza.

⁵¹ Csak aug. 5-től. A. R. I. 443. o.

⁵² Eszterházi Antal tábori Könyve. Bp. 1901. 407. o. a (következőkben: ETK.).

⁵³ ETK. 424. o.

⁵⁴ A. R. I. 584. és ETK. 435. o.

f) Simontornyát védi:

Horváth, a foki és hidvégi hadakkal.⁵⁵

g) Dunaföldvárnál Andrászi Pál alatt (2 gy. e. + 1 lov. ezred):
Andrászi Pál és Czelder gy. ezredei, valamint Balogh Ádám
lov. ezrede.

h) Az egész Dunántúl hadászati tartalékja Pápánál Bottyán pk.
alatt 11 lov. e.:

Bertóthy lov. e.

Bottyán lov. e.

Eszterházi Antal drag. e.

Eszterházi Dániel lov. e.

Perényi lov. e.

Győri-Nagy drag. e.

Petróczi lov. e.

Somogyi Ádám lov. e.

Szalay Pál lov. e.

Szekeres lov. e.

Somogyi Ferenc lov. e.

Feladata: Mint gyors tartalék legyen alkalmazásra készen Muraköz, Stájerország és Sopron irányában való bevetésre. Rákóczi szavaival: „... akár az Muraköz felől, akár Styria, akár Sopron felől nyomuljon az ellenség, Bottyán János Generálisunk azon Pápánál való corpussal azonnal rajta mehessen és ha elég nem lenne, az ellenség ellen teendő akciókra, mind Kiszfaludiakkal, mind Bezerédivel conjungálhassa magát azonnal a Rábaköznek succurálhasson...” és „... kikhez képest szakasszon említett Generálisunk (t. i. Bottyán) keze alá oly darab hadat az egész corpusbul: aki Kegyelmed corpora előtt minden felől az ellenség felé commandéroztatván, az egész corpus mintegy bástyája — legyen.”^{56 57}

Kisebb részek tartották megfigyelés alatt Budát, Tatát, Székesfehérvárt és Sümegyet,⁵⁸ Lipótvárt és Trencsént. Ezenkívül déli irányban biztosítanak a balatoni és zalai őrházak őrségei.⁵⁹

Ebben az időben a Felvidéken és a Dunántúlon mindössze 21 gyalog és 32 lovas ezred volt és ellenőrizhetetlen létszámú megyei és egyéb felkelő alakulatok. A haderő összlétszámának a felbecsülése igen nehéz, mivel alakulatonként igen különbözőek voltak a létszámok. Ezredenként legfeljebb 500 főt vehetünk és ebben az esetben az összlétszám kb. 30—35.000 fő lehetett.

⁵⁵ ETK. 437. o.

⁵⁶ Thaly gyűjt. V. 34—35. és 40. o.

⁵⁷ Hadtörténelmi szempontból páratlan érdekességű Bottyán lovasságnak alkalmazása, t. i. a lovasságnak sereglovasságként való alkalmazásáról van szó, ami ebben az időben Ny. Európában teljesen ismeretlen.

⁵⁸ ETK. 400., 410., 413., 415. o.

⁵⁹ ETK. 437. és 440. o.

Intézkedés az élelmezésre

A dunántúli hadak élelemmel való ellátásának megszervezésével Bercsenyi Csáki István hadi főkommisszáriust bízta meg. Erről értesíti Eszterházi Antalt, mint a dunántúli hadak parancsnokát.⁶⁰

Csáki a kapott utasításoknak megfelelően megszervezi az ellátást és arról július hó 28-án jelentést⁶¹ küld Rákóczihoz, melynek lényege a következő:

A dunántúli vármegyék két ellátási kerületbe (districtus) osztatnak be:

Első kerület: Kommisszáriusa Horváth Zsigmond, egyben Dunántúl főkommisszáriusa is.

Helyettese Rábaközben: Foky János.

Ide tartozik: Vas, Sopron, Moson és Zala megye.

Raktárak („Magazinális avagy profontházak“):

Kapuvárrott, Várkeszön és Csornán.

Második kerület: Kommisszáriusa a Pápán lakó Ujvári Ferenc kerületi kommisszárius.

Idetartozik: Veszprém, Somogy, Fejér, Tolna, Baranya megyék és Győr, Komárom, Esztergom vármegyék dunántúli részei.

Raktárak: Pápán, Várpalotán, Simontornyán.

A raktárakban két havi élelmet tároltak, tehát a hadak ellátása augusztus végéig biztosított.

A felvidéki, csallóközi, valamint Esztergom ostromában résztvevő csapatok élelmezésére részletes adatokat nem találtam. Léván és Verebélyen voltak profontházak, melyekből a felszabadult Esztergom helyőrségét élelmezték.⁶²

Tüzérségi anyagi szolgálat. Lőszerutánpótlás

Amint már említettük a fejedelem Esztergom ostromának előkészületeit már 1705. őszén megkezdte. Az előkészületek között első helyet foglalt el a tüzérségi anyag és lőszer biztosítása. Sréter Jánosnak, a tüzérség főfelügyelőjének 1706. III. 30-án írt jelentéséből⁶³ tudjuk, hogy a libetbányai bombaöntőház és a tiszolci vashuta nagy ütemben gyártják a bombákat és bár még csak két hete fogtak hozzá, már 200 bombát és „golyóbist“ öntöttek. Jelentésében felsorolja a Kassán lévő löveganyagot és lőfelszerelést, mely várja az Érsekújvárba való szállítását. (Itt volt az Esztergom ostromához szükséges anyag gyűjtőhelye.) A jelentés a következő tüzérségi anyagot sorolja fel:

⁶⁰ ETK. 4—5. o.

⁶¹ Thaly gyűjt. V. 285—286. o.

⁶² ETK. 443. o.

⁶³ Thaly gyűjt. V. 348—351. o.

lövegfajta	db	hozzávaló golyó db
24 fontos löveg	3	1000
16 „ „	2	600
12 „ „	6	1600
4 „ „	12	1300

Készen van ezenkívül 12 db „golyóbis és por alá való szekér“ és 550 q puskapor.

Rákóczi április 4-én válaszol Sréternek és utasítja, hogy a Kassán lévő tüzérségi anyagot úgy indítsa útba Érsekújvárra, hogy oda április 15-ig beérkezzen, ezenfelül intézkedjen az Egerben lévő ágyúk odairányítására is, mégpedig „...minden költség kímélése nélkül...“⁶⁴

Végeredményben Esztergom ostromához Villányi⁶⁵ szerint 40 darab löveget vontak össze. Rákóczi számításai⁶⁶ szerint ahhoz, hogy éjjelnappal megszakítás nélkül lőhessék a várat, három, egymás váltó lövegpark szükséges, amihez azonban az Ujvárbán lévő lőszer nem elégséges, pedig elégtelen tüzérségi előkészítés nélkül a várat nem lehet bevenni, ahogy írja: „...olyan léssen dolgunk, mint a kit a borbély ugyan székben ültet, megmos és szappanoz: de borotvátja nem lévén, meg nem borotválhat“.⁶⁷

Egyébként az összes nyugatmagyarországi hadak lőszerfelvételező helye Érsekújváron volt, ahova az egyes ezredek önállóan jártak felvételezni még a Dunántúlról is. Ha a rendelkezésre álló lőszer nem is volt túl sok — pl. Forgách pozsonyi vállalkozásához már nem jutott annyi, hogy rendszeres ostromba foghasson — azonban a lőszerellátásban fennakadás nem volt, sőt például Karvát három hónapra elegendő lőszerrel sikerült feltölteni.

4. A kuruc seregek szelleme 1706. nyarán.

A kuruc hadsereg nagyszerű teljesítményeinek alapja az a morális főlény, amivel a császáriakkal szemben rendelkezik. Ez a morális főlény több szálból szövődik: a végtelenségig kizsákmányolt, elnyomott nép elkeseredéséből, németgyűlöletéből és bosszúvágyából, a nemzeti szabadság vágyából, végül pedig a társadalmi felszabadulás, tehát a jobbágyorsból való kiemelkedés vágyából. A kuruc paraszti vezetők a szabadságharc megindulásakor reálisan számoltak a körülményekkel és tudták,

⁶⁴ A. R. I. 506—508. o.

⁶⁵ Villányi Szaniszló: Három évtized Esztergom megye és város múltjából. Esztergom, 1892. 177—180. o. (a következőkben: Villányi).

⁶⁶ Az akkori tüzérségi lőszerszámvetés szerint a 24 fontos löveg nyáron 90—100, télen 70—75 lövést képes leadni naponként. (L. *Dictionnaire Militaire*. Dresde, 1751. „Batterie“ címszót.)

⁶⁷ A. R. I. 509. o. Rákóczi levele Bercsényihez 1706. IV. 4.

hogy a nemesség részvétele nélkül az ország szabadsága nem vívható ki. Ezért hirdették a nemzeti összefogás szükségességét és az az erő, ami ebből az összefogásból származott, párosulva a tömegek lelkesedésével, magyarázza a szabadságharc kezdeti, hatalmas sikereit.

Ez a kezdeti kuruc lelkesedés a szociális igények ki nem elégítése, a nemesek saját előnyeit és hatalmát célzó törekvései következtében megcsappan.⁶⁸ És jelentkezik a visszahatás, a lelkesedés kialszik, felüti fejét a bizalmatlanság, gyanakvás a vezetőkkel szemben. A krízis éppen történetünk idején robbant ki, ahogy ezt Esze Tamás irodalomtörténeti kutatásaival bebizonyította.⁶⁹ A kuruc morál megroppanásának két legfontosabb irodalmi dokumentumának, a *Két szegénylegénynek egymással való beszélgetése* és *A szegénylegény éneke* keletkezési ideje 1705 ősze és 1706 ősze közé tehető, tehát éppen abba az időbe, mellyel tanulmányunk foglalkozik.

A versekben remeg az igazságtalanságok felett érzett indulat, szemére hányják Rákóczinak a katonák nyomorát, a rézpénzben fizetett zsold értéktelenségét. Zúgolódnak a katonák:

*Szegénylegénynek olcsó a vére:
Három réz forint szegénynek bére.
Azt sem költheti el szegény végtére,
Mélyért méreg,
Kínzó féreg
Forr a szívére.*

(*A szegénylegény éneke*)

*Ha valamely hódra némelynek fizetnek,
Az ennéhány gongót eleiben vetnek,
Akin lábabélit alig szerezhetnek,
Ezüst pénzzel pedig urak bővelkednek.*

(*Két szegény legény egymással való beszélgetése*)

Szemére hányják a vezetőknek az ígéretek be nem váltását:

*Az mi urainknak sok szép ajánlása
Volt az vitézeknek szükséges mondása:
Lészen vitézeknek megjutalmazása!
De már, amint látjuk, lőtt változtatása.*

(*Két szegény legény egymással való beszélgetése*)

⁶⁸ Heckenast Gusztáv: A Rákóczi szabadságharc Bp. 1953. 71., 77., 88. o.

⁶⁹ Esze Tamás: *Két szegénylegény egymással való beszélgetése*. Irodalomtörténet. 1949.

A nemesek harácsolnak, tömik a zsebeiket és nem gondolnak a szegénylegényekre; a hadizsákmányt is elvonják a katonáktól:

*Ha valaha néki lőtt egy kis nyereség
Elvonja szegénytül szeme előtt tisztség.
Noha ruhájában nincsen semmi épség,
Nem látják, de mi is, hadak is az hívség.*

(Két szegény legény egymással való beszélgetése)

A szociális igények ki nem elégítését tetézi a nemesi tisztek bátorságának, vezetői készségének tagadása. A nemesi tisztek gyávák, húzódoznak a harcától:

*Mert mikor az harcra el kellett menni,
Sok tündöklő forgót szoktanak letenni.
Kapitány uraknak elől kéne menni,
De megszokták hátra ő magokat vonni.*

(Két szegény legény egymással való beszélgetése)

Kiderül, hogy a nemesi tisztek nem értik mesterségüket, ifjoncok és nincs haditapasztalatuk. Jobb volna, ha otthon maradnak perlekedni:

*Az kinek nem vala soha ily próbája,
Nehéz harcra menni, ott retteg mája.*

*Sok tiszteket láttunk, az kiknek pörleni
Jobb volna, hogysem mint hadakat rendelni.
Hogy tudna az ilyen hadakat rendelni?
Szaladásnak módját készebb elővenni!*

(Két szegény legény egymással való beszélgetése)

Egyenesen megdöbbenő, hogy Rákóczi szinte szó szerint ezt írja: „Az iskolákban és a törvényszék termeiben nevelkedett fiatalemberekben megvolt a hajlam és a jóakarát a tanuláshoz, de a kineveztetés még nem volt elég ahhoz, hogy ismerjék kötelességeiket: nehéz volt ugyanabban az időben a mesterséget tanulni és gyakorolni is.“ És más helyen: „Az első buta, részeg és durva, de csapataik közt mégis tekintélyes tiszteket mások követték, csiszoltabbak, akik képesek voltak feyelmet tartani és számadást vezetni a századokban és ezredekben. de a hadtudományokban ezek sem voltak kevésbé tudatlanok, méghozzá a katonák kevésbé szerették és tisztelték őket.“⁷⁰

⁷⁰ Eml. 83 és 163. o. (Kiemelés tőlem. P. G.)

Itt Rákóczi és a kuruc versek névtelen írói egy rendkívül fontos katonalelektani kérdésre világítanak rá, t. i. arra, hogy a tisztek szakmai ismeretei, mesterségbeli tudása mennyire döntő fontosságú nemcsak az erők gazdaságos felhasználása szempontjából, hanem azért is, mert a jó szakmai vezetés bizalmat kölcsönöz, oly lélektani szituációt teremt, amely a harcoló csapat kohézióját a legmagasabb fokra növeli. Ez a mesterségbeli tudás volt az, ami a császári csapatok nem egy győzelmét eredményezte. Mi magyarázza, hogy az otthonuktól, foglalkozásuktól, családjuktól évek óta távolélő, főúri, a népet lenéző tábornokaik alkalmatlanságából eredően gyakran nélkülöző vagy rongyoskodó katonák mégis bátran helyt tudtak állni a császáriakkal szemben? Igaz, hogy a nehéz körülmények, a rossz vezetés, a veszített harcok, az ellenség nem egyszer megmutatkozó fölénye jelentős mértékben csökkentette a katonáknak a háború igazságos jellegén alapuló erkölcsi arculatát, szellemét. Ugyanakkor a csapat életébe való beilleszkedés a tisztikar és az altisztikar vezetésének elismerése, a parancsok teljesítése mégis azt eredményezték, hogy a katonák tudatosan törekedtek a helytállásra, a győzelemre. A csapat közösségi életének, szellemének hatása azokon is megmutatkozott, akik inkább csak ösztönösen vettek részt a harcban és törekedtek az ellenség legyőzésére. A vezetés és az összetartozás ereje folytán valamennyien felismerték, hogy életük megmentésének a harcmezőn való helytállás és a parancsnokokba, pontosabban azok szakmai, katonai tudásába vetett hit az előfeltétele. Rákóczi — mint a hadtudomány olyan sok más területén — itt is élesen látja a problémát: „... a háborúban a vezetésbe vetett bizalom a forrása a szerencsés eseményeknek. Sőt azt is mondhatom, hogy az a bizalom az engedelmesség alapelve az ütközetben, mert *ha a katonák azt hiszik, hogy vágóhídra viszik őket, akkor csak immen-ámmal engedelmeskednek és gyakran tekintenek hátra.*“⁷¹

A kuruc morál megroppanása, a lelkesedés görbéjének tragikus hirtelenséggel való alászállása történetünk idején kézzelfoghatóan érezteti hatását. Bár az elégedetlenség a tiszántúli hadaknál kezdődik, a „régí vén vitéz“, Orosz Pál thökölyánus generális csapataitól indul ki,⁷² azonban 1706 nyarán a nyugatmagyarországi hadaknál is erősen érezteti már a hatását.

A morális bomlás legfőbb jele az egyre nagyobbarányú szökés. Rákóczi VII. 16. és 21-i leveleiben⁷³ az állományok megcsappanásáról ír, az első levelében annak a félelmének ad kifejezést, hogy a tervbe vett hadműveletek egy részét nem lehet végrehajtani „... az ezredeknek mód nélkül való elosztása miatt.“

⁷¹ Eml. 138. o. (Kiemelés tőlem. P. G.)

⁷² Esze: Két szegénylegény 259. o.

⁷³ A. R. I. 563. és 566. o.

Eszterházi állandóan panaszkodik az állományok csökkenése miatt. VII. 12-én jelenti, hogy Moré ezrede alig tesz ki két századot és Czirjákie is nagyon kevés.⁷⁴ 14-én „Eszterházi Dániel „corpusa“ igen vékonyodik“.⁷⁵ 18-án jelenti nyolc ezredének gyengeségét „... a nyolczbul alig lészen négy“.⁷⁶ Szigorú intézkedések történnek a „lézengők“, „kóborlók“ összeszedésére és büntetésére. Eszterházi Antal július 28-án utasítja Veszprém megyét, hogy „A kóborlásnak, húzásnak-vonyásnak... akarván véget vetnem... valahol találtatik a malefactor, méltónak láttatván lenni a halálra, halogatás és ide s tova való hordozás nélkül akárhol is megbüntettessék... intimálom a nemes vármegyének, hogy minden falu és város határában akasztófát erigáltasson és csináltasson... melyek két hét alatt mindenütt el is készüljenek.“⁷⁷

Sok a fegyelmetlenség, iszákosság, verekedés. Szepeesi János írja, hogy Esztergom ostrománál „... az hajdúságnak az ki a belső városban vagon, az árt, hogy felettébb bő bora vagon, mert jól iván az Esztergomi piros borban nem úgy vigyáztván magokra az mint kellenék, felesen ölettenek meg az várbeliekből.“⁷⁸

Nyárai és Lóczy hajdúi összeverekednek és kardra mennek Ujvárbán és ez nem lehetett holmi apró nézeteltérés, mert „... közöttük feles sebes esett...“ és a Fejedelem színe elé kerül az ügy, aki Gyürki Pált küldi oda, hogy „... kerestesse ki mint a két részről az vétkes feleket, és in instanti meg is lövődöztesse... — oly severitással, hogy már valaha egyszer azon említett Lóczy fene hada megzaboláztassék!“⁷⁹

A legsúlyosabb az, hogy elvész a harci lendület, lázadásokkal, megadásokkal találkozunk és ez okozza a karvai erőd és Esztergom elését is, mely utóbbiban a legmegbízhatóbbnak látszó udvari palotások lázadnak fel. Még jóval a császári ostrom előtt olyan jelenségek mutatkoznak a várban, amelyekből az következtethető, hogy a helyőrség teljesen demoralizált. Bottyán, bár beteg, személyesen megy fel a várba, hogy rendet csináljon. Bottyán erről utólag így ír Rákóczinak: „A palotás vörös hajduk is felzendülvén, hogy az fegyvert lerakják, kik közül hármat vagy négyet in flagranti agyba-főbe is vertem; Csajághi Uram hajdúi szintén úgy már nagyobb részént meghasonlottak volt...“⁸⁰

A kuruc harci szellem általános megromlásában is vannak még kitűnő harci cselekmények ebben az időszakban. Ilyen elsősorban Bottyán vállalkozása a linea ellen augusztus 18-án, Bezerédi, a Kisfaludiak ausztriai portyázásai és Ocskai betörései Morvába. Azonban ezek egyrészt

74 ETK. 405. o.

75 ETK. 407. o.

76 ETK. 412. o.

77 ETK. 8. o.

78 Thaly gyűjt. V. 331. o.

79 A. R. I. 628. o.

80 A. R. IX. 316. o. Bottyán Rákóczihoz. 1706. dec. 1-én,

elszigetelt jelenségek, másrészt pedig igazolják azt, amit előbb mondtunk, hogy t. i. szakmájukat értő harcászati vezetők alatt keletkezhet olyan speciális katona-lélektani szituáció, mely hosszabb-rövidebb ideig függetleníteni tudja magát az általános ideológiai és morális szituációtól.

Mindenesetre Rákóczi figyelmét nem kerülték el ezek a jelenségek és tisztában volt azzal, hogy a hadsereg morálja megromlott. Esztergom ostroma ezért is indokolt volt, amelynek katonapolitikai célkitűzése: Felvidék és Dunántúl szilárd tömbbé való összefűzése lehetővé tette volna azt, hogy a kuruc harcikedvet helyreállítsa a demoralizáció okainak: a társadalmi igazságtalanságnak és a tisztikar tudatlanságának megszüntetése által. Mind kettőhöz azonban idő és szilárd politikai hatalom kellett volna, amelyet a nyugati országrészek biztos összekapcsolása talán lehetővé tett volna.

III. ESEMÉNYEK

A fegyverszünet 1706 VII. 24-én járt le és utána azonnal megkezdődtek a hadműveletek, melyek középpontjában Esztergom ostromai (először kuruc, aztán császári) álltak. A soron következő hadműveletek leírásánál szakítottunk azzal a gyakorlattal, hogy az eseményeket pusztán időrendi sorrendben mondjuk el. Igyekezünk az első pillantásra kaotikusnak és szétfolyónak látszó hadműveleteket a harcoló felek, de főleg Rákóczi hadművelési elgondolásai köré csoportosítani, mert véleményünk szerint a nyári események alakulásait, sőt a császáriak ténykedéseit is Rákóczi hadvezéri kezdeményezései befolyásolták.

Igy az eseményeket periódusokra osztottuk, melyek a hadművelési helyzetnek megfelelően többé-kevésbé zárt eseménysort képeznek, főleg pedig Rákóczi hadművelési terveit illetően határozottan elkülöníthetők egymástól.

Az első periódus VII. 24-től IX. 4-ig tart. Az ostrom szempontjából aránylag nyugodt időszak, az ostromot a császáriak nem zavarják. Lezárul a periódus a Csallóközben lévő Nagy-Magyar és Püspöki elestével, miáltal a császáriak csallóközi szándéka világossá válik.

A második periódusban (IX. 5.—IX. 19.) kapitulál Esztergom. Jellemzi ezt az időszakot Rákóczi fokozódó szorongása a két császári fő-sereg, Starhemberg és Rabutin szándékát illetően; egyesülnek-e, vagy nem? Mi Starhemberg szándéka: Dunántúl? Esztergom? Felvidék? Mit akar Rabutin? Lezárul a periódus azzal, hogy Rabutin szándéka Kassát illetően világossá válik.

A harmadik periódusban (IX. 20.—X. 11.) Rákóczi gondolatai Felvidékre összpontosulnak. A kuruc fegyvereket sorozatos balsikerek érik, Karva, és végül Esztergom elesik.

A) ELSŐ PERIÓDUS

1. Az ostrom

Néhány tudnivaló a kor várharcáról

Mielőtt az ostrom leírását megkezdenők, szükségesnek látjuk, hogy az akkori idők várharcáról néhány szót szóljunk, ami nélkül az ostrom sok részlete érthetetlen.⁸¹

A 17. század második és a 18. század első felének várépítésében és várharcában a francia Vauban (1633—1707) és a németalföldi Coehorn (1641—1705) nézetei és működése gyakorolnak döntő befolyást. Ez az az időszak, amikor az olaszok által kezdeményezett bástyarendszer válik egyeduralkodóvá az erődítés terén. A bástyarendszer lényege az, hogy az egyre nagyobb léptekkel fejlődő lövegek tűzhatását, főleg *oldalozó* tűzhatását kihasználja. A tűzrendszer alapját a fővédővonal töréspontjainál épített *bástyák* képezték, melyekből a fővédővonal és a szomszéd bástyák elé oldalozó tüzet lehetett fektetni, de mellékesen és korlátozott mértékben, arctűz leadására is ki voltak képezve.

A középkori várvédelem aránylag kis mélységű volt, lényegileg a főfalra és alsófalakra, a köztük lévő falközökre (Zwinger) és néhány előretolt műre (barbacana) korlátozódott. Az újabb irányzat a védelem mélységét a fővédővonal elé helyezett elő- és külsőművekkel (ravelin, redout, fegyverhelyek, fedett utak, traversek, árkok stb.) növeli. Fontos szerepe van a fedett utaknak, mely képessé teszi a vár védőit, hogy kitéréseket hajtsanak végre és ezáltal a védelem a legnagyobb mértékben aktívvá válik.

A gyalogsági védelem súlya a fedett út védelmén van, melynek elvesztése Vauban szerint egyet jelent a vár elvesztésével. A gyalogság kitörésekkel zavarja és késlelteti a támadó előnyomulását és ostrommunkálatait. A tüzérségi védelem távolvédelemből (a vár előterepeinek lövése arctűzzel) és közlővédelemből (a fővédővonal oldalozása) áll.

Az ellenség főtámadási irányának felismerése után a védő tüzérségét átcsoportosítja és tűzösszpontosításokat hajt végre. A védelemben mozsarakat is alkalmaznak a támadó futóárkai, paralelljei, általában ostromművei ellen. A védelmi harci műszaki részéhez tartozik az ellenakna ásása.

A korabeli várak műszaki berendezései és a tűzrendszer zártsága a támadót igen nehéz feladat elé állították. A támadás csak a legnagyobb tervszerűség és módszeresség mellett sikerülhetett. A támadás megszervezése, — mint a mai támadásoké is — lényegileg a tűz és mozgás koordinálásán alapult. Lényegileg a támadás két fázisból állt: előre-

⁸¹ A várépítés és várharc elvi szempontjaira nézve: Müller: Geschichte des Festungskrieges. Berlin, 1892.

gyülekezés rohamtávolságig, roham és harc a vár fővédőművében (esetleg előműveiben is). Amint látjuk, teljesen megfelel a mai támadás ütemezésének. A támadás egyes fázisainak megfelelően a fegyvernek szerepe és jelentősége igen különböző. Az első fázisban a hangsúly a tűzérési előkészítésen és réslövésen van, valamint a tűzértség és gyalogság mozgását lehetővé tevő árkázmunkán. A tűzérstegei támadás műszaki megalapozása, felemelt és védett útegek⁸² kiépítése rendkívül fontos, tekintettel arra, hogy a tűzérstege csak kis távolságból (max. 1000—1200 m, réslövéshez 300 m) tud hatásos tüzet kifejteni és csak közvetlen lövéssel, tehát nyílt állásból. Műszakilag meg nem erősített tüzelőállásokkal szemben a védő tűzérstege éppen műszaki megerősítése folytán abszolút fölényben lenne. Tehát addig, amíg a mai megerősített állás elleni támadásnál a műszaki munka jelentősége az akadálynyitásban és a bunkerek felrobbantásában van, tehát lényegileg a gyalogság mozgását és annak zárófázisát, a rohamot segíti elő, az akkori erődök elleni támadásnál a műszaki munka a tűzérstege mozgatásának és tüzelésének előfeltételét képezte.

A rés megnyitásával a tűzérstege és árkászok jelentősége lecsökken és a gyalogság lép előtérbe, végrehajtván a rohamot, vagy a rohamok sorozatát.

Az ostromhoz hozzátartozik a körülzárolás, amely egy belső (contravallatio) és egy külső gyűrűből (circumvallatio) áll. Az előbbi rendelkezése az, hogy a védők kitöréseit megakadályozza, az utóbbi a felmentő sereg beavatkozását van hivatva elhárítani.

Mindez természetszerűen igen nagy anyagfelhasználással járt és igen sok időt vett igénybe. Mondhatni, ami energia, anyag, ember volt az akkori idők hadseregében, az mind egy-egy ilyen ostrom körül összpontosult. Még a mai fogalmakkal mérve is jelentős számok szerepeltek. Így pl. Namur 1695-ös ostrománál 200 löveget vontak össze, az ostrom 63 napig, az általános roham (Generalsturm) 13 óráig tartott. A védő vesztesége 8000 fő, a támadóé 20.000 fő volt.⁸³

Amint látjuk, a várharc anyagi, kiképzési, vezetési tekintetben igen nagy követelményeket támasztott a hadseregekkel szemben. Minderre a kuruc hadsereg nem lett volna képes és bár Esztergom megközelítően sem volt olyan erős, mint az örökösödési háborút viselő felek várai, azonban a fent leírt módszeres támadással és anyagi előkészítéssel való elfoglalása igen nagy feladatot jelentett számára. Mindezt fontos szem előtt tartanunk, mert csak így tudjuk majd megérteni Rákóczi tervét az ostromra, az ostrom lefolyását, majd a vár elestének körülményeit.

⁸² Az útege abban az időben nem szervezési egységet jelentett, hanem több lövege tüzelőállását.

⁸³ Müller: Geschichte 52—53. o.

Az ostrom lefolyása.⁸⁴

Esztergom vára közvetlenül a Duna mellett emelkedő hegyen épült. A hegy Duna felőli nyugati oldala rendkívül meredek, a Szt. György hegy és Tamás hegy felé eső részek enyhébb lejtőjűek.⁸⁵ A vár építésénél erre a körülményre tekintettel voltak és a Duna felé néző oldal erősítése gyengébb, mint a többi oldalakon. Egyébként a vár fővédőművének vonalvezetése, műveinek elrendezése még a középkori várépítés elveit követi. Csak kevés bástyája van és azok elrendezése sem felel meg a tűzrendszer akkori elveinek (oldalozó tűz stb.), csak a keleti és déli oldalon találunk fedett utat, árkot és pallisadot. A belső védőmű — tehát a várfalakkal övezett terület — kiterjedése igen csekély, legnagyobb kiterjedése észak-déli irányban 260 m, keleti-nyugati irányban 110 m. Kiegészíti a várat és vele össze van kapcsolva a Várhegy lábánál elterülő Víziváros fala, mely erősebb építésű, mint maga a várfal, azonban előművei nincsenek, ezért feltartó ereje kevés.

A vár ostromát nyugatról tervezi Rákóczi, mégpedig úgy, hogy a réslövő útegek a párkányi oldalról kezdik meg a vár lövését. Ez az első eset a vár történetében, hogy a vár ellen a főtámadást ebből az irányból vezetik. Rákóczi ezt az elhatározását azzal indokolja,⁸⁶ hogy nem merete a karvai gyenge hídon átszállítani az ostromgyűit. Véleményünk szerint itt Rákóczi nem emlékszik pontosan, mert még abban az esetben is, ha a híd esetleg nem bírta volna el az ágyúkat, hajó vagy tutaj elbírta volna, lévén az ostromnál használt legnehezebb löveg súlya 60—65 q. (24 fontos 1/2 karthaun). Ezenkívül pedig ténylegesen is kerültek át réstörő lövegek a tulsó partra. Véleményünk szerint, az ostrom irányának megválasztásánál az lehetett a döntő szempont, hogy a fejedelem nem tartotta képesnek a kuruc csapatokat sem kiképzés, sem felszerelés dolgában, hogy a vár jobban megerősített délkeleti, vagy keleti oldala ellen végrehajtsanak egy olyan szisztematikus támadást, mint amit az előzőekben leírtunk. Ezt két megjegyzése látszik megerősíteni. Az egyikben a várat keleti irányból támadó (t. i. a későbbiekben látni fogjuk, hogy Esztergom megvétele után Stahrenberg ostrom alá vette a várat) Stahrenbergről azt írja: „Neki könnyebb volt rést lövetni, de nehezebb volt rohamra indulnia a cölöpzet és árok miatt...“⁸⁷ A másik megjegyzéséből pedig ugyanazon az oldalon az tűnik ki, hogy a kuruc tisztek nem értettek a várharchoz: „Bonafoux... nem viselkedett szilárdan a tudatlan tisztekkel szemben, akik még sohasem láttak ostromot...“

Rákóczi tervét a meglepetésre és a vár védelmi állapotának gyen-

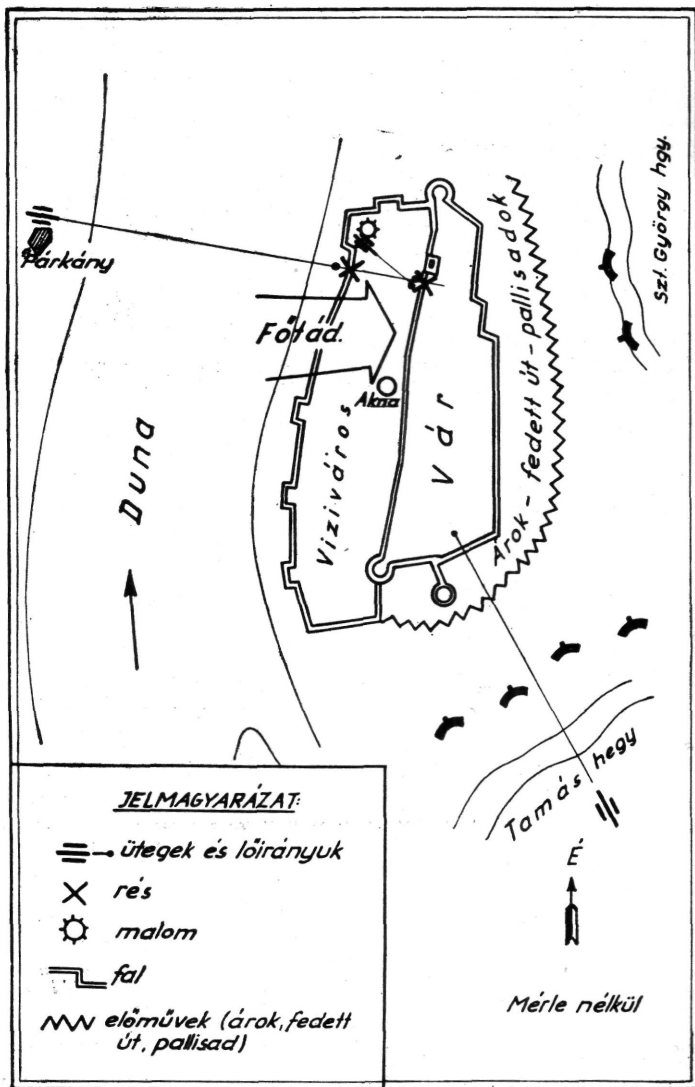
⁸⁴ Az ostromra vonatkozó irodalom: A. R., Eml. 143—146., Feldzüge: 425—429., *Villányi* 174. és köv. o.

⁸⁵ Rákóczi rosszul emlékezett, t. i. azt írja: „... a Várhegy a folyó felőli oldala kevésbé meredek...“ Eml. 144. o.

⁸⁶ Eml. 144. o.

⁸⁷ Eml. 138. o.

2.sz. vázlat

ESZTERGOM OSTROMA

geségére alapította. A vár valójában elég gyenge állapotban volt és a megszálló csapatok ereje és felszerelése is sok kívánni valót hagyott hátra. A parancsnok, Kuckländer tábornok azonban erélyes és szakmáját úgy látszik elég jól értő katona volt. A védősereg létszáma 459 fő volt, 20 használható ágyúval. Lőszerben és puskákban hiány volt, mérnök nem volt és ágyúmester is kevés.

Az ostromra kiszemelt ezredek VII. 24-én indulnak Ujvárból, Karvánál átkelnek a Dunán és 28-án Esztergom alatt vannak. A körülzárolást Gyürki vezeti, a támadó részek parancsnoka Forgách.

VII. 30-án megkezdődnek az ostrommal kapcsolatos műszaki munkálatok, melyeket kisebb támadások lepleznek és biztosítanak a Tamás hegy irányából.

Rákóczi VIII. 2-án indul Ujvárból, ugyanekkor indul a tüzérség is. 5-én érkeznek meg Párkányba. Rákóczi elosztja a gyalogságot, a lovaságot Forgách parancsnoksága alatt a tulsó partra küldi. A műszaki munkálatok teljes erővel folynak és a Szt. György hegy és a Tamás hegy irányából és már 8-ára sikerül annyira előre tolni a futóárkokat, hogy belőlük puskatűz adható le a várra.

A tüzérségi támadás 9-én 1/24 h-kor kezdődik a párkányi oldalról 4 karthaunnal és 3 mozsárral, a Tamás hegyről 8 löveggel és 3 mozsárral. Ehhez még 11 löveg csatlakozott Párkányánál 11-én. A tüzérség olyan hatásosan lövi a Víziváros falát, hogy azon rés támad. Figyelemreméltó eredmény ez, ha meggondoljuk, hogy a lőtávolság kb. 650—700 m volt és általában réslövést 3—400 m-ről hajtottak végre abban az időben.⁸⁸

Miután a rés megvan, a rohamot meg lehet indítani. Roth ezredes 12-én alkonyatkor indul katonáival rohamra, azonban siker nélkül, mivel a csapatok között pánik tör ki: „Az budai rácz Visegrádhhoz érkezésének híre annyira megbódította vala az hadaknak elméjét, hogy hátrafutással kezdték az ostromot, és gyalázatos megszaladásukkal az várbeli ellenség megrémülésének (ki is a várost pusztán-hagyván, csak tizenkét emberrel őriztette vala) hasznát nem vehettem.”⁸⁹

13-án megismétlik a rohamot, de most már másfélezer hajduval, — akiknek egy része hajón kelt át a Dunán — és elfoglalják a Vízivárost „...mindannyi bomba és gránát között is kevés ember kárával.”⁹⁰

15-én kezdődik a vár falán a réstörés és ebben a párkányi útegeken

⁸⁸ Hogy ez mennyire szép eredmény volt, azt semmi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy Kuckländer fel akarta venni a kapitulációs feltételek közé, hogy egy császári bizottság szállhasson ki Budáról, mely hivatalosan megállapítaná, hogy a rést valóban a Duna túoldaláról lőtték, mert egyébként félt, hogy az udvar majd nem fogja elhinni. *Villányi* 191. o.

⁸⁹ A. R. I. 586. o.

⁹⁰ U. o.

kívül egy, a Víziváros falánál lévő malomhoz felállított üteg is részt vesz.⁹¹

A rés elkészül, azonban a védők tartják magukat, úgy, hogy 10 morszárral kezdik bombázni a várat, melynek hatásától várják a védők kapitulációját és ha ez nem történne meg, akkor „...végső próba leszen az ostrom”.⁹² A szűk várban — ahova a Víziváros lakosainak egy része is beszorult — kezd már a védők kitartása gyengülni. Kijött szökevények vallják, hogy nagy „veszedelem” van a várban a szüntelen bombázás miatt, „...vízből pedig nagy a szükség, de borral suppleálják az deffektust...”.⁹³

A tüzéségi tűz tovább tart, de egyre kevesebb eredménnyel jár „... az pattantyúsok kevés experientiája miatt, — akik szerencse, ha tíz lövés között hárommal megtalálják az kúfalt, gyakortább pedig semmitsem...”.⁹⁴ Valószínű azonban, hogy a gyenge eredmény oka nem a tüzerek tapasztalatlansága volt, — hiszen pár nappal azelőtt még páratlan ügyességgel lőttek, — hanem az ágyúk túlerőltetése, ami a gyújtólyukakat kitágította és így a lövegek lőszabatossága megromlott.⁹⁵ Egyébként ekkor még Rákóczi igen optimista, mert úgy gondolja, hogy pár nap alatt megveszi a várat.⁹⁶

A helyzet végre rohamérettnek látszik, legalább is La Maire úgy ítéli meg, és augusztus 21-ről 22-re virradó éjszaka megindul a roham, azonban a hegy meredeksége és az ellenség „tüzesóként ható” tüzelése és gránátdobálása miatt nem sikerül.⁹⁷

Ezek után Rákóczi már nem lát más eszközt a vár megvételére, mint az aknát és azt írja 23-án Károlyinak: „... legnagyobb reménységem a megkezdett minához lévén...”.⁹⁸ A vár falától mintegy 20 lépésre lévő természetes barlangot alakíttatja át aknává, bár tudatában van annak, hogy a légnyomás miatt milyen nehéz egy természetes mélyedést aknává átalakítani.⁹⁹

Ettől kezdve egészen az első periódus végéig, tehát IX. 4-ig nevezetesebb esemény nem történik az ostromnál. Folyik az aknaásás, de egyre nehezebben, mert vörös márvány rétegre bukkantak, ami a fúrást

⁹¹ Rákóczi rosszul emlékszik, amikor azt írja, hogy „állást foglaltam egy barlangnál a várfaltól körülbelül hat ölnyire...”. Eml. 144. o.

⁹² A. R. I. 591. o.

⁹³ Szepesi János levele. 1706. aug. 8. Thaly gyűjt. V. 331. o.

⁹⁴ A. R. I. 594. o.

⁹⁵ A gyújtólyukak kitágulásáról Rákóczi is ír az emlékiratokban. 145. o.

⁹⁶ A. R. I. 594. o.

⁹⁷ Ellentét van az emlékiratok (144. o.) és Rákóczi 23-án kelt levele között (A R. I. 595. o.). Az előbbiben tisztán csak a védők erős tüzeben látja a sikertelenség okát, az utóbbiban pedig a hegy meredekségében. Valószínűleg mindkét ok fennforgott.

⁹⁸ A. R. I. 659.

⁹⁹ Eml. 144—145. oldalán Vas I. fordítása hibás: nem „aknavetőket”, hanem aknászokat helyezett Rákóczi a barlangba és a barlangban nem a „légáramlás” volt a veszélyes, hanem a légnyomás.

igen megnehezíti. Folyik a vár lövetése is, a védők pedig minden eszközzel, még kövek lehengetésével is igyekeznek az akna elkészítését gátolni.

2. Események a Felvidéken és a Dunántúlon

Beütések Morvába és Ausztriába

Mint már említettük, a kuruc seregek hadászati védelemre csoportosultak, azonban a legnagyobb mértékben aktív védelem volt ez. Kihasználva a kuruc seregek portyázásra való alkalmasságát és az örökös tartományok gyenge határvédelmét, egymást követik a beütések.

Ocskai VII: 26-án — tehát két nappal a fegyverszünet lejárta után — már Morvában van és Bród körül pusztít, 28-án pedig Szokolcára küldi Bercsenyi.

Dunántúlon Eszterházi Antal, ez a szerény tehetségű, határozatlan tábornok küldi portyázásra. Bezerédi felderítői állandóan Sopron körül rajzanak, főleg a linea felderítéséről van szó, ahogy Ritter György János, derék soproni szabómester elmondja: „... a kurucok naponta itt mutogatták magukat és mindig azt próbálgatták, hogy tudnák a lineát elfoglalni, amit többször meg is rohantak...¹⁰⁰”

VII. 29-én Eszterházi jelentést kap arról, hogy Pálffy átkelt a Murán a szerbekkel és menetben van Stahrenberg felé. Intézkedik Bottyán, a két Kisfaludi és Szekeres lovas ezredeinek összevonására és 500 kocsin szállított hajdut is kirendel melléjük¹⁰¹ azzal, hogy „... az ellenséggel való conjunctiót (t. i. Pálffy csatlakozását Stahrenberghez. P. G.) ne engedvén, minden kigondolható móddal üsse meg, valahol találandja...¹⁰² A vállalkozás sikerül, Pálffy kiszorítják Magyarországról és Stájerországon-Ausztrián keresztül, csak nagy kerülővel tud beérkezni Köpcsénybe.

VII. 30-án utasítja Eszterházi Bezerédit, hogy „háromezerezd magával az ellenséget attackirozván, jó próbát tegyen...“ Ehhez kirendeli Andrászi gyalogságát is, „... hogy cum instrumentis necessariis (a szükséges eszközökkel), a sopronyi sáncokat irruálván (lerontván), apperurát (nyílást) és ineatust (bejáratot) az bemenő militiának csinálhassanak...¹⁰³ Bezerédi egész Badenig nyargal, felégeti a falvakat és „dícséretes nyereséggel“ VIII. 2-án visszatér.

Eszterházi állandó aktivitásra, felderítésre, összeköttetésre, biztosításra, „szorgalmatos vigyázásra”, az „ellenség motusának kitanulására”, „hostilitásokra”, „dícséretes portára” buzdítja alparancsnokait és Tábori Könyvének régies, de fülünk számára oly kedvesen hangzó sorai-

100 Ritter: 126. o.

101 ETK. 417. o.

102 ETK. 414—416. o.

103 ETK. 418. o.

ból eleven élet, drámai mozgalmasság csap ki és szinte magunk előtt látjuk, ahogy:

*Ordinációhoz
 És rendes traktáchoz
 Mindent ők disponálnak:
 Az őrállásokra
 Fiók-istrázsákra
 Mindent alkalmaztatnak:
 Rivadást ha hallanak:
 Lövésre vigyáznak,
 Ellenséggel harcolnak.
 Egész éjjel s nappal
 Nyughatatlanságban,
 Vannak őrállásokban:
 Rácokra vigyáznak,
 Lovakon nyargalnak,
 Ellenséggel harcolnak.
 Vérek ontásával,
 Eltek fogyásával
 Semmit ők nem gondolnak.*

(Rácok veszedelmiről...)

VIII. 18-án Eszterházi jelenlétében, Bottyán személyes vezetése alatt Bezerédi 4.000 lovassal és 1.000 gyalogossal meglepetésszerűen megrohanja az előzőleg már alaposan felderített lineát¹⁰⁴ és igen sikeres és eredményes vállalkozást hajt végre. Thaly részletesen leírja a vállalkozást,¹⁰⁵ itt csak néhány harcászati érdekesség részletet emelünk ki. Elsősorban is nevezetes a kiváló felderítés, melynek alapján pontosan ismerték a linea fekvését, a redutok helyét, sőt a megszálló csapatok erejét is. Kitűnő volt a támadás irányának a megválasztása: a linea Fertőre támaszkodó szárnyát törték át Balfnál, ahol a Sopron alatt táborozó ellenség tartalékának beavatkozására legkésőbb kerülhetett sor, valamint ezen a helyen a támadás jobboldalról a Fertő miatt biztosítva volt, végül pedig innen nyugati irányba kanyarodva egymásután fel lehetett göngyölníteni a redutokat. Kiváló volt az időjárás kihasználása, mert ahogyan Rittertől tudjuk, korán reggel esett az eső, így tehát a látási viszonyok a védő számára korlátozottak voltak és ez nagyban elősegítette a meglepetést.¹⁰⁶ Megfelelő gondoskodás történt a betörés műszaki előkészítésére, mert ahogy tudjuk, a kurucok rőzsekötegeket szállítottak

¹⁰⁴ „Amidőn sűrű portáim és kémeim által megvizsgáltattam volna ezen soproni lineát...“ Eszterházi levele Rákóczihoz, 1706. aug. 21. A. R. IX. 298 o.

¹⁰⁵ Thaly: Bottyán János. Bp. 1865. 121. és k. o.

¹⁰⁶ Ritter: 126. o.

magukkal az árkok betömésére. A betörés utáni mozzanat terve és az ennek megfelelő csoportképzés harcászati mintapéldául szolgálhat: egy gyalog és egy lovas rész biztosít, egy másik egymásután felgöngyölti a redutokat, egy harmadik lovascsoport pedig nem törődve az oldalával és hátával, egész Sopronig nyargal és ott a táborot „... felvívén, sok szép nyereséggel járt a had, s circiter százig valót le is vagdaltak...“¹⁰⁷ A mai megerősített állás ellen való támadás minden eleme feltalálható ebben a vállalkozásban. Kiválóan bizonyítja Bottyán fejlett harcászati érzékét és szervezőképességét. Jellemző, hogy a vállalkozásban résztvevő csapatok között két hét múlva sok a szökés, tehát már a vállalkozás idején is demoralizálva lehettek, azonban Bottyán kitűnő harcászati vezetése nyomán olyan katona-lélektani szituáció állt elő, mely az általános morális állapottól függetlenül tudta magát. A vállalkozás nagy riadalmat keltett Bécsben és még az angol követ is szükségesnek látta, hogy kormányát tájékoztassa róla.¹⁰⁸

Az első periódusban még egy nevezetesebb vállalkozást szervez Eszterházi. VIII. 21-én megerősíti Bezerédit Mórét gyalogezredével és még ezen felül is küld neki erősítést, úgy, hogy csoportja IX. 1-én 2.000 főt számlál. Eszterházi a követelőző „kemény ordert“ adja: „... jó dispoziciókat hagyván Soprony elein, valamely hostilitásokat elkövethet, kövesse el... de mindazonáltal vigyázzon magára, hogy ki ne rekesztessék a Nyulason lévő német által“.¹⁰⁹ Ugyanakkor utasítja Kisfaludi Lászlót, hogy vegye át Bezerédi körletét és megérkezéig biztosítson nyugat felé.

Bezerédi IX. 2-én tört be Ausztriába és W. Neustadtig pusztítja a falvakat, ahogy Ottlyk írja: „... Bezerédi Ur... eghész Német Ujhelyigh és egy órányira Bécsigh föll rabolta Ausztriát s jó nyereséggel meghért. Németh pórságot lineából széllel verte...“¹¹⁰

Mi a szándéka Stahrenbergnek?

A kuruc seregek csoportosításának ismertetésénél kiemeltük a du-nántúli hadak hadműveleti diszlokációjának helyességét. A csoportosítás fő erőssége az volt, hogy helyes súlyképzéssel a várható ellenséges támadás irányának lezárása mellett (Rábaköz) egy igen erős, 11 lovas ezredből álló hadászati gyors tartalékot képezett. A csoportosításnak azonban voltak gyenge oldalai, t. i., ha az ellenség nem a Rábaköz felé nyomul, akkor:

1. csallóközi előnyomulása esetén Gyórnél, vagy Komáromnál partot váltva a rábaközi csoport hátába kerülhet és elvághatja Esztergomtól.
2. Komáromhoz érve egyenesen Esztergom irányába nyomulhat, an-

¹⁰⁸ A. R. 2. oszt. III. 212. o.

¹⁰⁹ ETK. 431. o.

nak felmentésére és ezt az eredeti csoportosításban lévő dunántúli hadak nem akadályozhatják meg, mert lekésnek.

3. A hadászati gyorstartalék fennállása indokolt volt addig, amíg Dunántúlt délkeleti, déli és délnyugati irányból is veszélyeztette támadás. Ezt a veszélyt Pálffy Horvátországban gyülekező hadai jelentették. Amint nyilvánvalóvá vált, hogy Pálffynak nincsenek támadó szándékai, — illetve csak a Stahrenberghez való csatlakozása után vannak —, a gyorstartalék akciós lehetőségei erősen lecsökkentek, lényegileg a Rábaköz irányába korlátozódtak, és az ellenség előnyomulását a Csallóközben hadihíd anyag hiányában nem tudja megakadályozni.

Tehát a központi kérdés: mi Stahrenberg szándéka? — Rábaköz? — Csallóköz? És amint nyilvánvalóvá válik csallóközi szándéka, az eredeti csoportosítást meg kell változtatni.

Valószínűleg ez lehetett a fejedelem gondolatmenete, mert már VIII. 1-én, amikor a császári hadak még nem mozdultak, figyelmezteti Eszterházi Antalt, hogy készüljön fel arra, amennyiben az ellenség Esztergom felmentése céljából Győr felé nyomul, hadainak zömével csatlakozzék hozzá.

Ezt követően egészen VIII. 20-ig nem találkozunk a problémával. Ezen a napon Károlyihoz írt levelében¹¹¹ említi, hogy adandó esetben Eszterházi csoportját Tatánál vonná össze, sőt még a Duna északi oldalán lévő hadakból is megerősítené.

VIII. 20. és 25. között ilyen értelemben intézkedhetett, mert 25-én kelt levelében¹¹² hivatkozik egy Dániel György által küldött orderra, melyben valószínűleg a tatai koncentrációra intézkedhetett. A 25-én kelt intézkedés központi kérdése: „...mit kellünk observálni, hogyha az ellenség útját Komárom felé venné?”

Két eset van:

1. az ellenség csak gyengébb erővel jön Komárom felé, akkor
 - a) Bottyán, Somogyi F. és Szalai lovas ezredei meneteljenek Párkányba.
 - b) Eszterházi a zömmel kerüljön az ellenség hátába, Ausztriába.
 - c) Forgách beüt Morvába. (Egyébként ezen a napon indult el Morva ellen.)

2. Ha az ellenség teljes erővel jön Komárom felé, akkor az előbb említett Dániel György által küldött orderhez tartsa magát.

Tehát az eredeti csoportosítás felszámolásának a szándéka világos és lényege az, hogy egy Esztergom körüli koncentrációval a császári sereg felmentő kísérletét megakadályozza, ugyanakkor pedig Morva és Ausztria ellen küldött portyázó hadakkal visszatérésre kényszerítse az

¹¹¹ A. R. I. 592—595. o.

¹¹² A. R. I. 595—596. o.

ellenséget. Hogy az utóbbi milyen helyes felismerés volt, azt legjobban maga a Feldzüge értékeli, amikor azt írja, hogy a császári csapatok „... minden előre tett lépését az örökös tartományok védelmének szempontjai tartották fel”.¹¹³

IX. 1-én a Fejedelem Eszterházi kérdéseire válaszolva az alábbiak szerint foglalja össze teendőit:

Két lehetőség van:

1. az ellenség Csallóközben nyomul előre, ebben az esetben két fázis van:

a) amíg az ellenség elér Komáromig:

aa) Bezerédi, Kiss G., Somogyi Á., Kisfaludi L. lovas ezredeit be kell vetni Ausztria elleni portyázásra.

bb) Czirjái gy. ezrede és Török I. lov. ezrede Rábaközben marad.

cc) Bottyán lovas csoportjával meneteljen Párkányhoz.

dd) A zöm vonuljon vissza a Dunához.

b) amint az ellenség elhagyja Komáromot:

aa) ha a Duna jobbpartján nyomul előre: Bezerédi hátul, Eszterházi A. előlről támadja.

bb) ha a Duna balpartján nyomul előre: akkor Eszterházi keljen át a Dunán — és ehhez már eleve olyan pozícióban legyen, hogy előbb érhesse el a karvai hidat, mint az ellenség.

2. Ha az ellenség Rábaköznel támad és veszélyezteti Eszterházit, akkor vonuljon vissza Tata körzetébe.

Időközben Rákóczi intézkedik, hogy Bottyán 5 lov.ezreddel (Bottyán, Szalay, Perényi, Petróczy és Berthóthy) keljen át Karvánál a Duna északi partjára, három gy. ezredet pedig (Csajághy, Szinay, Horváth T.) Esztergom alá rendel.¹¹⁴

A nagymagyarai és a püspöki sánc eleste

Időközben Stahrenberg serege lassan gyülekezik. IX. 1-én beérkezik Bécsbe a Wolfskehl gyalogezred a Rajnától és azonnal Stahrenberg táborra felé menetel.¹¹⁵ Az udvar kiküldöttei útján parancsot ad Stahrenbergnek a hadműveletekre vonatkozóan, amiből azonban nem lehet kigazodni és nem lehet tudni, hogy támadjon-e, vagy pedig a határokat védje? Határozott parancsot követel az udvartól.

Elhatározza, hogy addig is, amíg a válasz megérkezik, elfoglalja Csallóközt, főleg azért, hogy a Morvát veszélyeztető kuruc betöréseket

¹¹³ Feldzüge: 407. o.

¹¹⁴ A. R. IX. 203—204. o.

¹¹⁵ A. R. 2. oszt. III. 227. o.

megakadályozza. Amint már említettük, a nagymagyarai és püspöki sáncokat Thúróczy és Winkler gyalogezredei és Balogh lov. ezredének egy része védte. Egy áruló, Balak István nevezetű volt kuruc ezredes¹¹⁶ felfed a császáriak előtt egy utat, amelyen meglepetésszerűen meg lehet közelíteni az állásokat. A császáriak elővédje (kb. 3½ lov. ezred) Pálffy parancsnoksága alatt két oldalról átkarolva megtámadja a Nagymagyartól északra lévő sáncot és rövid harc után elfoglalja. Winkler maga is fogságba kerül és a kurucoknak tekintélyes veszteségeik vannak. A támadás hírére Thúróczy harc nélkül feladja a püspöki sáncot és elhagyja Csallóközt. Pálffy követi Stahrenberg seregének zöme, átkel a Dunán és Pozsonytól északra és keletre táborba száll.¹¹⁷

Ezzel lezárul az első periódus: Az ellenség befészkelte magát a Csallóközbe és Stahrenberg szándéka, legalább is első szakaszában, most már világos: a Csallóközben akar előnyomulni. További szándéka minden valószínűség szerint Esztergom felmentése.

B) MÁSODIK PERIÓDUS

(IX. 5.—IX. 19.)

Esztergom kapitulációja

Az ostrom leírását ott hagytuk abba, hogy különösebb harci tevékenységet egyik fél sem folytat; Rákóczi minden figyelme a készülő aknára összpontosul, amely IX. 5-re robbantásra készen áll.

Kiadja orderjét¹¹⁸ az akna felrobbantását követő rohamra, melynek lényege a következő:

A roham időpontja: IX. 6-án kb. 17 h-kor.

A roham jele: az akna robbanása.

Csoportosítás: Egy rohamcsoport Chassant és Győri Nagy János dragonos ezredeiből (400 fő).

Másik rohamcsoport: udvari gránátos ezredből 400 fő.

A roham terve: A zöm előtt 3 kisebb rész nyomul előre (14 fő, 30 fő és 50 fő) lépcsőben egymás mögött.

A zöm a betörés után három részre oszlik: két rész jobbra és balra biztosít, egy rész előretör a vár közepéig.

Gyülekezés: Éjjel után két óraker, a malomnál lévő Bersonville mérnöknel, aki a csapatokat úgy helyezi el, hogy „... az ellenség lövésétől mentesek lévén, az ostromnak idejét megvárhassák, az tiszteknek pedig ugyan tülle megfognak mutatattani az utak, az melyeken fel kell menni: úgy, hogy mihent az minák (aknák) tüzi fel lobban, és maga

¹¹⁶ A. R. 2. oszt. III. 232—233. o. Stepney jelentése valószínűleg tévedésen alapul. Balogh (Balak) István nem volt áruló.

¹¹⁷ A harc leírása: Feldzüge: 431. o.

¹¹⁸ Thaly gyűjt. V. 47—48. o.

effektussát véghez viszi, mentül nagyobb sietséggel az ostromhoz rohanjanak....“

A roham végrehajtására azonban nem kerül sor, mert az ellenség 5-ről 6-ra virradó éjszaka egy tiszt vezetése alatt 30 muskétást a sötétség leple alatt leereszt a vár falán, akik elfoglalják az aknát. A császáriak kiürítik az aknát és a benne talált 19 q lőport felszállítják a várba.

Rákóczi, akit ez a „nagyon kellemetlen esemény“¹¹⁹ eléggé kihozott a sodrából,¹²⁰ legjobb csapatait küldi az akna visszafoglalására, ami nem volt kis feladat, tekintve a hegy meredekségét és az odavivő ösvény keskenységét. A Feldzüge szerint a kurucok vesztesége 700 fő volt, Szepesi János 90 főről tud.¹²¹ Ottlyk így írja le a visszafoglalást: „...dél-tájban szemünk láttára harminc hajdu vitéz módon bément és tizenkettőt az ellenségből meghölt, a többi Várhoz recipiálta maghát, azokból hármat lehúztak elevenen laitoriakból, amint várba salvalni akarták maghokat.“¹²²

Rákóczi számára sürgős, hogy a vár minél előbb kapituláljon, mivel Stahrenberg ez időben már előnyomult Komáromig és fenyegeti az ostromló seregeket. Az aknát újra megtölteti lőporral, újabb kitérések ellen erős biztosítást rendel ki¹²³ és felajánlja a kapitulációt a császáriaknak.

Az akna visszafoglalása végleg megtörte a védők ellenálló erejét, 60 halottat és sebesültet veszettek, a létszám lecsökkent 216 főre, akikből csak ötvennek volt használható fegyvere. A tisztekből, altisztekből és legénységből álló haditanács elhatározta a kapitulációt. Többnap huza-vona után, mellyel Kuckländer időt akar nyerni, hogy Stahrenberg beavatkozhasson, végre elfogadja a kapitulációt és az őrség fegyverét megtartva,¹²⁴ IX. 17-én a résen keresztül kivonul a várból.¹²⁵

Stahrenberg Komáromnál. A krízis

Az első periódus azzal zárult, hogy Stahrenberg benyomult Csallóközbe, ezzel a Komárom irányába való előnyomulási szándéka világossá vált. A dunántúli hadak átcsoportosítása a bekerítés elkerülése és az

¹¹⁹ Eml. 145. o.

¹²⁰ Ottlyk szerint: „...Kgs. Urunk eő. Ngsa, tegnap elbosszankodván parancsot ostrommal rajtok menni...“ Thaly gyűjt. V. 302.

¹²¹ „...sok 90 ember sebesedésével és halálával nyertek vissza...“ Szepesi levele Radvánszkyhoz. 1706. szept. 8. Thaly gyűjt. V. 335. o.

¹²² Thaly gyűjt. V. 302–305. o.

¹²³ Vas I. fordításában (146. o.) azt írja „...hogy az aknákat álcázzák el“. A szövegben „masquer la mine“ van, da a „masquer“ itt nem álcázást, hanem biztosítást jelent. Az 1751-ben, Dresdában kiadott „Dictionnaire Militaire“ is ilyen értelemben definiálja a kifejezést.

¹²⁴ Az akkori hadi szokások szerint ezzel ismerte el a támadó, hogy a védők becsületesen kitartott.

¹²⁵ A kapitulációs tárgyalások feltételeit és lefolyását lásd: *Villányi* 188. és köv. o., valamint A. R. I. 671–672. o.

ostrom biztosítása céljából időszerűvé válik. Periódusunk elején ugyan felröppennek olyan hírek, hogy a császári sereg Morva és Sopron irányában eloszlott, azonban ezek csak kósza hírek és Rákóczi kezdettől fogva Stahrenberg komáromi előnyomulásával számol.

IX. hó 8-án Stahrenberg serege teljesen együtt van, amint említettük már, ereje 13.500 főt tesz ki, melynek fele lovas. Ugyanekkor megérkezik Bécsből a határozott parancs, melynek lényege: a támadást azonnal megkezdeni, Komáromot feltölteni, Esztergomot felmenteni. Ezután foglalja el a Rábaközt, mentse fel Lipótvárt és a többi császári kézen lévő várat töltsse fel élelemmel és lőszerrel. A Felvidékre vonatkozó hadműveletekre nézve csak olyan utasítást kap, hogy igyekezzen Rabutinnal egyesülni, aki Budára fog érkezni.¹²⁶ Ugyanakkor kijelölik a téli szállásokat a két sereg részére: Stahrenberg kapja a Garam és az az Ipoly felső folyása körüli területet, Rabutin a Buda—Bányavárosok—Tisza által határolt területet.

A sereg IX. 10-én indul meg, a lovasság Stahrenberg parancsnoksága alatt szárazföldön menetel, míg a gyalogság Sickingen vezetésével vízi szállítással ereszkedik le a Dunán. A sereg 13-án érkezik Komáromba, ahol az elővéd a Vág-Dunán hídfőállást foglal. A hadsereg előnyomulása zavartalanul folyik, egyedül Sickingen szállítmányát érik apróbb tűzrajtaütések, de különösebb kárt nem okoznak.

Komáromban jellővéseket adat le Stahrenberg az esztergomi védők biztatására, de ennél többet nem tesz és a vár úgyszólván a felmentő sereg szeme láttára esik el. Hogy Stahrenberg miért várakozott ennyi ideig Komáromban — csak IX. 26-án indult meg —, nem tudjuk. Lehetőséges, hogy a Rabutinnal való egyesülésben reménykedett, mert ahogyan tudjuk, kérte Bécsset, hogy utasítsa az együttműködésre.¹²⁷

Amint már említettük, az ellenség csallóközi előnyomulása kezdettől benne volt Rákóczi hadműveleti elképzeléseiben. Erre vonatkozóan már jó előre kiadta intézkedését, melynek lényege az volt, hogy a dunántúli hadak zöme Tatánál csoportosul, ahol az ellenség jobb-, vagy balparti előnyomulásának megfelelően készen áll.

Miután a császáriak elfoglalják Nagymagyart és Püspökirt, Rákóczi ezt írja: „...kétségkívül kitetszik Csallóközben való igyekezeti”.¹²⁸ A most következő napokban az ellenség nem mozdul és egymás után érkeznek olyan hírek, hogy ezredeit Morva, illetve Sopron felé küldte és nem szándékozik tovább előnyomulni a Csallóközben. Rákóczi — bár nem veti el teljesen a híreket — azonban alapjában véve a csallóközi előnyomulással számol és elutasítja Eszterházinak azt a kérését,

¹²⁶ Rabutin ekkor már elindult Kassa ostromára és esze ágában sem volt Budára menni.

¹²⁷ Feldzüge: 434. o.

¹²⁸ A. R. I. 607—8. o.

hogy a zömmel Ausztriába csaphasson, sőt egy beérkezett levélre hivatkozva azt írja: „...melyből általláthatja Kegyelmed, hogy Kegyelmed Tatához való jüvetele absolute szükséges...”¹²⁹

IX. 7-én Pálffy egy kisebb felderítő résszel Komáromba érkezik, Rákóczi Bercsényihez írt levelében 300 főt említ, de Bercsényi kételkedik ebben és több száz kilométer távolságról is — ekkor Dózsán volt, Jászberény mellett — intuitíve meglátja az ellenség szándékát: „Pálffy csak 300 rácczal — hihetetlen, Komárom elein legyen; inkább hiszem, előregyűtt, s több is gyűtt eddig utánna; s nem is itelem egyéb mesterségit az ellenségnek, hanem: az mennyire az Esztergomot, annyira a hidat akarná elbontani...”¹³⁰

Egyre több hír érkezik az ellenség zömének eloszlásáról és most már hihetőbbnek is látszanak, t. i. Forgách dürnkruti betöréseire vonatkoznak, melynek következtében Morvába kellett volna menni erősítésnek. Rákóczi várakozó állásponton van és a hírek megerősítését várja. Azt írja Eszterházi Antalnak, hogy visszaküldi csapatait „...mihent az ellenség visszamenetelt és az Dunán való általtakarodását bizonyosan fogom megérteni...”¹³¹ A császáriak Lipótvár felmentésére irányuló szándékáról is érkeznek hírek. Rákóczi ennek megakadályozására 11-én kirendeli Bottyánt, Sellyére, azonban azzal a fenntartással, hogy, amint „...az ellenségnek minden erejével Komárom felé való fordulását megtudja...”¹³² parancs bevárása nélkül térjen vissza Radvánra.

A krízis IX. 12-én kezdődik. Ezen a napon biztossá válik az ellenség Komárom felé való igyekezete és ettől kezdve drámaian peregnek az események. A levelezésnek ez a része tele van fojtott izgalommal, Rákóczinak a még nem kapitulált vár és a tüzérsege felett érzett aggodalmával, mely utóbbit a császáriak gyorsan előrenyomulva elfoghattak volna. Ettől kezdve a levelezésben az eddig megszokott nyugodt, körülmenyesebb ordereket rövid, szűkszavú intézkedések, ellentmondást nem tűrő parancsok követik.

Ezen az egy napon a következő intézkedéseket adja ki:

Bottyánnak előző napon adott parancsát visszavonja és utasítja, hogy azonnal térjen vissza Radvánra és Komárom felé felderítve „...minden igyekezetit és szándékát az ellenségnek mesterkedjék kitanulni...”¹³³

Forgáchot értesíti, hogy Bottyánt visszavonta és utasítja, hogy elért helyzetében tartson ki.¹³⁴

Gyürki Pálnak kiadja az intézkedést, hogy az éjszaka folyamán az

129 A. R. I. 611. o.

130 A. R. V. 241. o.

131 A. R. I. 612. o.

132 A. R. I. 672. o.

133 A. R. I. 673. o.

134 A. R. I. 673—674. o.

Esztergomnál lévő lovas részek vonatját küldje át a karvai hídon, a palotásokat váltsa fel Csajághy hajduival és legyen készen arra, hogy átkeljen a Dunán.¹³⁵

Eszterházi Antalnak két intézkedést is küld ezen a napon:¹³⁶ és sürgős csatlakozásra utasítja. És felmerül a súlyképzés gondolata, a döntő harc felvétele az ellenséggel: „...könnyű lévén együttlétünkben oly dispoziciókat tennünk, hogy, ha Komáromtól erre költözik (t. i. az ellenség), teljes erőnkkel itt véle próbálnunk, vagy pedig, ha annak a földnek (t. i. Dunántúlnak) fordul, utánnak teljességgel költöznünk; lehetetlen lévén hazánknak minden helyeit hadaink dirib-darabolásával megőltalmaznunk...¹³⁷ Eszterházi úgy intézze dolgait, hogy legyen ideje a partváltásra Karvánál.

Azonban IX. 14-én egy váratlan esemény megakadályozza az erők összevonását: a karvai hidat elszakítja a vihar. Eszterházi hadainak egy része már a balparton van, másik része vezető nélkül a túldoldalon, az ellenség jobb-, illetve balparti előnyomulását a hírek egyformán állítják, az első esetben a már kapitulációban lévő vár elestétől kell tartani, a másodikban a tüzéség elveszésétől. Egyiket sem lehet megakadályozni, mert sem a jobb-, sem a balparti erők önmagunkban erre nem elegendők. Szinte kaotikus a helyzet. Rákóczi a Garam völgyében való visszavonulás gondolatával foglalkozik. Kétségbeesett és jellemével össze nem illő tervhez nyúl: minden hadijog és szokás félretolásával a már tárgyalásokba bocsátkozott védősereget meglepetésszerűen le akarja rohanni, hogy mielőtt a felmentő sereg beérkezik, elfoglalhassa a várat. Kiadja Gyürkinek az utasítást, hogy amennyiben az ellenség a karvai hídhoz érkezik „azonnal válogatott néppel az kapun és ha lehet a bressán (résen) berohanván az bennlévő ellenséget desarmálják (fegyverezzék le) ...és az várban possessiót vegyenek, hírt adván előre alattomban az mi részünkről való zálogoknak,¹³⁸ hogy magokra vigyázzván, azon actus alatt az mieink közzé, az kapuhoz futamodjanak; az ő részünkről való zálogokra való szorgalmatos vigyázás legyen.“ Ha pedig ez nem sikerülne, akkor „... legyen itthagytott ingenérünknek (mérnök) parancsolatja, hogy az várasban lévő minát oly készen tartsa, hogy Kegyelmed parancsolatját vévén, azonnal tüzet adhasson...¹³⁹

A lázas nap hangulatát plasztikusan szemlélteti Bercsényihez írt levele.¹⁴⁰ „Lerme, lerme, lerme!¹⁴¹ — az sok lerme után Isten szeren-

¹³⁵ A. R. I. 674. o.

¹³⁶ A. R. I. 615. és 617. o.

¹³⁷ A. R. I. 617. o.

¹³⁸ Tuszok, t. i. a kapitulációs tárgyalások megkezdésekor a két fél tuszokat cserélt.

¹³⁹ A. R. I. 679. o.

¹⁴⁰ A. R. I. 618—9. o.

¹⁴¹ Zaj, lárma, riadalom.

csésén virradóra juttata; mind azon valék, hogy az idevaló dolgokrul bizonyost írhatnék Kegyelmednek...“ ezután leírja, hogy a kapituláció feltételeit aláírták és a németnek aznap kell kivonulnia a várból. Stahrenberg szándéka nem világos jobb- és balparti előnyomulása egyaránt lehetséges, mert „... az hidat a győri Dunán sietséggel vetteté...” s így nem is olyan rossz, hogy a híd elszakadása miatt Eszterházi hadainak egyrésze a túlsó parton maradt: „... az Antal Úr hadai túlmaradván nyugodalmasabban feküdtem le.“ Azonban ugyanakkor arról is jönnek jelentések, hogy az ellenség a balparton akar előnyomulni: „... de valóban, megindíták az bolhát benem, hertelenséggel oly hírt irván Bottyán, hogy portája oly hírt hozott volna, hogy az ellenségnek a Vág-Dunán is elkészülvén hídja, még az étszaka fog költözöködni...” Azonban a jelentések inkább a jobbparti előnyomulás mellett szólnak és előjön a központi kérdés: „mi lesz az várral...?”

A válság 16-án végetér, a hidat újra összekötik, a várba bevonulnak a kuruc hadak — és Stahrenberg nem mozdul. Az időközben beérkezett Forgách parancsnoksága alá rendeli Bottyán öt lovasezredét, így megint együtt van egy 7 ezredből álló lovastömb. Eszterházit visszaküldi Dunántúlra, hogy a dunántúli ügyeket vigye tovább és Karvát, valamint Esztergomot erősítse meg.

Esztergom kézrekerült, a sok-sok munkának, fáradságnak és aggodalomnak megvan a gyümölcse! Azonban új aggodalom támad a fejedelemben, szinte ugyanabban a pillanatban, amint Esztergom megvételét, Rabutin Kassa ellen fordult: a Felvidéket, a szabadságharc gazdasági, politikai és katonai bázisát akarja elfoglalni.

IX. 19-én azt írja Bercsényinek:¹⁴² „Absolute szükségesnek látom lenni, hogy azon hely (t. i. Kassa) minden úton s módon oltalmaztasék...” Jelenlétét épp ezért Felvidéken szükségesnek tartja, közli Bercsényivel, hogy az Esztergom megerősítésére és védelmére tett intézkedései után 20-án Nyitra mellékére indul, ahol az ellenség mozdulataihoz képest készen áll a bányavárosok védelmére, vagy a Hatvan—Gyöngyös körzetében álló Bercsényihez való csatlakozásra.

C. A HARMADIK PERIÓDUS

(IX. 20—X. 11.)

A most következő hetekben a kuruc fegyvereket sorozatos balsiker érik. Karva, mely Esztergom előretolt állása volt és maga Esztergom elesik és ezzel úgy látszik minden erőfeszítés kárba veszett és a nagy cél: Felvidék és Dunántúl szilárd összekapcsolása semmivé vált. Szükségesnek látjuk a most következő események tárgyalásánál alaposan megvizsgálni, hogy a balsikerekért mennyiben terheli Rákóczi a felelőség,

ugyanis a kérdéssel foglalkozó művek szinte egyértelműen elmarasztalják.¹⁴³

A Feldzüge fő kifogása az, hogy Rákóczi a rendelkezésére álló és számbeli fölényben lévő erőket nem vonta össze és nem támatta meg velük a várat ostrom alá vevő császári csapatokat. Ez a felfogás egyrészt a tények nem ismerésén alapul, másrészt pedig az általunk annyira helytelennek tartott „tisztá“ hadtörténelmi felfogásból ered, mely a súlyképzés, döntés, aktivitás, stb. fogalmait, a hadászat „örök elveit“ akarja alkalmazni egy olyan korra és abban egy olyan hadászati helyzetre, amelyben ezen elvek alkalmazása nem volt — mert nem lehetett — azonos a maival. Az kétségtelen, hogy Rákóczi számbeli fölényben volt és hadai kéznél voltak, tehát „döntő“ csapásra felhasználni őket nem lett volna nagyon nehéz. Hogy mégis nem tette meg, annak több oka volt:

1. Nem tartotta a kuruc hadakat alkalmasnak arra, hogy nyílt csatába bocsátkozzanak a császáriakkal és ennek okairól már néhány alkalommal megemlékeztünk. Azt írja az Emlékiratokban: „...nagy figyelmet kellett fordítanom az ellenséges hadseregre, *amellyel nem akartam többé ütközetet kockáztatni.*“¹⁴⁴

Ugyan néhány alkalommal felmerül az erők összevonásának gondolata, azonban csak addig, amíg Esztergom felmentésének megakadályozásáról van szó. Amint Esztergom kézrekerül, előtérbe lép a császári hadak visszakényszerítésének egy eddig is bevált, indirekt eszköze: az ellenség utánpótlási vonalai: és az örökös tartományok ellen irányuló stratégiai portyázás. Ezért küldi Forgáchot meglehetősen erős sereggel Pozsony és Morva ellen és ezért utasítja Eszterházi Antalt, hogy Andrásival és Bezerédivel hajtasson végre vállalkozásokat Sopron irányában.

2. Esztergom elfoglalását nem tartotta lehetségesnek a császári csapatok gyengesége miatt: „...melynek obsidiójátul (t. i. Esztergom ostromától) teljes implacantia, hogy tarthassunk, bűvön kitanulván erőtlenségét. (t. i. az ellenségét).“¹⁴⁵ Másrészt pedig mindent megtesz annak érdekében, hogy a vár hosszabb ostromot is kiállhasson, élelemmel, lőszerrel tölti fel és legmegbízhatóbbnak tartott csapatait helyezi el benne. Számítása szerint az ellenség hosszantartó ostromra kényszerül, mely alatt Forgách és Bezerédi diversiója feltétlenül eredménnyel jár és visszakényszeríti az ostromló sereget. Esztergom megvételeét Bercsényi sem tartotta lehetségesnek,¹⁴⁶ sőt, még a Hofkriegsrath sem.¹⁴⁷

3. Rabutin közeledése a Felvidékhez oly veszélyt jelentett a szabad-

¹⁴³ Feldzüge: 436. o., *Villányi*: 201. o.

¹⁴⁴ Eml. 138. o. Kiemelés tőlem. P. G.

¹⁴⁵ A. R. I. 629.

¹⁴⁶ A. R. V. 275. o.

¹⁴⁷ *Arneth*: *Stahrenberg*: 417. o.

ságharc szempontjából, hogy ennek megakadályozására a hadak egy részével feltétlenül oda kellett mennie.

Ami emberileg — és az adott körülmények között egy jó hadvezérnek is — meg lehetett tennie, azt megtette. Amennyiben a „tiszta“ hadtörténelmi felfogás szerint helyes eljárást választja, tehát ha nyílt csatába bocsátkozott volna a császáriakkal, akkor minden valószínűség szerint a kuruc seregeket megint csak vereség éri. Esztergom mégis elesett volna, tehát az eredmény ugyanaz marad azzal a nagy különbséggel, hogy a döntő csatában elfogyasztott kuruc hadak, már nem álltak volna rendelkezésre az őszi hadműveletekben, amikor az önmagát szétforgácsolt császári fősereget több kisebb csatában (pl. a győrvári ütközetben) felmorzsolták és a hadműveleti mérleg ugyanaz maradt, sőt jobb lett, mint a nyár elején volt, t. i. Dunántúl megint kuruc kézen volt és ezen felül az erdélyi ellenség, Rabutin serege is megsemmisült.

Ezen kívül olyan előre nem látott körülmények léptek közbe, melyek Rákóczi minden gondoskodását és helyes tervezését megsemmisítették. Forgách, akitől, mint volt hivatásos katonától el lehetett volna várni, hogy a fejedelem intenciói szerint járjon el, helytelen helyzetmegítélés folytán és egyéni nyereségvágytól hajtva feladatát nem hajtja végre. Erről még később bővebben megemlékezünk. Andrásí és Bezerédi szintén tétlen marad Sopron alatt. Karva és Esztergom védői morálisan összeroppannak és megadják magukat.

Karva és Esztergom erősítése

Rákóczi 20-án indul el udvari hadaival és három gyalogezreddel Zsiliz felé. Indulásáig személyesen irányítja a vár javítását és élelemmel, lőszerrel való feltöltését, majd Eszterházi Antalra bizza a vár és a karvai sánc erősítését.

Eszterházi a tőle megszokott buzgalommal végzi a rábízott feladatokat.¹⁴⁸ A karvai hidat leúsztatja Esztergomba, Karvánál új redutokat emeltet, megkezdődik az élelemszállítás a várba és kéri a fejedelmet, hogy a gazdaszat-közigazgatási szolgálat megszervezése végett küldjön, prefektust, kasszát és egy húskomisszáriust, aki „...húst fog militia számára osztogatni.“ Az ostrom alatt megrongálódott bástyákat kijavíttatja és a kőműves munkához szükséges anyag biztosítása céljából „kemény parancsolatot“ küld Csiz község lakóinak, hogy „valamennyi kész meszek, szenek vagyon...“ beszolgáltassák. Görözdös Mihály kincstári prefektust utasítja, hogy „nagy sietséggel“ kétezer köből búzát szállítson be a várba, „a többit pedig se órát, se napot nem várván, feje vesztése alatt mentül számosabban...“ szolgáltassa be. Ugyancsak Görözdös számára ad parancsot, hogy a várpalotai profontházból várme-

¹⁴⁸ Az idevonatkozó részekre nézve: ETK. 439. és köv. o.

gyei szekerekkel szállítassa be az összes ott található gabonát. A szállítást a Földvárról menetben lévő Czelder fogja ezredével kísélni. A lévai és verebélyi profonházakból is „felesen“ szállíttat be a vármegyékkel élést és Vas Miklós verebélyi tiszttartót felszólítja, hogy süttesen kenyeret a hadak számára. Munkaerőt is rendel ki Nyitra és Trencsén megyékből, rájuk írván, hogy „... se órát, sem napot nem várván, két-száz számbul álló manuális embereiket kapákkal, fejszékkel...“ és egyéb szükséges eszközökkel küldjenek a várhoz.

Folyik a lőszerpótlás is, mégpedig olyan jó eredménnyel, hogy a karvai erődben három havi készletet sikerül felhalmozni, amit az ott parancsnokló Chassant, úgy látszik, keveselhetett, mert Eszterházi „reprehensiv“ választ küld neki: „Mi okból merészelté 8 hólnapi munitiót kívánni a sánczban, holott ha Bécs volna is elegendő volna három hólnapi obsidióra (ostromra), mely három hólnapra mind por, mind golóbis elegendő volna.“

Ugyanekkor Eszterházi Antal dunántúli hadaira is vigyázó szemmel van. Andrásit és Bezerédit utasítja, hogy „Sopron elein notabilis actiót tegyenek“, az elszéledt hadakat gyűjtsék össze és „jó vigyázással“ legyenek.

Jelenti a Fejedelemnek, hogy zavarok vannak Rábaközben, Sopronnál, Földvárnál, mely utóbbit a budai császári helyőrség csapatai el is foglaltak. Kisfaludi Lászlót Sopronhoz rendeli, Szekeres Istvánt pedig Tata megfigyelésére. A Kapos mentén lévő Domonkos Ferencnek és a Fehérvárt megfigyelés alatt tartó Balogh Ádámnak utasításokat küld, hogy mihez tartsák magukat végső esetben és figyelmezteti őket, hogy összeköttetésben legyenek egymással. Igéri, hogy ha szükséges, támogatást nyújt nekik.

Esztergom és Karva parancsnokainak kijelölése

A vár és a sánc parancsnokainak kijelölése súlyos gondot okoz Rákóczinak. Amint már említettük, a várharc taktikája komoly katonai szakismereteket kívánt; a védelmi harcot irányító parancsnoknak egyaránt kellett értenie az erődítéshez, a tüzérséghez, az akadályépítéshez, az aknaharchoz és magához a harc taktikai irányításához is. Mindezeneken felül nagyfokú erkölcsi, jellembeli szilárdságot kívánt. Ilyen kvalifikációjú tiszt a magyar származásúak közül egyedül Gyürki és Bottyán volt. Gyürki mindenféle üres kifogást hoz elő és kitér a megbízás alól.¹⁴⁹ Bottyán éppen beteg ebben az időben és különben is jobban szeretné Rákóczi maga mellett látni a Felvidéken.

Így esik a választás két franciára és a karvai erődhöz Chassant, Esztergomba Bonafoux kerül. Szó van ugyan arról, hogy a karvai erő

¹⁴⁹ A. R. I. 682. o.

parancsnokságát Czelder veszi át, azonban ez a kiváló tehetségű, népi származású tiszt ezredével nem tud beérkezni időben. A várból jövő jelentések alapján a fejedelem megbánja, hogy Bonafoux-t nevezte ki parancsnokul, aki nem tudja a helyőrséget rendben tartani és fegyelmezni és amikor a legénység, még jóval az ostrom előtt, egy alkalommal felzendült: „...nem is úgy szóllott, amint kellett volna: hanem csak mint afféle félemedett, csak szuszogott“.¹⁵⁰ Rákóczi szeretné leváltani Bonafoux-t és Csajághyt a helyébe tenni és szinte diplomáciai eszközökhez folyamodik, hogy az előbbit lebeszélje a parancsnokságról. Vay Ádámot küldi el azzal, hogy „...vesse meg kérem, mesterségét, hogy Csajági ezérének és magának kedvet csináljon az bemenetelre, Bonafoux felváltván ezerestül...“¹⁵¹ Végeredményben sajnos Bonafoux marad a parancsnok, aki a várat 9 napi ostrom után feladja. Rákóczi Emlékirataiban¹⁵² azt írja róla, hogy levágatta volna a fejét, ha magyar lett volna, mert „...nem viselkedett elég szilárdan...“ az egymás között egyenetlenkedő és lázadó magyar és német csapatokkal, főleg pedig a várharchoz nem értő „...tudatlan tisztekkel...“ szemben.

*A császári hadak diversiójának terve:
Forgách, Andrászi és Bezerédi küldetése*

Esztergom megmentésére vonatkozó tervek legfontosabbika Forgách, Andrászi és Bezerédi raid-jeinek terve volt.

A császári fogságból kiszabadult Rivière alezredes pozsonyi fogsága alatt kikérelte a város és a vár helyzetét, a helyőrség erejét. Véleménye szerint a város meglepetésszerű elfoglalása, de legalább is a határában lévő élelmiszerraktárak elpusztítása — melyektől Stahrenberg seregének élelmezése függött — sikerrel kecsegtet.

Rákóczi IX. 22-én előzetes intézkedést¹⁵³ küld Forgáchnak a vállalkozásra vonatkozóan, melynek lényege az, hogy a vállalkozásban résztvevő gyalogságot már kirendelte a tüzérséggel együtt, mely utóbbinak Rivière a parancsnoka, aki részletesen fogja őt informálni. Mivel a rendelkezésre álló lőszer kevés, Pozsonyt nem bombázzhatja sokáig, s ha ott végzett, forduljon Morvának.

IX. 30-án adja ki végleges intézkedését, melyet a kérdés fontossága miatt, részletesen ismertetünk. Bánlaki így nyilatkozik a kérdéses orderről¹⁵⁴: „...hosszadalmas, körülményes, sok tekintetben kicsinyeskedő és határozatlan, hogy nem csoda, hogy a parancsvevő nem hámozhatja ki belőle, hogy a fejedelem melyik részét tartja és miért legfontosabbnak.“ Véleményünk szerint Bánlaki eme elmarasztaló ítélete a

¹⁵⁰ Bottyán leírása. A. R. IX. 317. o.

¹⁵¹ A. R. I. 632. o.

¹⁵² Eml. 146. o.

¹⁵³ A. R. I. 628. o.

¹⁵⁴ Bánlaki József: II. Rákóczi Ferenc nenzeti felkelése. Bp., 1941. 381. o.

„tiszta“ hadtörténelmi felfogásból ered és a hosszú-hosszú fejlődésben kialakult, mai vezérkari parancstechnika szempontjait vetíti 200 évre vissza. Ezért történelmietlen és hamis. A katonai nyelv és a parancstechnika épp olyan lett dolog, épp olyan fejlődésen ment keresztül, mint a kereskedelem, a jogszolgáltatás, az adminisztráció, egyszóval a társadalmi élet minden szektorának nyelve. Amit Bánlaki hosszadalmasnak, terjengősnek, kicsinyesnek tart, — az a kor stílusa és ebből éppúgy nem vetkőzhetett ki Rákóczi, mint ahogy az ember nem bújhat ki a bőréből. Véleményünk szerint az order¹⁵⁵ teljesen világos, érthető és az összes orderek közül, amiket áttanulmányoztunk, mondhatni a legkönnyebben lehetett a mai nyelvre átfordítani, a mai parancstervezetnek megfelelően csoportosítani, mert felépítésében, sorrendjében — helyzetközlés, csapatrend, feladat, összeköttetés stb. — szinte egyezik a mai szabályzatok által előírt parancsokkal.

A parancs lényege:

1. *Helyzetközlés*: Rákóczi hangsúlyozza az ellenség ellen való nagyobb hadműveletek fontosságát, amire most Esztergom megmentése miatt különösen nagy szükség van.

2. *Csapatrend*:

a) *Reguláris ezredek*:

Forgách drag. ezred
Győri-Nagy drag. ezred
Chassant gyalogezred
Róth gyalogezred
Fodor gyalogezred

b) *Mezei ezredek*:

Ocskay lovasezred
Bezzegh lovasezred
Balogh I. lovasezred
Petróczy lovasezred
Thuróczi gyalogezred
Senyei gyalogezred

c) *Tüzérség* (Újvárban csatlakozik):

6 ágyú és 3 mozsár

3. *Gyülekezés*: Bazinnál, ahol tüntessen Morva irányában, majd meglepetésszerűen forduljon Pozsony felé.

4. *Feladat*: (alternatív)

a) Pozsony elleni támadás: Éjszaka, meglepetésszerűen támadja meg a várost, bombáztassa és ha lehet — Rivière szerint kivihető — a várat

¹⁵⁵ Az order teljes szövegét közli Thaly a *Hadtörténelmi Közleményekben*. 1890. évf. 109. o.

is vegye be. Amennyiben a vállalkozás sikerül, a várost tartsa és létesítsen a Dunántúllal biztos összeköttetést.

„Az hadakozásnak szokott változása által mindazonáltal hogyha ezen operációnak kívánt successusa (sikere) nem lehetne...“, akkor:

b) Ausztriába üssön be, ha lehetséges a bécsi hidakig, ott malmok és profontházak felállításával teremtsen magának hadművelleti alapot, helyszíni beszerzéssel biztosítván az élelmezést és „...hajókat nyervén, a Duna túlsó részére is — ámbár apró porták által is Bécs elein lármáztasson.“

Ha ez sem sikerül, akkor:

c) Üssön be Morvába „...ha csak lehet mentül mélyebben...“ és visszafelé jövet forduljon Trencsénnek.

d) Most következik a parancs legfontosabb része, melyből világosan kivehető, hogy miért nem jelöli meg a Fejedelem azt, hogy orderjének „melyik részét és miért“ tartja legfontosabbnak: „De mindezen projectumokból (tervekből) semmi oly bizonyos effectusokat, (eredményeket, hatásokat) nem ígérhetvén maguknak, Kgmed, Kged, hadi experentiáitól (tapasztalataitól) ezekhez hasonlókat remélhetvén — mindeneket leginkább arra és Hazájához való kötelességére és szeretetére bízunk.“¹⁵⁶

5. Összeköttetés:

a) Dunántúllal: Csallóközön keresztül úgy, hogy Balogh István vagy Somogyi Ferenc ezredét ott elhelyezve tartsa a kapcsolatot.

b) Rákóczival és Eszterházzal futárjárattal, illetve postán.

6. *Egyéb*: Felhívja a figyelmét a hadak fegyvelmezésére a csapatok harcképessége és a lakosság szimpátiájának megtartása szempontjából.

Bánlaki véleményével szemben a következőket kell megállapítanunk:

1. Az orderből világosan kivehető, hogy a vállalkozásra *Esztergom felmentése* miatt van szükség, ami egy képzett, hivatásos katonának teljesen elegendő ahhoz, hogy tudja a kötelességét, hogy mai katonai terminológiával kifejezve a „feladat szellemében“ cselekedjék.

2. Nagy távolságra szóló, hosszabb időre terjedő stratégiai feladatról lévén szó, melynek végrehajtása közben „az hadakozásnak szokott változása“ miatt előre nem látható helyzetekkel és körülményekkel kell számolni, egyenesen helytelen lett volna a tennivalókat jobban konkretizálni. Rákóczi nem azt kívánta, hogy a felsorolt három feladat *mind-egyikét* hajtsa végre Forgách, hanem azt, amelyekre a legtöbb lehetőség kínálkozik és amely a feladat szellemének a lejobban megfelelt. Ezért

hivatkozik a fejedelem Forgách hadi tapasztalataira és írja neki, hogy hadműveleteit „az időhöz és alkalmatosságához“ szabja.

3. Az sem áll helyt, hogy az order kicsinyeskedő és hosszadalmas lenne. Az egészen természetes és helyes, hogy Rákóczi intézkedik a gyülekezésre, annak helyére, a tüzérség csatlakozására, mert több olyan egységről van szó, melyek eddig nem tartoztak Forgách alá, tehát pillanatnyilag csak ő intézkedhet velük.

Pozsony bevételére vonatkozó részek inkább tanácsok, mint kimondott utasítások és ezeket, tekintve a Rivière jelentésében foglaltak fontosságát, nem lett volna szabad kihagyni.

4. Végül pedig annak bizonyítására, hogy a parancs világos volt és abból Forgách nagyon jól megértette a lényegét, szabadjon magát Forgáchot idézni: „Az mi németünk megvénvén csalárdsággal az sáncot, (t. i. a karvai erődöt, mely ekkor már elesett) azt tudja: Esztergom is úgy lesz az óvé: nem adja az Isten! Én megyek Pozsonynak, Ausztriának etc., úgy hiszem visszajön a német uram az lármára!...“¹⁵⁷ Tehát tisztán látta, hogy a vállalkozásának célja: Esztergom mentesítése és szávaiból az is kivehető, hogy megértette: alternatív feladatról lévén szó, azt hajta végre, amely a helyzetnek és a körülményeknek a legjobban megfelel. Tehát Forgách maga sokkal szerényebb volt, mint Bánlaki és nem tartott igényt arra, hogy a fejedelem megjelölje, hogy a feladat „melyik részét és miért“ tartja legfontosabbnak.

Forgách az ígértetés ellenére nem ostromolja meg Pozsonyt.¹⁵⁸ Rákóczi azon parancsát, hogy meglepetésszerűen támadja meg a várost, nem teljesíti, a pozsonyi polgárok megtudják küldetését, kivonulnak eléje és 4.500 Ft lefizetésével visszatérésre bírják. Ezután még beüt Ausztriába és Morvába, ahol példátlan kegyetlenségeket művel, pl. Zistersdorfbán gyerekeket, asszonyokat ölet le. Vállalkozása nyomán Stahrenberget valójában visszarendelik Magyarországból, azonban már késő: Esztergom elesett.

Az Esztergom megmentésére vonatkozó terv másik része a soproni diverzió volt. Az Emlékiratokban¹⁵⁹ erre vonatkozóan Rákóczi, Bezerédi felelősségét említi, aki vagy egy szerelmi viszony miatt, vagy pedig azért nem mozdult, mert már akkor aruló lett volna. A Feldzüge hivatkozik Bezerédi és Ebergényi császári generális levelezésére és azt állítja, hogy a köztük lévő tárgyalások ebben az időben már elég előrehaladott állapotban voltak, azonban ismeretlen okokból megakadtak. Mindenesetre, ha Bezerédi felelősségét nézzük, nem szabad elfelejteni, hogy ebben az

¹⁵⁷ Forgách Rákóczihoz. Közli *Thaly*: Ocskai László. Bp. 1870. 86. és k. old.

¹⁵⁸ Forgách pozsonyi magatartására nézve. Eml. 148., A. R. I. 640., Feldzüge: 436. o.

¹⁵⁹ Eml. 148., Feldzüge: 436. o. Andrászi kinevezésére és Bezerédi alárendelésére nézve ETK. 434., 435. és 437. o., A. R. I. 640. o.

időben ő tulajdonképpen Andrászi István parancsnoksága alatt állt, akit Eszterházi szeptember 8-án megbíz, hogy a rábaközi „felső” hadakból *corpust* formáljon és alárendeli *Bezerédi*, *Moré*, *Thuróczi* és *Somogyi* ezredeit. Ezután is többször küld utasítást Andrászinak — igaz, hogy *Bezerédinek* is közvetlenül — a Sopron elleni „próbákra”.

Karva és Esztergom eleste¹⁶⁰

Stahrenberg IX. 26-án Komáromnál átlépi a Dunát, és másnap délelőtt Karva előtt van, melyet átkarolóan megtámad és rövid harc után bevesz. A császáriak könnyű sikerének oka a német származású csapatok árulása és a védők morális összeroppanása; az erődítés néhány redutjában megadják magukat, mire a többi is kapitulál. Bár a császáriak kegyelmet ígértek mindenkinek, mégis kardélre hányták a védőket, sőt az ott lévő polgári lakókat, — akik a műszaki munkálatok elvégzésére voltak kirendelve — azok gyerekeit és asszonyait is kegyetlenül legyilkolták¹⁶¹

28-án Stahrenberg serege Esztergom alatt van, a Tamás hegy és a Szt. György hegy felől megindítja az ostromot. 11 ágyú 4 ütegben és 6 mocsár lövi a várat. A védősereg kezdetben erélyesen viszonzza a tüzet, több kisebb kitörést is végrehajt, azonban a harci kedv alábbhagy, egyenetlenség és zendülés tör ki, úgy hogy a császáriak legnagyobb meglepetésére és örömére Bonafoux 9-én felajánlja a kapitulációt és 11-én átadja a várat. Mind császári, mind kuruc oldalon hatalmas visszhangot kelt az ügy. Bécsben „Wunder Österreichs”-nek nevezik¹⁶² (Ausztria csodájának). Bercsényiné így ír róla: „Posony táján mi hírek vannak örömet értettem, de kisűn fognak hozza, amikor már az Esztergom oda van, az, melyet valóban csak gyalázatosan kellett a Kommandansnak fel adni, mert benne való haidussagh nagyobb része nem akart fegyvert fogni, melyre nézve kellett akkordára menni. Noha volt 18 száz haidu benne és élések elég. Kuckländer harmadfél százal hét hétig tartotta, igazán Isten látogattatta.”¹⁶³

A vár 1700 főt számláló védőseregéből 300 császári szolgálatba áll, a többi szabad elvonulást kap Érsekújvárra. A császáriak zsákmánya 69 löveg, amiből 19 volt használható.

¹⁶⁰ Karva és Esztergom elestére nézve: Eml. 147—148., A. R. I. 633—635., Feldzüge: 434. o.

¹⁶¹ Ottlyk így írja le a karvai harcot: „Méltóságos Fejedelemmel rándulnunk kellett Esztergomhoz megh akarván segíthenünk Dunántúl Karva táján lévő erős sáncukat kik felül jóllehet alkalmas derék dispositioikat tett volt Kgs. Urunk, de mivelhogy az Sáncha lévő hadaink közt némely nyúl szévű hadnagy tiszték és németek voltanak azok megh ijedvén az ellenségűl kiugrándozzanak, s a többit akik bent voltak (jóllehet Gratiát utóljára kiáltottak) adgyon üldözvén az ellenség sáncukat is megvevé.” Thaly gyűjt. V. 307. o.

¹⁶² *Arneht*: Stahrenberg 419. o.

¹⁶³ Bercsényiné levele férjéhez. 1706. okt. 18. Thaly gyűjt. V. 150. o.

Karva elestének hírére Rákóczi sietve visszatér Párkányból, ahol látja Stahrenberg beérkezését Esztergom alá. A vár alatt lévő hídon át akar küldeni két ezredet az ellenség megtámadására, azonban a hadak között kitör a pánik, főleg a tisztek vesztik el a fejüket és húzódoznak a harctól: „...a tisztek olyan rémültnek látszottak és annyi akadályos és nehézséggel hozakodtak elő, hogy jól láttam: itt semmit sem használna az sem, ha latba akarnám venni tekintélyemet“.¹⁶⁴ Itt már segítség nincs, bízni kell abban, hogy a vár kitart, addig, amíg a morvai és ausztriai beütések visszatérésre kényszerítik az ellenséget. Az ellenség veszélyeztetni Kassát, minden gondolata oda összepontosul és már szeretne ott lenni: „Megvallom, repülnék, nem mennék már az mellettem lévő hajdusággal“¹⁶⁵ írja Bercsényinek. Megindul a Felvidékre és Tornánál egyesül Bercsényivel X. 11-én.

Esztergom elestével tanulmányunk végéhez érkeztünk. Az ezután következő időkben ugyan még nevezetes események történnek Magyarország nyugati részein, melyek következtében Dunántúl újra felszabadul, mégis úgy tartjuk, hogy tanulmányunk önmagában zárt eseménysort foglal magában, amennyiben a hadműveletek központja kezdetben Rákóczinál, később pedig a császáriaknál is Esztergom volt. Miután a vár elesett, mindkét részről új célkitűzéseket magában foglaló hadműveletek indultak meg.

¹⁶⁴ Eml. 148. o.

¹⁶⁵ Rákóczi Bercsényihez. 1706. okt. 2. A. R. I. 634. o.

V I T A*

HOZZÁSZÓLÁS SZÉKELY GYÖRGY: „KAPCSOLATOK A KELET-EURÓPAI NÉPEK HARCAIBAN A FEUDÁLIS NÉMET HÓDÍTÓK ELLEN A 11—14. SZÁZADBAN” C. TANULMÁNYÁHOZ.

Gogolák Lajos

Szeretnék hozzászólni Székely Györgynek a Hadtörténelmi Közlemények 1954. 1. számában megjelent „Kapcsolatok a keleteurópai népek harcaiban a feudális német hódítók ellen a 11—14. században” című tanulmányához — és pedig két szempont szerint: tárgyi szempontból is, ám főként a tanulmány bevezető részét illetőleg. Nem lévén sem hadtörténész, sem a középkor történésze, mégis milyen ok, mily jog kínálkoznék itt hozzászólásra? A kérdés — a különböző német politikai alakulások kelet-középeurópai terjeszkedésének dolga — úgy vélem, változatlanul kell, hogy ott álljon közérdeklődésünk homlokterében: tanulmánya végén Székely György méltán hivatkozik arra, hogy e küzdelmek a szocializmus építésében és a béke védelmében együtt küzdő keleteurópai népek közös történelmi hagyományai... S ha tovább fejtjük, tovább vizsgáljuk ezt a gondolatsort, ha végigmegyünk a kelet-középeurópai kis népek történetén, egészen napjainkig úgy találjuk, hogy a német kérdés, a német hatalmi alakulások elleni küzdelem állandó problémája e nemzeteknek. De állandó kérdése a kelet-középeurópai kérdés a nagynémet történetírásnak is! — hiszen éppen erre vonatkozik hozzászólásom szándéka.

Székely György gazdagon dokumentált tanulmányához tulajdonképpen nincsen hozzátennivaló, — azonban úgy vélem, hogy a tanulmány bevezető fejezetéhez inkább; a középeurópai és német problematika újabb történelmi irodalma bő anyagot kínál arra vonatkozólag, hogy az újabb nagynémet és hitlerista történetírás mekkora mítoszt, különleges német „hivatást” teremtett a közép-keleteurópai hódításra készülő hitleri terjeszkedés igazolására, „jogigényének” alátámasztására éppen azokból a korszakokból, amelyekkel Székely György tanulmánya foglalkozik. A magyar történetnek, a többi kelet-középeurópai kis népek mult-

* A szerkesztőség a problémák tisztázása érdekében helyt ad a lapban megjelent cikkekkel kapcsolatos hozzászólásoknak. Kérjük olvasóinkat, hogy észrevételeiket és hozzászólásaikat a szerkesztőségnek küldjék be. Az 1. szám két cikkéhez érkezett hozzászólásokat köszönettel vesszük.

jának is közös hagyománya a német terjeszkedés elleni küzdelem, — nos, viszont valóságos hagyománnyá vált a keleti terjeszkedés politikájának dicsőítése, igazolása a német történetírásban. Ezzel máris ott állunk a nemzeti hagyományok problematikájának kellős közepén! „Auch das deutsche Volk hat seine revolutionäre Tradition“¹, — így kezdi Engels a német parasztháború történetét... Az úgynevezett „nemzeti hagyomány“ roppant lehetőségeiből minden egyes társadalmi rendszer, minden egyes korszak kiválasztja a neki megfelelőt, homályban hagyván a többi korszakokat. Így pl. Marx és Engels szinte alig foglalkoztak — kivéven talán a frank korszak gazdasági szerkezetét — a középkori császársággal, a császárság és pápaság küzdelmeivel, valamint csak részben, főként porosz vonatkozásban, azzal a keleti terjeszkedéssel, amelyet az újabb nagynémet, majd hitleri történetírás oly előszeretettel avatott hagyományának. Engels ugyanekkor a középkori császárságról megjegyzi, hogy „sie ist eine mehr nichdeutsche als deutsche Idee“, és utal arra, hogy a középkori császári politika tulajdonképpen rombadöntötte Németországot.² Marx egy megjegyzése pedig arra utal, hogy a „Német királyságot“ a német-római szentbirodalom belül aligha nevezhetjük nemzeti államnak... Nem sokkal utóbb Marx emlékeztet arra, hogy a sajátos német fejlődésre éppen az jellemző, hogy a két legnagyobb partikuláris állam, mely végülis megosztotta egymás közt Németországot — Poroszország — Brandenburg és Ausztria — tulajdonképpen gyarmati, kolonialis állam — meghódított szláv területen: Brandenburg szász, Ausztria pedig bajor kolónia...³ Nos, a német történetírás, általában az egész német fejlődés meggyőző bennünket arról, hogy a nagynémet hatalmi expanzió máig is élő és bujtogató hagyománya e két „kolonialis“ terület örökségét viszi a kelet-középeurópai nemzetek felé tovább. Ily értelemben kívánja hozzászólásom kiegészíteni Székely György tanulmányát.

Marx és Engels e kiragadott megjegyzései, utalásai is leleplezik a sajátos tragikus német politikai fejlődés lényegét. Székely György is helyesen utal rá tanulmánya bevezetőjében, hogy „egységes német birodalomról a tárgyalt korszakban nem beszélhetünk — még a birodalom egyes részeinek fejlettsége szempontjából sem...“, a német császárságot előbb a német törzsek és meghódított népek tarkasága jellemezte, majd a feudális felaprózódás gyengítette meg.⁴ Ugyanekkor viszont az újabb nagynémet, majd hitleri történetírás, illetve „völkisch“ történetpolitikai publicisztika egyetlen hatalmas és egységes tömbként, egyetlen hagyományként tekintett a középkori császárság felé, amelyet korántsem csupán a néhol-néhol vitatott itáliai politika (pl. Sybel) jellemzett egyedül, hanem igenis elsősorban a keleteurópai terjeszkedés. És ha a 19-ik

¹ „A német népek is megvannak a maga forradalmi hagyományai.“

² „... ez sokkal inkább egy nemnémet, mint német idea...“ *Marx-Engels-Lenin-Stalin: Zur deutschen Geschichte*, I k. Berlin, 1953. 279. o.

³ U. o. 623. o.

⁴ Székely György, HK. 1954. 1. sz. 141. o.

századi liberális „esztétikai“ történetírás (pl. Ferdinand Gregorovius) a császárság római-olasz politikájában az emberi haladás motívumait, az antiklerikális küzdelem előzményeit vélte felfedezni, ugyanekkor az új nagynémet, vagy hitleri történetírás annál inkább mitologizálta a „völkisch“ gondolat, a hitleri imperializmus érdekében a középkori szláv- és részben magyarellenes hadjáratokat, hódító törekvéseket. És éppen e ponton érzek bizonyos hiányosságot Székely György tanulmányában, vagyis inkább annak bevezetőjében. Székely György megragad egy-két jellegzetes magyar történetirodalmi példát, megmutat egy-két nagynémet hatást és elemet újabb történetírásunkban. Am valószínűleg tanulmányának konkrét célkitűzései, valamint terjedelme nem engedte meg, hogy részletesen kifejtse azt az ideológiai alapvetést, ahogy az új nagynémet történetírás szemlélte a középkori kelet európai küzdelmeket, — és tegyük hozzá: szemlélte méghozzá erőteljes és támadó élel, megmutatni törekedvén mindenütt a nagynémet gondolat, a hitleri törekvések „jogosultságát“ a kelet európai kisebb népek ellenében. Hozzászólásomban arra vállalkoznék, hogy pár jellemző példát bemutassak az újabb német történetírásból és „völkisch“ történetpolitikai irodalomból, nem is a teljességre, inkább a jellegzetességre törekedvén s mintegy kiegészítvén itt-ott Székely György helyesen, de vázlatosan megfogalmazott bevezető tételeit.

Tudatosan vallotta és vállalta az egyre inkább hitleri irányba tolódó, a kelet európai nagynémet külpolitikát szolgáló és támogató történetírás a német hagyománynak ilyen említett egyoldalú értelmezését, a mult „megfelelő“ visszavetítését, — mintegy úgy tüntetvén fel a hitleri kelet európai programot, mint megszakítatlan és örök, egyetlen német nemzeti hagyományt. „Wir haben ein Recht, auch die fernere Vergangenheit auf die Regungen des Geistes und Empfindens zu befragen, die uns heute mächtig bewegen. Es scheint mir kein Zufall, das gerade im Südosten des Raumes, in welchem sich das Dasein unseres Volkes vollzieht, die Dringlichkeit dieser Frage erkannt worden ist...“⁵ — írja könyvének bevezetőjében a német „népi mult“ egyik kutatója, mely könyv különben foglalkoztat is bennünket észrevételeink során. Nyílt vallomás: az aktuális nagynémet, hitleri törekvések, vagyis a terjeszkedési politika érdekében keres igazolást a német történetíró, aki a kelet európai — főként északkeleti — nemzeti feszültségek történetével foglalkozik.

Hogy honnét ez a feszültség, hogy honnét ered a kelet-középeurópai

⁵ „Jogunk van arra, hogy a távolabbi multat is megkérdezzük azokra a szellemi és érzelmi hullámzásokra vonatkozólag, melyek ma oly hatalmasan megmozgatnak bennünket. Ugy tetszik nekem, hogy nem véletlen az, hogy annak a térségnek délkeleti részén ismerték fel e kérdés sürgető voltát, hol népünk léte beteljesül...“ *Erich Maschke*: Das Erwachen des Nationalbewusstseins in deutsch-slawischen Grenzraum. Leipzig, 1933. 3. o.

népeknek e történetírás során német részről fájdalmasan emlegetett el-
lenszenve a németiség iránt, arra leplezetlenül feleletet ad nekünk egész
sor munka, — ezek a művek nyíltan feltárják a keleti hódító politikát,
dicsőítvén a németiség hatalmi és „népi“ térfoglalását, a keleteurópai
népek — szlávok és magyarok — visszaszoríttatását, megfékezését. E
nem egyszer forrásokkal bőven támogatott fejtegetések során azonban a
németiség, mint egyetlen és egységes egész, mai értelemben vett nem-
zeti tömb szerepel, — mintha bizony a feudalizmus, hűbériség e korszak-
ában egyetlen nemzeti tudat kötötte volna össze a császárt, a részfe-
jedelmet, a hűbérurat, a tartományi őgróftot, avagy a keleteurópai or-
szágokba „vocatio“ révén érkezett német telepest... Mindegy, a „völ-
kisch“ gondolat egyetlen egésznek látja a középkori németiséget, ame-
lyet a hódító és kolonizáló öntudat mellett természetesen a kelet-közép-
európai népeken felülemelkedő kulturális hivatás, magasabb műveltség,
humanitás és civilizáció jellemez...

Vegyünk például egy inkább népszerűsítő célzatú munkát, mely biz-
vást úgy vehető, mint a Keleteurópára vonatkozó történelmi nézetek
összefoglalása és emellett bőven felhasználja a „geopolitikai tudomány“
készenálló formuláit. A danzigi pedagógiai főiskolai docens Hans Joa-
chim Beyer műve⁶ már azért is érdekes, mert a lengyel—német feszült-
ség forróját, Danzig felől fordul támadó éllel az összes kelet-közép-
európai népek története, önállósága, nemzeti hagyományai ellen. Bősé-
gesen kiemeli Középeurópa kevert jellegét, mely rendetlenségbe rendet
csakis a germán szervezés vihet. Elsősorban is az „éjszakkéleti térség“
problémáival foglalkozik: germán, éjszaki teremtvény a lengyel és orosz
állam, a keleteurópai államalakulások kiindulópontja a wikingek moz-
galma, wiking szellem és vállalkozás adott formát a keleteurópai nép-
ségek rendetlenségének, — a Keleti tenger: „nordisches Mittelmeer“...
És még nyomatékosabban ennél beszél e rendezés, e szervezés germán,
utóbb kiváltképpen német elemeiről: a lovagságról, elsősorban a Német
Lovagrendről, illetve a livlandi Schwertritterekről, ezek adták a német
államszervezés legmagasabbrendű, végig követendő példáját...⁷ Ugyan-
ily részletességgel elemzi a német lovagság csehországi szerepét is, majd
meg kifejti: a magyar államot a németek építették fel, utóbb azonban a
cseh-, illetve magyar államiséget felépítő német elemek veszendőbe men-
nek... Nagyon figyelemreméltó e militarista, hitleri szellemű elmefutta-
tások során az, amit a Német Lovagrend erdélyi szerepéről, majd ennek
kapcsán általában a katonai szervezetű lovagrendek és a német koloni-
zációs polgárság kapcsolatáról beszél. Az erdélyi szász népiség, az erdélyi
szász polgárság szerinte igenis katonai céllal települt le, a német lo-

⁶ Hans Joachim Beyer: Aufbau und Entwicklung des deutschen Volks-
raumes. Danzig, 1935.

⁷ u. o. 14. o., 25. o.

vagok hívták Erdélybe akkoron a szász polgárokat, amikor még fennen ragyogott a birodalom egysége, a szászok szigorú és zárt szervezetsége e birodalmi egység hatása, végig visszaverődő visszfénye... Míg viszont a magyarokkal rokonszenvező és korántsem ily szervezett szepesi szászok már akkor érkeztek, akkor szerveztettek, mikor a birodalmi egység aláhanyatlott...

Hans Joachim Beyer műve más miatt is érdekes számunkra: geopolitikai térképázlata szemléletesen ábrázolja a középkori (vagyis: legújabb!) német terjeszkedés „Krauffeld“-jeit: Lengyelország éjszaki, tengerparti tájait, Sziléziát és Csehországot, majd pedig a „Südst“-ot, azaz Ausztriát és Magyarországot, — természetesen mindenütt a „német kisebbség“ feketén árnyalt szigetjeivel. Ismét egy hitlerista történetirodalmi önbeismerés: e történeti munkák telistele vannak a különféle német „kisebbségek“ sorsának siratásával, ugyanekkor leplezetlenül beismerik, hogy e német „kisebbség“ jelentős részben a kelet-középeurópai különféle német hódító és terjeszkedési akciók során született és annak következtében települt a német feudális hódítókkal szembeszegülő népek közé...

A Hans Joachim Beyer által említett hármás front, avagy történeti „Krauffeld“ említése egyben mintegy eleve megszabja hozzászólásunk, megjegyzéseink kereteit; hadd mutassuk be sorjában pár jellegzetes példán, mint szólt a nagynémet történetírás a lengyel, a cseh és az osztrák, illetve magyar kérdésekről, miként értelmezte azt a korszakot, amelyről Székely György tanulmánya beszélt.

Legelőbb is itt van Lengyelország, a lengyel—német viszony problémája, amely a Német Lovagrend, majd a Lengyelországot felosztani sürgető porosz állam örökségeként maradt a nagynémet gondolatra. Foglaljuk össze röviden azokat az indítékokat, amelyek a porosz—német történetírást a lengyel kérdés állandó vitatása felé hajtották. S itt első sorban is tudatosítanunk kell: a kis—német, azaz porosz 1866-os részmegoldást végrehajtó Bismarck-féle politika megfontoltan és konokan ragaszkodott Lengyelország széttagoltságához, — ez volt a cárizmus és a Birodalom közti statusquo, sőt szövetség záloga. A porosz bismarcki állameszme — szemben a hitleri koncepcióval — éppen porosz érdekből, de az Ausztriával való megegyezés érdekében is, nem vallotta a teljesen egységes, egyetlen német nemzeti állam elvét; viszont, hogy a lengyelországi porosz birtoklást is fenntartotta, nem utasította el magától — porosz, szűken porosz vonatkozásban — a nemzetiségi, a kevertlakosságú állam teóriáját és gyakorlatát. (Bismarck bizonyos vonatkozásban ezért is részesült kedvezőtlen megítélésben a hitleri történetpolitikai publicisztika részéről...) A lengyel területek birtoklása ipari és stratégiai

szempontból egyaránt fontos volt a porosz államnak.⁸ Ideológiai és „tudományos“ alátámasztást szolgáltatott e rideg hatalmi tényeknek az 1890-es évektől a Friedrich Ratzel-től kezdeményezett „geopolitikai tudomány“, melynek lényege a „nagy terek törvénye“: azaz, hogy a „nagy térségek egyesítenek...“ A lengyel nép rovására a „porosz tudomány“ már akkor kidolgozta a Rajnától az Uralig terjedő „nagy tér törvényszerűségeit“, azaz: a németiségnek a lengyel nép fölötti uralma elméletét...

Mindezeknek az elméleteknek legújabb összefoglalása volt az a gyűjteményes munka, melyet a Székely Györgytől többször idézett Albert Brackmann szerkesztett a porosz-német történetírás akkori tekintélyeinek közreműködésével.⁹ A hitleri „Machtergreifung“ időpontjában megjelent kötet leplezetlen összefoglalása a német történetírás álláspontjának Lengyelország irányában; és mivel a német történetírást a 19-ik század eleje óta tudatos porosz szempontok vezették akár Lengyelország, akár Ausztria irányában, ezt az összefoglalást és állásfoglalást bizvást politikai tetteknek is elfogadhatjuk. Tegyük még hozzá az elmondotakhoz: általában a hitleri hatalomátvétel döntő jelentőségű úgy a porosz, mint az osztrák történetírás, történetpolitikai irodalom szempontjából. A hitlerizmus magába foglalta, mintegy „szintézisre emelte“, egyetlen egységre hozta az összes addigi német imperialista politikai irányokat, velük együtt pedig az őket addig külön-külön igazoló történetírást is.

Az idézett mű előszavának sima szavai mögött eleve tehát hódítási szándékok ásitának elő. Hangjában Albert Brackmann előszava ugyan első látszatra nyugodt és mértéktartó; ki is emeli, hogy nem vezetik „ellenséges“ szándékok a szerzők írásait. De nézzünk csak pár mondatot: „... beide Völker seit über tausend Jahren in engster Raumeinschaft und deshalb in besonders nahen politischen und kulturellen Beziehungen gestanden haben...“¹⁰ Azaz: a közös „Raum“ fogalmával már eleve tagadja a lengyel nép külön nemzeti, népi területének jogosságát, mi több: a lengyel államiságot is, melyet a nagy lengyel szabadsághősök a maguk korában többé-kevésbé az úttörő francia forradalmi példa nyomán akartak átalakítani, majd meg 1919 után — Pilsudski hatalomrajutásáig — a lengyel burzsoázia a francia harmadik körtársaság szerint iparkodott fenntartani. Azonban a porosz-német történész eleve megtagadja annak lehetőségét, hogy egy keleteurópai nép nyugati —

⁸ Bismark keleti — különösképpen lengyel — politikájáról az „állam és nép“ problémájának poroszországi feszültségeiről, a porosz állami és társadalmi szemlélet alakulásáról l. általában: *Hans Rothfels: Bismarck und der Osten. Leipzig, 1934.*

⁹ *Albert Brackmann—Karl Brandt (hg.): Deutschland und Polen — Beiträge zu ihren geschichtlichen Beziehungen. München-Berlin, 1933.*

¹⁰ „... több, mint ezer éve mindkét nép a legszorosabb életér-közösségekben, tehát különlegesen közeli politikai és kulturális vonatkozásban állott egymással...“

tehát a porosz principiumhoz mérten: akkor haladóbb! — példákön indulhasson állami életében! „Die Gemenglage ihrer Siedlung verbietet es, die westeuropäische Begriffe völkischer Staatsgrenzen auf den Osten zu übertragen...“¹¹ Azaz: mikor Brackmann „historisch gewordene enge Raumbegemeinschaft“-ról, lengyelek-németek települési területeinek egymásba gyűrűzéséről beszél, eleve a lengyel nép alsóbbrendűségének alapgondolata vezet, — és ez vezet a gyűjteményes kötet szerzőit is végesvégig, midőn a német fölényt, a középkori német hódításokat, a lengyelek rovására való német kolonizációt, majd meg a porosz állam mohóságát és elnyomó politikáját igazolják.

E gyűjteményes kötet egyik szerzője, Hermann Aubin¹² mily érvekkel igazolja a német fölényt a lengyelek fölött? Elsősorban is: Lengyelország területe nemcsak földrajzilag azonos az éjszaknémet síksággal, hanem történelmileg is: történeti folytonosság szempontjából Lengyelország germán terület, csak utóbb jöttek a germánok helyére szlávok, azaz lengyelek. Mily tényezők döntötték el a német fölényt a szerző szerint? Az élettér elsőbbsége, a lélekszám, végül is a kulturális színvonal. A német nép élettere, melyhez a lengyel táj odatartozik: „Herzstück Europas“. A lengyelek fölötti német fölény indokai, elemei: a frank birodalom és az egyház révén a németek örökölték Róma civilizációját; a nyugati kultúrközösség alapeleme, éltetője pedig a germánosság. A középkorban a német-germán elem egyet jelentett a kereszténység terjeszkedésével, — a németség kapcsolta be a lengyel népet erővel-békével a keresztény-germán kultúrközösségbe és Németország központi helyzete révén — „Mittellage“ — a nyugati civilizáció védője és terjesztője volt a szlávokkal szemben. A német központi helyzet — „Mittellage“ — tette azt, hogy a németség osztályrésze volt a békében, háborúban egyaránt a nyugati civilizáció átvitele a szlávok felé, — így állott elő a „német-szláv kultúrlejtő“ — „Kulturgefälle“, — mely gondolat különben állandó eleme ennek a könyvnek is, más hasonló munkáknak is. Mivel pedig a nyugati német határok a kora középkorban már konszolidálódtak, mivel Franciaország és részben Itália ellenállott a tartós német hatásnak, tehát a „keleti erővonalak“ tartós, állandóan fokozódó tényezői lettek a keleteurópai terjeszkedés során a német politikának.

A középkori császárok, illetve a Német Lovagrend lengyelelles terjeszkedését szerzőnk ily indokokkal magyarázza tovább: A Birodalom biztonsága, keleti határainak mindinkább való küljebbtolása Nyugat érdeke volt. Németország állandó, permanens „határőrséget“ („Grenzwacht“) vállalt a szláv népek ellen Nyugat érdekében a keleti fejletlen

¹¹ „Településük szoros mivolta megtiltotta, hogy a népi állami határok nyugateurópai fogalmait keletre átvigyük...“ u. o.: III. o.

¹² U. o. 13. o.: H. Aubin: Die historisch-geographischen Grundlagen der deutsch-polnischen Beziehungen.

„népségek“ („Völkerschaften“) ellen. Németország itt „aktív önvédelmet“ folytatott a középkor során s a „veszélyeztetett határok“ védelme a német császárok, illetve a lovagrend „békéje“ által kulturális fejlődést, nívóemelkedést hozott Lengyelországnak is... Keletebbre bár, de a német lovagrend és a császárok folytatták Nagy Károly örökét: a „szubgermán zóna“ német áthatását: kereszténységgel, német fegyverekkel és német erkölcsiséggel... Keleteurópa, így Lengyelország is: tulajdonképpen germán föld, a német előretörés tulajdonképpen: visszafoglalás, — hiszen a szlávok tökéletlen településükkel germán területre vonultak be a népvándorlás végső szakaszában...

Lengyelország nyugatra esett Bizánc észak-déli erővonalaitól; így került bele a német szférába, így lett nem orthodoxszá, de katolikussá. E nyugati lengyel orientációt a német vazallátus jellemzi; de jellemzi egyben a lengyel részről ellenségesen felfogott német—lengyel kapcsolat is. A németek csak adtak a lengyeleknek s a 16-ik század előtt Európa nem tud a lengyelekről, csak a fejlett német pénzgazdaság kapcsolta bele Lengyelországot Európa vérkeringésébe. További tényezői a lengyel-német viszonyoknak: az Impérium és az egyház harca, illetve az Impérium veresége önállósítja a lengyel klérust a Birodalomtól; ugyanekkor viszont újabb kapcsolatot jelentett Németországgal a lengyel részfejedelmek által folytatott német polgári telepítő politika, — ide tartozik Szilázia elnémetesedésének kérdése is s a keleti német terjeszkedés legdiadalmasabb szakasza a lovagrendi uralom.

Ezt az álláspontot, mely egyetlen láncolatba kapcsolja össze a középkori császári hódító politikát, a lovagrend terjeszkedését és a német polgári kolonizációt, még élesebben formulázza Albert Brackmann ugyane kötet egy másik cikkében.¹³ A 10—15. század közti időszakról kifejti, hogy ezt az éjszaki népek vezető szerepe hatja át, — általuk válik a civilizált Európa részévé a keletközépeurópai térség. A kezdeti középkor két vezető hatalmassága egyaránt germán: Nagy Károly frank birodalma éppen úgy, mint a tőle éjszakra terjedő és messze kisugárzó viking kultúrkör. A frank-éjszaki ellentétet feloldja a frank-német fölény, amely az Imperium Christianumban nyert megvalósulást. És ha a wikingek alakították is Nagy Károly—Nagy Ottó közt Keleteurópa történetét, Nagy Ottó óta Keleteurópa formálója a német nép volt, mely magára vállalta az Imperium Christianumot, Nagy Károly programját, azaz az Egyház fegyveres védelmét a pogányok — azaz: szlávok, illetve magyarok — ellen. Ezt a „missio“-t a német királyok „mindenütt!“ gyakorolták és Nagy Ottó szlávellenes „missio“-ja egyet jelentett a keresztény Európa fegyveres szolgálatával; ezt hagyta örökül az Ottók kora a németiségre. A szlávok „szellemi tunyaságával“ szemben a német szel-

¹³ U.o.: 28. o.: Albert Brackmann: Die politische Entwicklung Ost-Europas von 10. bis 15. Jahrhundert.

lemi és fegyveres erő tényezői voltak: a karoling tradíció, az antik hagyomány, végül a szász-germán fölény. Mindez korlátlanul érvényesült a pogánysághoz makacsul ragaszkodó vilcek, veletek, brandenburgi és mecklenburgi vendek, Nyugat-Pomeránia lakói, illetve a többi szlávok, liuticsek, pomormánok, redárok ellen, — de a lengyel területekkel szemben kissé megzavarta a keresztény-germán hatalmat Mieszko-Dago kereszténnyé vált fejedelemsége. Lett légyen — fejtegeti tovább Brackmann — Mieszko-Dago Lengyelországa éjszaki-germán-norman alapítás, a nagyobb szám asszimiláló ereje, vagyis a szlávság, magába olvasztotta a wiking elemet, a német kulturális fölényrel szemben továbbra is a lengyel hátramaradottság érvényesült. (Mellesleg szólva: Brackmann, noha élénken szól a lengyel hátramaradottságról, természetesen meg nem állhatja, hogy megfelelően ne színezzé ki Lengyelország keletkezésének „éjszaki-norman elméletét“.) A kereszténnyé vált Lengyelországot úgy politikai, mint pedig egyházi tekintetben a német függőség jellemezte s e német függőség abban is érvényesült, hogy a hűbéres lengyel fejedelmeknek a vendekkel való ellentétei erősebbek voltak, mint a Birodalommal való feszültségek, hadakozások.

Brackmann nem titkolhatja, hogy német szempontból tulajdonképpen sajnálatos, hogy Lengyelország közvetlen kapcsolatot talált Rómával; s hasonló sajnálkozó hangon taglalja röviden III. Ottó irányzatát, — ezzel kapcsolatban hozzászólásomnak lenne utóbb még pár szava Székely György tanulmányáról. Ugyanekkor valósággal pozitívumnak fogja fel német birodalmi szempontból az 1240-es tatárjárást: Lengyelország tulajdonképpen ekkor szakad el a szláv kelettől, — az oroszország (Kiev) és a lengyelség közé beékelődnek a tatárok, a lengyel állam részfejedelemségekre oszlása pedig elősegíti a német kolonizációt. Brackmann álláspontja itt egyezik Hans Joachim Beyer ismertett álláspontjával: a német polgári kolonizáció a kelet-középeurópai államokban mindenkor azok meggyengülésének, a Birodalomtól való legyőzetésének eredménye; a keleteurópai fejedelmi udvarokban egyre nagyobb szerepet nyert lovagi kultúra nyomán megjelenik mindenütt a kolonizációs polgári elem. De Brackmann még tovább megy Lengyelország történeti múltjának ily értelmezésében. Az 1240 után Keleteurópa síkjain elterpeszkedő tatár uralom Lengyelországot teljesen ráutalta a Birodalomra s ugyanekkor a Birodalomnak az 1300-as években végleg bekövetkező hanyatlása, szétoldódása újra lehetőséget ad a lengyel államnak az addig hiányzó centralizáció, belső egyesítés megvalósítására. Brackmann itt — elég különös gondolati ficamokkal — dicsőíteni igyekszik Nagy Kázmér politikáját német szempontból: Nagy Kázmér elismerte a német gazdasági fölényt, német polgárokat, iparosokat, kereskedőket hívott országába, — úgy hogy a Birodalom hanyatlása idején is változatlan maradt Lengyelországban a németiség vezető szerepe... Brackmann Nagy Kázmért szembeállítja Jagiello Ulászlóval: Jagiello Ulászló elté-

pett minden lengyel—német kapcsolatot, a fegyverek útját választotta, Keletre terelte a lengyel politika irányát, felduzzasztotta Lengyelországot, a Jagiello-politika egyszerre provokált keleti és nyugati feszültségeket s németellenes, lovagrendellenes, tehát végső fokon: poroszellenes akarásával végzetes örökséget hagyott hátra... Ime, az Albert Brackmann lengyel történeti szemléletének értelme; ez a szemlélet pedig hallgatagon máris kimondja a hitleri szándékot: Lengyelország teljes csatlakozását és alávetését Németország alá... Hasonló nézeteket variálnak a kötet korunkra vonatkozó egyéb értekezései is; az egyik ilyen munka a lengyel katolikus klérus németellenességét értelmezi,¹⁴ kifejtve, hogy ez csak a 13. századtól támad fel, mintegy az itáliai császári törekvések kudarcának eredményeként. Persze, az értekezés nem hallgathatja el, hogy ennek a klerikális-nemzeti ellenszenvnek lényege az volt, hogy a lengyel klérus szabadulni igyekezett a német főpapság, a német kolostorok egyeduralma alól. Egy másik értekezés Szilázia elnémetesedését magyarázza, ismét csak a germán őskor, a német őslakos érveivel,¹⁵ mely érvek különben roppant bőséggel tolakodnak előtérbe, midőn a nagynémet, hitleri történetírás odafordul Csehország felé.

Egy osztrák-katolikus reakciós történetíró mondatát idézi gyakorta a szudétánémet történetírás, midőn igazolni és dicsőíteni igyekszik a Csehország elleni középkori (illetve újabbkori) német hadi és politikai törekvéseket: Předbelohorský stát náš byl stát českoneměcký...¹⁶

Igen érdekes és figyelemreméltó az a folyamat, ahogyan az új nagynémet, majd hitleri történetírás a cseh probléma felé fordult. Ez a fordulat azt mutatja, hogy a nagynémet-hitleri „történettudományos“ értelmezések mint örökölték, mint olvasztották magukba a nagyosztrák Habsburg-gondolat érveit, indokait, — hiszen különben is a Habsburg-birodalmi gondolatot is olyannak tartotta a hitleri történetfelfogás, mint amely fontos és értékes előzményeket, indítékokat jelent számukra a „Südost“, Délkelet-Európa, a dunai-kárpáti táj s annak nemzetei felé. Figyelemreméltó, hogy az 1920—30 közti időszakban általában az osztrák probléma felől közeledtek a nagynémet értelmezések Csehország felé s csak a hitleri hatalomátvétel után bontakoztak ki nagyobb méretekben azok az utalások, melyek a cseh középkor bajor, vagy szász összefüggéseit méltatták. A cseh középkor német vonatkozásai közt a 13—14. század fordulóját kivéve alig találunk osztrák kapcsolatot, — a csehországi német behatolás, lett légyen az akár háborús, akár békésebb, mind százsz,

¹⁴ u. o. 96. o.: Felix Haase: Der deutsche Katholicismus und seine Beziehungen zu Polen.

¹⁵ u. o.: 146. o.: Robert Holtzmann: Schlesien im Mittelalter

¹⁶ „A mi Fehér-hegy előtti államunk csehnémet állam volt.“ Josef Pekař: Bilá Hora. Praha, 1920. 66. o.

bajor indításokból ered. „Egységes“ vagy „egyetemes“ német hatásról tehát ezuttal sem lehet szó, — ez is igazolja Székely Györgynek a bevezetésben említett s általunk idézett tételét.

Ha nem is kimondottan történettudományos, a történettudománnyal mégis rendkívül sok vonatkozásban álló munkákat írt Csehországról, Csehszlovákiáról a szudétánémet származású Hugo Hassinger előbb bécsi, majd Freiburg i. B.-i földrajzprofesszor. Munkái két szempontból is igényt tarthatnak érdeklődésünkre. Elsősorban is Hassinger az ú. n. geopolitikai irány mérsékeltebb képviselői közé tartozik s katolikus, valamint ó-osztrák elkötelezettségei vissza is tartották a teljes hitlerizálódástól utóbb. A cseh kérdést osztrák szempontból vizsgálta és földrajzi-történetpolitikai munkáiban nagy súlyt helyezett az „osztrák táj“, a „bécsi medence“, valamint a Bécs és a Duna felé nyíló morva kapu szerepének hangsúlyozására. Másfelől pedig munkái német nyelven a huszas évek elején igen bő és sokban tárgyilagos látszatú foglalatát adták Európa felé a burzsoá Csehszlovákiát illető tudnivalóknak. Ugyanekkor azonban már Hugo Hassingernél is fellelhető ugyanaz az osztrák, Habsburg-katolikus álláspont felé a nagynémet gondolat felé közelítő magatartás, mely olyan ambíbiós jellegűekké teszi pl. Heinrich von Srbik műveit. Tehát: Ausztria történeti szerepének és német hivatásának igazolása és mentetegetése, a „Südoszt“ osztrák-német jellegének hangoztatása, a „Südoszt“ nemzetiségi vonatkozásainak oly ó- és nagy-osztrák értelmezése, melyből természetesen bő haszon háramlik az egyetemes nagynémet földrajzi és történelmi szemléletre.¹⁷

Ime, Hugo Hassinger is — ha stílusosan talán enyhébb fogalmazással — alapjában véve ugyanazokat az érveket használja a kelet-középeurópai népek iránt, mint berlini porosz kollégái. Középeurópa szerinte két részre tagolódik; az éjszaki síkság végtelen átmenet a német földtől a szármata síkig s így a német-lengyel „Mitteleurópa“ elválaszthatatlan egymástól; ugyanígy a Duna a sváb kaputól kezdve Bécs közvetítésével a magyar Alföld és a Morva kapu révén egyetlen német egységbe fonja a tájakat és népeket. A nyugati szlávok és magyarok területe: német „Kulturboden“ s német kultúrta rajon virult fel, német elemekből s azok rovására a magyarok, csehek, lengyelek, szlovének nemzeti élete és polgáriasodása. A német „kultúrlejtő“ igazi kora a „Hochmittelalter“ — a szűk német föld különböző módokon beszervezi önmagának a keleti területek nyersanyagát. A németiségre — Délkeleten Ausztria örökségének folytatásaként — az a szerep vár, hogy újra megszervezze egyetlen egységbe a keletközépeurópai népeket... Hugo Hassingernél tehát ugyanúgy ott van már a porosz történeti-földrajzi iskola hatása, mint a Fr. Ratzel nyomán induló s különösképp a lengyelek felé forduló berlini történészeknél.

¹⁷ Hugo Hassinger: Geographische Grundlagen der Geschichte. Freiburg i. B. 1931. 203. o.

Csehszlovákiáról szóló nagy reprezentatív munkájában¹⁸ Hugo Hassinger részletesen kifejti ezeket a gondolatokat. E nagy mű igen sok tekintetben dokumentatív értékű, ami adatgazdagságát, statisztikai, kisebbségi és politikai értesültségét, pozitív részleteit illeti; így máig is értékes forrásanyagot tartalmaz, mintegy bevezetőként, a csehszlovák burzsoá köztársaság korszakáról. Ami a könyv Szlovákiával és részben a magyarokkal foglalkozó részét illeti, itt Hassinger ismét kifejti: a magyar Alföld a keleteurópai-ázsiai sztyeppe előregugrott nyúlványa, mintegy osztrák-németellenes támadó bázisa, — a magyarok elleni német „védelem“ tehát ugyanazokon a nyomokon haladt, ahogyan pl. Nagy Károly, vagy Nagy Ottó felléptek a pogány magyarokkal szemben. Az osztrák „March“ volt e védelem góca. Ami pedig Csehországot illeti, Hassinger részletesen, újra teljes apparátussal feltáralja azt a pángermán földrajzi és történeti elméletet, amely szerint Csehország a természetből alkotott ék, előretolt természetes erősség Németország szívében, — ennek az éknek semlegesítésére kellett állandóan a német politikának, hadvezetésnek, a legkülönbözőbb német hatalmi formációknak törekedniök. Hatalmas méretekben elemzi itt Hassinger a germán-német őslakás csehellenes elméletét s ennek magyarzata 1925-ben különösen érdekes, aktuális politikai jelentőséggel bír. A weimari polgári köztársaság eleinte elutasította magától a Habsburg-örökség minden elemét s a szudétánémet nacionalista, irredenta politikával szemmeláthatóan nem vállalt közösséget. A szudétánémet politika és ennek provinciális történetírása, amely nagynémet okokból 1867 óta szembenállott Ausztriával, a maga ősgermán romantikájával mindinkább eltávolodott a régibb, akár liberális, akár katolikus polgári vonalról és a fejlődő hitlerizmushoz tapadt. Az ó-osztrák és katolikus Hugo Hassinger így közvetve, akarva-akaratlanul segítette a mindinkább hitlerizálódó szudétánémet irredenta politikát, — aminthogy viszont a szudétánémet provinciális nacionalista történetírás is hovatovább lemondott minden ó-osztrák és barokk-katolikus-ellenreformációs hagyományról és a középkori csehországellenes német akciókra, a középkori kolonizáló hagyományaira való hivatkozással a hitleri vonalhoz csatlakozott, azt sokféleképpen sürgetően ösztönözvén.

Tehát Hugo Hassinger ebben a forrongó időszakban a maga tudományos tekintélyével a nagynémet, illetve svájci közvélemény elé tárta a régi osztrák, illetve újabb szudétánémet történeti iskolák összes csehszlovákellenes érveit. Hosszasan elemezte földrajzi nevek, ógermán hagyományok alapján a cseh-morvaországi német őslakás problémáját, hangoztatva nagyjából annak jogosságát, szembeszegült a burzsoá-cseh politikusok által németellenes élel és szemrehányással hangoztatott „kolonizációs elmélettel“ (pl. Masaryk), vagyis, hogy a csehországi németek idegenből

¹⁸ *Hugo Hassinger: Die Tschechoslowakei — Ein geographisches, politisches und historisches Handbuch. Wien—Leipzig—München, 1925. 193. o.*

jött kolonisták; hangoztatta továbbá, hogy a 11—13. századi „új“ német kolonizáció a régi német településhez csatlakozott s termékeny munkása lett a német „kultúrlejtő“-nek. Hassinger itt közben „békés keletközép-európai német behatolásról“ beszél, — természetesen ismét csak feledvén, hogy a német telepítési és gazdasági politika a Birodalom sűrű hadjáratainak, csehellenes katonai erejének, a cseh fejedelmek, majd királyok kényszerű hűbéri helyzetének következménye. Ugyancsak részletesen elmagyarázza, hogy a középkorban külön, sajátos nemzeti cseh művelődés nem lett volna, a cseh királyok és főurak maguk is elnémetesedtek és környezetükben a német lovagi-udvari kultúra virult; német volt a csehországi egyház és tulajdonképpen nem is volt cseh nemzeti állam, nem létezett cseh szuverenitás, — 1002—1866 között, bár különféle módon, Csehország a Birodalom tartozéka és előbb a rajnai-majnai, utóbb az osztrák-német kultúrkör elválaszthatatlan része volt.

Hugo Hassinger nagy műve világgá kürtölte Bertold Bretholz¹⁹ morvaországi osztrák-német történész „kolonizációs elméletét”: a cseh történet forrásainak kiadásában különben érdemeket szerzett szerző, Brünn egykori levéltárosa, művében a szudétanémet nyelvészet és településtörténet érveivel bizonyította azt, hogy Csehországban az 5—6. század óta mindig nagy számban laktak németek, a germánok sohasem hagyták el Csehországot stb. — a csehek nem őslakók saját hazájukban, hanem csak jövevények, akik századok során mindig kiszorították onnét a békés német elemet s a középkori császárok, bajor és szász hercegek csehellenes hadjáratai tulajdonképpen mind jogos visszafoglalások... Bretholz is természetesen rendkívül nagy teret szentel a csehországi német művelődés, német udvari kultúra szerepének, — szerinte a szláv elem egészen mellékes szerepet játszott. Ugyanezeket a nézeteket hangoztatta egy másik szudétanémet történész és politikus, Alfréd Fischel.²⁰ A nagynémet-hitleri őskori és germán régészeti történészek politikai indításból felkarolták ezeket az osztrák-szudétanémet teóriákat és archeológiai érvekkel támasztották alá az 1938-as szégyenletes hitleri behatolást,²¹ mely különben rövid uralma alatt szónoklatokban, újságírásban és hitleri pompázosságban mindig visszaidézni igyekezett ama középkori korokat, midőn német fejedelmek parancsoltak a prágai várban és a cseh hercegek és királyok kénytelen-kelletlenül fejet hajtottak a német hódítók előtt. A szudétanémet politika egyik vezető történésze²² maga is nyíltan ismételt kimondotta, hogy a német hódítók, a német lovagok után Cseh-

¹⁹ Bertold Bretholz: Geschichte Böhmens und Mährens. I. k. Reichenberg, 1924. 34. o., 100. o.

²⁰ Alfred Fischel: Das tschechische Volk. Breslau—Oppeln, 1928. 5. o.

²¹ Lothar Zotz—Bolk Fr. von Richthofen: Ist Böhmen Urheimat der Tschechen? Leipzig, 1940.

²² Josef Pfitzner: Sudetendeutsche Geschichte. Reichenberg, 1937. 23. o., 27. o.

országban mindig a német polgári kolonisták következtek, akik munkájukkal azután állandósították ezt a hódítást...

Voltak azonban egyezményesebb irányzatok is; például a csehszlovák burzsoá köztársaság vezetői megnyerni törekedtek a szudétanémet politika polgári és szociáldemokrata vonalát (pl. Kamill Krofta írásai), ugyanekkor ez a szudétanémet polgári és szociáldemokrata vonal sem idegenkedett attól, hogy a cseh-morvaországi németiséget — vagyis saját pártjait, vagyis önmagát — „második államnemzetté“ konstituálja, mintegy svájci, vagy belga-flamand mintára. Ebbe az irányzatba tartozik Konrad Bittner szellemtörténeti munkássága, amelyet a csehszlovák kormány is támogatott.²³ A szerző azonban nem tudja letagadni František Palacký 19. századi romantikus nemzeti történetírásának igazságait: „Die böhmische Geschichte ist der Boden, wo von jeher Gegensätze des Germanismus und Slavismus am stärksten aneinander platzten und am klarsten zum Vorschein kommen; ihr Gehalt ist ein beständiges Ringen des deutschen und slavischen Elementes...“²⁴ Konrad Bittner vitázik Palackýval és vitázik a régibb szudétanémet-osztrák történezzsel, A. Bachmannal, aki más szavakkal ugyanezt a történeti tényekből lezúrt igazságot vallotta: „Böhmen oder vielmehr die Sudetenländer insgesamt sind das klassische Land nationaler Kämpfe zwischen den Deutschen und Slaven seit Jahrhunderten.“²⁵ Konrad Bittner ezzel szemben valamely zavaros „hullámelméletet“ konstruál, melyet grafikonnal is szemléltet: a csehek és csehországi németek viszonyának változatai mintegy kiegészítik egymást a „közös haza“ érdekében. Ez az elmélet szinte az utolsó törekvés, hogy megmentse a csehországi németégből teljesen kihalt „deutsch-böhm“ öntudatot, avagy a 19-ig századi „Landespatrisztikus“-t: a könyv bőséges apparátussal gazdag forrásanyagot hoz annak bizonyítására, hogy a csehországi szociális és vallási mozgalmakban mennyire része volt Hus, a husziták, a cseh-morva testvérek mellett a németiségnek is. Mindez azonban nem akadályozhatja meg a szerzőt, akire már nyilván szintén igen hatottak a nagynémet geopolitikai és történeti elméletek, abban, hogy a német lovagi hatás dicsérete mellett ne fejtsse ki: a Szudéták és a Kárpátok tája mindig a német Középeurópa szellemi körébe tartozott és hogy Csehország és Szlovákia Nagy Károly óta a német-római szentbirodalom eszmei és gyakorlati része, tagja volt.²⁶ S miközben a cseh-német feszültségeket — nyilván aktuális poli-

²³ Konrad Bittner: Deutsche und Tschechen — Zur Geistesgeschichte des böhmischen Raumes. I. k. — Brünn-Prag-Leipzig-Wien, 1936.

²⁴ „A cseh történelem az a talaj, ahol elejétől fogva a germanizmus és szlávizmus ellentétei a legerősebben törtek egymás ellen és ahol a legvilágosabban megnyilatkoztak; a cseh történelem tartalma állandó küzdelem a szláv és német elem között...“ u. o.: 5, o.

²⁵ „Csehország, vagyis helyesebben a Szudéták országai évszázadok óta a szlávok és németek közti nemzeti küzdelmek országai“. u. o. 6. o.

²⁶ u. o.: 9. o., 26. o.

tikai célzattal, ám szellemtörténeti álcázással — szelidíteni igyekszik történetírásával, „csodálattal“ áll meg a 14. századtól észlelhető „cseh növekedés“ előtt, — sem társadalom-, sem szellemtörténeti apparátusával nem tudja ezt megmagyarázni, a cseh „fellendülés“ számára csak csodálat tárgya, avagy rejtély marad...²⁷

És végül Ausztriáról, mely a német „népi front“ legdélibb szakaszaként szerepelt számos említéssel az eddig idézett és még mindenféle más munkákban is... Ausztria „német hivatása“ újabb keletű: ha az osztrák történetírás már a 13—14. század fordulóján is felfedezi a „délkeleti térség“ összefogásának Habsburg-jelenségeit, Ausztria igazi „német hivatása“ úgy Cseh-, mint Magyarország felé 1526 után kezdődik igazában. Azonban Heinrich von Srbik, a külön „osztrák hivatást“ a nagynémet-hitleri öntudat ölére mentő történetíró már a középkori Ausztriában megtalálja a délkelet európai német küldetést, ahogy Ausztria, az eredetileg „March“-terület túlnyúlik saját határain: „...deutsch war der geschichtliche Kulturboden weit über die deutschen Siedlungsgrenzen innerhalb Österreichs...“;²⁸ avagy: „...deutsch war die geschichtliche Sendung Österreichs...“²⁹ Nagy Károly kolonizációjától a Babenbergeig Ausztria Grenzland volt, March, határterület, amelynek jelentősége — tehát támadó szerepe — annál jobban növekedett, minél inkább keletre tolódott a Birodalom súlypontja, — és az utolsó Babenberg politikai horizontja felölelte a magyar és a cseh „Raum“-ot is...³⁰

Ha Srbik bőven beszél „Ausztria kettős hivatásáról“, — vagyis birodalmi német és kelet-középeurópai szerepéről —, ennek lényegét még jobban kifejti az ő és a Josef Nadler irodalomtörténész közös szerkesztésében megjelent gyűjteményes és programadó kötet, mely az Anschluss előestéjén már sietett megzendíteni Ausztria nagynémet küldetését a kelet-középeurópai nemzetek felé.³¹ A kötet egyik, korunkra vonatkozó tanulmánya elmondja: Ausztria a lech-mezei csatamezőn, Nagy Ottónak a magyarok — tehát: Kelet-Európa — fölötti győzelmének pillanatában született. Nagy Ottó gondolatsorában Ausztriának ugyanaz a támadó és védekező jelentősége volt, mint Nagy Ottó hadi alapításainak éjszakon, a szláv népek ellenében; Nagy Ottó lech-mezei győzelme eleve megszabta az Ostmark hivatását. Koloniális terület, igen, Ausztria, — de jelentősége ugyanolyan fontos az egyetemes németiség számára, mint

²⁷ u. o. 63. o.

²⁸ „...német volt a történelmi kultúrta, messze túl Ausztriának belső német települési határain...“

²⁹ „...német volt Ausztria történelmi küldetése...“

³⁰ Heinrich von Srbik: Österreich in der deutschen Geschichte. München, 1936. 7—8. o., 17. o.

³¹ Josef Nadler—Heinrich R. von Srbik: Österreich-Erbe und Sendung im deutschen Raum. Salzburg—Leipzig, 1937. 43. o.; Hans Hirsch: Deutsches Königtum und Römisches Kaisertum.

Nagy Ottó északkeleti kolóniáinak, melyekből kinőtt Brandenburg-Poroszország, Freisingi Ottó évszázadokkal utóbb még tudatában volt e kolóniális jelentőségnek: Ausztriát, írta, a magyaroktól szakították el és bebezárították az Impériumba... Az osztrák középkor: mintegy előkészület, hogy a magyarokat és cseheket Ausztria bevezesse egy magasabb kulturális egységbe, amit a németiség birodalma és középeurópai szerepe jelent. Ily szempontból értékeli azután a szerző az osztrák hercegek, majd a Habsburgok magyar- és csehellenes harcait. Ausztria ekkor még mellékes frontszakasz a mai német történetírás szempontjából, — a Habsburgokat több mint egy évszázadra a császárságból, Csehországból és Középeurópa uralmából kiszorító Luxemburgoktól sem a nagynémet, sem a szudétanémet történetírás nem bírja megtagadni a tiszteletet.

A következőkben pár tárgyi észrevételt szeretnék tenni Székely György tanulmányáról. Elsősorban is azt, hogy a „német feudális hódítók“ fogalmát túl általánosan, túlságosan egyértelműen használja, — holott bevezetőjében maga is megemlíti, hogy „egységes német birodalomról a tárgyalt korszakban nem beszélhetünk“. Valóban: a német birodalom a legkülönfélébb képleteteket, alakulásokat mutatja fel e korszakban, — tanulmánya során Székely György itt nem különböztet eléggé, nem mutatja meg a különféle német uralmi alakulások sajátos jellegét, változatait. Így az olvasónak — különösen a középkor bonyolult történetében járatanabb olvasónak — mégis az az érzése a tanulmány áttekintése során, hogy mégis, igenis volt egységes, vagy legalább is *egyazon* szándékú német birodalom.

A következőkben tehát azon észrevételeim, amelyek az újabb német és hitleri történetírás idevonatkozó pár munkájának ismertetésére vonatkoznak, összeszövődnek némi tárgyi, különösképpen pedig külpolitikai irányú megjegyzésekkel, amelyek ugyanekkor egyben vázlatosan megmutatnák egy-egy korszakban a különböző német politikai, hatalmi alakulások más-más jellegét.

A nagynémet történetírás egyik reprezentánsa, Robert Holtzmann nagy és jelentős munkákban foglalkozott a szász császárok korszakával, elsősorban is Nagy Ottóval.³² Nem időzhetünk most bővebben e műveknél: de szintetizáló szándékaik és vonalvezetésük mindenben igazolják Székely Györgynek a kiadott forrásokból történt szemléjét a német-szláv-magyar viszonyt illetően. Pár jelentős szempontot mégis emeljünk ki Holtzmann műveiből, amelyek egyben grandiózus történeti igazolást is adtak — igaz, részben már a hitleri korszak végén! — a keletközépeurópai hitleri hódító és külpolitikának. Holtzmann utal a császárság és a német-

³² Robert Holtzmann: Otto der Grosse. Berlin, 1936., Geschichte der sächsischen Kaiserzeit (909—1024). München, 1934.

szász királyság keresztény missziós hivatására s kiemeli, hogy a hit terjesztése egyben a szlávok visszaszorítását, meggyérítését, a szláv területeknek német betelepítését hozta magával. Magyar vonatkozásban: a lechmezei ütközetet olyan döntő tetteként ábrázolja, mint amely létrehozta Ausztriát — Ostarrichi-t —, megfékezte a magyarokat, előkészítette a császárság és németiség magyarországi keresztény misszióját.

Székely György érveiben, okadatolásában, különösen bevezetésében jelentős helyet foglal el I. Istvánnal kapcsolatosan III. Ottó császár egyénisége. Hiányosságnak kell azonban tartanunk, hogy itt hiányzik annak bemutatása: mennyiben volt más III. Ottó rövid és — mai körülrással élve — „esztetizáló“ Róma-gondolata, mint pl. Nagy Ottó keresztény császársága, erőszakos térítő, országosztó, németeknek földetosztó szlávellenes keleti akciója. E kérdés vitatásába e sorok írója részletesen nem bocsátkozik s nem is hivatása, nem is szakterülete, hogy elemezze az idevonatkozó forrásokat, illetve újabb hazai irodalmat. Azonban feltétlenül bizonyosnak látszik, hogy akár I. István államalapítása, akár Lengyelország — most már keresztény — megerősödése, a Birodalomtól való viszonylagos függetlenülése csakis III. Ottó egyetemes római „romantikája“, ábrándos és gyenge „esztetizáló“, „antikizáló“ korának idején mehetett végbe, — nem sokkal utóbb, majd meg az I. Istvánnal rokon II. Henrik halála után megindulnak a sorozatos német támadások ellenünk. Hogyan is néz a nagynémet történetírás III. Ottó időszakára? Vegyünk két végletes példát. A múlt századi nagy esztetizáló liberális történetíró, a magyar és lengyel 1848—49-es küzdelmekért ifjúságában úgy lelkesedő Ferdinánd Gregorovius III. Ottó és II. Szilveszter (Gerbert) korszakában a reneszánsz egyik első jelenségét, a mindinkább a pápai kényszerből szabaduló Róma-gondolat kezdetét pillantja meg. Robert Holtzmann szerint ugyanekkor III. Ottó keleteurópai politikája, különösen Lengyelország iránti állásfoglalása, a csehek és lengyelek keresztény történetében, valamint a pogány poroszok misszionálásában oly nagy szerepet játszó Adalbert püspök iránti „romantikus“ tisztelete végzetes lépés volt, végzetes eltérés Nagy Ottó kemény és következetes szláv politikájától. Ide tartozik III. Ottónak az 1000-ik évben végzett lengyelországi zarándokútja, a gneseni érsekség feállítása, Lengyelország viszonylagos egyházi — tehát ekkor: politikai — függetlenülése a német egyházpolitikától, egyáltalában, a még hűbéres, de már csak jelképesen hűbéres Lengyelország igen laza kezelése. Robert Holtzmann úgy látja, hogy III. Ottó teljesen aláásta Nagy Ottó keleti egyházi és külpolitikáját, megrendítette a magdeburgi érsekség erejét, megerősítette Boleslaw Chrabrit, magára hagyta a lengyelországi klérust, elősegítette a nemzeti pogányság visszatérési kísérleteit, megrendítette a bizalmat Németországban a császári politika iránt.³³ Magyar vonatkozásban Holtzmann hasonló fanyal-

³³ R. Holtzmann: *Gesch. d. sächs. Kaiserzeit*, 359. o.

gással ír a magyar királyságnak III. Ottó által szorgalmazott megszentel-tetéséről és egyházpolitikájáról, — ahol, természetesen, siet meglátni I. Istvánt és III. Ottót illetőleg a hűbéri vonásokat, a császári „kegyet és intelmeket“...³⁴ Jellemző különben, kiket idéz Holtzmann a magyar multat illetőleg: a lengyel kérdésre is „mértékadó“ A. Brackmann mellett Konrad Schünemannt, kiváltképpen pedig Hóman Bálintot...³⁵

Hasonlóképpen a német hatalmi alakulásoknak az eddigiektől teljesen eltérő jellegét mutatja Hohenstauf II. Frigyes császár politikája, — talán helyes lett volna, ha Székely György egy-két szóval jellemzi II. Frigyes törekvéseit, amelyek olyan roppant változást hoztak a pápai Európa rendszerében. A nagynémet történetírás általában tragikusan jellemzi II. Frigyesnek a német ügyekkel szembeni passzív állásfoglalását, éppen a keleti misszió elhanyagolását. Hogyan áll II. Frigyesrel kapcsolatosan a Német Lovagrend kérdése? A Német Lovagrendre a pápaság elleni politikája során volt szüksége: egyfelől mert a lovagrend független szervezet volt a feudális német részuralkomaktól, másfelől támogatta a császárt ezek ellen, végül pedig Éjszakeurópában mégis a császári hatalom egyik bázisául kínálkozott, — nos ezeknek az árnyalatoknak említése multhatatlan II. Frigyes és a Lovagrend kérdésének elemzésénél.³⁶

Ugyanilyen árnyalást láttam volna szükségesnek, a különféle diplomáciatörténeti szempontoknak kissé bővebb részletezését, mikor Székely György Bajor Lajos császárról, majd a Habsburgokról beszél. Bajor Lajos, majd meg Luxemburg VII. Henrik császársága roppant jelentőségű az avignoni pápaság elleni küzdelemben, valamint az olasz nemzeti tudat éledésében (Dante!) — és például tágabb kitekintést engedett volna annak felvázolása is, ha Székely György csak futtában is megemlíti, hogy Róbert Károly miért is támogatta Bajor Lajos ellen a felemelkedni kezdő Habsburgokat? Ez a folyamat elemi része az 1300 utáni középeurópai katonai és külpolitikának. A magyar Anjouk, akárcsak a nápolyi Anjouk — közvetlen elődeik — a Hohenstaufok végleges bukása során, a pápai-francia császárellenes szövetkezésben emelkedtek fel és közvetlen érdekközösség volt közöttük és a szintén pápai teremtmény Habsburgok között; velük szemben, az olasz Anjoukkal is szembeszálló Bajor Lajos császár képviselte a középkori nagy császári-itáliai politika utolsó pápaság-ellenes lehetőségeit. A Habsburgok császársága teljes szakítást jelentett a ghibellin császárság örökségével és uralmuk kifejezetten guelf császárság volt, ami a Birodalom szükreszorultát, illetve a francia királyi politika következetes

³⁴ U o. 363. o.

³⁵ U. o. 536. o.

³⁶ Hohenstauf II. Frigyesről általában: *Ernst Kantorowicz: Kaiser Friedrich der zweite*, Berlin, 1931., *Otto Vehse: Die amtliche Propaganda in der Staatskunst Kaiser Friedrichs II.* München, 1929. E. Kantorowicz nagy műve jellegzetes példája a Hitler előtti kor történeti-politikai mitoszteremtésének; a nemzeti szocializmusnak sokféle közvetett ösztönzést nyújtó George—Gundolf—kör „esztétikai történetiszemléletének“ terméke.

eredményeit hozta magával. Hasonlóképpen a Luxemburgok felemelkedése is ide tartozik. Az újabb nagynémet történetírás egyaránt szembe fordul a Habsburgok és Luxemburgok guelf császárságával, — a cseh történetírásal szemben különben konokul vitatja a Luxemburgok német jellegét, megtagadván óriási cseh nemzeti jelentőségüket. Nem mehetünk tovább itt annak részletezésébe, hogy mennyiben volt kedvező hatású Magyarországra és a kelet-középeurópai népekre a Luxemburg császárság, amely hosszú időre megakadályozta a Habsburgok kibontakozását, további előretörését, — Székely György helyesen elemezte tanulmányában az Anjou—Luxemburg szövetségi rendszer katonai, illetve gazdaságpolitikai előnyeit. De a Habsburgok, Luxemburgok, Bajor Lajos uralmának különféle jellege is igazolja azt, hogy egyértelmű „német“ hatalmi formációról mennyire nem beszélhetünk a történelmi folytonosság sorrendjében, — ezért is hasznos lett volna itt a megfelelő részletezés s az egyes uralmi rendszerek társadalomtörténeti, hatalmpolitikai, világnézeti elemzése.³⁷

Annál is inkább, mert hiszen például a kelet-középeurópai népek és mellettük a mai, demokratikus és egységre törekvő németiség egyáltalában nem utasíthat el magától minden német hagyományt válogatás nélkül. Hohenstauf II. Frigyes pápaságellenes küzdelme, Luxemburg VII. Henrik és Dante kapcsolata, Bajor Lajosé ismét csak pápaságellenes harca és a véle kapcsolatos ferencesrendi spirituálisok feltétlenül Európa haladó hagyományai közt érdemelnek helyet. S a középeurópai népek haladásának, különösen a cseh nép ébredésének igen jelentős részlete a Luxemburgok cseh királyi korszaka. Mindez és még sok más arra int, hogy óvatosabbak legyünk minden német hagyomány elvetésében; a megkülönböztetés itt igen fontos és érzékeny kérdése például a mai Magyarország és a Német Demokratikus Köztársaság szellemi és történettudományos kapcsolatainak.

A kelet-középeurópai német feudális uralkodók és hűbérurak akcióit, hadmeneteit a hitleri és nagynémet történelemszemlélet természetesen töretlen és örök hagyománynak, követendő példának fogta fel. Azonban ez a történelemszemlélet Kelet-Középeurópa hatalmi szándékokkal fűtött áttekintése során multhatatlanul összetalálkozott azokkal az itteni népekkel és ezek történelmi multjával, történetírásával, amelynek és amelyek-

³⁷ Friedrich Bock: Reichsidee und Nationalstaaten — vom Untergang des alten Reiches bis zur Kündigung des deutsch-englischen Bündnisses im Jahre 1941. München, (1943) — elsősorban Bajor Lajos politikájának áttekintése, a ghibellin és guelf császárság ellentétes koncepciójának rajza — természetesen, nem egyszer áttetsző tendenciával: pl. „német-olasz együttműködés...“ Ugyancsak Bajor Lajos, a Habsburgok és Luxemburgok problematikájáról l.: Adolf Lehrleiter: Die Politik König Johans von Böhmen in den Jahren 1330—1339. Tübingen, 1908.

nek szinte ősi elemévé vált a németellenes, védekező hagyomány. Nézzük meg, mint reagált a nagynémet és hitleri történetírás tehát a kelet-európai népeknek az évszázados támadó akciók során kialakult korai népi-nemzeti öntudatára?

Az egyik ilyen munka³⁸ tudatosan hangsúlyozza: a múlt megismerése szempontjából döntő dolog, hogy mit is választunk ki a hagyományok közül... A nemzeti jelleget és így a németiség jellegét, nemzeti egyéniséggé, egységes néppé válását külső, méghozzá „ellenséges“ tényezőkkel magyarázza, — jellemzően a harcra, feszültségre beállított nagynémet történelemszemlélet igényei szerint. Azaz: a nemzeti-népi egység úgy keletkezik, hogy kívülről az idegenek nyomják, ellenséges érzéssel szemlélik ezt, vagy azt a népet; különben is az idegenek látják csak meg egy-egy törzsi, tartományi széttagoltságban élő nép — jelen esetben a korai középkori németiség — sajátos jellegét; valamint egy-egy nyelv különbözősége és érthetlensége is a feszültség és így a nemzeti-népi elhatárolódás, sőt ellenségesség oka a nemzetek között. A szerző itt utal a francia-német nyelvi különbségre a hajdani közös frank hagyományon belül s hasonló analógiákkal fordul a szláv-német érintkezések felé is. Melyek szerinte a „nemzeti“ tudat első jelei, amelyek a korai és későbbi középkori feszültségekben, ellenségességekben szerepet játszottak? Ime: a különbség-tudat felismerése, az állam, az állammal összefonódott válás (pl. a császárok keresztény missziótudata), végül pedig a kulturális különbségek, azaz: a római-keresztény művelődés földrajzilag és népileg tagolt fejlődési fázisai. Egyéb ilyen szerzők szokása szerint Erich Maschke is eljut ehhez a jellegzetes gondolathoz: „Európa kultúrlejtője Nyugatról Kelet felé...“ Tehát: a német tudatot áthatja a folytonos védekezés a francia fölényrel szemben, ugyanakkor jellemzi bevallottan a megvetés a szlávok kultúrája és nyelve iránt — s itt a szerző nyíltan megmondja: az e tárgyról szóló (s általa részletesen idézett) középkori forrásokban már eleve tükröződnek bizonyos állandó német nemzeti tulajdonságok... Tehát szerzőnk a német feudális hódítók szlávellenes harcaiban kialakult hűbérúri, földesúri, vagy lovagrendi társadalomszemléletet maradandó érvénnyel azonosítani törekszik a német nemzeti jellemmel.

Erich Maschke megkeresi e német hűbéri, lovagi fölénytudat egyes típusait; hozzájuk társítja még egyes egyházi szerzők szlávellenes megnyilatkozásait. A német krónikákban gyakran előfordul a meghódolni nem akaró szlávok elnevezése: „kutyák“; Eigil fuldai apát elődjének, Sturmi apátnak kegyes életében a fürdőző szlávok bűzéről értekezik; a pogány szlávok elleni hadjáratok, vérfürdők, melyek hivatását Nagy Károlytól örökölte volna a szász császárság, tulajdonképpen a császárság keresztény missziójának állomásai s a szlávellenes keresztény háborús misszió

³⁸ Erich Maschke: Das Erwachen des Nationalbewusstseins im deutsch-slavischen Grenzraum. Leipzig, 1933.

a Birodalom legdöntőbb keleti feladata, a csehek és lengyelek elleni misszió Thietmar szerint a császárok politikai missziója, mely a keresztény „Civitas” győzelemre juttatja a pogányok fölött. Ide sorolható, — folytatja gondolatmenetét a szerző — Freisingi Ottó püspök magyarellenes kirohanása is. Más krónikák és feljegyzések a szlávok keresztény hitét „mobilis et incerta fides”-nek jellemzik; másutt a szlávokat „natio prava et perversa”-nak nevezik. S viszont ugyane források a német hűbérurak szlávellenes földesúri magatartását az „avaritia Saxonum” jelzővel is illetik — ez utóbbi csupán szerény beismerése az elbai és pomerán területeken fennálló és sok felkelésre okot adó tényleges helyzetnek, a német kolonizátorok tevékenységének, melyről Marx és Engels oly elítélően beszéltek.

Erich Maschke beismeri: mihelyt a császárok keresztény missziós kötelezettsége a szlávokkal szemben megszűnt, ezek önálló nemzeti tudata már — függetlenül a németiségtől — Nyugat ihletésére alakult. A legjellegzetesebb példa erre Cosmas prágai kanonoknak a 12-ik század elejéről származó krónikája. Cosmas ellensége a szláv, orthodox, Cyrill—methódi iránynak, tudatosan latin egyházi szemléletű, nem egyszer dicsekszik is a cseh hercegeknek a Birodalomban lévő tisztességével. Ugyanakkor a csehszláv-német nyelvi ellentét hevesen tudatosul nála, kikel a cseh férfiak elnemzetietlenítő német „connubium” ellen, — miközben viszont E. Maschke közbeszövi: a német fejedelmek sokkal türelmesebbek voltak a német-szláv connubium tekintetében... S itt azután Erich Maschke műve rendkívül érdekessé válik számunkra. Cosmas krónikájának elemzése közben kifejti: a csehek németellenessége védekezésből eredt; az író, Cosmas már magas műveltségi öntudattal rendelkezik, mint általában ekkor már a cseh klérus és nem tűri maga fölött a német (mainzi) főpapok idegen uralmát. Egy másik lényeges eleme Cosmas művének: korai és élesen harcos hazafisága. Ez a hazafiság elsősorban ott nyilatkozik meg, hogy tiltakozik az ellen, hogy Csehország tisztségeire németek, idegenek üljenek, — a német behatolás legelső sorban is a klérusban, illetve az udvarban volt érezhető, ennek nyomán a városok szervezetében is a külön német jogrendszer bevezetésével. A jogrendszer kérdéséről így szól Erich Maschke: általában a német hódítás az alávétett területeken kétféle jogot vezetett be, a Sachsenspiegel keményen megkülönbözteti a németek és szlávok jogát. E jogrendszer célja volt: a szlávok teljes kiszorítása a meghódított területekről. Hasonló tényezőket lát a szerző Lengyelországban is: legelőbb is a klérus lázadzik nemzeti színódusain a „Theutonica gens” ellen. Az egykori pogány-keresztény vallási ellentét helyére így lép a nemzeti ellentét — előbb a klérusból kiinduló, majd a német városok külön jogrendszere ellen támadó nemesség — korai formája, — mindez pedig a kelet-középeurópai német térhódítás eredménye volt.

Ugyanezt a gondolatsort fejti ki egy prágai német egyetemi tanár

középkori forrásokon alapuló munkája, amely a népi öntudat keletkezésével foglalkozik.³⁹ A szerző azt tartja, hogy a Birodalomnak a környező keleti népekre gyakorolt roppant nyomása és hatása fejlesztette ki és tette németellenessé e népek öntudatát. Az öntudat, a népi érzés — írja szudétanémet nacionalista szerző — egy-egy nép kulturájának fokmérője. Ez a szerző is a pogány-keresztény ellentétből igyekszik megmagyarázni a népi tudatot. De a pogányságkereszténység, a kelet és nyugat ellentéte így, önmagában még nem jelenti teljesen a népi tudatot. A korai középkorban a népi tudat mértéke a vallás volt, — Einhart szerint a frankok és szászok egy nép lettek a kereszténységben, — azért lettek egy nép, mert a szászok kereszténységre tértek. Ami a csehek öntudatát illeti, a szerző szerint ez régibb kell legyen, mint a források s a csehek igen hamar túljutnak azon, hogy a hit egységében egyek legyenek a németiséggel, a német birodalommal, a cseh nép tudatát egyáltalában nem határozhatta meg a cseh hercegek, majd királyok hűbéri helyzete. Így jut el a szerző annak felismeréséhez, hogy a cseh népi-nemzeti öntudat kezdeti mértéke a németek iránti ellenszenv: ezt pedig folytonosan táplálták a német császárok csehellenes háborúi, még inkább a német bevándorlás. Példákat hoz erről Cosmas krónikájából: Cosmas lelkesen beszél róla, hogy Spitihtev három nap alatt kiűzte az összes németeket, hogy a győztes csehek levágták a németek orrát, hogy Cosmas kikel a német felfuvalkodás ellen, hogy élesen támadja a prágai püspökséget birtokló szász klérus hatalmaskodásait: „éhes szász kutyák“, „inkább kutyafarkot, vagy számpapírt a prágai püspöki székre, mint németet...“ Cosmas valósággyönyörködve írja le: az 1040-es háború során a kövér, dagadt németek elakadtak a hegyekben, a páncélos lovagok alkalmatlanok a gyalogháborúra, a németek fáradt testének kigőzölgése valóságos felleget borított az erdők fölé... Cosmasnál és a korai csehek-nél tehát egy behatoló, hódító idegen nép elleni ellenszenv a hazaszeretet öntudatának mértéke, — állapítja meg Heinz O. Zatschek.

Az 1278-as háború, Přemysl Ottokár és az első Habsburgok csehországi behatolási kísérlete során születik meg, úgy tetszik, a közös szláv rokoni tudat egyik első jelensége, a lengyel-cseh rokonsági érzület, — ismét csak német hatásra. A lengyel-cseh nyelvrokonság épp úgy szerepet játszik itt, mint az a felismerés, hogy Csehország a lengyelek védelmezője a németek ellen; ha Csehország összeomlik, a németek özzése befalja Lengyelországot is... Máig is kísértetiesen csengenek ezek az idézetek!

Ezután Heinz O. Zatschek könyve a Dalimil-féle verses krónikával foglalkozik, mint a 13—14-ik század fordulójának egyik legfontosabb jelenségével. (Ez a mű Luxemburg János cseh királyságának elején kelet-

³⁹ Heinz Zatschek: Das Volksbewusstsein — Sein Werden im Spiegel der Gesichtsschreibung. Brünn-Wien-Leipzig, 1936., — különsképp: 21. o., 32. o., 39. o.

kezett s több német fordítása is megjelent, ahol a németek elleni ki-rohanások már a „külföldiek“ elleni tiltakozássá szelidültek.) Dalimil-ben Heinz O. Zatschek is, minden a cseh történettel foglalkozó és bár-mily pártállású, vagy nemzetiségű szerző is, a cseh öntudat igen fejlett fokát látja, — Heinz O. Zatschek némi szomorúsággal jegyzi meg, hogy Dalimil a népi ellentét szerint „értelmezi át az egész cseh multat“. (Hogy ezt megérthessük, fel kell idéznünk azokat a szudétanémet és részben reakciós cseh elméleteket, amelyek szerint a cseh középkor „német-cseh szünbiózis“ kora, melyben a németeké az elsőbbség...) A szerző részletesen idézi Dalimilt: A németek ki akarják írtani, el akarják németesíteni egész Csehországot; a császárság semmiképpen sem népekfölötti keresztény eszmény, de sajátul német intézmény és mindig a cseh nép ellensége, támadója volt; nem hiába cseng az ősi jóslat: ha a cseheknek idegen királyuk lesz, a cseh anyanyelv elpusztul. Igazat volt egy régi cseh hercegnek: inkább parasztlányt vett el, mint német nőt. Přemysl Ottokár végzetes király: elősegítette a németek betelepé-dését és a csehek visszaszorultát; Habsburg Albrecht: a csehek kegyet-len gyilkosa... Hasonló részleteket idéz Heinz O. Zatschek a korai lengyel dokumentumokból is. Befejezésül kiemeli: a szláv népek nemzeti tudata csakis a németek ellen fordult ily élesen. A „Volksbewusstsein“ e korai és rendkívüli élességét a szlávok kisebbrendűségi tudatából magyarázza; azaz: a csehek és lengyelek gyengék voltak a császárság fölé-nyével és erejével szemben, kultúrájuk alacsonyrendű volt, a német civi-lizáció elérhetetlen és irigyelt magasságokban állott fölöttük. A szláv nemzeti tudat tehát tükrözi az erős-gyenge ellentétét s mindennek magyarázata — vallja be szerzőnk — az idegen hódító behatolás, az idegen főuralom meggyökerezetésének állandó kísérlete...

Végére érvin az újabb nagynémet, hitlerista történetírás bőséges anyagából válogató szemlénknek, mellyel Székely György tanulmányát kíséрни és értelmezni megkísérlöttük, hadd vessünk még fel pár kérdést, pár problémát, melyek természete már egészen aktuálisan politikai. Csak ez lenne a németség, ilyen lenne a németség és mi magunk is így né-zünk a németség felé?... Hiszen a felsorolt és ismertetett történeti munkák mind nagyjából azonos természetűek, azonos ideológiájúak: a „kulturfőlény“ ideológiájával (ha némileg „szelidebbek“), avagy a nyers erőszak pusztá jogával igazolják úgynevezett történettudományi eszközök-kel azt a német térfoglalást, amely szinte napjainkig is a kelet-közép-európai népek állandó, örök sorskérdése volt. Ha így vesszük a kérdést, valóban indokolt Székely György tanulmányának pozitív tudásanyagot tartalmazó, gazdag dokumentáris anyagon épülő része és elesnek eleve azok az észrevételeink, melyek arról szóltak, hogy talán-talán Székely

György egy-egy problémát, egy-egy korszakot kissé elnagyolva tárgyal és kizárólag csak a német-magyar, német-cseh, német-lengyel hadakozások szemszögéből jellemez.

A kérdés azonban nemcsak aktuálisan politikai, hogy tudniillik mellettünk él, velünk együtt küzd a békéért és a szocializmus építéséért a háborúk borzalmas tapasztalatait levont, egységre törekvő német nép is; a kérdés egyúttal nemcsak német jelentőségű, szűkebb értelemben, hanem egyetemesen emberi és európai. Ha csak ilyen, ha csak ily háborúshódító lenne a német hagyomány és a hagyományon épülő jelen, akkor valóban indokolt az az álláspont, amely minden német dolgot és megnyilvánulást eleve elutasít. Valóban, a két világháború közti nagynémet és hitleri történetírás szellemét, ideológiáját jellemzik tárgyukban, lényegükben, felépítésükben és tendenciájukban ezek a felsorolt és egyéb munkák, melyek az úgynevezett történettudomány vonalán folytatták és igazolták a támadó, hódító középkori császári, lovagrendi, vagy Habsburg-politikát, abból valóságos nemzeti hagyományt és ideológiát teremtve az újabb agresszió számára. Azonban van a német népnek más ideológiája és más történet szemlélete is; és itt nemcsak Marxra és Engelsre hivatkozhatunk. De hivatkozhatnak a kelet-középeurópai népek a maguk németséggel való szembenállásában, viszonyában a polgári német felvilágosodás humanista hagyományára is, elsősorban J. G. Herderre, a nagy íróra és történetfilozófusra, kinek halálának 150 éves emlékezetét minap ünnepelte a németség. Herder humanizmusának óriási hatása volt a középeurópai szláv nemzetekre; ösztönzései és felismerései igazolták a cseh és — részben — lengyel nemzeti-népi romantika történeti kutatásait a 18-ik század végén, a 19-ik század első felében. Herder e gondolatsora is idetartozik, a német középkori (és újabbkori) hódító háborúk témakörébe, Herder szerint a szláv népek jelentik a történelemben a béke, a békés munka principiumát, ugyanekkor a németség története során számtalanszor dúlta szét a szlávok békés életét, a németség a maga középkori lovagi korszakában Herder szerint szembenállott minden humanitással, a durva erőszak és hódítás politikájával fordult Keleteurópa népei felé...⁴⁰

Herder jelentőségéről, a népiesség és népköltészet felébresztése, a tiszta népszellem megérezése iránti gondos munkájáról, Goethere ily értelemben gyakorolt ösztönző hatásáról ezúttal beszélünk felesleges. A népiségről szóló tanításait nem egy esetben félrecesavarta a hitleri „Volkstheorie“ áltudományossága, amelyet különben rendkívül veszélyeztet, hogy a „Volkslehre“ — népiségtudomány — őse oly rokonszenvvel, oly propagatív hatással és oly messzesható erővel állott a szlávok oldalára. Herder történetfilozófiai értelmezése visszhangzik a cseh Palacký

⁴⁰ Konrad Bittner: Herders Geschichtsphilosophie und die Slaven, Reichenberg, 1929.

középkori és huszita történet szemléletében s a lengyel romantikában egyaránt. A hitleri „Volkstheorie“ propagandista professorai tehát kimutatni törekedtek: Herder — veszélyes pacifista, gondolkozása történetellenes, Herder a keleti németiség uralmának és kiváltságos, vezető helyzetének likvidátora...⁴¹ Mindez azért, mert Herder költői erővel és humanista intuícióval felismerte a régi szláv-német viszony egynemely, az adott kor társadalmából és politikájából következő s évszázadokon át ismétlődő jellegzetességeit.

Ugyanekkor Herder a keletközépeurópai népek szemében egy másik, egy igazabb németiség — a béke és humanitás nemzetének — valóságos emberi és szellemi jelképévé vált. A herderi németiséget igenlik ezek a nemzetek; Herder említése és idézése állandó tünete a cseh és lengyel történetírásnak, történetpolitikai publicisztikának, mikor időről-időre védekező harcot folytatott akár a Habsburg-, akár a bismarcki, akár a vilmoscsászári, vagy hitleri térhódítás ellen. A mai németiség midőn új, békés életének kialakításán dolgozik, méltán ismerte fel követendő példának és eszménynek Herder humanizmusát és békés, igazságos álláspontját a szomszéd nemzetek iránt. S ez az a hagyomány, a herderi németiség szelleme az, amely felé bizalommal és megértéssel fordulhatunk a kelet-középeurópai népek is.⁴²

⁴¹ Rudolf Fischer—Friedrich Heiss (hg.): Die Entdeckung des Volkes. Berlin, 1936, — különösen: 15—17. o.; Max Hildebert Boehm-nek „a hitleri „Volkstheorie“ ideológiájának értékezője: Der deutsche Volkstumsgedanke und der Osten.

⁴² L. az 1953—54-es új Herder-kiadást.

A MAGYAR VÖRÖS HADSEREG KISALFÖLDI TÁMADÁSÁNAK KÉRDÉSÉHEZ

Hozzászólás Kornis alezredes elvtárs cikkéhez

Dömötör Gergely százados

Újonnan megjelenő hadtörténelmi folyóiratunk első száma örvendesen nagy helyet szentel a Magyar Vörös Hadsereg harcainak. Ezek között is kiemelkedő helyet foglal el Kornis alez. elvtárs tanulmánya a felvidéki támadás néhány kérdéséről. Ennek a tanulmánynak egy megálgapításával azonban szeretnék vitába szállni.

A szerző elítéli a kiegészítő csapás végrehajtását a Kisalföldön (1919 máj. 30—jún 15.), majd a főcsapás áthelyezését erre a területre (jún. 15—jún. 24.). „Mélységesen hibás a hadászat egészéből kiragadva, az egyébként igen szép harcászati eredményt felmutató észak-nyugati irányú támadást pozitívként értékelni, s nem látni meg annak a stratégia szempontjából teljesen elhibázott voltát.”¹

Véleményem szerint a kisalföldi támadást ilyen mereven elítélni nem lehet, ez az állítás legalább is vitatható.

A kisalföldi támadás két szakaszra osztható. Az első szakasz, amikor a 3. hadosztály részei és az 1. dandár a dunai flottilla egyes egységeinek támogatásával² kiegészítő csapást mértek ezen a területen (máj. 30—jún. 15.)³, a második szakaszban pedig a hadsereg főparancsnokság az V. hadtesttel itt akarta végrehajtani a főcsapást (jún. 15—jún. 24.).

Az első szakasz kérdése szorosan összefügg a III. hadtest Miskolc—Eperjes irányába végrehajtott támadásával. Véleményem szerint az, hogy a Vörös Hadsereg nemcsak a főcsapás irányába támadott, hanem, bár

¹ Hadtörténelmi Közlemények, 1954. 1. sz. 48. o.

² A „Szamos” monitor és egy őrnaszád, HI. Vörös Hds, iratai. Kankovszki korvettkapitány naplója.

³ Kornis alez. elvtárs véleménye szerint a hadseregparancsnokság jún. 12-én határozta el a kisalföldi támadást.

A valóságban a hadseregparancsnokság már jún. 9-én ilyen elhatározásra jutott. (H. I. Vörös Hds. hdm. napló 609/8 hdm. 60 fasc.) Ez azonban még csak előzetes elhatározás, de a következő napokban egymásután születnek a támadással kapcsolatos részletintézkedések. Pl. 10-én a dunántúli csapatok alkalmazásáról. (HI. Vörös Hds. hdm. napló 610/12. 60 fasc.)

Jún. 12-én már a végleges elhatározással kapcsolatos parancs kiadásáról van szó. (612/12 hdm.)

alárendelt erőkkel, de kiegészítő csapásokat mért Rimaszombat, Rozsnyó, Losonc—Zólyom, Léva és Ersekújvár irányába is, helyes volt.

Helyes volt nemcsak harcászati szempontból, mint pillanatnyi lehetőségek kihasználása, hanem hadműveleti szempontból is. Mert így az ellenség erejét 250 km széles arcvonalon lekötötte, a figyelmét a Miskolc—eperjesi főcsapástól elvonta és lehetetlenné tette, hogy a cseh burzsoá hadvezetőség tartalékait egységesen alkalmazza. Mindez oda vezetett, hogy a cseh burzsoá csapatok főparancsnoka⁴ nem tudta erőt Kassa térségében összpontosítani. Ezzel a kiegészítő irányokban — többek között a Kisalföldön — végrehajtott csapások nagymértékben elősegítették a főtámadás sikerét.

Meg kell jegyezni, hogy az 1918—20-as oroszországi polgárháborúban és a Nagy Honvédó Háborúban végrehajtott hadműveletek jellemző vonása volt a széles arcvonalon mért fő és kiegészítő csapások sorozata, úgy mint, azt a Magyar Vörös Hadsereg 1919 júniusában végrehajtotta.

De elemezzük még tovább ezt a kérdést. A támadás megindulásakor a magyar főerők Miskolc körzetében voltak összpontosítva. A májusi események és a júniusi heves ellenlökések⁵ pedig azt tanúsítják, hogy a cseh főerők, vagy azok jelentős része, az arcvonal középső és nyugati szakaszán tartózkodott. Így ha kiegészítő csapások nélkül csak a III. hadtest tört volna előre Kassa irányában, a magyar főerők sokkal távolabb tartózkodtak volna a forradalom szívéből, Budapesttől, mint a cseh burzsoá csapatok zöme. Ennek pedig beláthatatlan következményei lehettek volna, annak ellenére, hogy a fővárost védelemre rendezték be, a helyőrség állományába tartozott a Vasas és a hídfő hadosztály, valamint a nagyszámú vörösőr zászlóalj.

A cseh burzsoá csapatokat a főváros közeléből éppen az 1. dandár és 3. hadosztály északnyugati irányban végrehajtott támadása távolította el.

Összefoglalva megállapítható, hogy a felvidéki támadó hadműveletek kezdeti szakaszában a nyugati és északnyugati irányba mért kiegészítő

⁴ A cseh burzsoá csapatok főparancsnoka május 31-ig Piccione olasz, attól kezdve pedig Pellé francia tábornok volt.

⁵ Itt a május 2—12-ig tartó salgótarjáni harcokra, majd az azt követő kisterenyei eseményekre (május 16—19.) gondolok. Május utolsó napjaiban heves harcokat kellett vívnia a 3. hadosztálynak Losonc birtokáért, jun. folyamán pedig az 5. hadosztálynak Rimaszombat körzetében, majd Tiszolcnál és Rozsnyónál, anonnán az intervenció erőket a vörös csapatok vissza is dobták (június 15.). Június 8-tól az arcvonal nyugati szakaszán észrevehetően megnő a burzsoá csapatok ellenállása, mutatja ezt Ersekújvár visszafoglalása (június 8.), s a fel-felújuló Léva környéki támadások. Különböző tanulmányában Kornis alezredes elvtárs is kifejti, hogy májusban a két fél az ellenkező szárnyakon harcolt a döntésért. (I. m. 40. old.) Tehát ha a cseh főerőket Rimaszombat—Losonc, a Vörös Hadsereg főerőit pedig Miskolc körzetében lévőeknek vesszük, akkor a burzsoá csapatok főereje légvonalban kereken 30 km-rel közelebb volt a fővároshoz, mint a magyar főerő. A kassa—eperjesi előnyomulás végrehajtása esetén ez az eddig jelentéktelen különbség 100 kilométerre nöhetett volna.

csapások feltétlenül szükségesek voltak, nemcsak harcászati sikerekkel kecsegtettek, hanem döntő módon hozzájárultak a hadművelleti terv eredményes végrehajtásához.

Ez időszakban még egy kérdést kell megvizsgálni. Kornis alez. elvtárs véleménye szerint: „Ha a nyugati szárnybiztosító egységek a Garam vonalát elérve ott szilárd védelemre rendezkedtek volna be, és nem nyújtották volna meg, pillanatnyi sikerek kedvéért, az északnyugati arcvonalat, a Garam-vonal szilárd kiindulási alap lehetett volna a későbbi új hadműveletek számára.”⁶

A Garam-vonal védelme valóban jól biztosíthatta volna az V. hadtest felvonulását, azonban mögötte az ellenség is tartós védelemre rendezkedhetett volna be s ekkor már a folyó leküzdése igen nagy nehézségeket jelentett volna. Az erőszakos folyóátkelés amúgy is igen nehéz feladatok elé állítja a legkiválóbban felszerelt hadseregeket is, a Vörös Hadseregnél, ahol műszaki erőiben és anyagban igen nagy hiány volt,⁷ ezek a nehézségek csak fokozódtak volna.

Helyes volt tehát az itt harcoló egységeknek az a törekvése, hogy nemcsak a Garamot, de lehetőleg a Nyitrát is leküzdik, amikor az még könnyűszerrel lehetséges, mert az ellenség védelme még nem erősödött meg kellően. Eppen ezzel szereztek meg a legjobb kiindulási alapot a további *támadó* hadműveletek számára.

Hiba volt azonban az, hogy az 1. dandár nemcsak a legfontosabb út- és vasúti csomópontok, Érsekújvár és Nagysurány birtokbavételére és főleg megtartására törekedett, hanem még Nyitra városát is birtokba akarta venni. Ennek következménye lett az egész Nyitra-vonal elvesztése, pedig az érsekújvári hídfőből sokkal nagyobb eredményt érhetett volna el a 8. hadosztály későbbi támadása.

Persze ha csak védeni akartak volna, arra a Garam folyó is kiválóan alkalmas lett volna, de a Vörös Hadsereget ebben az időszakban a legnagyobbfokú aktivitás jellemezte, és a hadseregarancsnokság későbbi elhatározása igazolta az 1. dandár és 3. hadosztály eljárását.

A folyóakadályok ilyen módon menetből való leküzdése a Nagy Honvédő Háború folyamán a Szovjet Hadsereg legbeváltabb módszere és szocialista hadtudomány jelentős tényezőjévé vált.

A kisalföldi támadás második szakaszának elemzésénél meg kell legalábbis nagy vonalakban vizsgálni az általános helyzetet. A III. hadtest a főcsapás irányában előretörő 6. hadosztályával elfoglalta Kassát, 1. hadosztályával pedig Eperjest és Bártfát. Az ehhez csatlakozó *kisegítő* irányokban északkelet (3. dandár) és észak (10. dandár, 5. hadosztály) felé is mindenütt sikereket értek el. Az a terv azonban, hogy a Tokaj

⁶ I. m. 48. o.

⁷ A Magyar Vörös Hadsereg június 15-én csak 13 műszaki századdal és 7 nem teljes hadihídkészlettel rendelkezett.

irányában támadó 4. hadosztály birtokba veszi a Tisza hidat, s azon átkelve a túlparton hídfőállást foglal, melyből támadását a 8. hadosztállyal együttműködve Nyiregyháza irányában továbbfejleszti, nem sikerült. A román csapatok ugyanis fel tudták a hidat robbantani, a 4. hadosztály erőszakos folyamátkelési kísérlete pedig 200 ember és 7 géppuska veszteséggel összeomlott. A rajtaütés lehetősége tehát elmúlt, az átkelés kierőszakolása hatalmas műszaki és egyéb erőket igényelt volna, ez pedig éppen a felvidéki hadműveletek miatt nem állt rendelkezésre.

A hadseregarancsnokság Tokaj térségében összevont ugyan egy műszaki csoportot,⁸ de ez kevés volt.

Az átkelés megkísérlése tehát bátorság lett volna, annál is inkább, mert még siker esetén is az átkelő 4. és 8. (az eredeti terv szerint még az 1.) hadosztályokkal, melyekhez a II. hadtest erőinek is csatlakoznia kellett volna (kb. egy ho.) a pihent, jól felszerelt román burzsoá hadsereg öt hadosztálya vette volna fel a harcot. Az erőviszonyok tehát föltöbb kedvezőtlenek voltak, a románok elleni támadó hadműveletek erőszakolása csak kudarchoz vezethetett volna, annál inkább, mert a román parancsnokság Tokaj irányába csoportosította át tartalékait.

Helyes volt tehát a hadseregarancsnokságnak az az elhatározása, mely szerint anélkül, hogy a román bojárók csapatainak szétveréséről lemondana — először a cseh burzsoá hadsereggel végez. Majd az itt felszabadult hadosztályokkal megerősödve fordul a románok ellen. Csak az volt a kérdés, hogy hol mérjék a főcsapást.

A főcsapás végrehajtása eddig Kassa—Eperjes—Bártfa irányába helyes volt. Célját elérte, mert kettévágta a cseh és román intervenciók arcvonalát s megeremtette annak lehetőségét, hogy adandó alkalomkor az Orosz Vörös Hadsereg erőivel egyesülhessenek.

Innen a csapást keleti vagy nyugati irányba lehetett volna továbbfejleszteni. A sikerek kelet, tehát Kárpátukrajna irányába való továbbfejlesztésének csak akkor lett volna értelme, ha a hadseregarancsnokság a románok elleni támadásra határozta volna el magát, ebben az esetben azonban mindig fenyegetett volna a cseh burzsoá erők háttámadása.

A támadás nyugati irányba való továbbfejlesztése jobban megfelelt a hadseregarancsnokság elhatározásának és Kárpátukrajna felé is megnyugtató módon lehetett biztosítani még alárendelt erőkkel is.

Azonban nem lett volna célszerű, hogy a hadseregarancsnokság Eperjes—Bártfa körzetébe összpontosítsa főerőit, azzal a céllal, hogy innen a Vág völgyébe törjön előre.

Erre a 1000—2000 m magas hegyek és a közöttük kanyargó szűk völgyek nem voltak alkalmasak. Az 1. hadosztály pesti munkásokból és

⁸ A műszaki csoport az 1., 2., 4., 6. és 38. árkász századból és két hadihíd készletből állott.

a 6. hadosztály alföldi parasztokból álló harcosait így is nagy nehézségek elé állította a szokatlan hegyi terep. Meg kell jegyezni, hogy mindkét hadosztály ennek ellenére kiválóan megállotta a helyét.

De nem volt alkalmas előnyomulási irány már csak azért sem, mert igen gyér közlekedési hálózattal rendelkezett. A Vág völgyében nyugat felé előnyomuló III. hadtest utánpótlása csak nagy kerülővel Miskolcon, Kassán és Eperjesen keresztül volt lehetséges.⁹ A főerők ilyen irányú előnyomulása pedig leküzdhetetlen akadályok elé állította volna az amúgy is nagy nehézségekkel küzdő szállítoszolgálatot.

Kelet-Szlovákia gazdaságilag legértékesebb részeit a Vörös Hadsereg már birtokba vette, további előnyomulása esetén gazdaságilag értékes területek elfoglalásával egyelőre nem lehetett számolni, mert azok főleg Közép- és Nyugat-Szlovákiában feküdtek.

Végül, de nem utolsó sorban, ezen a területen kevésbé lehetett számítani a szlovák lakosság támogatására. Szlovákia munkássága kitörő örömmel fogadta a magyar csapatokat s a szlovák munkások felszabadulásuk után néhány nappal megalakították a Szlovák Tanácsköztársaságot. (Jún. 16.) Kelet-Szlovákiában jelentős munkásság azonban csak főleg a már felszabadult városokban (Kassa, Eperjes, Bártfa) volt.

A terület többi részén legnagyobb részben szlovák parasztok laktak. A szlovák parasztság érdeklődéssel figyelte a magyar Tanácsköztársaság harcát. Azonban olyan aktív támogatásra, mint a szlovák munkásság, nem vállalkozott. Ennek fő oka a Tanácsköztársaság elhibázott parasztpolitikája volt, mely itt is megbosszúlta magát. A szlovák parasztság támogatását elsősorban földosztással lehetett volna megnyerni, de ezt a Tanácsköztársaság elmulasztotta, a cseh burzsoázia pedig osztott földet.

A szlovák parasztság kevésbé öntudatos rétegeit ezenkívül félrevezette a szlovák burzsoázia és a szociáldemokraták hírverése, mely szerint a Magyar Vörös Hadsereg csak a magyar imperializmus gyűlölt uralmát hozza vissza.

Mindezek miatt a Vág völgye nyugati irányú főcsapás végrehajtására nem volt alkalmas, kiegészítő csapásra azonban igen. Ezt a valóságban is végrehajtotta a III. hadtest, 1. és 6. hadosztályaival.

Vizsgáljuk meg ezek után a Kisalföldet, illetőleg egész Délnyugat-Szlovákiát.

Itt a Vörös Hadsereg a csapást sík területen, illetőleg alacsony hegy-ségben mérte (1000 m-ig). Igaz, hogy az észak-déli, tehát az előnyomulásra merőleges irányú folyók az előretörést gátolhatták, de ezek menetből való leküzdésére a 3. hadosztály és az 1. dandár már figyelemre méltó kísérletet tett.

A csapást itt közvetlenül a cseh burzsoá hadsereg főerőire lehetett mérni, hiszen a Tiszolc-rozsnói és a lévai cseh ellencsapások azt mu-

⁹ A hadtápvonal így vasúton kereken 300 km lett volna.

tatták, hogy az ellenség főerejét az arcvonal középső és nyugati szakaszára összpontosította. Ugyanakkor ezt az ellenséges főerőt távol lehetett tartani Budapesttől].

Délnyugat-Szlovákia út- és vasúthálózata aránylag igen fejlett. Főleg a vasúthálózat volt fontos, melyet a Vörös Hadsereg páncélvonatai és hadtápszolgálatja egyaránt jól kihasználhatott.

A Magyar Vörös Hadsereg páncélos fegyverneme ugyanis csak a páncélvonatokra korlátozódott, ló- és gépkocsihiány miatt pedig a szállítás főleg csak vasúton történhetett.

Az utánpótlás már azért is könnyebbé vált, mert ez a terület közelebb volt Budapesthez és szállításra részben a Duna is felhasználható volt.

Ez a terület gazdaságilag is igen értékes. A Kisalföld felszabadítása még az aratás előtt, hatalmas élelmiszerkészletekhez juttatta volna a Tanácsköztársaságot, Korpona, Zólyom, Beszterce, Körmöcz és Újbánya körzetének szilárd birtoklása pedig a legégetőbb nyersanyagszükségletnek kielégítését biztosította.

A lakosság aktív támogatására is számítani lehetett úgy a bányavidék öntudatos szlovák munkássága, mint a Kisalföld magyar lakossága részéről.

Végül legalább is a Dunára támaszkodó szárny támogatására kiválóan ki lehetett volna használni a dunai flottilla nem éppen megvetendő tüzerejét, mely csak a fő harci egységeket számolva 4 db 10 cm-es tarackot, 8 db 8 cm-es ágyút, 2 db 7.5 cm-es ágyút és 40 db géppuskát jelentett.¹⁰ A dunai flotta eredményes működésére reményt nyújtott a Szamos monitor tevékenysége, mely kiválóan támogatta az 1. dandár harcát.

Mindezeket összevetve, a főcsapás irányának megváltoztatása és a Kisalföldre való áthelyezése helyes volt s a hadműveletek jó végrehajtása a cseh burzsoá erők szétverésére vezethetett volna.

Most még az a kérdés, hogy mi volt a támadás sikertelenségének oka?

A Tanácsköztársaság iratanyaga igazolja, hogy ebben az időben a csapatokon a fáradtság jelei mutatkoznak s az ellenforradalmi tisztek és a szociáldemokraták szívós aknamunkája elérte a célját, a Vörös Hadseregben megkezdődött a bomlás folyamata.

A bomlási folyamat a munkás- és vöröskatoná ezredeknél egyaránt megkezdődött. Ennek a bomlásnak a csirái már a májusi toborzás végrehajtásában rejlenek.

¹⁰ A Dunaórség fő harci egységei: Újvidék: (felszerelés alatt, még nem harc képes). — Szamos: (2 db 10 cm-es tarack, 2 db 8 cm-es ágyú, 2 géppuska). — Maros és Lajta: (1 db 10 cm-es tarack, 3 db 8 cm-es ágyú, 3 géppuska) monitorok. — Pozsony és Komárom (1 db 7.5 cm-es ágyú, 5 géppuska) ágyúnaszádok. — Viza, Compo, Fogas és Csuka őrnaszádok 5–5 géppuskával. H. I. Vörös Hadsereg iratai 515/19 hdm. 171/3. 61 fasc.

A kommunisták nem áltatták a munkásokat, hanem tudtukra adták, hogy hosszú és szívós harc, sok nehézség vár rájuk. A szociáldemokraták azonban azzal agitáltak, hogy csak „egy nyomásra“ kell kimenni a harctérre. Ez a jelszó, mellyel igen sok munkást a rövid erőfeszítést kívánó könnyű győzelem illúziójába ringattak, a hadsereg szétbomlasztásának egyik eszközévé vált.

Júniusban ugyanis a szociáldemokraták már azt hirdették, hogy az „egy nyomás“ ideje lejárt.

A munkásezredek, zászlóaljok felállítása szakmai alapon történt s így a munkás csapatok és alegységek tulajdonképpen nem voltak mások, mint hadbavonult szakszervezetek. A szakszervezetek vezetése pedig a két párt egyesülése után is túlnyomóan a szociáldemokraták kezén volt s így itt is a szociáldemokrata befolyás érvényesülhetett.

A hadsereg önként jelentkezés alapján történt feltöltése is züllesztően éreztette hatását. Azok a munkások, akik az életüket kockáztatták a Tanácsköztársaság védelmére, az otthoniak leveléből értesültek, hogy a gyávák, ellenséges és lumpenproletár elemek élik világukat s nyíltan hangoztatják, hogy csak a „szamarak vannak a fronton“.

Az arcvonalból önkényesen eltávozóknak pedig nem történt semmi bajuk.

A háterszági szervekben lévő szociáldemokraták és ellenforradalmárok nemcsak ezt, hanem az élelmezési nehézségeket is kihasználták, hogy elégedetlenségeket szítsanak és a rendelkezések ellenére hátrányos helyzetbe hozták a vörös katonák hozzátartozóit.

Elképzelhetjük, hogy milyen bomlasztó hatást tett ez a harcosokra, mikor a hozzátartozók mindent nyíltan megírhattak, sőt voltak olyanok, akik a szociáldemokraták úszítására még a valóságnál is sötétebb helyzetet festettek.

Mindehhez hozzájárult, hogy a politikai megbízottak között alig volt kommunista, zömük szociáldemokrata volt, akik szintén mindent megtettek a fegyelem aláásására.

Rontotta a hadsereg harci szellemét az, hogy a Clemenceau jegyzéket, minden kommentár nélkül, a harcosok tudomására hozták.

A felső vezetés ingadozása is a hadsereg harcképességének rovására ment. Július 15-én a támadás folytatását határozták el a Clemenceau jegyzék ellenére. 16-án elrendelték az ellenségeskedés beszüntetését (616/21 hdm.), majd 17-én ismét támadási parancsot adtak ki (317/9. hdm.).

Ezzel párhuzamosan a kisalföldi támadás kezdetét 15-re tervezték, majd 17-re halasztották el. Természetesen ez az ingadozás erősen befolyásolta a hadsereg harcértékét.

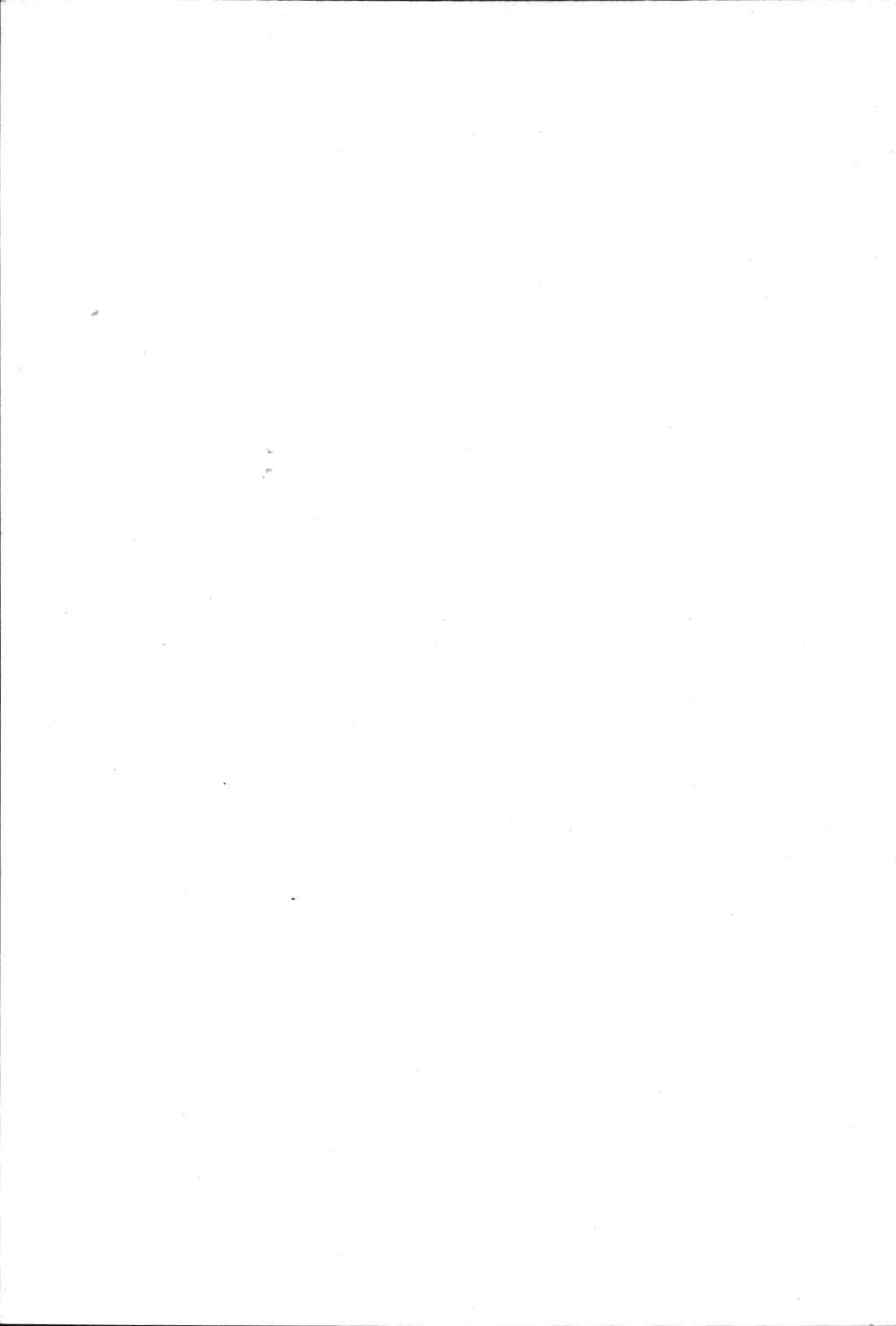
A támadást végrehajtó hadosztályok sem voltak a legerősebbek. A Kornis alez. elvtárs által közölt adatok szerint június 15-én a 3. hadosztály csak két, harcban eléggé kifáradt ezredből állott. A 4. had-

osztály ugyan négy ezredből állott, azonban a románokkal vívott heves harcok és a Tisza-átkelés kudarca ezt a hadosztály is megtépázta, a 8. hadosztály pedig zömében össze nem forrott, harcokban eddig részt nem vett csapatokból állott. Így természetesen ezek nem is érhettek el olyan sikert, mint a III. hadtest magasabb egységei.¹¹

A cseh burzsoá parancsnokság pedig sietve friss csapatokat szállított erre az arcvonalszakaszra és június 8-tól tartó váltakozó sikerű harcok után 24-én a hadműveletek végleges beszüntetéséről szóló parancs már végeredményben visszavonulásban érte az V. hadtestet.

Összefoglalva megállapítható, hogy a főparancsnokság elhatározásának megváltoztatása és a főcsapás irányának áthelyezése a Kisalföldre nem volt eleve elhibázott, de a hadsereg soraiban a szociáldemokrata és ellenforradalmár aknamunka következtében megkezdődő bomlás, a politikai és katonai vezetésben lévő ingadozás miatt a támadás nem sikerülhetett.

¹¹ Az 1. és 6. hadosztály egyaránt négy-négy gyalogezredből állott. (I. m. 57 oldal)

KÖNYVSZEMLE ÉS KRITIKA

MARX—ENGELS—LENIN—STALIN:
ZUR DEUTSCHEN GESCHICHTE

Bd. 1. Von der Frühzeit bis zum 18. Jahrhundert. Berlin, 1953.

Dietz Verlag.

A Német Demokratikus Köztársaság Marx—Engels—Lenin—Stalin Intézete újabb jelentős lépéssel járult hozzá a marxizmus-leninizmus klasszikusainak megismeréséhez. Kiadták Marx—Engels—Lenin—Sztálin a német történelemre vonatkozó műveit, cikkeit, leveleit, feljegyzéseit. A művet 3 kötetre tervezik, az első kötet a legrégebb időktől a 18. századig terjedő időszakokkal foglalkozik, a 2. kötet a 19. századi Németországgal, a 3. kötet a 20. század történetét tárgyaló műveket foglalja magában. A következőkben röviden ismertetjük az első kötetet.

A könyv nélkülözhetetlen minden történész, de különösen a német nép történetével foglalkozó kutató számára, mert a marxizmus-leninizmus klasszikusainak zseniális írásain, megállapításain keresztül megismerjük a német nép kialakulásának, fejlődésének igazi történetét. Megismerjük azokat az óriási értékeket, amelyeket a német nép évezredes történelme során magából kitermelt: „A német népek is megvannak a maga forradalmi hagyományai. — Volt idő amikor Németország olyan jellemeket formált, akik bizvást megállják helyüket más országok legjobb forradalmárai mellett, s amikor a német nép olyan kitartásról és erélyről tett tanúságot, mely egy központosított nemzetnél a legnagyobb eredményekre vezetett volna, amikor német parasztok és plebejusok olyan eszméket és terveket forgattak fejükben, amelyekből utódaik bizony gyakran visszarettennek.“ (189. o.)

Ezeknek a haladó hagyományoknak, a német nép valódi arcának megismerése különös fontos ma, amikor Németország történelmének új, válságos korszakát éli. Két lehetőség nyílik meg előtte: vagy az amerikai háborús uszítók és német cinkosaik eszközévé válik, egy új világháború kirobbantásában, s ezzel nemcsak magára, hanem az egész világra nézve is mérhetetlen nyomort és pusztítást okoz, vagy felismeri a helyes utat és csatlakozik a világ békéjéért harcoló milliókhoz, s tehetségével, szorgalmával és munkájával maga is jelentősen hozzájárul egy új, az egész emberiségre nézve boldogabb jövő megteremtéséhez.

Ez a válogatás különösen a kutató történész szempontjából nagyjelentőségű, mivel néhány ismert tanulmányon kívül, mint pl. Engels:

A német parasztháború, A Mark, Sztálin: Marxizmus és nyelvtudomány című cikkének a németekre vonatkozó része, stb. legnagyobb részét nyomtatásban most először megjelent anyagot tartalmaz, melynek feldolgozása a történelemtudomány számára hatalmas segítséget jelent.

A mű természetesen elsősorban a német történelemkutatással foglalkozók számára hasznos, de Magyarország történetére és az egyetemes hadtörténelemre nézve is számos utalást találunk benne, — különösen Marx: Időrendi kivonatok a német történelemhez (Chronologische Auszüge...) című munkájában. Célunk most elsősorban az, hogy az egyes tanulmányok általános ismertetése mellett ezekről az eddig még legnagyobb részét ismeretlen adatokról és megállapításokról tájékoztassuk a magyar hadtörténészeket.

A kötet Engels: Az ősgermánok történetéhez (Zur Geschichte der Urgermanen,) c. most először kiadásra kerülő munkájával kezdődik. (Ezeket a tanulmányokat Engels később felhasználta A család, a magántulajdon és az állam eredete c. munkájának A német állam keletkezése c. fejezetében. Ezért most csak a hadtörténeti vonatkozásokat emeljük ki.)

Ebben a művében Engels részletesen leírja a germán társadalom fejlődését, az anyajogú család, majd nemzetség kialakulását, a törzsek kifejlődését, elemzi ezek gazdasági és társadalmi helyzetét. Megállapítja, hogy a kialakuló germán államok alapja: munkájával és fegyverével a szabad paraszt, de már Nagy Károly idejében itt is a nagybirtok rendszere válik teljesen uralkodóvá az egész germán nyelvtérületen a szabad parasztok rovására. Pl. 2788 frank háztartásból 2080 kolonus (jobbágy), 35 bérlő, 220 rabszolga és csak 8 szabad jobbágy. Hadtörténelmi szempontból különösen érdekesek azok a fejezetek, amelyekben Engels a germánoknak a rómaiakhoz való viszonyát tárgyalja. Itt két különböző társadalmi rendszer harcolt egymással, ennek megfelelően különbözőek voltak a hadviselés formái is. A két nép kapcsolata megváltoztatta a hadviselés módjait és teljesen új taktikát hozott létre, amely a későbbi évszázadok folyamán uralkodóvá vált. Engels ezekben a tanulmányokban elsősorban a római történetíróknak, különösen Caesarnak és Tacitusnak adataira támaszkodik.

Germániának a rómaiak által való meghódítása már Julius Caesar idején felvetődött. Ebből a célból a rómaiak a nemrégén meghódított Galliában — különösen a Rajna mentén — erődítéseket építettek, támpontokat a germánok ellen. Germánia meghódításának kísérlete azonban újabb lendülettel csak Augustus uralkodása idején, i. e. 11-ben Drusus vezetése alatt indul meg. Drusus, majd Tiberius kezdetben nagy sikereket értek el. A fejlettebb haditechnika és taktika diadalmaskodik ekkor a germánok felett. A rómaiak sikereiben nagy rész jut a megvesztetésnek is. Kihasználják az egyes germán népek egyenetlenkedéseit is.

Ebben az időben kezdődik meg az úgynevezett kolonus rendszer alkalmazása is, barbár, rendszerint germán törzseket telepítenek le a birodalom határai közelében, hogy megvédjék azt a föbbi barbár népek támadásai ellen. Az első ilyen törzs a sicamberek törzse volt.

Az időszámításunk után első évtizedekben a germánok — római hatásra nagyobb törzsszövetségekbe kezdenek tömörülni. — Ez az őse a későbbi germán állam alakulásoknak. Az első ilyen „államok“: Maroboduus markomann és Arminius cherusk törzsszövetsége volt. Maroboduusnak pl. római minta szerint szervezett 4000 lovasból és 70 ezer gyalogusból álló hadserege volt.

A rómaiak hadjárataikban Germánia fokozatos meghódítását tűzték ki célul maguk elé. Ennek elérését támaszpontok megszerzésével akarták biztosítani. Olyan természetes határokat kerestek, amelyek mögött biztosítva látták magukat az esetleges germán támadás veszélyével szemben, és előkészületi bázisul szolgáltak további előretöréseik számára. Ezért a Rajna vonalát tűzték ki először ideiglenes határnak, majd mikor látták, hogy Germániát nem tudják meghódítani, végleges határnak.

A római—germán hadjáratok legérdekesebb alakja a cherusk Arminius volt. Ezért érdemes az ő taktikájával részletesebben foglalkozni. A kora ifjúságában a rómaiak között élő Arminius megismerte az ellenséget. Láta, hogy a fegyelmezett, jól felfegyverzett római légiókkal szemben a germánok sík mezőn, nyílt csatában nem vehetik fel a versenyt. Ezért midőn uralomra került s megszervezte a népét, germán taktikával győzte le a rómaiakat. Kicsalta Varust, a római helytartót megerősített táborából, és gerilla-taktikával morzsolta fel az eltévedt, járatlan utakra került római hadsereget. Ebben a csatában (teutoburgi ütközet i. u. 9.) három római légió semmisült meg. Ezek után Róma lemond Germánia meghódításának tervéről, sőt Domitianus, majd Hadrianus császárok alatt falakat emel, hogy feltartóztathassa az egyre hevesebbé váló germán támadásokat.

Ezek a támadások azonban az i. u. 3.—4. évszázadban egyre hevesebbek, egyre erőszakosabbak lesznek, az 5. századra pedig, már a Római birodalom helyén kisebb-nagyobb germán államalakulatokat találunk. Az új berendezkedés természetesen tökéletesen megváltoztatta egész germán életet. Az addigi vérségi kapcsolatok az új hazában természetesen felbomlottak, helyükbe a faluközösség intézménye lép. Markok, faluközösségének rendszeréből épül fel a korabeli germán állam, amelyben „a népeknek ilyen kis közösségekből való összetétele, melyeknek végül is alig voltak közös gazdasági érdekei, lehetővé tette, egy velük idegenül szembenálló, őket jobban és jobban kizsákmányoló államhatalom megeremtését.“ (88. o.)

„A mark-rendszer aláaknázása már röviddel a népvándorlás után megkezdődött. A frank királyok mint a nép képviselői vették birtokukba

...az egész nép tulajdonát képező területeket ... hogy (azokat) udvari cselédeknek, hadvezéreiknek, püspököknek és apátoknak ajándékozva elkótyavetyéljék. Ezzel megvetették a későbbi nemesi és egyházi nagybirtok alapját.“ (159. o.) Ezzel megszűnt a földtulajdonnak egyenlősége és kialakult a nagybirtok. Ez megváltoztatta az egész társadalmi berendezkedést s ezzel együtt a hadszervezetet is. Új társadalmi osztály alakult ki, a földnélküli szabad emberek osztálya. Ezek hamarosan elvesztik függetlenségüket s vagy az akkor kialakuló jobbágysztályba süllyednek, vagy pedig egy-egy hatalmas birtokkal rendelkező nagyúr, „senior” köré csoportosulnak, s ők alkotják a Nagy Károly korabeli germán állam hadseregének a magvát. Ezeket később vazallusoknak nevezték. Kialakult közöttük és a seniorok között a hűbéri kapcsolat. Ezeket a hűbéri kapcsolatokat az állam nemcsak eltúrte, hanem mint pl. a 847. évi Capitulareban látjuk, elő is kívánta mozdítani. „A folytonos belső és külső háborúk, melyeknek rendszeres következményei a földelkobzások voltak, tönkretették a parasztok nagy tömegeit, úgyhogy már a Merovingok korában igen sok szabad ember volt földbirtok nélkül. Nagy Károly szüntelen háborúi megtörték a szabad parasztság fő erejét. Kezdetben minden szabad birtokos katonaköteles volt s nemcsak fegyverzetét kellett magának megszereznie, de hat hónapig a hadi szolgálat alatt saját ellátásáról is gondoskodnia kellett. Nem csoda hát, ha már Nagy Károly idejében alig minden ötödik embert lehetett valójában hadbavinni.“

A katonáskodás tehát óriási terhet jelentett az egyre kevesebb szabad harcos számára. Nagy Károly megpróbálta ezt a régi germán hadrendszert, azaz a szabadok egyetemes hadkötelezettségét, különböző intézkedésekkel föltartani, így pl. a 807-es Capitulare. (Ebben fordul elő először a lovag — Caballarius szó is.) Ennek ellenére a szabad harcosok nagyrésze jobbágysorba süllyedt. A jobbágyság elterjedése és a szabad frank harcosok és parasztok szolgaságba süllyedése „volt az ára, hogy [Nagy Károly] megvette a római császárságot, a közsabadok helyzetének megsemmisítése, ezek alkották Gallia meghódításáig az egész frank nemzetet, a nép felbomlása nagybirtokosokra, vazallusokra és jobbágyokra. De a közsabadokkal együtt a régi hadszervezet is eltűnt, s velük együtt a királyság is. Károly ezzel megsemmisítette uralmának egyetlen alapját.“ (108. o.)

Károly utódai alatt még rosszabbá válik a parasztság helyzete, részben a háborúk, részben a belső földesúri elnyomás következtében. A paraszt szabad birtokosból adófizető és robotoló féljobbágygá, vagy éppen jobbágygá változott.

A feudalizmus már kialakulása teljességében, „fénykorában“ magában hordta bukása csíráit, „az elnyomott osztályok csendes munkája egész Nyugat-Európában aláásta a hűbéri rendszert.“ (159. o.)

A marxizmus-leninizmus klasszikusai a feudalizmusban is a haladó,

az új erőt vették elsősorban vizsgálat alá. Ezért a német feudális nagyurak egymásközötti torzsalkodásairól, a német császári rablóhadjáratokról csak nagyon röviden emlékeztek meg. Figyelmüket elsősorban a kialakuló új társadalmi osztály, a városi polgárság életére, feudalizmus elleni harcaira irányították. Engels A német parasztháború és A feudalizmus hanyatlásáról és a burzsoázia felemelkedéséről c. tanulmányában részletesen foglalkozik a feudalizmus elleni felszabadító harcokkal, melyeknek élvonalában a forradalmi parasztság állott. Megállapítja Engels: ahhoz, hogy a hűbéri nemesség hatalmát meg tudják törni, a királyi hatalomnak és a vele szövetséges polgárságnak új hadsereget kellett teremteni. A feudális nemességet „mindezek ellenére azonban felszínén tartotta az a körülmény, hogy egész addig az ő monopóliuma volt a fegyverforgatás, hogy nem lehetett nélküle hadat viselni, csatát vívni. Ennek is meg kellett változnia; meg kellett történnie az utolsó lépésnek, értésére kellett adni a feudális nemességnek, hogy vége annak az időszaknak, amelyben ő uralkodott a társadalomban és az államban, hogy lovagi minőségében nem használható többé már a harcmezőn sem.“ (164. o.)

Új hadsereget kellett teremteni. Ennek az új hadseregnek alkotó ereje a zsoldos volt. Velük kezdődik az új csatadöntő elemnek, a gyalogságnak kialakulása is. Ez az új hadsereg először a XIV. századi Angliában fejlődik ki. Alapanyaga a szabadbirtokos paraszt — a yeoman — a kor legjobb íjásza. „A tizennegyedik századtól kezdve az angol lovagok szívesebben harcoltak gyalog, ahol csak a terep vagy más körülmények ezt lehetővé tették. A harcot az íjások kezdi meg, és megpuhítják az ellenséget, mögöttük a gyalogos lovagok zárt csatasora várja az ellenséges támadást vagy a kedvező pillanatot az előretörésre; csak egy rész marad lovon, hogy oldaltámadásokkal segítse elő a döntést.“ (165. o.)

Az állandó hadsereg, az új haditechnika megteremtésének döntő szerepe volt abban, hogy a XV. század második felében Európában erős központosított királyságok keletkeztek (Franciaország, Anglia, Oroszország, stb.). Csak Németországban, ahol ebben az időben tartott legerőszakosabban a feudális anarchia, nem jött létre erős központi hatalom. Ennek a kornak mélyreható társadalmi és gazdasági elemzését nyújtja Engels egyik legnagyobb tanulmányában: A német parasztháborúban. Engels e remekművének s ezen keresztül a kor Németországának tanulmányozása túlnő ennek az ismertetésnek keretein, csak néhány az egyetemes hadtörténelem s a magyar történelem szempontjából fontos megállapítására hívjuk fel itt a figyelmet.

Ebben a forrongó átalakulás előtt álló korban a német nép minden társadalmi osztálya elmozdult a középkor folyamán évszázadokon át szilárdnak látszó helyzetéből! s mozgásnak indult. Minden társadalmi rétegben túlfutott volt az elégedetlenség, mind az egyre rosszabbodó helyzetű kisnemességben és parasztságban, mind a feltörekvő és érvényesülni akaró polgárságban. „A birodalom különféle rendjei: fejedelmek, nemesség,

főpapok, patriciusok, polgárok, plebejusok és parasztok a tizenhatodik század elején hallatlanul zagyva tömeget alkottak. Szükségleteik a legkülönbözőbbek voltak és egymást minden irányban kereszttezték. Mind-egyik útjában volt a másiknak, mindegyik szakadatlanul, majd nyílt, majd burkolt harcban állott valamennyi többivel.“ (204. o.)

Az osztályok közötti ellentétek a XVI. század első negyedében felkelésekben robbantak ki. Ezek közül legjelentősebbek voltak a parasztság felkelései. A parasztháború nemcsak német jelenség volt, hanem fejlődése foka szerint minden európai ország, így Magyarország is, előbb vagy utóbb keresztülesett rajta. Az ok a pénzgazdálkodásra való áttérés és az ezzel járó egyre súlyosbodó kizsákmányolás volt, mely ebben az időben az egykor földjében és személyében egyaránt szabad parasztot személyes szabadságának utolsó maradványaitól is meg akarta fosztani. Részletesen elemzi Engels a német parasztháborút megelőző európai parasztforradalmakat is, így az 1514-es Dózsa forradalmat is. Megállapítja, hogy itt a felkelés kitörésének oka az volt, hogy „a magyar lovagok és főnemesek ...nem látták szívesen a keresztes hadjáratot, amely tulajdonuktól, szolgálóiktól fosztotta volna meg őket. Utána-eredtek az egyes parasztszervezeteknek és jobbágyaikat erőszakkal, bántalmazások között cipelték vissza. Amint ennek a híre a keresztes sereghez eljutott, az elnyomott parasztok dühe kirobbant.“ (231. o.)

Beszél a forradalmat elnyomó magyar nemesség kegyetlenkedéseiről is; „mindenkit, aki az ellenség kezére jutott, karóba húztak vagy felakasztottak. Az utak mentén és a felperzselt falvak szélein ezrével lógtak a parasztok tetemei. Mintegy 60.000 volt az elesettek és lemészároltak száma. A nemeseknek viszont gondjuk volt rá, hogy a legközelebbi országgyűlésen a parasztok örökös szolgaságát az ország törvényeként ismertessék el.“ (232. o.)

A parasztfelkelések kudarcának okát Engels abban látja, hogy a parasztság céljai nem voltak egységesek, határozottak. Ezért vezetőik is határozatlanok voltak, sokszor hagyták magukat elszédíteni az urak ígéreteitől.

Katonai téren ugyanez mutatkozik: a parasztkatonák hősiessen harcoltak, de fegyelmetlenek voltak és hamar elcsüggedtek, fegyverzetük és harci tapasztalatuk is messze alatta maradt a nemesi csapatoknak. Hiányzott az egységes vezetés is. Mindezek az okok, melyekhez hozzájárult még az egyideig szövetéses polgárság árulása is, a parasztfelkelések bukását idézték elő.

A parasztok feletti győzelemnek egyedül a fejedelmek vették hasznát, akiknek hatalma megerősödve került ki a küzdelemből. A többi társadalmi osztály helyzete nem változott meg lényegesen, a legdöntőbb tény, a feudális széttagoltság, változatlanul megmaradt, sőt egyre kifejezettebbé vált. Ennek a megszüntetési kísérletei a Habsburgok által, vezettek azután a 30 éves háborúhoz, amely vandál pusztításával egész Németországot tönkretette, és fejlődésében teljesen visszavetette.

A XVI—XVII. századi német történelem és különösen a 30 éves háború eseményeinek kitűnő összefoglalását látjuk Marx: Kronológiai kivonatok a német történelemhez a XV. század végétől a westfaliai békéig (Chronologische Auszüge...) című művében, mely Schlosser világtörténelmének alapján készült. Nyomatásban most jelenik meg először. (Friedrich Christoph Schlosser, a német polgári történetírás egyik legjobb képviselője volt.) Jóllehet ezek a kivonatok csak az események időrendben elhelyezett szűkszavú elmondására szorítkoznak — Marx ezeket saját maga számára készítette segédkönyvül politikai gazdaságtani és történelmi kutatásaihoz — mégis rendkívül értékesek számunkra. Bepillantást engednek Marx kutató módszerébe; látjuk, milyen alapos, mindenre kiterjedő tudományos felkészültséggel végezte Marx munkáját. Érdekesek a kivonatok abból a szempontból is, hogy meglátjuk bennük a kor német történelmének legfontosabb kérdéseit. Így ez a tanulmány, mint történelmi segédkönyv is, még ma is rendkívül jól használható.

Jellemző képet nyújt Marx a korabeli hadviselés módszereiről is. Látjuk, milyen vadállati kegyetlenséggel pusztította mindkét hadviselő fél a lakosságot és dúlta fel a városokat. Jellemző példa erre Münden bevételé 1626-ban, amikor a várost elfoglaló Tilly zsoldosai háromezer ellenálló katonát, polgárt, asszonyt és gyermeket mészároltak le. Magdeburgot ugyancsak Tilly katonái gyújtották fel, és gyilkoltak le 25 ezer embert. A korabeli hadászatot a sok ide-oda való vonulgatás, a döntő ütközetek lehetségszerinti kikerülése és a hadtáptérség tőkéletes elpusztítása jellemezte. Ez a hadviselési mód tette lehetővé a háború ilyen hosszú ideig tartó elnyúlását és Németországot annyira elpusztította, hogy ez évszázadokra vetette vissza fejlődésében.

Nagyon értékesek benne azok az adatok és megjegyzések is, amelyekben Marx kiegészíti vagy helyesbíti Schlosser valamilyen tévedését, vagy megállapítását. Számos magyar vonatkozású utalást is találunk ezekben a kivonatokban, különösen Bocskay István és Bethlen Gábor szerepel benne sokszor.

A 30 éves háború eredményeként „a német-római császárság már csak névleges állam volt. A birodalmi hercegek hatalma egyre inkább közeledett a teljes szuverénitás felé... ezt a hatalmat a francia és svéd garanciával a westphaliai békében is lefektették“. (517. o.) Ezután, ha a német császár háborúba keveredett, ellenfelei között mindig volt egy-két birodalmi herceg is. Ezek általában fizetést húztak Németország ellenfeleitől, különösen XIV. Lajos francia királytól. Az ország gazdaságilag annyira tönkre volt téve, hogy ez az „államsegély“ képezte a korabeli Németország legjelentősebb jövedelemforrását.

A Szent Maxban Marx és Engels jellemzik a korabeli német társadalom különböző osztályait és megállapítják, hogy az adott viszonyok között nem jöhetett létre a politikai központosítás, mivel ennek valamennyi gazdasági feltétele hiányzott. „Az egyes életkorok tehetetlensége

(sem rendekről, sem osztályokról nem lehet beszélni, legfeljebb egykori rendekről és meg nem született osztályokról) egyiknek sem engedte meg, hogy megszerezze a kizárólagos uralmat. Ennek szükségszerű következménye az volt, hogy az abszolút monarchia korszakában, amely itt legnagyobb mértékben félpatriarchális alakjában jelent meg, az a sajátos kör, amelyre a munkamegosztás folytán a közügyek igazgatása hárult, szertelenül nagy függetlenséghez jutott, amely a modern bürokráciában még szertelenebbé vált. Az állam ily módon látszólag önálló hatalommá szerveződött és ezt a helyzetét, amely más országokban csak ideiglenes — átmeneti fok — volt, Németországban a mai napig megtartotta.“ (520. o.)

Engels: Gülich — Németország című tanulmánya Gülich: A kereskedelem, az ipar, és a mezőgazdaság történeti vázlatai című művének bírálata. Ebben a művében Engels részletesen foglalkozik a XIX. század eleji német ipar stagnálásával, s ennek történelmi politikai és gazdasági okaival és előzményeivel. Elemenzi a német ipar és kereskedelem történetét 1500 és 1828 között. Az ipar elmaradottságának fő okát Engels a feudális széttagoltságban, amely abban az időben még mindig megvolt, valamint a háborúban látta.

Az Abszolút monarchiáról szóló tanulmányában Marx rámutat arra, miért nem forradalmi a német polgárság. Megállapítja, hogy „a polgárság annyira elkésett [a fejlődésben], hogy abban a pillanatban, amikor megindíthatná a harcot az abszolút monarchia ellen, s megalapíthatná a saját politikai hatalmát, már a leghevesebb harcban áll a munkásosztállyal.“ (583. o.) (Szilézia és csehországi munkásfelkelések.) Ez az oka annak, hogy a burzsoázia megijed és szövetségese lesz a kor legzsarnokibb uralmának, a reakciós porosz Hohenzollern királyságnak.

Marx: A Hohenzollernnek isteni joga c. művében feltárja Poroszország felemelkedésének titkait. A XVII—XVIII. században Németország vezetését a két legkeletibb tartomány, Ausztria és Poroszország veszi át. Poroszország a XIX. századra Németország leghatalmasabb államává vált. Büszke „ragyogó“ katonai hagyományaira, hódításaira és arra, hogy Európa legharciasabb országa. Amikor azonban Marx megvizsgálja, hogyan fejlődött ki a porosz hatalom, akkor rámutat arra is, hogy Poroszországnak egyetlen egy hódítása van, Szilézia, a többi tartományt házasság, vétel, megvesztegetés, stb. árán szereztek. A porosz királyi címet is azért kapta I. Frigyes, mivel felajánlott a spanyol örökösödési háborúval elfoglalt I. Lipót császárnak 30 ezer katonát. Ezek vérével vásárolta meg királyi címét. Ez tehát a Hohenzollernnek „isteni joga“. Marx ez utóbbi tanulmányában meglátta, milyen veszélyeket rejt magában a reakciós Poroszország, amely azután a XX. században két világháborúba sodorta az emberiséget.

Függelékül a marxizmus klasszikusainak azokat a leveleit közlik, amelyekben a német történelemre vonatkozó utalások fordulnak elő.

A könyvet vizsgálva, feltétlen meg kell emlékeznünk arról a lelkiismeretes és kiváló munkáról, amit a szerkesztők és kiadók végeztek, hogy a marxizmus-leninizmus klasszikusainak új gyűjteményét nagy tudományos értékének megfelelő kiadásban dolgozták fel. Kutató munkájuknak eredményeképpen ez a kötet felöleli Marx, Engels, Lenin és Sztálin csaknem minden, a német történelemre vonatkozó írását. Talán csak Engels: A család, a magántulajdon és az állam eredete című munkájának A német állam keletkezése című fejezete hiányzik a fontosabb művek közül. A kiadás tudományos értékét nagyban növeli a pontos szöveghűség, valamint a különböző mutatók egész sora: név, szakmutató, valamint Engels Zur Geschichte der Urgermanen című tanulmányához külön mutató segíti elő az olvasó könnyebb tájékozódását. Egy értelemzavaró sajtóhibára azonban felhívjuk a figyelmet: A mutatóban II. Rákóczi György szerepel, holott, a szövegből világosan látszik, hogy I. Rákóczi Györgyről van szó. (502., 503. o.) Mindezek a jelentéktelen hiányosságok azonban természetesen semmit sem vonnak le a kiadvány magas tudományos értékéből.

Marx, Engels, Lenin és Sztálin a német történelemről szóló műveinek megjelenése a történeti irodalom nagy nyeresége. Ezek az írások Németország történetének bonyolult korszakaiban felbecsülhetetlen értékű támogatást nyújtanak a kutató történészek számára. Ezekben a műveikben a marxizmus-leninizmus klasszikusai ismét ragyogó bizonyosságot tesznek arról is, hogyan lehet a marxizmus-leninizmus általános érvényű elveit egy adott tudományra és egy adott társadalom tényleges vívmányaira alkalmazni. Szaporítja ez a mű szellemi fegyvereinket, tudásunkat is. Biztos útmutatót nyújtanak ezek a tanulmányok a német történelem tanulmányozásához.

Rázsó Gyula.

WITTMANN TIBOR:

BETHLEN GÁBOR

(Magyar Történelmi Társulat. Művelt Nép könyvkiadó, 1952. 154 l.)

Wittman Tibor Bethlen Gábor c. munkája az első olyan értékelő mű, amely a marxizmus-leninizmus alapján mutatja be a nagy fejedelmet. Mint ilyen, igen nagy hiányt pótol, mert bár történelmünk más nagy alakjaival összevetve, a Bethlen Gáborra vonatkozó irodalom gazdagnak mondható, ez elsősorban pozitívista és szellemtörténeti műveket jelent, amelyek beállításukban kétszínűnek és álnoknak bélyegezték Bethlent, vagy a legjobb esetben, mint a vallásszabadság hőseit ismerték el. Ez az irodalom, bár Bethlen Gábor értékelésében bizonyos részlet-problémákat helyesen látott meg, mint pl. Szilágyi Sándor, aki felismeri Bethlen törekvéseit a nemzeti királyság és függetlenség érdekében, egészében azonban a legkülönbözőbb helytelen beállításban mutatja történelmünk e szakaszát. Érdekes tény, hogy Bethlent kortársai sokkal többre becsülték, mint a későbbi történészek. Példa erre Kemény János, aki Bethlen nagyságát Mátyás király mellé, a nemzeti királyság hőse mellé helyezi, még inkább példa Roe, az angolok konstantinápolyi követe, aki a „Recovery of Hungary“-t, Magyarország feltámasztását emlegeti Bethlen céljaként, és aki rámutat arra, hogy Bethlen az, aki a törököt a markában tartja, nem pedig fordítva. Ezt a tanubizonyyságot azonban Bethlen későbbi értékelői nem vették figyelembe, és török „vazallusságról“ beszéltek, legjobb esetben odáig jutottak el, hogy megállapították: Bethlen nem gondolt komolyan arra, hogy a török ellen támadjon. A Horthy-uralom éveiben Bethlen nagyságának méltó ábrázolása csak a szépirodalom területén, Móricz Erdély c. trilógiájában történhetett meg.

Wittman könyvének legfőbb erőssége az, hogy cáfolja ezeket a beállításokat, és helyes képet ad arról a bonyolult, de áttekinthető politikai tevékenységről, melyet Bethlen uralkodása mutat. Ismeretes a szerzőnek Bethlen, mint hadszervező c. műve, ezen a tanulmányon alapszik jelen könyv legértékesebb része, az eddigi Bethlen monográfiák hiányának pótlása: Bethlen politikai vonalvezetését elsősorban hadvezéri és hadsergyszervezői munkásságán keresztül méri le. Ez a könyv legkidolgozottabb része is.

A rövid előszó után, mely helyes, de némileg vázlatos képet ad a 17. századi Magyarországról, egy egész fejezetet szentel szerzőnk a fiatal Bethlen fejlődésének a nemzet harcaiban. A gyurgyevói ütközet, Temesvár, Lippa és Jenő említése után, ahol Bethlen a törökök ellen vitézke-

dik, a következő bekezdés röviden ezt mondja: „Ekkor új szakasz kezdődött Bethlen és a nemesi párt harcaiban. Az erőszakos, elnyomó Habsburg-hatalom ellen kellett minden erővel küzdeni... Nagy fordulatnak kellett beállnia, hogy a hazájukat szerető magyarok török területre bujdosnak.“ (9. p.) Helyes lett volna részletesebben rámutatni, mi okozta ezt a nagy fordulatot az erdélyi nemesek, Székely Mózes és Bethlen magatartásában.

Bocskai elvitathatatlanul nagy vívmányai után két nem eléggé nagyvonalú és áttekintő fejedelem, Rákóczi Zsigmond és Báthory Gábor következett, akik nem ismerték fel azt, hogy a német és török békéje már nem előny Erdélyre nézve, hanem akadályozza a függetlenség kivívását. Bethlen már ebben az időben fontos politikai szerepet tölt be, és szemben Báthoryval, aki feláldozta a portával való jó viszonyt, amíg nem kapott biztosítékot a Habsburgoktól a törökellenes háború esetére, Bethlen mérséklő diplomáciát hirdetett a török felé, és bizalmatlanságot a némettel szemben. Helytelenítette emellett Báthory belpolitikáját, a bizonytalan légkört teremtő birtokpolitikát, és a szászokkal való önkényeskedést is.

A Bethlen trónrajutását követő évek nagy külső és belső feladatokat állítottak elébe. A császár a zsitvatoroki béke ismételt megújításával akarta biztosítani a törökkel a békét, és ezalatt a magyar nemzeti ellenállás letörését (hajdupalánkok lerombolása) és Erdély katolikus hűbéres fejedelemségéé tételét tervezte. Erdély bekebelezésére jó segítőkné bizonyultak a szász városok, amelyek még Báthory uralmának örökségéként a legélesebben szembenállottak a fejedelemséggel. Marx rámutat arra, hogy az idegen telepes városok kiváltságai mindig gyengítik a központi hatalmat, erre jött rá maga Bethlen is, amikor rögtön uralkodása elején a szász összeesküvést kellett felszámolnia, hogy hiába ezeknek a városoknak fejlettebb kereskedelme, mégis beépült ellenségként kell kezelnie és szemmeltartania őket.

Az udvar felhasználta politikájában azt a török követelést, hogy Bethlen Lippa és Jenő várát adja át, és Homonnai személyében trónkövetelőt is állított, felhasználták ellene a román fejedelmeket keletről, és Pázmány ellenreformációját a nyugati országrészben.

A következő fejezet Erdélynek, mint az egész ország szabadsága biztosítójának gazdasági kialakulásával és fejlődésével foglalkozik. Itt erősen érződik, hogy az író stúdiumai elsősorban a hadjáratok felé irányították. A későbbi fejezetekhez képest itt néha általánosságokat mond, és bár adatokat felsorol Bethlen gazdaságpolitikájának illusztrálására, következtetései bizonytalanok, pl.: „Ujszerű ez a gazdaságpolitika, rokonságot mutat az Európában ekkor már kialakult merkantilizmussal,“ de érdemében nem foglalkozik a kérdéssel. Mint Marx megállapítja, a merkantilizmus fő jelentősége, hogy elsőnek foglalkozik az egész ország gazdaságával, szemben korábbi szemlélettel, mely csak egy céh, egy város, stb. szempontjából nézi a gazdasági életet, a merkantilizmus a kereskedelmi tőke behatolását, és a piacok egységesítését jelenti. Bethlen szé-

les látókörére jellemző az, ahogy az erdélyi pénzügyi problémákat megoldotta. Az infláció letörésének látszólag egyszerű módja az lett volna, hogy elzárja Erdélyt kereskedelmileg a környező országoktól, helyette azonban a cseh és lengyelekkel közös jó pénz megteremtését sürgette, ami a probléma megoldása mellett nem fejlesztette volna vissza Erdély kereskedelmi forgalmát. Meg kellett volna mutatni azokat a döntő tényezőket, amelyek az erdélyi merkantilizmus kialakítására hatottak: a 7 megye megszerzése, amelyek fejlettebbek voltak, és a hadsereg fenntartására való állandó nagy pénzösszeg biztosításának szükségessége, amelynek érdekében történt az erők összevonása.

Ugyanakkor Erdély gazdasági életét az abszolút hatalom szolgálatába állította, és annak szempontjai szerint irányította, a fejlettebb, de politikailag megbízhatatlan szász városok fékentartására nagyobb segítséget ad a magyar városoknak, elsősorban Kolozsvár fejlesztésével.

Hiányos a kép az erdélyi mezőgazdaság állása, a birtokrendszerre vonatkozólag is. Ez utóbbit és vele együtt Erdély társadalmi osztályainak ábrázolását szinte csak az adófizetés, illetőleg a katonaiállítás szempontjából nézte a szerző.

A könyv gerince, a szerző által az előtérbe állított rész Bethlen hadjárataival foglalkozik.

Az első felszabadító harc elemzésével bemutatja azt a fejlődést, amelyet a Bocskai és Bethlen politikai álláspontjai közti különbség jelent. Megcáfolja ugyanakkor a polgári történetírás „törökösség“-re vonatkozó vádját, bebizonyítva, hogy Eszterházy Miklós maga is gondolt a törökkel való együttműködésre, ugyanakkor idézi Bethlen saját szavait Khlesl vádjára: „Mit kell csodálkozni azon, ha Erdély a törökök torkában fekvő, a velük való békét és szövetséget ápolja.“ Bebizonyítja, hogy Bethlen igazi célja e hadjáratokkal a Habsburg birodalomtól való elszakadás volt, még ha ezt az udvar megnyugtására, a török és a rendek miatt nem is mondhatta ki nyíltan, hanem a rendi és vallási sérelmeket kellett hangsúlyoznia. Megmutatja a cseh és magyar szabadságharc összefonódását, Bethlen mindenre kiterjedő hadszervezését és taktikáját; a cseh szövetség létrejöttének körülményeit. Bethlen tudta azt, hogy ezzel a szövetséggel nem döntheti meg a Habsburg hatalmat, ezért diplomáciája a nyugati protestáns hatalmak felé fordult, azonban a protestáns fejedelmek és a Katolikus Liga ulmi szerződése eldöntötte a csehek sorsát. Hozzájárult ehhez a magyar rendek ingatlansága, sőt árulása, akik különösen a cseh vereség után saját érdekeik biztosítására a Habsburgokkal való megegyezés mellett voltak. Itt nyilvánult meg Bethlen szervezői képessége, mikor erőgyűjtés után, szinte kizárólag Erdély államrendjére és hadseregére építve, hatalmas harcászati sikereket értett el, és megmentette az országot a csehek sorsától.

Bethlen 2. felszabadító harcát is nagy katonai sikerek tették emlékezetessé, ez az az idő, amikor a fejedelemnek le kellett mondania arról,

hogy nyugati szövetségesek segítségével szabaduljon meg a Habsburgoktól. Az angol diplomácia, amely eddig a legnagyobb mértékben akadályozta Bethlennek a töröknél végzett németellenes munkáját, mikor Bethlen győzelmei nyomán az ausztriai árak emelkedése előnyös helyzetet teremtett az angol kereskedelem számára, már gondolt arra, hogy Bethlent eszközként felhasználja a Habsburgok ellen. A harmadik háború is katonai sikereket jelentett és ha ez nem is hozta meg Bethlen célkitűzéseinek megvalósulását, az elsősorban a más frontokon harcoló protestáns hatalmak veresége miatt történt, mégis elért annyit, hogy Ferdinándnak Magyarországon más eszközökkel kellett uralkodnia, mint a birodalom más részeiben. Bethlen három háborújának jellemzése közben mutat rá a szerző azokra a tényezőkre, amelyek a katonai sikerek elérését lehetővé tették, ilyenek voltak a könnyű lovasságnak, mint tipikus magyar fegyvernemnek döntő alkalmazása, a gyalogság erőteljes foglalkoztatása mellett, a népi harcmódor, és az, hogy a császáriakkal ellentétben, pontosan és aránylag jól fizetett zsoldoshadsereg feyvelme az országot nem pusztította feleslegesen, és mint Bethlen maga vallja, a nép gerillaharca.

Az erdélyi kulturális viszonyokról szóló fejezet, — a gazdasági élethez hasonlóan, vagy inkább azzal összefüggően, többnyire adatok felsorolásából áll, de nem ad egységes eleven képet. Jobban összefüggésbe kellett volna hozni a gazdasági éleettel, pl. a művészi fazekasság fejlődését az anabaptisták betelepítésével. Az utolsó fejezet Bethlen utolsó nagy terve és öröksége, a könyv igen jelentős része, az, amely egy eddig történészeink által elhanyagolt területet mutat be.

Altalában a keleti országokkal, döntően pedig az oroszokkal megkötendő szerződés tervét igen alapos előkészítés után, a környező, és a távolabbi kapitalista országok önző és megalkuvó politikáján megbukó kereskedelmi és katonai szövetség létre nem jöttének okait, különösen az angol és francia diplomáciai lépések elemzését adja, s ezzel előkészíti Bethlen keletre fordulását. Jellemző rá a teljes egyenlőség alapján álló szövetség gondolata a román fejedelmekkel, majd a lengyel trón megszerzésének terve a szabadság kivívására. A döntő és eddig elhallgatott lépés azonban az orosz szövetség megszerzésének terve volt. Oroszországnak nagy jelentősége volt a Habsburgok elleni harcban a nyugati államok szempontjából is a 20-as években az egységes Habsburg-ellenes tábor kialakulásának idején. Az oroszokra elsősorban a lengyeleknek, mint a Habsburgok fő csatlósainak megtámadása és leszerelése várt. A két nemzet szabadságharca találkozott itt, a magyaroké, akik a csehek segítségével igyekeztek a Habsburg igát lerázni, és az oroszoké, akiket ez segített saját politikai és gazdasági szabadságharcuk vívásában, a lengyelek ellen. A szövetség sikert ígért, Bethlen széleskörű szövetségrendszert igyekezett létrehozni, amelynek már effektív eredményei is voltak, a török sereget indított Bethlen segítségére. Bethlen államférfiúi nagyságát ez jellemzi igazán, hogy a közös ellenség ellen a szomszédnépekkel a teljes egyenlőség alapján, a haladó nemzetközi erővel mindenkor együtt har-

colt. Tervei halála miatt nem valósulhattak meg, de példája ma is megmutatja a magyarság helyét.

Wittmann könyve sikeresen járult hozzá ahhoz, hogy Bethlen Gábor alakját új, helyes megvilágításban lássuk. Mindamellett azonban helyes volna, ha kutatóink tovább gazdagítanák ezt a képet, új, eddig elhanyagolt részletek feltárásával; ezzel tartoznak a történészek dolgozó népünknek.

Rázsó Gyula

BENCZÉDI LÁSZLÓ:

A HEGYALJAI KURUC FELKELES, 1697

(Magyar Történelmi Társulat. Művelt Nép Könyvkiadó, 1953. 128 l.)

Benczédi László könyve régóta érezhető hiányt pótol: feltárja és összefoglalja a hányódó adatokat, és egységes képet ad a hegyaljai felkelésről; a Rákóczi-szabadságharc előképéről.

1686-ban, 145 éves török megszállás után felszabadult Buda vára és a török hódítók a hadműveletek során kiszorultak az országból. Elérkezett volna az a pillanat, az ország területi épségének helyreállítása, -- melyben nemcsak a főúri politikusok, Eszterházy Pál, Széchenyi György reménykedtek, hanem Thököly Imre volt katonái és a Rákóczi szabadságharc legendáshírű Vak Bottyánja, Bottyán János esztergomi kapitány egyaránt, hiszen ők az ország jobb jövőjének reményében harcoltak a török ellen Buda falain. Szomorú volt a kiábrándulás: a szabadulás órája nem jött el. A visszafoglalt területeket ugyanis nem csatolták vissza a központi magyar hivatalok irányítása alá, hanem külön szerveket állítottak fel: a budai, csáktornyai és kassai kamarai adminisztrációkat, melyek a magyar hatóságoktól függetlenül, közvetlenül az udvari kamara irányításától függtek. A kincstár ezen kamarai adminisztrációk révén hajtottá keresztül az újonnan elfoglalt területek gazdasági kiaknázásáról készített tervét, s e hivatalok révén tette rá kezét az összes szervezeti forrásokra, figyelmen kívül hagyva a korábbi birtokosok jogigényeit. A várt területi egyesítés helyett tehát részekre szaggatták az országot. Az 1687-ben császári megszállás alá került Erdélyt megfosztották függetlenségétől, s az 1681-ben kibocsátott Diploma Leopoldinum értelmében felállított gubernium a bécsi kormányzervek és a császári főparancsnokok utasításainak végrehajtó szervévé vált. A külön igazgatás alatt álló országrészek határain vámhelyeket és harmincad állomásokat állítottak fel, melyek a magyarországi kereskedelmet jóformán megbénították, hiszen vámentességi engedélyt csak itáliai és német kereskedők kaptak. Ezt a tervszerű kizsákmányolást fokozták a vadul garázdálkodó császári zsoldoscsapatok, melyeknek kegyetlenségéről szóló emlékek, szomorú lapjai történelmünknek.

Csupán gazdát cserélt az ország, s a „másik pogány“, a Habsburg önkényuralom telepedett a magyar nép nyakára. A terményeitől megfosztott, kiszorolt, örökös bizonytalanságban tengődő nép keserű dühvel nézte a rablásból, fosztogatásokból dőzsölő császári zsoldosokat. Benczédi idézi a korabeli feljegyzésekben ránkmaradt panaszokat, melyek híven tükrözik az ország jogfosztott állapotát, s a bécsi udvar gyarmatosító politikájának kíméletlenségét: „az német had, mely igen kietlen nagy pusztaságot tön... az rettenetes porciózás, az téli kvártélyozás annyira megrontott, hogy minden marhánkbul kipusztultunk...“ Még keserítőbb sorok vádolnak Csányi János soproni polgár írásában: „A Rába-közét két hónap alatt annyira kiélték a katonák, hogy a legtöbb falu üresen maradt; a parasztok elfutottak ugyannyira, hogy a katonákat a Rába-közéből Ausztriába kellett küldeni, mivel amott már nem volt mit enniök. Maguk a szegény lakosok kutyáikat, macskáikat is kénytelenek voltak megenni éhségökben.“

A könyv érdeme, hogy mélyrehatóan elemzi a gazdasági és politikai körülményeket. A Habsburg-államháztartás a 17. század második felében súlyos pénzügyi zavarokkal küzdött és egyre nagyobb adósságokba verte magát. Jellemző, hogy 1700-ban, mikor az udvari kamara össze akarta írni az adósságokat, ez nem sikerült neki, csak hozzávetőleg lehetett megállapítani, hogy 14—40 millió között van az utóbbi évtizedek adóssága. Az osztrák államnak tehát életbevágó érdeke volt a tőkefelhalmozás elősegítése, a tőkés fejlődés meggyorsítása. Logikusan ismereti Benczédi a külpolitika és a bécsi gyarmatosító gazdasági politika szükségszerű egybeesését: „A bécsi politika új gyarmatok szerzésére irányuló erőfeszítései nem véletlenül teljesedtek ki éppen a század utolsó évtizedeiben. A Habsburg-birodalom a század folyamán fokról-fokra kiszorult az európai politika vezető hatalmi állásából. Nyugat-Európában a gazdaságilag fejlettebb Anglia, Franciaország és Hollandia ragadták magukhoz a vezetést. A szárazföldön Franciaország, a tengeren pedig Anglia szerezte meg az elsőbbséget és e hatalmak egyre nagyobb akadályokat gördítettek a Habsburg-állam tengerentúli gyarmatosítása, általában nyugati irányú terjeszkedése elé. Ezek az államok ügyesebb ragadozóknak bizonyultak, mint a fejlődésben elmaradt, a világkereskedelmi útvonalaktól távoleső Habsburg-császárság.“

A nyugati gyarmatok utáni tülekedésben a Habsburgok lemaradtak és ezt valahogyan ellensúlyozni kellett. A megoldás kínálkozott; a bécsi udvar figyelme egyre inkább kelet felé fordult...“

Ezt a gazdasági hadjáratot politikai kísérte, melynek éle azonban a birtokos osztályon belül inkább csak korábbi függetlenségi harcokban részt vett családok ellen irányult. A magyar nagybirtokos osztály nemzetáruló tagjait ugyanakkor nagy adományokkal és magas kitüntetésekkel édesgették magukhoz. E főurakban, az Eszterházyakban, a Zichyekben, a Pálffyokban, a Habsburg abszolutizmus készséges támogatókra talált, ezeknek a birtokoscsaládoknak érdeke már összefonódott a bécsi udvar érdekeivel.

Nem így a jobbágyságé, melynek elkeseredése minduntalan kitört, mutatván ezt a báti, kitvici zendülések, melyekben a „nem túrjuk tovább“ elszántsága izzott. A felkeléseket leverték, s látszólag az elnyomás csendje borult az országra, azonban, mint Benczédi írja: „... a hallgatás vihar előtti csend volt. A keleti országrészekben már gyülekeztek azok a jobbágyerők, melyek 1697-ben minden előzőnél nagyobb arányú népfelkeléshez és végül 1703-ban a kuruc szabadságharc megindításához vezettek.“

Világosan megmutatja a könyv, milyen előzmények s milyen elkeseredés sűrűsödött össze 1697 nyarán, mikor a nagy fegyveres jobbágyfelkelés kirobbant a Hegyalján. A felkelés vezetői Tokaji Ferenc, Szalontai György és Kabai Márton voltak. A felkelést a vezetők titokban készítették elő, csak Károlyi Sándor báró értesült valamennyire a felkelés előkészületeiről s azt sietett is a császáriak tudomására hozni.

Tokaji Ferenc Rákóczi jobbágya volt, aki Thököly seregében gyalogos hadnagyként szolgált, majd a Thököly-mozgalom lehanyatlása után vándorkereskedő lett. Élete során sok emberrel ismerkedett meg, s ismervén a nép nyomorát és elégedetlenségét, fogamzott meg benne a felkelés gondolata. Szalontai György szintén Rákóczi jobbágya, a pataki uradalomhoz tartozó Végardó község bírása volt. Kabai Márton református prédikátorban a protestantizmus népi, antifeudális gondolata élt: gyűlölte a Habsburg-uralom eszközét; a katolikus egyházat és a jezsuitákat. Titkos összejöveteleken hűségre eskették az elégedetlen jobbágyokat. Tervük Thököly harcát kívánta folytatni, s meg akarták nyerni a nemességet is. Munkájuk nem járt eredménytelenül, mert a bécsi elnyomás gyűlölete sok kismest is vitt táborukba. A felkelés szervezői, álruhában, kereskedőknek álcázva, kamarai tisztviselőktől szerzett iratokkal felszerelve végezték szervező munkájukat Hegyalján és a környező megyékben. Ötletes módon, pálinkás- és boroshordók között szállították a fegyvereket.

A felkelés az 1697 június végén tartott ujhelyi vásáron tört ki. Amikor a zsoldosok fosztogatni kezdtek, a parasztok ruhái alól fegyverek kerültek elő, s harcolni kezdtek a katonák ellen. A felkelésnek hamar híre futott; a nemesek és a papok közül sokan a pataki várba menekültek. A várat azonban Szalontai György elfoglalta, s ugyanakkor Tokaji Ferenc 500 főnyi seregével bevette Tokaj várát.

A két vár elfoglalása után a felkelők körlevélben szólították fel a nemességet csatlakozásra. Rákóczit is felkeresték, ő azonban akkor még nem merte vállalni a nemzeti felkelés vezetését. A mozgalom kiszélesedett, kiterjedt Szatmár vidékére is. A középpont Sárospatak volt, ahol a pataki diákok is felesküdték Thököly zászlájára.

A császáriak komoly előkészületeket tettek a felkelés elfojtására, s így a felkelők Ónod várának megtámadása során Bócs közelében vereséget szenvedtek. Bár a császári csapatok jelentős erőkkel vonultak fel a felkelők kezén levő várak ellen, győzelmüket nagyrésztben a jezsuiták

áruló tevékenységének köszönhetőék, akik hamis ígéretekkel bujtogattak a fegyverletételre.

A várak elvesztése után a felkelők az erdőkbe vonultak vissza. A szétforgácsolt kurucokkal szemben végkép győzedelmeskedett a nagybirtokosok támogatta császári hadsereg. A felkelés elbukott. Tokaji Ferencet és Kabai Mártont bebörtönözték, ott is haltak meg, a császár fogságában.

Benczédi, könyvét nem zárja le a vereséggel, hanem — helyesen — megmutatja az összekötő kapcsot az 1697-es hegyaljai felkelés és a Rákóczi szabadságharc között. Igen helyesen mutat rá a lezajlott események történelmi jelentőségére. „A hegyaljai felkelés, és az utána következő kuruc megmozdulások, a néptömegek aktív történelmi szerepe, teremteték meg az előfeltételét annak, hogy II. Rákóczi Ferenc 1703-ban megértse a kész formában örökségbe kapott viszonyokat és megértse, hogyan lehet azokat megváltoztatni... A szabadságharc élére álló fejedelem — egyedül osztályának tagjai közül — megértette, hogy a hegyaljai felkelők ugyanazért a célért ontották véréket, mint amelyért ő is harcol.“

Korunknak szólva vonja le múltunk történetének tanulságaként: *„1697 emléke arra tanít, hogy még forróbban szeressük hazánkat, még éberegben és elszántabban örködjünk függetlenségünk és szabadságunk felett.“*

A felkelés politikai, gazdasági, eseménytörténeti leírása és értékelése igen jól sikerült. Hiányosabb azonban a katonai események, csaták, hadműveletek értékelése. Különösen a kuruc hadviselés értékelését hiányoljuk. Jóllehet Benczédi megállapítása szerint is: „A felkelés sikerének vagy sikertelenségének döntő kérdése a kitérés első percétől kezdve egészen a bukásig a katonai kérdés volt.“ A katonai események tárgyalása mégis elnagyolt. A könyv utal arra, hogy: „Az újonnan felállított kuruc hadsereg belső életét a volt (thökölyánus) kuruc hadsereg haditörvényei és szokásai szabályozták.“ Megelégszik e mondattal, holott a könyv népszerűsítő jellegénél fogva — ki kellett volna térnie a Thököly-féle kuruc hadsereg hadszervezetének ismertetésére is. Ennek a visszatekintésnek a hiánya különösen azért érződik, mert: „A sereg tisztjei és altisztjei a volt kuruc hadsereg katonái közül kerültek ki.“ Ilymódon a kuruc hadsereg hadszervezete ismertetésének hiányában a továbbiakban is csak homályos képet nyerünk a felkelés katonai történetéről; a katonai vezetés, tervezés és a végrehajtás közötti kapcsolatokról.

Hasonlóképpen hiányos a felkelés katonai megszervezésének története, mert jóformán csak a toborzás különféle módjait tárgyalja. A sereg fegyverzetéről megállapítja, hogy: „A korabeli haditechnika színvonalát megközelítő fegyverzet csak a felkelés katonai magvának és a volt tokaji magyar őrségnek jutott.“ Nem ártott volna, ha röviden ismerteti a korabeli haditechnikát, s azt a fegyverzetet, mely a „felkelés katonai magvának“ jutott.

A sereg harci szellemérei szép példákat láthatunk a könyvben. Különösen azok a jobbágyok tűntek ki vítétségükkel, kik hazájukkal együtt ott-honukat is védelmezték. „Számukra nem volt mindegy, hogy az ellenség ellen házuk küszöbén, többszáz kilométerrel odébb, vagy esetleg a határon túl Thököly katonájaként harcolnak.“ Harci-szellemüket nem az ellenség ágyúi törték le, hanem az árulás. Sok nemes csak kényszerből csatlakozott a kurucokhoz, s az első adandó pillanatban megszöktek, vagy elárulták a felkelés ügyét. Csökkentette a felkelők katonai erejét az a tény is, hogy a rendelkezésre álló rövid idő alatt nem lehetett katonai szolgálathoz megszokott tömegekből, erős, ütőképes, fegyelmeztet hadsereget kovácsolni. Mégis a felkelők részéről elkövetett hibák ellenére, joggal állapította meg Benczédi, hogy a hegyaljai felkelés küzdelmekben és hőstettekben gazdag korszak volt.

A könyv, bár vannak benne törések, hiszen szükségszerűen birkózik benne a tudományos igény és a népszerűsítő jelleg, egészében véve jól sikerült. Használható, jó munka, mely jelentősen megkönnyíti történelmünk tanítását és tanulását. Külön kell megemlékeznünk a könyv stílusáról, szép, erőteljes magyar nyelvéről, melyben kár, hogy néhány anakronisztikusnak ható szépséghiba bennfelejtődött. Dicséret illeti Benczédit a fejezetcímek szerencsés kiválasztásáért is, melyek rögtön az olvasó elé idézik a kurucok hangulatát. Elénkidézi annak a felkelésnek a szellemét, melyet bár levert a túlerőben lévő ellenség, de amelyről méltán mondhatjuk: „Annyira a tűz meg nem oltatott, hogy pislogása ne légyen.“ Mert ezt a tüzet nem lehetett elfojtani.

Kovalecsik József

VARGA JÁNOS:

**NÉPFELKELO ÉS GERILLAHARCOK JELLASICS ELLEN
1848 ŐSZÉN**

Budapest 1953. 339. o.

Az 1848—49-es magyar szabadságharc több tisztázandó kérdése közül a partizánmozgalmak, a népháborúk kérdésének feldolgozása is egyik fontos feladat volt. Régi történetírásunk — alkalmazkodva a népellenes politikai rendszerek igényeihez — lekicsinyelte, vagy teljesen figyelmen kívül hagyta népünk hősi erőfeszítéseit a 48/49-es szabadságharcban. Horthy-Magyarország képviselői még fokozottabban igyekeztek elködösíteni 1848 népének hősi küzdelmeit, igazi értelmét. Tették ezt azért, mert a növekvő munkásmozgalom és az agrárszocializmus terjedése növelték az uralkodóosztály félelmét a néptömegektől. Nem merték az agyonhajszolt proletárok és éhező zsellérek elé tárni az elnyomókkal vívott harcuk népi akcióit, gerillatevékenységét. Nem volt érdekük, hogy a nép széles rétegei a bennük lévő erő tudatára ébredjenek és megkíséreljék erejüket felhasználni nyomorgatóikkal szemben.

Varga Jánosnak ez a munkája az első sikeres eredménye annak a nagyobb méretű feldolgozásnak, melynek során az egész 48/49-es szabadságharcunkra kiterjedően feltárja a paraszti tömegek részvételét, a partizánalakulatok, népfelkelő csapatok tevékenységét az önvédelmi háborúban. Könyvében elsőnek vet fel és válaszol meg olyan fontos kérdéseket, melyeket eddig szakirodalmunk nem oldott meg. Ilyen pl. az a megállapítása, hogy a Jellasics elleni népháború elsősorban a szegény-parasztság népmozgalma volt.

Hasonlóan új eredmény történetirodalmunkban az, amit a nemzet-örség összetételében és funkciójában végbemenő változásról megállapít. Az eddiginél gazdagabb bizonyító anyag alapján tárja fel és világítja meg azt az összefüggést is, amely az ország függetlensége és a parasztság osztályérdeke között volt 1848 őszén. Új eredményeket tár fel az 1848-as őszi népháború egy-egy fontos fejezetének feldolgozásában is, mint pl. a székesfehérvári felkelés, az ozorai diadal, a Theodorovics-féle sereg elleni mozgalom.

A munka erénye, hogy a megkívánt részletességgel tárgyalja a politikai viszonyokat, az erőviszonyokat, a forradalom helyzetét. A feldolgozás jellege tudományos, megírásának módja, stílusa és pártosságá érthetővé és hasznossá teszi a széles dolgozó tömegek előtt, de különösen néphadseregünk katonái előtt.

A szerző könyvének első fejezeteiben vázolja azt a társadalmi, politikai helyzetet, amely lehetővé és szükségessé teszi a népfelkelés megszervezését és megindítását.

A nemzet önvédelmi harca új szakaszába lépett, amikor Jellasics serege szeptember 11-én átlépte a Drávát. Elérkezett az az idő, amikor a népnek 1848 folyamán másodszor kellett beleszólni közvetlenül és döntő módon az események menetébe.

Arról volt szó, hogy a haladó erők megvédik-e azt az új társadalmi rendet, amelyet 1848 márciusában teremtettek maguknak. Az volt a kérdés, hogy a középnemesség vállalja-e a forradalom fegyveres harcának vezetését, vagy pedig cserbenhagyja a nemzet függetlenségének ügyét; a parasztság, a nép felsorakozik-e azok vezetése alatt, akiktől még sok követelnivalója van. A nemesség többsége nem akarta összeegyeztetni osztályérdekeit a nemzet általános érdekeivel. Ugyanakkor azt követelte, hogy a parasztság mondjon le osztályérdekeiről. A nemesség nem sokat tett a parasztság megnyerése érdekében, bizalmatlan volt a néppel szemben, ezért nem is hitt abban, hogy a nép képes megvédeni a nemzet függetlenségét. Inkább az Ausztriával való további függőséget akarta, minthogy osztályérdekeiből engedjen.

Mindezek ellenére Jellasics betörésekor a nép megkezdte ellenállását. Úgyszólván spontánul kelt a haza védelmére. Ezzel a nép bebizonyította, hogy kész a haza megvédésére. A parasztságnak ezt a hon-

védő készségét kellett most már továbbfejleszteni, fokozni, szervezni. Erre a feladatra vállalkoztak a Kossuth köré csoportosuló liberálisok és radikálisok, akik eljutottak a parasztkérdés jelentőségének felismeréséhez — bár horderejének teljes felismerése nem voltak képesek, aminek döntő oka osztálykorlátaikban rejlett.

E felismerés után alakulhatott ki az a nemzeti egységfront-politika, amely inkább a parasztságtól követelt áldozatot, mint a nemességtől. Ez a politika bizonyult az egyetlen járható útnak. A parasztság 48 őszen nem a megdöntött feudális rend maradványainak azonnali megsemmisítésétl tette függővé a szabadságharc vállalását.

Történéseinket foglalkoztatta az a kérdés, hogy 1848 parasztjai a kritikus ősztől kezdve alárendelték-e osztályérdekeiket a függetlenségi harc ügyének vagy sem. Az író rámutat arra, hogy a kérdés ilyen felvetése helytelen. Az adott helyzetet elemezve arra a megállapításra jut, hogy a magyar parasztság szeptemberben elsődlegesen 48 márciusa eredményeinek megtartásáért ragadott vasvillát és kaszát, hogy ezzel a feudális maradványok teljes megszüntetésének feltételeit is megteremtse. Jelen esetben a parasztság osztályérdeke az volt, hogy megvédje a már elért eredményeket, a további cél pedig, hogy osztálykövetelését teljes mértékben kiharcolja. 1848 őszen a már kielégített osztályérdekek védelme került előtérbe. A szerző itt azt a dialektikus összefüggést elemzi és mutatja be, mely az osztályharc és a honvédő harc között van.

E kérdések tisztázódása után kerülhetett sor a népfelkelés megszervezésére. Az uralkodó körök azonban a szervezés közben mindent megtettek, hogy elkerüljék az ellenforradalommal való összezapást; még közben is lépéseket tettek a megegyezés érdekében. Tették ezt azért, mert a parasztsággal való osztályellentéteik megoldását egyoldalúan, a maguk szájaíze szerint akarták és ennek következtében félték a parasztságtól.

Ismét a baloldal, Kossuthék ismerték fel a megoldás útját, a haladás irányát, amikor az összes hazafias erők összefogása érdekében az osztályharc kérdését nem élezték ki. A kormánybiztosok megszervezésével olyan szervezetet alakítottak ki, amely a nemesség számára is elfogadható volt. Végül is a nemesség többsége kénytelen volt a népet elfogadni fegyveres társának, mert erre kényszerítette a helyzet: a néptömegek nyomása, az ellenforradalom brutális támadása, a baloldali politikusok követelése és az az objektív tény, hogy tömegek nélkül nem lehet a szabadságharcot megkezdeni, folytatni. A szerző itt nagyon helyesen elemzi azt a kölcsönhatást, amikor a forradalom ingadozó vezetői erőt merítenek a nép harci szelleméből, ezek a forradalmi vezetők viszont magasra szítják a honvédő harc tüzét.

Varga munkája Kossuth személyét és történelmi nagyságát a népfelkelés megszervezésén és vezetésén keresztül mutatja be. Az esemé-

nyek menetén keresztül világítja meg azt, hogy a nép hogyan termeli ki vezetőit, többek között Kossuthot, aki felismeri a szabadságharc ügyének helyes politikáját és kifejezője lesz az általános nemzeti haladás ügyének. Hisz a tömegek történelemformáló erejében és a forradalmi gyakorlat tapasztalataira támaszkodva dolgozza ki a népfelkelés feladatát, formáját. A marxista történetírás módszerével eleveníti meg Kossuth forradalmi jellemének kialakulását, mozgósító, szervező hatását a tömegekre, a forradalom vezetőrétegére, az ingadozókra s az uralkodó osztály tagjaira. Bemutatja Kossuth katonai éleslátásának a gyakorlatban való érvényesülését. Részletesen foglalkozik a Kossuth által megfogalmazott népfelkelés elvi meghatározásával. Kossuth határozza meg a népfelkelők és fegyveres erők együttműködésének, a gerillaharc sokoldalú módozatainak gyakorlati alkalmazását. Különösen hangsúlyozza az ellenség üldözésének fontosságát és az ellenség teljes megsemmisítésére való törekvés döntő jelentőségét.

Ezekután az író bemutatja azt az összeszedett rablósereget, amelynek Jellasics volt a fővezére, akinek bécsi főnökei azt a szerepet szánták, hogy a magyar szabadság sírásója legyen. Az az ellenforradalmár elevenedik meg előttünk, akinek személyében a népek becsapásának olyan sokoldalú aljas taktikája összpontosult. Jellasics seregének bérenc és rabló jellegét mutatja, hogy fegyverrel a bécsi udvar látta el, élelmezését pedig a magyar nép kirablásával akarta kielégíteni. Jellemző a sereg erkölcsi állapotára, hogy tisztjei rabló-főnökek tekintették magukat. Érthető, ha a katonák nem érezték a háborút igazságos ügynek, és a bécsi udvar hiába küldte kezdetben a fegyvereket és a pénzt, ennek ellenére harci képességük alacsony értékű maradt. Ez a 35 ezer főnyi sereg és a Roth-féle 10 ezer főnyi tartalékhadtest kelt át szeptemberben a Dráván, hogy Bécs parancsára megfojtja a magyar forradalmat és visszaállítsa Magyarországon a gyarmati kizsákmányolást.

A magyar uralkodóosztály a nép megnyerését és a népfelkelés megszervezését mindezideig nem vitte előbbre olyan mértékben, mint ahogyan azt az alsó rétegek lelkesedése és a forradalom krízise elvárta volna tőle. Ezt a helyzetet tükrözte az az állapot is, hogy a betöréstől kezdve a dél-dunántúli magyar haderő parancsnoka, Teleki, szabad utat akart engedni Jellasicsnak ahelyett, hogy aktív védelemmel időt nyert volna az ellentámadás előkészítésére. Most is és később is az uralkodó osztály ingadozó rétegét a megalkuvás, az ellenséggel való kibékülés politikájának kísérlete vezette.

Nem így volt ez a felkelő nép részéről. Varga János az új kutatási eredmények dokumentálásával tárja fel, hogy a szeptemberi napokban kizárólag a népfelkelők szálltak szembe az ellenséggel. Zala és Somogy megye 60 ezer parasztja állt talpra az első szóra, meiyet a kormány csak nagyon bizonytalan, ingadozó elhatározással tett meg. A nép persze nem

ingadozott és itt világít rá az író élesen, hogy Dunántúl parasztjai azért tudtak hősiessen harcolni, mert meggyűlöltek az ellenséget, és ilyen rabló-sereggel szembekerülve döbbsenek rá, hogy mit jelent számukra a haza, a szülőföld védelme. A legszegényebb néprétegek nagyszerű megnyilvánulásán keresztül mutatja be legigazibb hazafiságukat. Ezek a rétegek szenvedtek a legtöbbet a rabló-sereg pusztításaitól, nekik volt a legkevesebbük, de azt mind elrabolta az ellenség, míg a grófok és püspökök vagyonát maga Jellasics védte meg fegyveres őrségével.

A népfelkelők kezdeti tevékenységére, de a továbbiakra is jellemző a spontán megnyilvánulás, alkalomszerűség, az összehangoltság hiánya. Itt azonban az író a vezetés ingadozó, sokszor gyáva és áruló magatartásának tényét bizonyítja be. Mindezek ellenére az adatok azt bizonyítják, hogy a nép partizán-tevékenysége az egész Dunántúltra kiterjedt. A népfelkelők nagyszerű, merész akciókat hajtottak végre. Megakadályozták minden utánpótlást és bezárták a gyűrűt Jellasics körül Somogy és Zala felől. E harcokban megnyilvánuló spontaneitás megadta az alapot és kitermelte a vezetőket is, akik a továbbiakban irányították a mozgalmat.

Kossuthnak a partizán-tevékenységről adott útmutatásai a pákozdi harcokban és az ozorai diadalban érvényesültek a legjobban, ahol a partizánok egyidejűleg támadtak a honvédekkel és komoly részük volt a győzelem kivívásában. A Pákozdnál kibontakozó harc helyzetbe kapcsolódnak be a pátkai partizánok. A harc kritikus pillanatában közreműködő pátkaiak tevékenységén keresztül mutatja be az író a magyar nép egységének megható példáját. A csata színhelye környékén felkelt népnek nagyrésze volt abban, hogy az ellenség balszárnya nem tudott áttörni Lovasberény felé, és lehetetlenné tette, hogy döntő fordulatot kezdeményezzen.

A felkelt nép tehát helytállt abban a csatában is, amely hazánk sorsa felett döntött. A pákozdi győzelem a felkelő nép és a honvédsereg együttes erőfeszítésének diadala volt. A további feladat az lett volna, hogy a szétzúllott és kisebb részekre bomlott menekülő ellenséget felmorzsolják, megsemmisítsék. Ennek a feladatnak a megoldását ismét a tehetetlen — mondhatni áruló — főparancsnok akadályozta azáltal, hogy nem kezdte meg az üldözést, hanem lehetővé tette az ellenség menekülését. Ennek ellenére a pákozdi győzelem morális hatása még a távolabbi vidékeken is éreztette hatását. A nép a tőle telhető módon megkezdte a császáriak üldözését, és mindenütt fellángolt a partizánmozgalom, ahol érintkezésbe kerültek a menekülőkkal.

Köztudomású, hogy a pákozdi csata után Jellasics serege nem szenvedett nagyobb vérvesztést és mégis a Bécs felé való szökés útját választotta. A szerző elemezve ezt a helyzetet, Jellasics szökésének döntő okául tárja fel azokat az adatokat, melyek szerint a felkelt nép féelmes ereje tette teljessé a megvert ellenség demoralizálását. Ezek után került

sor a székesfehérvári népfelkelők nagyszerű akciójára, amikor a Jellasics által hátrahagyott őrséget lefegyverezve, nagymennyiségű tartalékanyag birtokába jutottak. A fehérvári felkelés is spontánul kezdődött, azonban sikerült menetközben megszervezni és olyan hőstettet végrehajtani, mely Fehérvár történetében páratlanul áll.

Azok a megmozdulások, melyeket a pákozdi harcok, a fehérvári akció és a környező falvak gerilla-tevékenysége jelentett, ezek készítették elő a még fényesebb ozorai diadalt.

Roth tábornokhadteste képezte Jellasics seregének tartalékát, melynek az lett volna a feladata, hogy a magyar főváros előzőnlése előtt egyesüljön a fősereggel. Ez a 9—10 ezer főnyi hadtest Somogy déli részén kelt át a Dráván és Székesfehérvár irányába törekedve a fősereghez hasonló vandalizmussal pusztított. A vagyonos polgárok és a megye főtisztviselői nem mozgósítottak felkelésre. Baranya népe azonban hamarosan meggyőződött arról, hogy az ellenforradalom milyen szerepet szánt Magyarországnak népének. A környező falvak népe az erdőből, a hegyekből mindenütt követte a vonuló ellenséget és lecsapott rájuk, ahol tehetett. Sok merész akciót hajtottak végre, melyek közül legjelentősebb volt az a bravúros tett, melynek eredményeként hatalmas mennyiségű lőszer került birtokukba.

Hasonlóan Jellasicshoz, Roth is azért választotta a menekülés dicséletét, mert a felkelő nép erre kényszerítette. A nép bosszúja elől menekülő hadtest állandó szorongatások közepette ért el a dél-ozorai útmenti völgybe, ahol elérte megérdemelt végzete. Az író itt azt az izgalmas helyzetet mutatja be, amikor az ellenség megdöbbenve, erkölcsileg megbénítva, 15 ezernyi népfelkelőtől körülfogva fizikailag is megtorpan. A környező dombokon ezernyi és ezernyi kasza csillámlott, amikor Csapónak, a tolnai népfelkelők parancsnokának feltétel nélkül megadta magát a körülfogott sereg.

A történeti irodalomban vita folyt arról, hogy kit illet meg az ozorai győzelem dicsősége, ugyanis az ellenség fegyverletétele előtt megérkeztek az üldöző magyar sereg egyes részei is, és a körülzárás ekkor vált teljessé. Varga hivatkozva Kossuth értékelésére, hangsúlyozza, hogy Ozora nem véletlenül és elszigetelt fegyvertényként vált az ellenség végzetévé, hanem a diadalt népünk megmozdulásainak, partizánakcióinak egész sora készítette elő. Kossuth elégtétellel győződhetett meg, hogy helyes úton jár, amikor szükség esetén a felkelő népi tömegekkel is visszaverhetőnek tartotta az ellenforradalom támadását. Ozora igazolta, hogy a népfelkelés a rendes hadsereg mellett betölti honvédelmi szerepét.

Jellasicsnak sikerült átmentenie seregét Ausztriába anélkül, hogy komolyabb ellenállással találkozott volna. Az adatok azt bizonyítják, hogy az ellenségnek ezt a főtáborát is könnyen Rothék sorsára lehe-

tett volna juttatni. A népfelkelők eddig is azt bizonyították, hogy készen állnak az ellenség teljes megsemmisítésére. Azonban a 20.000 főnyi magyar haderő vezetésében a szabotázs, árulás uralkodott és a hadműveletek egész idején meglátszott az, hogy Mogának nem volt szándékában az ellenség megsemmisítése. Ezt az alkalmat használta ki az ellenség, hogy kétségbeesett futással meneküljön a nép bosszúja elől.

Varga János következetesen elemzi az egyes osztályok, rétegek magatartását a 48 ószi népfelkeléssel kapcsolatban. Feltárja a népfelkelés sikereinek igazi forrásait. Felsorakoztatja az igazi hazafiakat, akik ott küzdenek az első sorokban. Ezek között jellemző módon találunk mesterembereket, kismemeseket, városi munkásokat, pásztorokat, cselédeket, napszámosokat és a legnagyobb tömegben zselléreket. Ezek között találjuk a vidéki intelligencia azon elemeit, akiknek érdeke volt a forradalom győzelme, mert szabad életet, felemelkedést biztosított számukra. A népmozgósítás programja a parasztság körében váltott ki legnagyobb visszhangot, mert nekik volt leginkább érdekük, hogy a reakció erői ne tudják visszahozni a robotot és az úriszék világát. A szerző itt különös figyelmet fordít a parasztságon belüli osztályellentétek megjelenésének tényére. A forrásanyag alapján helyesen látja a különbséget a parasztság egyes rétegeinek magatartásában, amely a honvédő harc folyamán mutatkozott meg. Ezek szerint nagyon keveset mondhatunk a gazdag parasztok hőstetteiről, de a cselédek, napszámosok és zsellérek példamutató bátorságáról, hazaszeretetről annál többet. A parasztságon belüli rétegződés mellett rámutat a parasztság közös érdekén alapuló egységére is.

A szeptemberi veszély idején Kossuth a nemzetőrségben is ezekre a szegényebb, elszántabb, bátrabb rétegekre akart építeni. Eddigi történetírásunk a nemzetőrség összetételével foglalkozva azt állapította meg, hogy a nemzetőrök között szegényebb parasztok nincsenek. A szerző kimutatja, hogy a nemzetőrség fennállása alatt mind funkciójában, mind pedig osztályösszetételében gyökeres változáson ment keresztül és csak ezek után válhatott a nemzetőrség a népfelkelők és partizánharcok magjává.

Varga nemcsak a hazafias erőket sorakoztatja fel, hanem azokat is, akik az ellenséget támogatták, a népfelkelést leszerelni igyekeztek, szabotáltak gyávaságból, számításból, a néptől való félelmükből vagy egyenesen felbérelt ügynöki megbízásból kifolyólag. Ezek között találjuk elsősorban a gazdag polgárokat, kalmárokat, megalázkodó megyei tisztikart, tiszttartókat, földbirtokosokat, a néptől távolálló papokat és szolgabírákat. A középnemesség ingadozó rétegének e tekintetben is megmutatkozott kettős arculata. Egy részük nyílt árulóvá lesz, más részükre jellemző a polgári forradalmaknak az a sajátossága, hogy az ellenforradalom fellépése idején fokozott mértékben aktivizálódnak és így kénytelen fegyveres szövetségeseinek elfogadni az elnyomottakat. Az ingadozó közép-

nemesség azért választhatta a behódolás helyett a küzdelmet, mert alulról bátorítást, ösztönzést kapott. A belpolitikai eseményeknek azt a sajátosságát fogalmazza meg itt a szerző, amikor a népfelkelés a balratolódás lendítőkerekének szerepét tölti be.

Nem így állt a helyzet az arisztokráciánál és nemesség jobboldali rétegénél. Ezek csak az alkalmat várták és keresték, hogy a népfelkelőket és nemzetőröket leszereljék. Ezt az alkalmat a schwechati kudarc után ki is akarták használni. A schwechati vereséget a magyar uralkodóosztály mindenképpen a népfelkelők rovására szerette volna írni, holott a csata szerencsétlen kimenetele szükségszerű következménye volt az Ausztriába való behatolás katonai és politikai előkészítetlenségének.

Mindezek ellenére a népfelkelő és partizánharc eszméje nem bukott meg, mert a nép igazi vezetője Kossuth és a baloldal azon voltak, hogy az újabb nagy támadással szemben még fokozottabban bevonják a néptömegeket és új alapokra helyezték a harcot. Az őszi népfelkelés fogyatékosságaiból tanulva Kossuth újult erővel folytatta a partizánháború szervezését.

A szerző bátor elméleti általánosításokkal segíti elő az egész munka alapos áttekintését, könnyebb megértését. Miután tisztázza az egyes részletekérdéseket, néhány döntőjelentőségű megállapításával összegezi a népket az 1848 őszi függetlenségi harcban játszott szerepét.

A népfelkelésnek döntő szerepe volt abban, hogy a magyar szabadságharc ügye nem bukott el mindjárt 48 őszén, hanem visszautasította a reakció legelső nyílt támadását. A népfelkelés eredménye hozzásegítette az országot ahhoz, hogy összeszedje erejét és a reakció újabb támadásáig haderőt teremtsen, amely 1849 tavaszán győzelemre vitte fegyvereit. A népfelkelők ahhoz is hozzájárultak, hogy az ellenségtől elvett fegyverekkel egészítsék ki a magyar katonák fegyverzetét — különösen az első időkben.

A nép megmozdulása a becsületes elemekben megerősítette a végső győzelem hitét és a harc bátor folytatására ösztönözte őket.

A népfelkelés a későbbi honvédség előiskolájának bizonyult. Az ellenséggel szemben tanulták meg igazán szeretni a hazát és így váltak a harc folyamán a reguláris sereg harcosaivá.

A nép tudatára ébredt mérhetetlen erejének és megtanult győzni. Minden egyes sikerült partizánakció újabb bizalmat öntött a népbe és fokozta benne a teljes győzelem hitét. A hadsereg és a háttország népének egysége jött létre 48 őszén, amikor a népfelkelők sikerei erősítették a születő hadsereg bátorságát. A katonák érezték, hogy azért a népért ontják a vérüket, mely maga is aktívan vesz részt az ellenség széttiprásában.

Ebben a harcban a dolgozó nép létéről volt szó, igazságos ügyről volt szó és itt mutatkozhatott meg az az egység is, amely Dunántúl nem-

zetiségei között alakult ki ebben az időben, az ellenforradalommal szemben. A népfelkelés eredményeként az ellenség megdöbbenve győzött meg arról, hogy Magyarországon nem egyszerűen egy lázadó pártból van szó, hanem a magyar nép döntő többségének olyan mérvű egységéről, amelyet eddig még nem tapasztaltak.

Varga János munkájával nagyban hozzájárult ahhoz, hogy 1848 dicső harcán keresztül is bemutassa a népnek, mint a történelem alkotójának szerepét. Eddig ismeretlen forrásanyag alapján nemcsak feltárja a nép hősi harcát, hanem szabadságharcunk egyik fontos problémáját tisztázva, meg is védi a népfelkelés becsületét, áldozatvállalását azokkal a rágalomokkal szemben, melyeket az elnyomó osztályok és azok képviselői szórtak rá a múltban.

A magyar nép az 1848—49-es szabadságharcban olyan hőstetteket hajtott végre, amelyekre csak hazáját szerető nép képes. Ezek a hőstettek több mint egy évszázad távlatából is fényesen ragyognak felénk és lelkesítő példájukkal hazánk fokozottabb védelmére kötelezik a népfelkelő hősök unokáit.

Babinszki Mihály hadnagy

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

ADATOK I. RÁKÓCZI GYÖRGY TŰZÉRSÉGÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ

1.

1632. január 15.

Fogarasi vár leltárának tüzérségi vonatkozású részletei.

BÁTHORY BÁSTYA

Az Báthory bástyán vagyon négy öreg faltörő falkony, no. 4.

1. Első álgú 50 mázsás, 25 fontos golyóbisú, Ferdinánd címere alatt, agya és kerekei romladozottak, minden vasai éppen megvadnak.

2-dik falkony 23 másás, 6 fontos golyóbisú, ugyan Ferdinánd címere alatt, agya és kerekei jók, vasasok, minden szerszámostul.

3-dik falkony 24 másás, 6 fontos, Sólyom nevű, Mihály vajda címere alatt, agya és kerekei jók, vasasok, minden szerszámostul.

4-ik falkony 30 mázsás, 8 fontos, Báthory Boldisár címere alatt, minden szerszámai jók, vasasok.

Ezen bástya alatt lévő kasamatában vagyon két mosár álgú, három-három másás, melyekben jár három fontos kő golóbis, no. 2.

Azon kasamatában festett paisok no. 97.

Ezen bástyán levő fedés alatt vagyon lövő szerszám eleiben való új vasas tengelyek, ki nagyub s ki kisebb no. 12.

Álgú eleiben való új vasas kerék no. 3.

Ismét két öreg álgú eleiben való vasas kerék no. 2.

Egy ó vasas tengely, álgú alá való no. 1.

Egy salétrom főző üst no. 1.

Álgú vonni való öreg kötél tizenhat öl, continet libras no 90.

Ezen bástyán lövő szerszám alá való új vasas tengely rudastul vagyon no. 4.

Vas nélkül való új rudak tengelyestől no. 5.

Öt hosszú nyelű vasas horog no. 5.

Álgú alá való vasas gyámol talp no. 1.

Ezen bástyán három sereg bontó no 3.

Első sereg bontó tizenhat csövű, minden szerszámostul vasas no. 1.

Második sereg bontó hét csövű, vasazatlan fakó kerekeken álló no. 1.
Harmadik sereg bontó is hét csövű, fakó kereken álló no. 1.

PORHÁZ

Az két bástya között levő új por házban vagon álgú por centenarii no. 28.

Szakállos por vagon centenarii no. 8.

Puska por vagon centenarii no. 4.

AZ VÁROS FELŐL VALÓ ELSŐ ÚJ BÁSTYA

Az Báthory bástyáról az üdvezült urunk [Bethlen Gábor] bástyájára menvén, vagon rajta négy falkony no. 4.

1. Első falkony 25 másás, 8 fontos golyóbisú, Rudolphus címere alatt. Agya, kerekei vasasok.

2-dik falkony harminckét másás, tíz fontos, moldovai vajda címere alatt, agya nélkül.

3-dik falkony 25 másás, 6 fontos golyóbisú, címer nélkül, agya és kerekei vasasok.

4-dik falkony 30 másás, 6 fontos golyóbisú, halhéas, Csuka nevű, szebeni város címere alatt, agya és kerekei vasasok, csak hogy igen régiek.

5-dik egy hosszú sebes tarack, nyolc másás, két fontos, Bekes Gáspár címere alatt, agya és kerekei vasasok.

6-ik sebes tarack nyolc másás, két fontos, medve címerű, agya és kerekei vasasok, minden szerszámostól.

.....

HARMADIK BÁSTYA

Az üdvezült urunk csináltatta második új bástyán vagon egy öreg falkony, huszonöt másás, hat fontos, címer nélkül, agya és kerekei jók, vasasok.

Ugyan itt két öreg álgú alá való vasas kerék no. 2.

Porszárasztó két tábla no. 2.

.....

AZ KÉT KÓFAL KÖZÖTT VALÓ MÁSODIK PORHÁZ

Fekete ón vagon benne három mása, centenarii no. 3.

Álgúhoz való három öreg karikás derék szeg no. 3.

Álgú tengely végiben való szeg no. 8.

Álgúhoz való öreg horog vas karika no. 1.

Két széles tálnér vas karika no. 2.

Álgúhoz való öreg vas karika no. 1.

Egy tekenőben holmi dirib darab töredezett vas szeg, álgúban való.

Pornak való fenyű tonna no. 2.

Az urunk első bástyáján levő agy nélkül való öreg falkonnak minden nemű vas szerszámái itt éppen vadnak.

Olvasztott fenyű szurok vagyon librae no. 58.

Kénkő vagyon centenarii no. 2. librae 52.

Olvasztatlan fenyű szurok centenarius no. 1

NEGYEDIK BÁSTYA

Az üdvezült urunk építtette harmadik bástyán vagyon egy Philemile nevű új álgú, harmincöt másás, tíz fontos, az maga címere alatt, minden szerszámái jók, újak és vasasok.

2-dik falkony húsz másás, hat fontos, maga címere alatt, minden szerszámái újak és vasasok.

3-dik falkony húsz másás, hat fontos, maga címere alatt, minden szerszámái újak és vasasok. ...

4-dik új falkony húsz másás, hat fontos, maga címere alatt, minden szerszámái jók és vasasok.

5-dik ó falkony huszonöt másás, hat fontos, címer nélkül, minden szerszámái jók és vasasok.

.....

Az tüzelő kasamatában egy nagy öreg mosár álgú, húsz másás, harminc fontos kő golyóbissal járó, minden szerszámái jók és vasasok.

AZ TOMORI BÁSTYÁN vagyon egy sugár hosszú tarack, 8 másás, egy fontos golyóbisú. Ugyanott más falkony, 14 másás, 4 fontos golyóbisú, minden szerszámostul megvadnak.

.....

Az kapu felől való kasamatában vagyon egy nagy öreg négy karikás mosár álgú, tíz másás, tizenöt fontos kő golyóbissal járó, egyik kerék talpa vasazatlan, egyéb szerszámái mind vasasok.

.....

Az kapu felet való porkolábok házán feljül vagyon egy kis falkony, 12 másás, hat fontos golyóbisú, minden szerszámái jók, vasasok.

Ugyanott egy hosszú sugár tarack, hat másás, másfél fontos golyóbisú. Maylat címere és neve alatt való, egyik kereke vasas, másik vasazatlan

Ugyan ott álgú vonni való kötelek no. 13.

[összesen 370 öl, súlya 1283 font].

.....

Álgú vonni való öreg vas láncok no. 4.

[34—37—53—39 szemből állók].

.....

Puska pornak való üres fenyű tonna no. 1.

Ezen házban egy deszkával által rekesztett kamara, melyben vagon nagy öreg szakállos no. 121. Az tizének agya nincsen.

Vagyon hét rendbéli polcokon álló tüzes szerszámmal teli csinált csupor, az mint az porkolábok mondják. no. 1400.

Ugyan ott kivető tüzes kalács no. 24.

Sáncban kihányó szeges csöves lud vagon no. 20.

Hosszú rudakra épített sáncban kivető ludak csövöstül no. 26.

Ostromra kihányó csövös golyóbisos poros gömbölyeg tüzes szerszám no. 80.

Tarack golyóbis öntő forma no. 2.

Szakállos golyóbis öntő forma no. 4.

Fából csinált ostromra kihányó tüzes csövek porral, golyóbisal rakattak no. 76.

Pornak való fenyű tonna no. 3.

Két tonna kanótt no. 2.

Golyóbis nélkül való szakállos töltő no. 100.

Kerék talpára való két darab vas no. 2.

Álgyú tengely végében való két öreg vaskarika no. 2.

DESZKÁBUL CSINÁLT KONYHA

Álgyúk alá való vasas kerekek jók, no. 28.

Ugyan ott álgyúk alá való vasas kerekek töredezettek vadnak, no. 4.

Egy álgyúk alá való vasas gyámol talp, no. 1.

AZ ÖREG GRÁDICS ALATT VALÓ HOSSZÚ BOLTBAN

Vagyon külömb-külobmb féle lövő szerszámokban való golyóbis.

Első ládában hat fontos álgyúk golyóbis vagon no. 250.

Második ládában nyolc fontos álgyúk golyóbis no. 355.

Harmadik ládában három fontos tarack golyóbis no. 1065.

Negyedik ládában négy fontos tarack golyóbis no. 140.

Ötödik ládában tíz fontos álgyúk golyóbis no. 50.

Hatodik ládában fél fontos siska golyóbis no. 460.

Ezekhez nincsen lövő szerszám.

Hetedik ládában tizenöt fontos álgyúk golyóbis no. 65.

Nyolcadik ládában vagon 20 fontos álgyúk golyóbis no. 8.

Ezekhez nincsen lövő szerszám.

Kilencedik ládában vagon egy fontos tarack golyóbis no. 400.

Tizedik ládában vagon két fontos tarack golyóbis no. 1216.

Tizenegyedik ládában vagon másfél fontos tarack golyóbis no. 840.

Tizenkettedik ládában vagon 25 fontos golyóbis az legnagyobb álgyúhoz való no. 3.

Ezen ládában vagyon 40 fontos álgú golyóbis no. 2.

Ez két rendbelinek nincsen lövő szerszáma.

Szakállos golyóbis vagyon no. 500.

In summa promiscui maior et minor.

Ugyan itt vas sulom egy nagy öreg tetéz cseberrel vagyon no. 1.

TYUKÁSZ HÁZ

Ezen tornácban... három álgú agyainak kiszabott fái, tölgyfából csinált, minden szerszámával, csak vasazni kell no. 3.

Azon kívül hét álgú agyainak való tölgyfából kifaragott deszkák üszegében no. 7.

EGY HOSSZÚ SZIN

Álgúnak való kiszabott tengely fák no. 6.

Ez mellett kívül vagyon egy nagy rakásba álgú kerékhez való külő fa.

Másik rakásban vagyon mellette egy nagy rakás álgú kerékhez való talpa.

Országos Levéltár, Urbaria et Conscriptioes 14/39. 32. folio levél.

2.

1646. július 21.

A nagykállói salétromfőző ház leltára

Inventarium instrumentorum et aliarum rerum ad inspectionem salis nytri domus destillationis pertinentium in oppido Nagy Kallo factum, ad mandatum illustrissimi ac celsissimi principis domini domini nostri clementissimi ad manus egregii domini Stephani Horvat de Szekely salis nytri inspectoris et cumulatoris per manus egregii domini Danielis Cseresniey antea eiusdem salis nytri cumulatoris resignatorum. Praesentibus Stephano Babay iuniore provisoro et tricesimatore Kalloviensi, Petro Thuri alias Eötues, Johanne Szent Mihali iurato notario Kalloviensi, Georgio Literato Sarnoczay tricesimae Kalloviensis rationistae, Christophoro Hanszdorfler artellariorum magistro eiusdem Kalloviensis et Joanne Matis. Anno 1646. die 21. Julii.

Az salétrom eresztő ház fundussánál, benne való instrumentomokkal, ahoz tartozókkal. Az eresztő házban egy katlan főző üstével, mely belüli vagyon tapasztva és környül annak rendi szerint deszkával felcsinálva, az alja téglával rakva.

Lúgos kád nyolc, földelő kád egy, szaporító kád egy, salétrom aluvó tekenyű nyolc.

[*Más kézzel*]: Az kádaknak négyét Gávára [*I. Rákóczi György családi birtokára*] vitette praefectus uram [*Debreczeni Tamás jószágkor-mányzó*] az ispánnal iuxta quietantiam.

Az udvaron négy hitván tekenyű, désa négy, rocska négy, vas ásu három, kapa egy, tajtékmerő réz kanál egy, csákány egy, nyeles lúg merető kettő, egy kút az eresztő házban, egy hitván veder benne, egy fa csiga az kúton.

Egy tekenyő emelő csiga is rúdjaival együtt. Tizenhárom új réz üst az eresztő ház kamara padján.

[*Más kézzel*]: Ezeket Gávára vitette praefectus uram Baniaj János-sal, kiről extál quietantia.

Vagyon egy mása tizenhat vas glóbisával együtt, mely teszen hat mását, egy korcsolya, egy padrajáró lajtorja.

Vagyon eresztett salétrom négy hordóban tizennégy mása és hét font, centenarii 14/7.

Vagyon salétrom eresztő házbul nyíló két ajtójú kamara, melyben vagyon eresztetlen salétrom százhusz mása, centenarii no. 120.

Azon kamarán vagyon két felé nyíló fenyő deszkából csinált ajtó, vas sarkakra, kettő.

Azon kamarában vagyon fenyő deszkából csinált salétrom szárasztó három láda.

Vagyon az eresztő házban tizenkilenc fenyő deszka folyó gerendákon rakva, hogy az madarak az eresztett salétromban ne rusnyálkodjanak, körül Czeigbart uram quietantiát kíván.

Az eresztő háznak padján vagyon munkácsi hordó üres, kit udvar-bíró uram adott no. 90.

Vagyon az eresztő házon két felé nyíló fenyő deszkából csinált ajtó vas sarkokon kettő, vagyon két lakatt.

Azon salétrom eresztő háznál vagyon egy szoba pitvarostul és pitvarbul nyíló kamara.

Az szoba végében vagyon egy hosszú kamara, kiben hatvan hordó salétrom elfér, az kamara végében vagyon egy kis kert.

Vagyon a salétrom ház eresztő udvaron egy kazal fal, salétrom eresztéshez való, az salétrom eresztő ház pedig éppen zsindeles.

[*Harmadik kézírással*]: Pénzt administrált, adott in paratis kilencszáznyolcvanegy forint huszonkét pénz. In restantiis harmincnyolc forint. Item maradék eresztett salétrom egy mása.

[*Pecsétek, alattuk*]: Stephanus Babay iunior mp. Petrus Eötues mp. Joannes M. Szent Mihalinus mp. Georgius Sarnoczaei mp. Christoph Zeigbart, Matis Janos.

Országos Levéltár, Kamarai lt. Archivum Familiae Rákóczi f. B. 1608. fol. 423—424. 2 folio levél.

3.

Hermann Lidere ügyüöntő levelezése

a)

*(Sárospatak, 1647. június)**Hermann Lidere ügyüöntő kérvénye Debreczeni Tamáshoz,
a magyarországi Rákóczi-birtokok jószágkormányzójához*

Herman Lydere álgyü öntőnek alázatos supplicatioja Kegyelmedhez.

Kegyelmedet Uram, kelletek alázatosan megtalálnom, mivel immár ugyan sok az munkám, az mellyet műveltem, mellyekről számot nem vettem, mivel pedig, Uram, én írástudatlan ember vagyok, el is felelkezem. Annak felette, Uram, szükségim is sokak vadnak, mind magamra s mind legényimre nézve, az gazdámnak is sokkal vagyok adóss.

Kegyelmednek azért, Uram, alázatosan könyörgök, mint uramnak, Kegyelmed adjon négy száz forintot, vehessem valami hasznát szolgáltatónak, mert így aprónként semmi látattya nincsen sok dolgaimnak, alig győzöm csak a legényimet is. Vettetne Kegyelmed számot is az én munkám felől, látnám miért fáradtam s mi haszna munkámnak. Mellyet Kegyelmednek, mint uramnak, alázatosan megiszolgálom.

b)

*Sárospatak, 1647. június 6.**Debreczeni Tamás válasza*

Végezd el csak dolgodat, megfizettetek én, de valamig el nem végezed, addig nem adatok. Ahol azt írod: számvetésed nem volt, nem emlékezel reá, de vagyon számvetésed az elein való öntésidről s contentatiód is azokról. Azolta az mit műveltél, ismég számot vessenek. Csak végezd el ez utolsókkal való dolgaidat s ha mivel adós leszünk, mingyárát megfizettetem. In Sáros Patak, die 26 Junii, anno 1647.

Debreczeni Thamas mp.

c)

*(Sárospatak, 1647. június)**Hermann Lidere viszontválasza*

Hermann Lidere replicatioja Kegyelmedhez.

Kegyelmed, Uram, megbocsásson, ha Kegyelmed énnékem pénz nem adat, én egyedül nem dolgozhatom, mert az legényim elmennek, ha nem fizethetek. Valami hitván ruhát is csináltattam, melynek az árrával most is adóss vagyok. Az miről Uram, számot vetettek velem s contentáltak, én arról nem kérek, hanem az ki még számvetetlen, arra kérek. Kegyelmed adasson arra, félben immár nem hagyom, ha Isten eddig rá segített, immár Istennek hála, az könnyebb fele vagyon hátra.

d)

(Sárospatak, 1647. június 28.)

Debreczeni Tamás döntése

Az első számvetés után adgya be ökegyelme, mennyit öntött újra, ezen mingyárást számot vettek ökegyelmével. Azt is megírassa, mikor mit adattam. In Sáros Patak, die 25 Junii, anno 1647.

Debreczeni Thamas mp.

(Debreczeni válasza Lidere kérvényére rávezetve.)

Országos Levéltár, Kamarai lt. Archivum familiae Rákóczi f. B. 1606. fol. 394. 2 kis levél.

e)

(Sárospatak, 1647. december)

Hermann Lidere kérvénye a fejedelemhez

Saaros Patakon lakó Herman Lidere, Nagyságod ágyúöntője alázasson könyörgök Nagyságodnak, mint kegyelmes uramnak.

Kegyelmes Uram, alázasson kénszerítetem Nagyságodnak, mint kegyelmes uramnak. Kegyelmes Uram, valami fizetésemben pénzbeli restál, immár Kegyelmes Uram az elmúlt napokban megbusítottam praefectus uramot ő kegyelmét fizetésem felől, de ő kegyelme nem akarja kiadni, amíg a munka nem lesz készen. Kegyelmes Uram, mivelhogy sem magamnak mivel élni, a legényeket is nincs mivel fizettetnem, mivelhogy a legények engemet busítanak mindennap, hogy fizethetnék meg nekik, könyörgök alázasson Nagyságodnak, mint kegyelmes uramnak, méltóztassék fejedelmi kegyelmességéből parancsolni, bár csak száz forintot adgyanak ki, mert nincs mivel élljek, mivel a nélkül is még két ezer forint restál. Az mely hozzám való Nagyságod kegyelmességéért álgya meg az szent úr isten Nagyságod.

f)

(Sárospatak, 1647. december 21.)

Debreczeni Tamás javaslata a fejedelemhez

Kegyelmes Uram, az álgú öntőnek Nagyságod parancsolta vala, úgy fizettessek, ne ő maradjon adóssa, hanem Nagyságod neki, mert ő neki nehéz aztán fizetni, igen vigyáztam arra. Mielta ide jött, az mit itt öntött, immár ennyit fizettem neki, mint im az számtartóval leírtam. Az 24 taraszokról számot vetvén régen vele, im most is adatok 200 forintot. Igen kellene ugyan, ha egyik belső porkoláb mindennap ugyan reá vigyázna, hogy mivelnének, mert sokszor nem kezdetek mivelni, de az praebendát ugyan elhorgyák. Öneki nincsen kára benne, mert ez télen pénzén kellene élni, ha elvégezné tisztítását és számot vethetném vele, de káros az sok praebenda. Ha mivelnek, agyák ki, ha nem mivel,

akkor ne adnának. Károkat is tön az öntésben, még azt is ki kellene tudni. Ha Nagyságod marad adóssa, meg fizethet kiról, de ha ő, nehéz lesz megvenni.

In Sáros Patak, die 21 X-bris, anno 1647.

Nagyságodnak alázasatos szolgálja

Debreczeni Thamas mp.

[I. Rákóczi György sk. döntése]:

Az 28 fontos 6 álgyuban megyen centenarii no. 378 librae 60, másájától f. 4/50, teszen f. 1693/25. Eddig attak neki f. 1700, többet kell most igirni, adasson pénzt neki in fabricam etc. 21. Dec. Sarospatak 1647.

[Az ágyúöntő kérvényére van rávezetve Debreczeni javaslata és a fejedelem döntése is.]

Országos Levéltár Kamarai lt. Archivum familiae Rákóczi f. B 1606 fol. 395. 2 kis levél.

g)

(Sárospatak, 1648. március.)

Hermann Lidere kérvénye Debreczeni Tamáshoz.

Hermann Lider ágyu öntőnek alázasatos suplicatioja Kegyelmedhez, mint urához.

Kegyelmednek, mint uramnak alázasatosan jelentem. Kegyelmednek, uram, nyilván vagyon, én az mi Kegyelmes urunk ő nagysága munkáját minden alkalmatossággal, jó móddal Istennek kegyelmességéből elvégeztem. Kegyelmednek, mint uramnak alázasatosan könyörgek, Kegyelmed hozzám való jó akarattya még én bennem meg nem hült, az Kegyelmed fogadássa szerént, annak okáért mint uramnak, Kegyelmednek alázasatosan könyörgek, Kegyelmed, Uram méltóztassék parancsolni számtartó uramnak vagy exactor uramnak, vetnének számot velem és fizetnének meg, mivelhogy szolgálímnak is sokkal vagyok adós, azonkül a hol asztalt tartottam is, meg kel fizetnem. Továbbá ezen is alázasatosan könyörgek Kegyelmednek, mint uramnak, az elmúlt napokban jelentettem Kegyelmednek, mint uramnak, hogy elsőben Lengyelországban mennék, tudni illik egy cantorra megjónék az mi Kegyelmes urunk ő nagysága szolgálattára.

Kegyelmednek alázasatos méltatlan szolgálja mint urától i. v. v. [Kívül]: Alázatos suplicatiomat nyútom nemes, nemzeti praefectus uramnak ő kegyelmének.

[Debreczeni Tamás kezével]: Exactor uram, Vízaknay Márton ur és számtartó uram vessenek számot ő kegyelmével és hozzák kezemhez, hogy fizethessenek meg neki. De Pálházi István uram is ott legyen az számvetés-

ben, mert ő kegyelme erogált mind rezet, ónat. In Sáros Patak, die 20. Martii anno 1648. Debreczeni Thamas mp.

[Debreczeni döntése a kérvényre rávezetve.]

Országos Levéltár, Kamarai lt. Archivum familiae Rákóczi f. B. 1606. fol. 392. 2 kis levél.

4.

Dés, 1648. február 10.

A fogarasi udvarbíróknak és porkoláboknak adott fejedelmi utasítás tervezetéből a tüzérségi vonatkozású pontok

Instructio pro provitore Fogarasiensi ac castellanis.

-
3. Az árokban levő porházakat cserepeztessék meg mindjárt,
 4. Az várbeli czejtházat is mindjárt cserép alá vegyék,
 5. Az portörő malomnak igen jó erős kertet csináljanak körülle és az por szárasztó házat is jó móddal készítsék el, megsindelyezzek és kő kéményaljat csináljanak neki,
 6. Az bástyáknak hidlása megbontakozott, áldgyú-kerekeknek és lövőszerszámok agyainak, tengelyeinek renováltatása, ugy látjuk, igen kívánatlik, készen is pediglen mind kifaragva, mind pediglen afélékhez való fáknak jó száraz helyben való készen állása mindenkor kívánatnék, azt is azért fogyatkozás nélkül vitessék véghez.
 7. Az ispánokkal magok járásokból esztendőnként az szokás szerént fenyőviaszat, taplót, földhordó kosarakat avagy tekenőket administráltassanak elegendőt és azokat jó alkalmas helyekben tartsák,
 -
 14. Porhoz való tonnákat tölgyfából csináltassanak, mert az fenyőfa helyben is igen veszendő, de kiváltképpen utra semmirekellő, melyről parancsoltunk is az székekre,
 15. Kanótot bővön, áldgyukhoz való köteleket is elegendőket csináltassanak. [Rákóczi sk. széljegyzete]: Ezt Fejérvárott kell véghez yitetni,
 16. A salétromnak szorgalmatosson való főzetetésekre az arra rendelt embereknek gondja és vigyázása legyen,
 17. Vas nélkül az várat semmi időben ne hagyják és ha mikor fogyatkozni kezdene, bennünket tempestive tudósítsanak,
 18. Áldgyukhoz való csigákat az cejtházhoz kettőt is igen jókat csináltassanak,
 19. Az hidakra oly gondviselés legyen, hogy ha mikor kívánatnék, öreg lövő szerszámot is ki és be fogyatkozás nélkül vonhassanak rajtok. [Rákóczi kezével]: Olton által

24. Az lövő szerszámok gyújtó lyukainak, serpenyő fedeleeknek vétesék mértékét az pattantyusokkal és alá vivén Fejérvára, öntessék meg, melyről parancsolni fogunk prefektusunknak.

10. Februarii Des 1648.

Az utasítás többi pontja a vár építésével és élelmiszerral való ellátásával foglalkozik.

Országos Levéltár, Rákóczi-Aspremont lt. c. 28. f. 2. no. 44. 2 folio levél.

5.

Dés, 1648. február 10.

A fogarasi pattantyúsok szabályzatának a fejedelem által felülvizsgált és jóváhagyott tervezete.

A fogarassi pattantyúsoknak instrukciójok és edictumok.

1. Mindenik pattantyús az ő gondviselése alá bízott bástyákra úgy viseljen gondot, hogy ha mi fogyatkozás azokon és azoknak kasamatáiban levő lövő szerszámok és egyéb pattantyúsok mesterségét illető dolgokban lesznek, egyáltalában nem más, hanem azon pattantyúsok fognak érte severe megbüntettetni, az kiket concernalni fog az dolog, mert mi az pattantyúsoknak heverésekre, részegeskedésekre és csak az várason való vándorlásokra nem akarunk fizetni. [*Rákóczi sk. széljegyzete*]: Igy kell, parancsolom.

2. Elrendelve legyen, hogy continue legalább kettő-kettő az pattantyúsokban éjjel és nappal az várban tanáltassék, melyet valaki az ő rendben elmulat, elsőben ez pattantyúsoknak előttük járója három forint poenával büntesse meg, ha másodszer elmulasztja, az porkolábok értésére adván fogarassi főkapitánunknak, az kapu között való veretéssel büntesse meg, ha ki pedig harmadszor is azt cselekedné, halállal büntettesse meg érte. Hoc tamen excepto, ha az kin az rend volna, vagy betegség vagy más egyéb oly elmulaszthatatlan dolga occurálna, az fő pattantyús mestertől kérdezzék és nyerjen licentiát és az olyankor mást substituáljon helyette, az pattantyúsok kapitányának pediglen hon nem létében az várbeli porkoláboktól kérjenek arra való licentiát.

3. Valakin az rend leszen, hogy az várban benn legyen és az részegen tanáltatik akár éjjel s akár nappal, ha nappal, az porkolábok fogassák meg és ha az pattantyúsoknak előttük járójok hon vagyon, hívassák be, mutassák meg neki s azbeli excessusért elsőben egy nap és egy éjjel halassák az tömlöcben, avagy mindjárt az kapu között megveresse az előttük járó. A porkolábok minden kedvezés nélkül eljárjanak benne, toties quoties. Ha pedig északa tanáltatik részegen lenni az ő rendi szerént ben háló pattantyús, azt minden további való halogatás nélkül az

porkolábok megfogassák, tömlőben tétessék, reggel az fő pattantyús mes-tert be hivatván, ugyan ott az várban az előttök járó, porkolábnak is jelenlétekben és több emberséges embereket is, mind németeket, magyarokat convocálván, törvént láttasson reája és első vétkéjért három forinttal büntesse, másodsziórt az kapu között igen erősen megveresse, harmadsziórt pediglen fogarassi fő kapitánunk halállal büntettesse.

4. Ha mely pattantyús az várban veszekedik, grázdálkodik, porkolá- bokkal vagy egyéb várbeli szolgálkkal az kapu belől veszekedik, árestál- tassák az porkolábok és az előttük járójoknak értésére adván, az menjen be az várban és az mint feljebb is megirattak, convocáltasson emberséges embereket és ugyan ott az várban igazítsa el törvény szerint, nem ked- vezvén egyik félnek is.

5. Ha valamely pattantyús az várban fegyvert vonson, annál inkább ha embert sért, ha várbeli lopásban tanáltatik, vagy egyéb várnak és nekünk tartozó hűségek ellen való dologban, aféléknek érdemek szerint való megbüntetése fogarassi fő kapitánunk authoritássában leszen [Rákóczi sk. egyszavas betoldása]: utánunk, abhibeálni fogja mindazonáltal az pattantyúsoknak előttök járóját és több emberséges embereket is.

6. Ezeken kívül ha mi oly dolgok occurálnak az pattantyúsok között, vagy azokkal valakinek valami dolga leszen, az pattantyúsok kapitánya igaz törvént szolgáltatson felőle, kivel ha az peresek contentusok nem lesznek, fő kapitánunk eleiben trasmittáltassék.

7. Hogy az portörésben jobb móddal procedálhassanak és ha mi fo- gyatkozás abban esnék, egymásra ne hárogathassák, két bizonyos pattan- tyús rendeltessék, az kik arra gondot viseljenek és annak igazán való administratiójáról számot is adjanak.

8. Az salétromnak is megeresztésére két hiteles pattantyúsok rendel- tessenek, azok is az ő reájok bizott dolgokat és hivataljokat igazán adminisztrálják.

9. Azon közben az pattantyúsok héjában ne heverjenek, tüzes szer- számok csinálásában continue munkálódjanak, poroknak szép tisztán és szárazon való tartásokban és egyéb lövő szerszámok agyainak, kerekeinek és egyéb eszközöknek felépítettésében.

10. Mi úgy értjük, hogy az mely legények pattantyússágnak tanu- lására adják is magokat, derekas mesterségeket nem akarják nekiek meg mutatni, sőt ugyan titkolják inkább tőlük, [innen Rákóczi sk. kézírása]: tartozzanak azért az pattantyúsok, mind penig az caibert sub poena infi- delitatis (mégegyszer kiürva: tartozzanak) tanítani fundamentaliter s azért tőlük semmi tartást ők nekiek nem szabad venni, holott mi azért tartjuk őket, hogy azzal is szolgáljanak. Ugyan jó akarattul ha mit azért akar adni, szabadságában legyen, de arról is semmi egyéb personaliter adót ne keressen rajtuk.

Mind ezeket penig resolválván, egyebek mindenekben az szerént regestrantur.

10 Februarii, Des 1648.

A lapszálon Rákóczi sk. széljegyzetei: a 2. ponthoz: idem (ez az 1. pont széljegyzetére utal), a 3. ponthoz: ez is jó, a 4., 5., 6., 7., 8. és 9. pontokhoz: idem (a 3. pont széljegyzetére utalva).

Országos Levéltár, Rákóczi-Aspremont lt. c. 28. f. 2. no. 49. 2 folio levél.

6.

(1648.)

Knauffel Jakab fogarasi tüzérségi kapitány előterjesztése (valószínűleg a fogarasi főkapitányhoz) a fogarasi tüzérek fizetéséről és minősítéséről.

Conventiones nobilium, egregiorum ac strennorum artellarii magistrorum capitanei caeterorumque tormentariorum et igniariorum arcis Fogaras.

Nobilis Jacobus Knauffel artellariae capitaneus pro solutione sua habet paratis in pecuniis f. 500. Az én állapotom, szolgálatom nyilván vagyon Nagyságodnál.

Nobilis Christianus Sosloszer tormentarius et igniarius annuatim pro solutione sua habet paratis in pecuniis f. 225. Panneum pro amictu ex genere fajlandis ulnas no. 10, viginti cubulos tritici: cubulos 20, vini urnas centum: urnas 100, hebdomadales pecunias d. 40, mectabiles porcos: porcos 2. Ennek is Nagyságos Uram, mind szolgálatja és állapota nyilván vagyon Nagyságodnál.

Nobilis Thobias Koch, tormentarius et igniarius annuatim habet pro solutione sua paratis in pecuniis f. 160, pannum pro amictu ex genere fajlandis ulnas no. 6, tritici cubulos saxonicales: cubulos 16, vini sexaginta urnas: urnas 60, hebdomadales pecunias d. 30, mactabilis porcus: porcus 1. Ez, Nagyságos Uram, minthogy pataki czaibert volt, az én botom alatt nem volt, szolgálatját én nem tudom, hanem Nagyságod inkább fogja tudni.

Egregius Augustinus Klázer tormentarius et igniarius habet per annum pro singulis mensibus angariatim talleros no. 10, tallerum unum computando pro f. 1, d. 80, facit in usualibus monetis hungaricales florenos no. 216. Per diem duas iustas vini: iustas 2, mensalia liba: liba 6, hebdomadales nummos d. 60. Ezt, Nagyságos Uram, mind az álgyük, mind pedig az tüzes szerszámok körül adhibeáltam.

Joannes Kloni tormentarius et igniarius habet per annum pro solutione sua paratis in pecuniis f. 80, tritici cubulos: cubulos 12, vini urnas viginti quatuor: 24. Ezt, Nagyságos Uram, én az tüzes szerszámokra, az mint én tőlem itt lehetett, megtanítottam, tanuló legénységében adhibeáltam is az expedíciókor. Ez Patakról jött vala be tanolni.

Christophorus Vartembergh tormentarius habet pro solutione sua menstruatim florenos septem: f. 7, tritici cubulos per annum cubulos 12, vini urnas: urnas 24, mactabilem porcum: porcum 1, lignorum currus no. 12. Ez, Nagyságos Uram, mezőben is az ellenség ellen jól viselte magát, most is naponként az mire kelletik adhibeáltatja magát, de ha Nagyságod kegyelmessége, más valami jobb állapotocskát is az én ítéletem szerént megérdemlene.

Simon Angial tormentarius habet pro solutione sua menstruatim f. 7, per annum cubulos tritici: cubulos 12, vini urnas numero: urnas 24, mactabilis porcus no. 1, per annum caseos quatuor: 4, lignorum currus no. 12. Ez is, Nagyságos Uram, régi hűséges szolgálatjára nézve, az mint nyilván vagyon Nagyságodnál, az én ítéletem szerént valami jobb állapotocskát vagy cziaybertságot valahol az ő Nagyságok várában meg érdemlene, az Nagyságod kegyelmessége accedálván.

Joannes Nathen tormentarius habet pro solutione sua menstruatim f. 6, per annum tritici cubulos: 12, vini urnas: urnas 24, lignorum currus 12. Ezt is, Nagyságos Uram, az tüzes szerszámokra instruáltam, örömet is akármi szolgálatra adhibeáltatja magát, csakhogy mezőben való magaviséletét nem láttam, mivel az expeditiókor itthon kellett maradnia.

Michael Miller tormentarius habet pro solutione sua menstruatim f. 6, tritici cubulos sex: cubulos 6, vini urnas: urnas 6, porcus mactabilis 1. Efelől is, Nagyságos Uram, jó reménységem van, hogy ha szintén mezőben kelne, az ellenség ellen is jól s vitézi módon viselné magát.

Az tanuló pattantusoknak fizetések következőképpen óról órá kijár, úgy mint

Fridericus Horonnak egy órá	f. 6, d. 40.
György Hoffmánnak egy órá	f. 5, d. 50.
Eötves Andrásnak egy órá	f. 4.
Takác Györgynek egy órá	f. 4.

Ezt a négyet, Nagyságos Uram, annyira tanítottam, hogy az ágyúból való lövésben próbájokat producálhatnák, az tüzes szerszámoknak csináltatására és ebbeli próbájoknak producálására, minthogy eszköz nem volt hozzá, hogy magok industriájából elkészíthették volna, eddig, Nagyságos Uram, elhaladott, noha, Nagyságos Uram, más tüzes szerszámoknak csináltatásában eléggé munkálkodtak.

Hancz Fildernek egy órá f. 4. Efelől Nagyságos Uram, az mint tanító mesterétől végére mentem, kicsin reménység vagyon, mivel nem aptus erre az állapotra, nem is fér elméjében az tanítás, minthogy semmi írást nem tud.

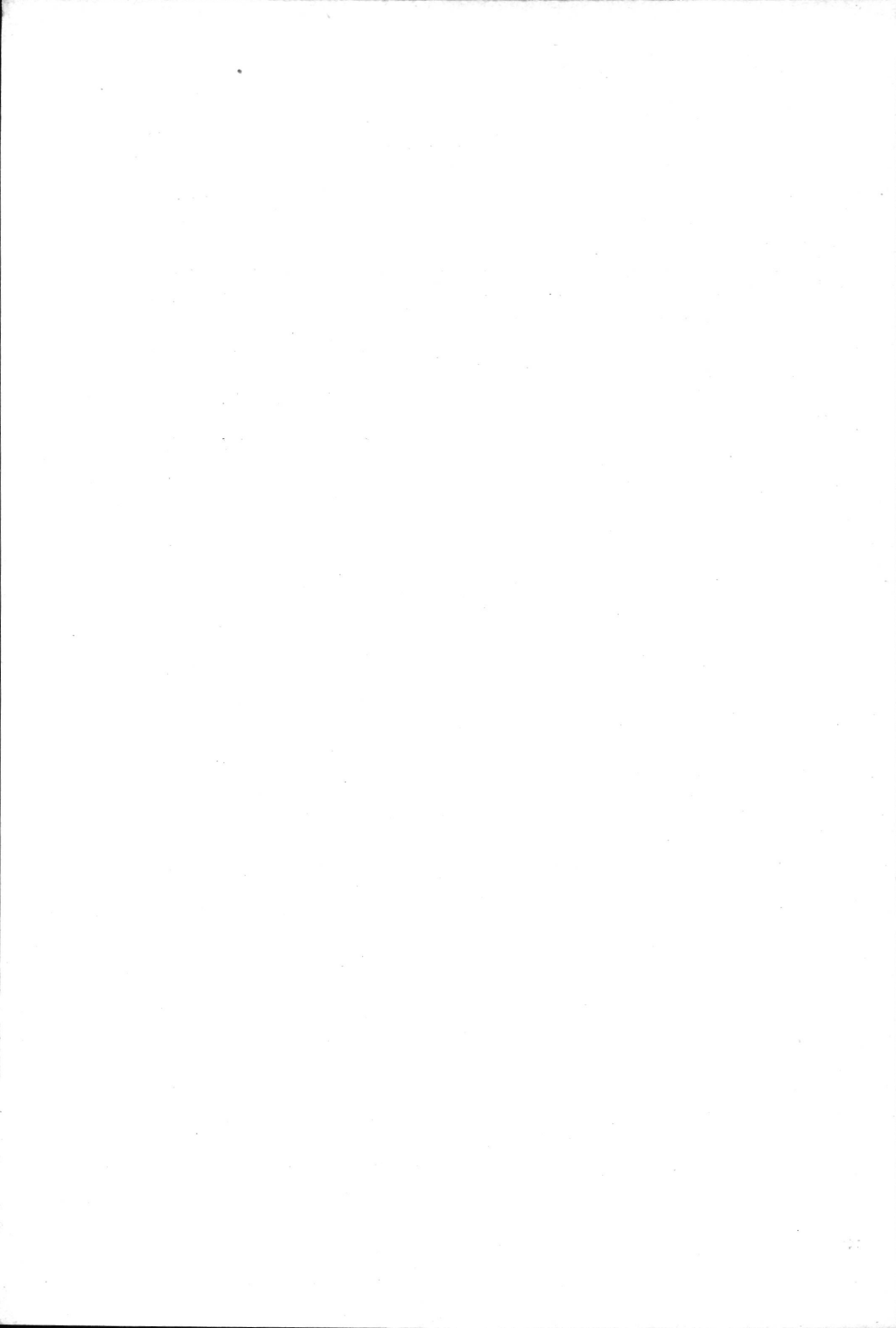
Christianus Wenczelnek egy órá f. 4. Ez, Nagyságos Uram, minthogy látta, hogy nagy bajjal, főtöréssel jár az dolog, goromba elmével bírván,

hivataljában nem is járt el, hogy igyekezett volna tanolni, mert ez is semmi írást nem tud, sőt ilyen reménségéről táplálta magát, hogy az compániában vissza mehet.

Joachimus Graffbergernek egy hóra f. 4. Efelől, Nagyságos Uram, reménségem jó vagyon, mert jó elméje vagyon hozzá s igyekezik is tanolni, és ha eszközöm volna hozzá, hogy ugyan meg taníthatnám, nem válnék az többi közzül egy is az ónagyságok szolgálatjára olyan, mint ez. Ez az Patakon megholt cziaybert fia.

Országos Levéltár, Rákóczi-Aspremont lt. c. 28. f. 2. no. 65. 2 folio levél.

Makkai László.

BIBLIOGRÁFIA

A HADTUDOMÁNYI KÖNYVTÁRBA ÉRKEZETT KÜLFÖLDI HADTÖRTÉNETI MŰVEK JEGYZÉKE

(1954. január 1—június 30.)

A SZOVJETUNIÓBÓL:

- ВАСИЛЬЕВ, А.: Великая победа под Москвой. [A moszkai nagy győzelem.] Москва, Военное издат, 1953. 94 p. 1 t.
- ВАСИЛЬЕВ, М.: Осада и взятие Выборга русскими войсками и флотом в 1710 г. [Viborg ostroma és elfoglalása az orosz hadsereg és flotta által 1710-ben.] Москва, Военное издат, 1953. 102 p. 1 t.
- ГРЕКОВ, И.—КОРОЛЮК, В.—МИЛЛЕР, И.: Воссоединение Украины с Россией в 1654 г. [Ukrajna újraegyesülése Oroszországgal 1654-ben.] Москва, Госполитиздат 1954. 111 p.
- ЖЕМАИТИС, Ф. Р.: Сталинградская битва. [A sztálingrádi csata.] Москва, Знание, 1953. 30 p.
- История Москвы. Том 1—2. Период феодализма XII—XVIII вв. [Moszkva története. 1—2. kötet. A feudalizmus kora, a XII—XVIII. század.] Москва, Акад. Наук, 1952—1953.
- КОЗАЧЕНКО, А. И.: Борьба украинского народа против иноземных работодателей, за воссоединение с Россией. [Az ukrán nép harca a külföldi elnyomók ellen az Oroszországgal való újraegyesülésért.] Москва, Знание. 1954. 39 p.
- КРЫЛОВ, В.: Александр Федорович Можайский. 1825—1890. Ленинград, Молодая Гвардия. 1951. 269 p. 12 t.
- МАНФРЕД, А. З.: Возрождение германского милитаризма — угроза безопасности европейских народов. [A német militarizmus újjászületése — az európai népek biztonságát fenyegető veszély.] Москва, Знание. 1954. 39 p.
- Очерки истории СССР. Период феодализма IX—XV вв. ч. 1—2. [A Szovjetunió története. A feudalizmus kora, IX—XV. század.] Москва, Акад. Наук. 1953.

- Очерки по истории освободительной борьбы корейского народа. Пер. М. Н. Пака. [A koreai nép felszabadító harcának rövid története.] Москва, Иностранной Литературы. 1953. 322 p.
- Освобождение Болгарии от турецкого ига. Под. ред. Л. В. Валева, С. А. Никитина, П. Н. Третьякова. [Bulgária felszabadítása a török elnyomás alól.] Москва, Акад. Наук. 1953. 321 p.
- ПАВРОВА, Г. Е.: Декабрист Николай Бестужев — историк русского флота. [A dekabrista N. Besztuzsev — az orosz flotta történésze.] Москва, Военное изд. 1953. 82 p.
- ПОРШНЕВ, Б. Ф.: Народные восстания во Франции перед Фрондой. [1623—1648.] Отв. ред. Е. В. Тарле. [A Fronde előtti népi felkelések Franciaországban.] Москва-Ленинград, Акад. Наук. 1948. 721 p. 1 t.
- Провал империалистических планов в отношении Польши в годы второй мировой войны. Под. ред. Н. Л. Рубинштейна. [A Lengyelországgal kapcsolatos imperialista tervek csődje a második világháború éveiben.] Москва, Госполитиздат. 1952. 205 p.
- РОСТУНОВ, И. И.—КАРАСЕВ, А. В.: Освободительная война украинского народа 1648—1654. годов и воссоединение Украины с Россией. [Az ukrán nép felszabadító háborúja az 1648—1654. években és Ukrajna újraegyesülése Oroszországgal.] Москва, Знание. 1954. 37 p.
- СОЛДАТЕНКО, Е. И.: Трудовой подвиг советского народа в Великой Отечественной Войне. [A szovjet nép munkahőstettei a Nagy Honvédő Háborúban.] Москва, Госполитиздат, 1954. 292 p.
- ТЕЛЬПУХОВСКИЙ, Б. С.: Великая победа Советской Армии под Сталинградом. [A Szovjet Hadsereg nagy sztálingrádi győzelme.] Москва, Госполитиздат, 1953. 165 p. 5 mell.
- ТЕЛЬПУХОВСКИЙ, Б. С.: Всемирно-исторические значение победы СССР в Великой Отечественной Войне. [A Szovjetunió világtörténelmi jelentőségű győzelme a Nagy Honvédő Háborúban.] Москва, Знание. 1952. 39 p.
- ТИХОНОВ, И. И.: Битва под Курском. [Июль-август 1943 года.] [A kurszki csata.] Москва, Знание. 1953. 31 p.
- ТРОЯНОВСКИЙ, П. Т.: Взятие Берлина. Записки военного корреспондента. [Berlin elfoglalása. Egy haditudósító feljegyzései.] Москва-Ленинград, Детгиз. 1945. 78 p.
- ТЯГАЙ, Г. Д.: Крестьянское восстание в Кореи 1893—1895 гг. [Az 1893—1895. évi koreai parasztfelkelés.] Москва, Акад. Наук. 1953. 204 p 1 t.
- ЧААДАЕВА, О. Н.: Подготовка Великой Октябрьской Социалистической Революции. [A Nagy Októberi Szocialista Forradalom előkészítése.] Москва. Изд. Университета. 1952. 145 p.
- ЧЕРВЯКОВ, Д. Е.: Партизанское движение в период подготовки и проведения Кутузовым контрнаступления в 1812 году. [A partizánmozgalom Kutuzov 1812 évi ellentámadása előkészítésének és végrehajtásának időszakában.] Москва, Знание. 1953. 39 p.

A LENGYEL NÉPKÖZTÁRSASÁGBÓL:

- Atlas wojskowo-historyczny. Walki gwardii ludowej i armii ludowej w latach 1942—1945. [Katonai — történelmi atlasz. A népi gárda és a néphadsereg harcai 1942—1945 között.] Warszawa, WMON [Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej], [195?] 20 térk.
- BEM Józef: Uwagi o rakietach zapalających. [Megfigyelések a gyújtó-rakétákról.] Warszawa, WMON, 1953. 43 p.
- Bohaterowie ludowego wojska. Pod. red. J. Wachtla. [A népi hadsereg hősei.] Warszawa, WMON, 1953. 180 p.
- KACZMAREK K.: Nad Turią i Bugiem. [A Turia és Bug mentén.] Warszawa, WMON, 1953. 46 p.
- KOMORNICKI Stanisław: Wyzwolenie Kołobrzegu. [Kołobrzeg felszabadítása.] Warszawa, WMON, 1951. 100 p. 1 t.
- KRWAWICZ M.: Obrona polskiego Pomorza i bitwa pod Oliwą w 1627 roku. [A lengyel Tengermellék védelme és az Oliva melletti csata 1627-ben.] Warszawa, WMON, 1953, 53 p. 1 t.
- LIPKA Cz. — TARNAWSKI M.: Pancernym szlakiem. Szlak bojowy wojsk pancernych i zmechanizowanych ludowego wojska polskiego. [A páncélosok útján. A lengyel népi hadsereg páncélos és gépesített csapatainak harci útja.] Warszawa, WMON, 1953. 204 p.
- MONIS M.: Szlak bojowy ludowego lotnictwa. [A népi repülőerők harci útja.] Warszawa, WMON, 1953. 110 p.
- NAŁEŹC Stanisław: Nad Nysą i Szprewą. [A Neisse és a Spree mellett.] Warszawa, WMON, 1953. 105. p.
- NOWAK Tadeusz: Walki z agresją Zakonu Krzyżackiego w okresie jednoczenia Państwa Polskiego. [Harcok a Kereszteslovagok Rendjének agressziója ellen a lengyel állam egyesülésének időszakában.] Warszawa, WMON, 1952. 120 p. 10 t.
- PIERADZKA Krystina: Walki słowian na Bałtyku w X—XII. wieku. [A szlávok harcai a Baltikumban a X—XII. században.] Warszawa, WMON, 1953. 146 p. 14 térk.
- PILIŃSKI W.: Polscy saperzy. Szlak bojowy wojsk inżynieryjnych ludowego wojska polskiego. [A lengyel árkászok. A lengyel népi hadsereg műszaki csapatainak harci tevékenysége.] Warszawa, WMON, 1953. 126 p. 1 térk.
- Postępowe i rewolucyjne tradycje narodu Polskiego. Materiały poglądowe do zajęć politycznych. [A lengyel nemzet haladó és forradalmi hagyományai. Szemléltető anyag a politikai foglalkozáshoz.] Warszawa, WMON, 1954. 35 p.
- RATUK Wł.: Na wale Pomorskim. [A Tengermellék védősáncain.] Warszawa, WMON, 1953. 51 p.

- RAWSKI T.: Sztuka dowódcza Tadeusza Kościuszki. [Kościuszkó Tádé hadvezéri művészete.] Warszawa, WMON, 1953. 231 p.
- STANICKI Z.: Kościuszkowcy w walkach o Berlin. [A Kosciuszkó-hadosztály a Berlinért vívott harcokban.] Warszawa, WMON, 1952. 44. p. 1 t.
- SZMATOWICZ E.: Łączność — nerv armii. Działania bojowe łącznościowców ludowego wojska polskiego. [A híradás — a hadsereg idegrendszere. A lengyel népi hadsereg híradósainak harci tevékenysége.] Warszawa, WNOM, 1953. 121 p.
- TUSZYŃSKI W.: Kościuszkowcy w Walce o Pragę. [A Kościuszkó-hadosztály a Pragaért (Varsó külvárosa) vívott harcokban.] Warszawa, WMON, 1953, 73 p.
- Wybrane zagadnienia z historii Polski, Materiały do szkolenia. [Lengyelország történelmének egyes kérdései. Anyag az iskolák számára.] Warszawa, WMON, 1954. 167 p.
- Wypisi źródłowe do historii polskiej sztuki wojennej. Zeszyt siódmy. Wimmer Jan: Okres upadku polskiej sztuki wojennej. (1683—1764.) [Forrásszemelvények a lengyel hadművészet történetéből. 7. füz. Wimmer Jan: A lengyel hadművészet hanyatlásának időszaka. (1683—1764.)] Warszawa, WMON, 1953. 58 p.

A BOLGÁR NÉPKÖZTÁRSASÁGBÓL:

- МИТЕВ, Ионo: Българското опълчение в освободителната война. [A bulgár népfelkelés a felszabadító háborúban.] София, Държавно Военно Издат, 1952. 160 p.
- МИТЕВ, Ионo: Герoичното минало на нашия народ. [Népiünk hősi múltja.] София, Народна Младеш, 1952. 151 p.

A NÉMET DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁGBÓL:

- Leipzig 1813. Die Völkerschlacht in nationalen Befreiungskampf des deutschen Volkes. [Lipcse 1813. A népek csatája a német nép felszabadító háborújában.] Leipzig, VEB. 1953. 207 p. 3 térk.
- Russisch-deutsches Volksblatt 1813. [Orosz-Német Néplap 1813.] Berlin, Rütten — Loening, 1953. 398 p.
- Scharnhorst, der Schöpfer der Volksbewaffnung. Schriften von und über Scharnhorst. [Scharnhorst a népfegyverzés megalkotója. Írások Scharnhorstól és Scharnhorstról.] Berlin, Rütten — Loening, 1953. 215 p.
- STEIN B. E.: Die „russische Frage“ auf der Pariser Friedens-Konferenz 1919—1920. [Az „orosz kérdés“ a párizsi béketárgyalásokon 1919—1920.] Leipzig, Koehler — Amelang, 1953. 410 p.

STEINER Gerhard — HÄCKEL Manfred: 1813. Ein Lesebuch für unsere Zeit. [1813. Olvasókönyv korunk számára.] Weimar, Thüringer Volksverl. 1953. 521 p.

BÉCSBÓL:

BAUER Heinrich: Oliver Cromwell. Ein Kampf um Freiheit und Diktatur. [Cromwell Olivér. Harc a szabadságért és a diktatúráért.] München — Berlin, Oldenburg, 1932. 408 p. 17 t.

FOURNIER August: Gentz und Cobenzl. Geschichte der österreichischen Diplomatie in den Jahren 1801—1805. [Gentz és Cobenzl. Az osztrák diplomácia története az 1801—1805. években.] Wien, Braumüller. 1880. 311 p.

FRYXELL Andreas: Geschichte Gustav Adolf's. [Gusztáv Adolf története.] Leipzig, Senf, 1868. 320 p. 1 t.

GNEISENAU Neidhardt v.: Briefe des Generals Gneisenau 1809—1815. [Gneisenau tábornok levelei.] Gesammelt und hrsg. v. Julius v. Pflugk-Hartung. Gotha, Perthes 1913. 180 p. 1 t.

HELFERT [Joseph Alexander]: Joachim Murat. Seine letzten Kämpfe und sein Ende. [Joachim Murat. Utolsó harcai és halála.] Wien, Manz, 1878. 244 p.

Das illustrierte Geschichtenbuch vom Kaiser Josef [II.]. [Illusztrált történelemkönyv II. József császárról.] Wien, Waldheim, é. n. 880 p.

KAMPERS Franz: Karl der Grösse. Die Grundlegung der mittelalterlichen Kultur und Weltanschauung. [Nagy Károly. A középkori kultúra és világnézet megalapozása.] Mainz, Kirchheim, 1910. 128 p.

KLOPP Onno: (Johann Tserklaes) Tilly im dreissigjährigen Kriege. [Tilly a harmincéves háborúban.] 1—2 Bde. Stuttgart, Cotta, 1861.

LANG Karl Heinrich v.: Idyllen und Kämpfe aus den Jahren 1770—1830. [Élmények és harcok az 1770—1830-as évekből.] Hrsg. v. Richard Elchinger. Wien, Nikola, 1925. 271 p. 11 t.

NIKOLAJ [Mihajlovics orosz nagyherceg] Michajlowitsch: Die Fürsten Dolgorukij, die Mitarbeiter Kaiser Alexanders I. in den ersten Jahren seiner Regierung. [A Dolgorukij hercegek, I. Sándor cár munkatársai uralkodásának első éveiben.] Leipzig, Schmidt u. Günther, 1902. 190 p. 12 t.

RUBIO Santiago Pasqual y: Abhandlung über den Gebirgskrieg. [Értekezés a hegyi harcokról.] Durch kriegsgeschichtliche Beispiele verm. v. H. Leemann. Zürich, Mayer — Zeller, 1858. 136 p.

[SCHÖNHALS Karl v.]: Erinnerungen eines österreichischen Veteranen aus den italienischen Kriege der Jahre 1848 und 1849. 7. Aufl. [Egy osztrák veterán visszaemlékezései az 1848—49. évi olasz háborúra. 7. kiad.] Stuttgart, Cotta, 1853. 390 p.

- TEGETTHOFF Wilhelm v.: Aus Tegetthoff's Nachlass. [Tegetthoff hagyatékából.]. Hrsg. Adolf Beer. Wien, Gerold, 1882. 371 p.
- THÜRHEIM [Joseph Andreas]: Christoph Martin Freiherr von Degenfeld... und dessen Söhne. (1600—1733.) Ein Beitrag zur Geschichte des siebenzehnten Jahrhunderts. [Christoph Martin Freiherr von Degenfeld... és fiai. Adalék a 17. század történetéhez.] Wien, Braumüller, 1881. 292 p. 1 t.
- THÜRHEIM [Joseph Andreas]: Ludwig Fürst Stahremberg... Eine Lebens-Skizze nach handschriftlichen Original-Quellen, verfasst und geordnet v. Thürheim. [Stahremberg Ludwig herceg... Életrajzi vázlat eredeti kéziratos források alapján.] Graz, Universitäts—Buchdr. 1889, 371 p.

Р Е З Ю М Е

ЗАДАЧИ ВОЕННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ В СВЯЗИ С ДИРЕКТИВАМИ III. СЪЕЗДА ВЕНГЕРСКОЙ ПАРТИИ ТРУДЯЩИХСЯ

Полковник *Сиклаи Шандор*

Статья посвящена имеющему историческое значение III. съезда Венгерской Партии Трудящихся и решениям съезда, касающимся военной истории. Статья указывает на то, что принятый III. съездом новый Устав подчеркивает отношение партии к революционным, прогрессивным традициям истории нашего рабочего класса и трудового народа. Это положение полностью соответствует духу нашего Служебного Устава, который также отмечает необходимость для Венгерской Народной Армии беречь прогрессивные традиции.

В зачитанном товарищем Ракоши отчетном докладе Центрального Комитета целая глава посвящается успехам, недостаткам и предстоящим задачам в области культурного, научного и идеологического развития нашей народной демократии. Эти успехи постепенно, но коренным образом изменяют все мировоззрение нашего народа. Сущность этого мировоззрения заключается в материалистической диалектике. Этот метод за короткое время показал на практике свою правильность, и ученые, в том числе и историки, которые смело и научно применяли марксистскую диалектику, убедились в том, что следуя марксистскому мировоззрению, они идут по единственно правильному пути.

Связь между материалистической философией и науками и нашей народной демократией, в практической творческой работе социалистического общества привели к повороту в нашей культурной и научной жизни. *За последние десять лет марксистско-ленинское мировоззрение стало господствующим в Венгрии.. За этот короткий период наука перешла в руки народа и служит интересам народа.*

Для претворения в жизнь требований III. съезда партии на своем участке работы, т. е. в области исследований и разработки военной истории, необходимо прежде всего и в первую очередь глубже и систематичнее изучать марксизм-ленинизм. Все наши научные сотрудники должны овладеть революционной сущностью марксизма-ленинизма и особенно изучить и применять положения исторического материализма в разработке военной истории.

Наша работа будет действительно научной и плодотворной лишь в

том случае, если мы будем творчески изучать марксизм, а не догматично, не в духе талмудизма и начетничества.

Изучать марксизм-ленинизм и применять его необходимо в процессе нашей повседневной научно-исследовательской работы, а не изолированно от нее.

Необходимо вести беспощадную борьбу против субъективного идеализма в военной историографии, отрицающего решающую роль трудящихся массы в истории. В связи с этим наша партия подчеркнула известное марксистско-ленинское положение о том, что трудящиеся массы играют решающую роль в истории. Большинство наших военных историков, серьезно отстаивая это учение, стремятся работать в этом духе. В то же время еще многие из наших сотрудников, принявшие это учение лишь на словах, формально подходят к вопросу, не применяя в своих трудах, статьях этого принципа.

Встречаются среди нас и такие историки, которые рассматривают историографию лишь как описательную науку. Описание фактов важно, но это еще не наука, наука начинается там, где факты и события анализируются на основе марксистско-ленинского мировоззрения и вскрывается закономерность развития общества. Исходной точкой анализа истинной исторической науки может быть не что иное, как объективная закономерность экономического развития общества. Изучая и вскрывая сущность, формы классовой борьбы, она приходит к научным выводам и обобщениям. *То же самое должна делать и военная история на своем участке.* Лишь тот историк проводит настоящую научную работу, который ни на минуту не упускает из виду борьбы классов в истории, как двигатель развития. Кроме этого историк-марксист должен научно расценивать события и факты с точки зрения марксизма-ленинизма, с точки зрения борьбы прогрессивных классов. Историк-марксист должен соблюдать строгую партийность и в военной историографии, с позиции вековой борьбы венгерского народа за свободу и независимость своей Родины. Только марксистско-ленинский взгляд на историю воспитывает наш народ и Народную Армию в духе истинного глубокого патриотизма. Одна из задач нашей военно-исторической работы состоит в том, чтобы правильно показать роль объективных и субъективных факторов в военной истории.

Марксистско-ленинский взгляд на историю отнюдь не отрицает важной роли личности и субъективного фактора в военной истории.

Только советская военная наука и военное искусство разъяснили диалектическое взаимоотношение и обусловленность между объективными и субъективными факторами.

Классическим примером для правильного теоретического и практического понимания этого учения служат гражданская война 1918—1920 годов и Великая Отечественная война. *В ходе этих гигантских событий советский строй показал абсолютное превосходство над гниющим капиталистическим строем.* Субъективные качества советских полководцев, генералов, офицеров и бойцов великий Сталин включает в число постоянно действующих факторов.

Статья отмечает еще такие важные задачи, как исследование, освещение истории борьбы народов Советского Союза, в первую очередь великого русского народа, и венгров против общего врага — в таком духе, как говорил об этом товарищ Ворошилов на III съезде нашей партии.

III съезд Венгерской Партии Трудящихся подчеркнул, что основной задачей партии и правительства является закладка фундамента социализма в нашей стране. Первостепенно важные руководящие принципы III-го съезда дают нашей партии, правительству и всему трудовому народу революционную боевую программу.

Эта вдохновляющая, возвышенная задача открывает перед нами огромные перспективы, поднимает на новые трудовые подвиги наш трудящийся народ, который под руководством партии претворит в жизнь эту замечательную программу.

СРАЖЕНИЕ ПРИ КАННАХ

Ст. лейтенант *Тот Дюла*

История прошлого тщательно занималась событиями второй пунической войны, особенно деятельностью полководцев Ганнибала и Сципия. Буржуазные военные историки и полководцы в планах и делах Ганнибала и Сципия предполагали открыть „вечно действующие“ принципы собственных теорий. Окружение при Каннах жило в воображении Мольтке, фон Шлиффена и гитлеровского генерального штаба как шедевр военного искусства всех времен. „Уничтожающее сражение можно провести на том же основании, как это совершил в свое время Ганнибал“ — отмечал фон Шлиффен. Этот схематизм свидетельствует о том, что в период империализма буржуазное военное искусство, как и военная наука в целом превратилось в реакционное, авантюристское. Однако нам следует заниматься историей этого сражения не только в целях разоблачения буржуазных теорий, а и потому, что Канна являются важным шагом в развитии военного искусства. Ганнибал отважно и смело создал новое, отбросив принципы военного искусства, применявшиеся в битвах древних времен. Серьезные уроки из этого сражения смогла извлечь лишь сталинская военная наука, ибо *стратегическое уничтожение врага стало достойным подражания и являлось живой действительностью только в победоносных боях Красной Армии.*

Источниками для данной статьи служили труды историков древних времен — Полибия, Ливия и Аппиана. Положения классиков марксизма уточнили и для этой статьи основные экономические, общественные и политические вопросы древних времен. Наилучший военный вывод в связи со сражением при Каннах автор статьи нашел в труде А. А. Строкова „Военная наука античного мира — Греции и Рима.“ Из числа буржуазных историков особого внимания заслуживает деятельность Х. Дельбрюка и И. Кромайера, так как анализ Дельбрюка в связи с Каннами служил фон Шлиффену источником для его обширного труда, являющегося основой германского милитаризма.

В период с V. в. до н. э. до III. в. в бассейне Средиземного моря образовалось два рабовладельческих государства. Проявившиеся между ними разногласия экономического характера вскоре привели к столкновению. С ростом экономической мощи оба государства создали огромные армии, с одной стороны, для обуздания эксплуатируемых масс, с другой, — для захвата чужих территорий. Пунические войны велись за завоевание

гегемонии в Средиземном море, за экономическую и политическую монополию, приобретение залежей сырья и рабов. Война с обеих сторон была несправедливой. Первая пуническая война состояла главным образом из борьбы на море и завершилась поражением Карфагена. Однако неудача еще более усилила у карфагенской плутократии охоту к войне и в конце концов привела к победе группы Гамилькара, подчеркивавшего важность овладения Испанией. Сторонники Гамилькара стремились упрочить положение Карфагена, как великой державы, не внутри Африки, а приобретением сферы приложения сил в западном Риме. Сын Гамилькара — Ганнибал продолжал осуществлять планы отца. Стратегический план Ганнибала состоял в нападении колоссальной армией на противника на его собственной земле. Рим предполагал воспользоваться стратегическим шаблоном, задумав свой план под влиянием нередко успешно применяемого принципа „divide et impera“, рассчитывая своим появлением в Испании сразу ликвидировать непосредственно угрожающую опасность и, привлекая на свою сторону испанские племена, одним ударом разбить Ганнибала. Но Ганнибал, пере равнины через Альпы, навязал свою волю противнику, заставив его отказаться от задуманных планов. Победы, одержанные у рек Тицине и Тривии, а также при тразименском озере, поставили Рим в отчаянное положение. В борьбе с продвигающимся вперед Ганнибалом Максим Фабий смог добиться лишь относительных успехов, ибо он своей тактикой защищал только горный скот крупных скотоводов, бросив врагу равнинные земли мелких крестьян. Ганнибал стремился выйти к морю, чтобы восстановить прерванное с Карфагеном сообщение. Внутренняя борьба консулов Паула и Варро 216 года также благоприятствовала Ганнибалу, так как римские полководцы не смогли помешать ему восстанавливать свои запасы продовольствия и резервы, а беспомощность римского командования оттолкнула от него итальянских союзников. В такой обстановке прибыли обе армии на канскую равнину.

Место сражения на основании источников и прочих выводов следует искать на правом берегу реки Авфидии, на территории, ограниченной Каннами, правым берегом Авфидии, морем и холмом Монте Альтино.

Описав соотношение сил, статья анализирует боевые порядки. Ганнибал по тактическим соображениям применял не плотный, сплошной боевой порядок фаланги, а построил свою тяжелую пехоту равномерно на одинаковой глубине фронтом в форме полумесяца. Необычным в действиях Ганнибала было и образование большого резерва. Варро при построении своей армии в боевые порядки стремился неотразимым, клинообразным наступлением прорвать карфагенский фронт. Для этого он укоротил участки фронта, приблизив манипуляторов друг к другу. Своим решением он сделал шаг назад в сторону отжившей, замкнутой, неспособной к движению фаланги. Боевой порядок Ганнибала показывает высшую ступень развития, так как он таким построением уже в начале боя сумел компенсировать свою малочисленную пехоту. Построение эшелонами, распределение конницы, создание резервов — все это позднее обеспечило условия для предстоящего окружения. Ганнибалу в период боя удалось повысить и боевые качества нземных войск и в своей тактике он опирался главным образом на упорство и выносливость расположенной в центре тяжелой пехоты, состоящей из кельтиберов.

Из подробного описания боя можно сделать следующие выводы:

стойкость центра, нападение конницей с тыла, фланговые маневры африканцев — вот три фактора, обеспечившие для менее многочисленной карфагенской армии успех двухстороннего охвата. Причем полный разгром римлян был результатом лишь согласованного и одновременного действия этих трех факторов. *Полибий и Дельбрюк ошибаются, подчеркивая большую роль одного или другого фактора.*

Чем объяснялась сокрушительная победа карфагенцев? Наступления резервных частей и конницы с флангов и тыла нарушили привычный, жесткий боевой порядок римлян, своей внезапностью лишив их возможности согласованного действия. Ганнибал, построением боевых порядков и образованием резервов, обеспечил для себя соответствующие условия. Образовав фронтальную линию, он привел в заблуждение противника относительно направления главного удара. Во втором этапе боя, благодаря успешным действиям конницы, фланги римлян остались открытыми, что дало возможность карфагенцам совершить наращивание сил для наступления с трех сторон. После этого боевой порядок римлян распался на части и основная сила пунических войск также приняла участие в окружении. Ганнибал, используя ошибки в боевых порядках и тактических замыслах противника, сумел обеспечить решающее превосходство сил на главном направлении. Его войска взаимодействовали постоянно и бесперебойно. В последнем этапе боя всеми силами не допускали противника к прорыву, используя для уничтожения окруженных самый удобный момент — их попытки вырваться из окружения. Управление карфагенского командного состава характеризовалось быстротой, храбростью и решительностью.

Фашистское военное командование, не поняв характера и сути военного искусства Ганнибала и проповедуя по следам Шлиффена „веру в быстрое решение“, построило свои авантюристские замыслы на вырванных из окружения при Каннах отдельных моментах. Вторая мировая война, победа Красной Армии, вынесшие приговор шлиффенской стратегии, дали ответ на широко оспариваемые буржуазными теоретиками вопросы — что обеспечивает победу: стратегическое окружение или стратегический прорыв. Красная Армия, применявшая во второй мировой войне оба стратегических средства, доказала, что в интересах победы невозможно придерживаться методического использования того или иного способа. Вторая мировая война показала превосходство советского военного искусства и разбила авантюристские планы Шлиффена.

К ИСТОРИИ АРТИЛЛЕРИИ ДЬЕРДЬ РАКОЦИ I.

Маккаи Ласло

Кульминационной точки развития венгерская артиллерия до 1848 г. достигла во время освободительной войны Ференца Ракоци II (1703—1711 гг.). Важной предпосылкой создания куруцкой артиллерии служила организаторская деятельность трансильванского князя Дьердь Ракоци I (1630—1648 гг.), так как при нем литые пушки в большом количестве использовались и в боях куруцев. История артиллерии Дьердь Ракоци I еще не написана. Ввиду распыленности источников охватывающий труд по этому вопросу не смог выйти в свет, и настоящая статья приводит лишь несколько данных и выдвигает основные проблемы.

Развертывающаяся из имеющихся в распоряжении данных деятельность Дьердь Ракоци I в связи с широкой организацией артиллерии, стала возможной благодаря укреплению власти трансильванского княжества, значительному развитию государственной централизации, фундамент и политические условия которой были созданы еще предшественником Ракоци — Габором Бетлен (1613—1629 гг.), но результаты которых созрели лишь при Ракоци в такой мере, что проявились и в развертывании артиллерии. Военные потребности того времени требовали развития крепостной и штурмовой артиллерии, но имели место и первые шаги в отношении создания полевой артиллерии.

Ракоци, стремившийся прежде всего поставить отливку пушек под центральный контроль и руководство, не пользовался городскими цехами, которые еще в XVI. в. выпускали большинство изготавливаемых в Венгрии пушек. Все пушки Ракоци отливались в двух княжеских мастерских в Шарошпатак и Дюлафехервар. Первая была организована Ракоцим, когда он был еще помещиком, а не князем, и после 1630 года была расширена, а вторая работала еще при Бетлене, но лишь при Ракоци превратилась в солидную мануфактуру, работавшую и для частных лиц, а также для заграницы (для румынских княжеств). В обеих мастерских работами руководили наемные мастера-литейщики, обычно венгерские и трансильванские горожане, реже зарубежные специалисты. В Шарошпатак между 1631 и 1633 годами (а пожалуй и дольше) работал происходивший из г. Надьсебен Иоган Георг Зальцбрун, в 1641—1642 гг. — Ганс Холте, в 1645—1648 гг. — Герман Лидерс, а в Дюлафехерваре начиная по крайней мере с 1641 года и до конца работал брауншвейгский гражданин Антон Утен.

Хотя в период правления Ракоци в этих мастерских, по всей вероятности постепенно отливали пушки, колокола, но сохранившиеся данные относятся лишь к трем периодам отливки пушек в обеих мастерских в 1631—1633, 1641—1643 и 1645—1647 годах. Эти три периода связаны с тремя важными периодами правления Ракоци, при чем первый из них был периодом усиления власти Ракоци, закончившийся в 1636 году, второй — периодом подготовки к походу в Венгрии (1644—1645 гг.), а третий являлся периодом политического и военного усиления княжества, расширенного семью северотисскими губерниями. За время своего правления Ракоци отлил сотни пушек, преимущественно одинаковые серии крупно- и среднекалиберных орудий (выстреливавших ядра весом в 10—30 фунтов), отделка которых проводилась также по единым принципам. Наряду с орнаментической, изображающей цветы и животные, на пушках отмечены фамилия, звание, лозунг князя, фамилия литейщика, год производства или кроме того, наименование пушки (как правило, под именем животных или птиц, например: Перепел, Воробей, Дрозд, Крокодил, Змей, Лев). Над отделкой пушек тщательно работали ювелиры, и вышедшие из под их рук пушки имеют, ценность с точки зрения истории искусства. Среди пушек встречается преимущественно тип гафуницы со сравнительно длинным стволом настильной траекторией и очень мало гаубиц и мортир. Гафуницы чаще всего были весом в 10 фунтов и по их отделке современники называли их „пушки с птицами“. Этот тип Ракоци отливал особенно в первые годы сериями, и к изготовлению пушек другого калибра в значительном количестве приступил лишь после 1641 года. Несмотря на недостаточные сведения все же можно установить, что Ракоци на первых порах стремился создать единый тип орудий, но после 1641 года перешел на отливку различных калибров, очевидно потому, что ему приходилось приспосабливаться к найденным в крепостях типам орудий и снарядов. Изготовленные пушки помещались в крепостях в порядке крепостной обороны, и орудия от случая к случаю вывозились из наилучше оборудованных крепостей для боя на полях или для осады, так например для похода в Венгрии — из Фогараш и Дюлафехервар. По нашим сведениям артиллерией лучше всего были обеспечены Фогараш и Шарошпатак, служившие одновременно и артиллерийской базой Ракоци, причем в них производилась подготовка артиллерийского пополнения.

На отливку и оборудование пушек Ракоци отпускал солидные суммы. Расходы по производству одной типовой гафуницы составляли примерно 3.000 форинтов, что в то время соответствовало цене 100 откормленных волов. Количество отлитых Ракоци пушек нам не известно, по всей вероятности их было больше, чем мы знаем, и судя по доступным источникам, расходы в связи с отливкой пушек равняются примерно 1 миллиону форинтов, что, учитывая ограниченные материальные средства княжества, является огромным усилием и указывает на успехи централизации.

Большие трудности причиняло Ракоци обеспечение соответствующего артиллерийского людского материала, ибо в связи с промышленной отсталостью страны ощущался большой недостаток в специалистах. Ракоци набирал артиллеристов частью из иностранцев, частью из среды квалифицированных ремесленников немецких городов Венгрии, но при этом сознательно стремился к выращиванию артиллерийского пополнения и из числа венгров. В сохранившейся инструкции в связи с подготовкой артил-

леристов в Фогараш, Ракоци приказывает зарубежным артиллеристам делиться своими знаниями с венгерскими солдатами.

Серьезной пробой сил для артиллерии Ракоци был венгерский поход 1644—1645 гг., в котором, особенно при обороне гг. Кошица и Эперьеш, а затем при осаде Есене и Регец отличились трансильванские артиллеристы. Современники с восторгом вспоминают о их умелом прицеливании и сам Ракоци весьма гордился их успехами. Одна из трансильванских батарей участвовала в осаде Брюнна на стороне Торстенсона и Ракоци даже оказал шведам серьезную помощь, предоставив им часть своих боеприпасов. И в последовавшие за походом годы Ракоци уделял большое внимание дальнейшему развитию своей артиллерии. Приобретшего солидный опыт на шведской службе Берталана Максфелда назначил артиллерийским инспектором (это первая известная в венгерской истории попытка к организации артиллерии, как самостоятельного рода войск). И сам Ракоци лично проверял в своих крепостях артиллерийское оборудование и пополнение артиллерии людским материалом.

Таким образом является несомненным, что при Дьердь Ракоци I в развитии венгерской артиллерии наступил значительный прогресс, одновременно способствующий и более глубокому ознакомлению с централизацией Трансильвании.

ОСАДЫ Г. ЭСТЕРГОМА 1706 ГОДА И СВЯЗАННЫЕ С НИМИ ВОЕННЫЕ ОПЕРАЦИИ

Первеш Геза

Статья посвящена до сего времени нерасследованному периоду освободительной войны Ракоци, продолжавшемуся с момента окончания неудачных мирных переговоров в г. Надьсомбат до взятия Эстергома, т. е. с 26 июля по 11 октября 1706 года. Хотя в центре событий стоят осады Эстергома, читатель знакомится и со связанными с ними военными действиями.

Создавшаяся летом 1706 года обстановка характеризовалась тем, что ни одна из сторон не могла добиться решения и война находилась на мертвой точке. Эта мертвая точка объяснялась неравномерностью в стратегии и тактике воюющих сторон: в открытых боях императорские войска имели абсолютное превосходство над куруцами, а в отношении партизанской тактики и крупных оперативных поисков преимущество было на стороне куруцев. Следовательно, на вывод войны с мертвой точки и достижение решения куруцы имели больше шансов, чем императорские войска. Чтобы добиться превосходства им надо было только овладеть регулярной методической тактикой, а это являлось лишь вопросом времени и организации. Что же касается императорских войск, у них на овладение партизанской тактикой и стратегией было весьма мало шансов: армия, стоявшая на службе эксплуатации и угнетения, не смогла бы овладеть таким вольным методом ведения войны, апеллирующим на героизм и самодеятельность народа, поднявшегося с оружием в руках на защиту своей свободы.

В такой обстановке Ракоци, весьма правильно оценив положение и стараясь избежать открытого сражения с императорскими войсками, решил атаковать Эстергом, овладев которым смог бы установить надежную связь между Северной Венгрии и Задунайским Краем, дающая возможность создать из этих двух территорий прочную экономическую и политическую базу, обеспечивающую условия для регуляризации армии.

Статья, анализируя зарождение плана атаки, доказывает, что она имела решающее значение для освободительной борьбы. Не участвовавшие в атаке войска сгруппировались на оперативную оборону в районе Задунайщина-Междурабский Край. План обороны был предельно активен благодаря сформированным на флангах, предназначенным для стратегических поисков двум группам (во главе с Очкаи и Безереди), а также быстроходному резерву из 11 конных полков под командованием Боттяна. Единственным слабым местом оборонительного плана являлось то, что отсутствие соответствующего военно-мостового имущества и судов лишало

возможности обороны района Чаллокёз, а, овладев этим участком, императорские войска угрожали бы Междурабской оборонительной позиции с тыла.

В дальнейшем статья указывает на то, что составлявшее в то время основные силы куруцкой армии крепостное крестьянство, видя злоупотребления, предательство и военную беспомощность дворянства, начинает отходить от освободительной войны.

В третьей части статьи описывается ход событий, делящихся на три периода, и параллельно с осадой освещаются операции, проводимые в Северной Венгрии, главным образом в Задунайщине. Предшествовавшее осаде артиллерийское наступление развертывается с противоположного берега Дуная. Благодаря отличной сноровке и умению куруцких артиллеристов в короткое время удалось пробить брешь в стене Визиварош, расположенного под крепостью. Куруцы овладевают Визиварошем, но неоднократные попытки штурма крепости, построенной на крутом склоне горы, остаются неудачными. Ракоци, отказавшись от своего плана, направленного на взятие крепости штурмом, прибегает к более длительному способу — отрывке прохода под стеной крепости — рассчитывая на капитуляцию крепостной охраны. Тем временем и не участвующие в осаде войска не сидят сложа руки, а совершают удачные прорывы.

Между тем императорская армия овладевает районом Чаллокёз. Ракоци приказывает очистить Междурабский Край и сосредоточивает главные силы задунайских войск вокруг Тата.

Во втором периоде комендант Эстергома сдает крепость, и 17 сентября охрана оставляет крепость.

Тем временем императорский полководец Штаренберг подходит к Комарому, но не двигается с места, и крепость падает прямо на глазах у подошедших на помощь войск.

В третьем периоде императорские войска оставляют Комаром и ценой короткого боя овладевают передовой позицией Эстергома, а затем атакуют и сам Эстергом, защитники которого спустя две недели сдают крепость.

В сложившейся обстановке Ракоци выбирает самый правильный путь. Учитывая подготовку, снаряжение и моральное состояние куруцких частей, принятие открытого боя с императорскими войсками было совсем безнадежным делом. Поэтому Ракоци прибегает к более эффективному и до того оправдавшему себя плану диверсии, пытаясь принудить императорские войска к отступлению путем широких операций, направленных против линии подвоза неприятеля. Одновременно настолько укрепляет Эстергом, чтобы крепость смогла выдержать натиск предпринятым врагом. Но планы Ракоци, большей частью по независящим от него причинам, не привели к ожидаемому результату. Генерал Форгач, направленный Ракоцим во главе сильной группы против г. Пожонь, из личного корыстолюбия не выполняет возложенной на него задачи (подкупленный гражданами г. Пожонь, он отказывается от осады города). А среди охраны Эстергома вспыхивает бунт и французский комендант крепости трусливо сдает ее.

С падением Эстергома рухнули военно-политические и стратегические планы Ракоци, и хотя императорские войска опять-таки не смогли стратегически использовать свои тактические успехи и к концу года Задунайщина снова перешла в руки куруцев, — с падением Эстергома была потеряна последняя возможность на объединение Задунайщины и Северной Венгрии.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

SZIKLAI SÁNDOR ezredes	Hadtörténetírásunk feladatai a Magyar Dolgozók Pártja III. kongresszusának tükrében — — —	3
J. N. CVETAJEV	M. V. Frunze katonai-elméleti munkássága a polgárháború után — — — — —	18
TÓTH GYULA főhadnagy	A Cannae-i csata — — — — —	53
Dr. JOSEF MACEK álművész, a Csehszlovák Tudományos Akadémia levelező tagja	A legrégebbi huszita hadiszabályzat — — — —	83
MAKKAI LÁSZLÓ	I. Rákóczi György tüzérségének történetéhez —	110
PERJES GÉZA	Esztergom 1706. évi ostromai és az ostromokkal kapcsolatos hadműveletek — — — — —	136

VITA

GOGOLÁK LAJOS	Hozzászólás Székely György: „Kapcsolatok a kelet-európai népek harcaiban a feudális német hódítók ellen a 11–14. században“ c. tanulmányához — — — — —	185
DÖMÖTÖR GERGELY százados	A Magyar Vörös Hadsereg kisalföldi támadásának kérdéséhez — — — — —	210

KÖNYVSZEMLE ÉS KRITIKA

MARX—ENGELS— LENIN—STALIN	Zur deutschen Geschichte (ism. Rázsó Gyula) —	219
WITTMAN TIBOR	Bethlen Gábor (ism. Rázsó Gyula) — — —	228
BENCZÉDI LÁSZLÓ	A hegyaljai kuruc felkelés, 1697 (ism. Kovalcsik József) — — — — —	232
VARGA JÁNOS	Népfelkelő- és gerillaharcok Jellasics ellen 1048 őszén (ism. Babinszki Mihály hdgy.) — — —	236

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

BIBLIOGRÁFIA

СО Д Е Р Ж А Н И Е

СТАТИ

Подковник СИКЛАИ ШАНДОР	Задачи военной историографии в связи с директивами III. съезда Венгерской Партии Трудящихся — — —	2
Е. Н. ЦВЕТАЕВ	Военно-теоретическая работа М. В. Фрунзе после гражданской войны — — — — — — — — —	16
Ст. лейтенант ТОТ ДЮЛА	Сражние при Каннах — — — — — — — — —	53
ИОСИФ МАЦЕК лауреат гос. премии член корреспондент А. Н. Ч. С. Р.	Старинный гуситский военный устав — — — — —	83
МАККАИ ЛАСЛО	К истории артиллерии Дьердь Ракоци I. — — — — —	110
ПЕРЬЕШ ГЕЗА	Осады г. Эстергома 1706 года и связанные с ними военные операции — — — — — — — — —	136
	ДИСКУССИИ — — — — — — — — —	185
	КРИТИКИ И РЕЦЕНЗИИ — — — — — — — — —	219
	ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ — — — — —	245
	БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ УКАЗАТЕЛЬ — — — — —	261
	РЕЗЮМЕ — — — — — — — — —	267

**AZ 1954. 1. SZÁMBAN A KÖVETKEZŐ ÉRTELEMZAVARÓ HIBÁK
FORDULNAK ELŐ:**

81. oldal 1. bekezdés 1. sora helyesen:

Fentiekben — bár vázlatosan és hézagosan — időrendben haladva

161. oldal 2. bekezdés 4. sora helyesen:

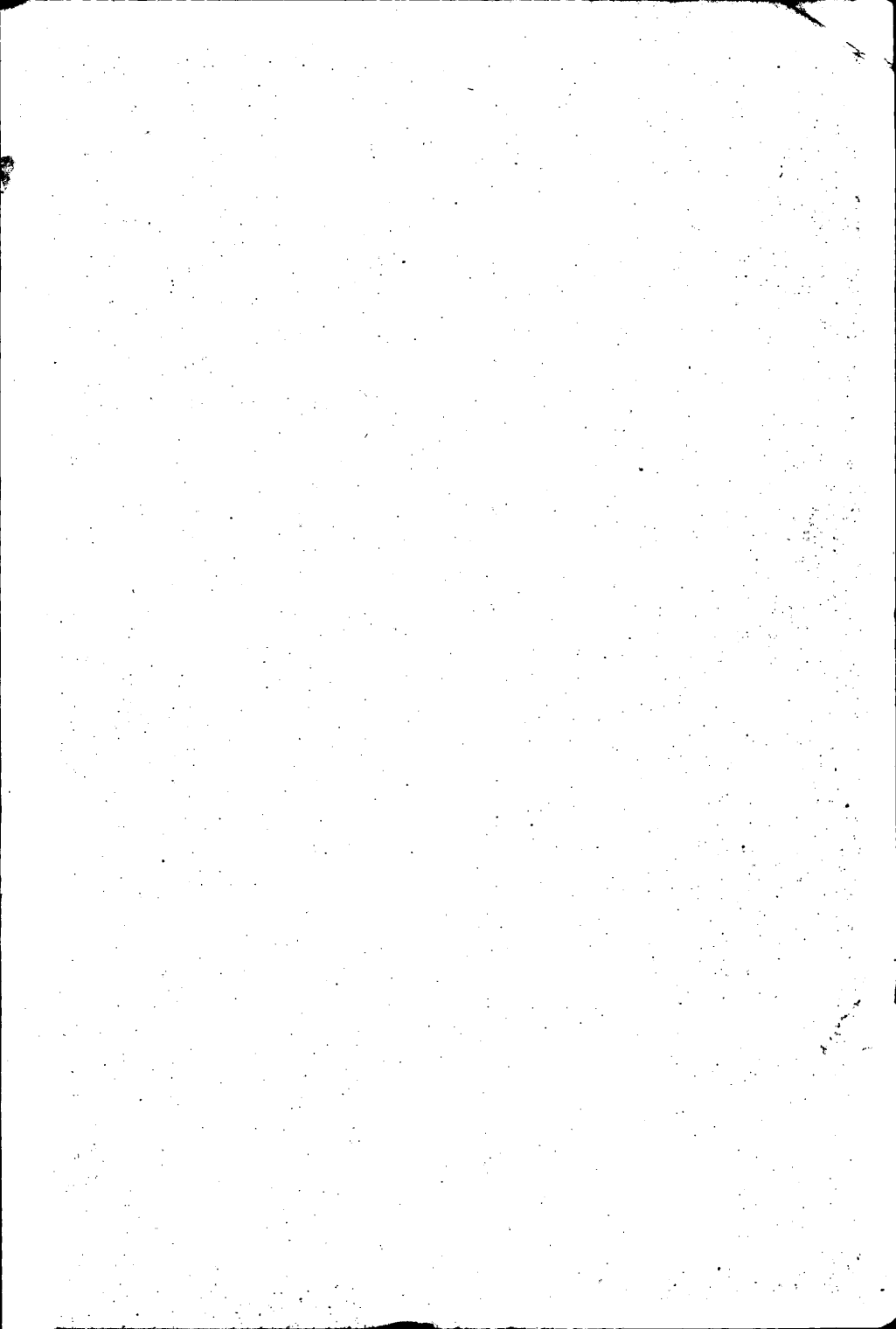
kövektől elpusztultak között a nagyurak servienseit és „övéit” emlegetik

211. oldal 3. bekezdés helyesen:

Károlyi hada ekkor már nem volt vele, a Duna-Tisza köze oltalmára küldte.¹⁷⁶

266 oldal 3. bekezdés 8. sora helyesen:

kedvezőre a kuruc szabadságharc vezetését, amely a zsigóci csatavesztés

Ára: 8— Ft

4650/2